

ՊԱՐԻՍ Մ. ՀԵՐՈՒՆԻ



ՀԱՅԵՐԸ ԵՎ
ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Պարիս Մ. Հերունի

**ՀԱՅԵՐԸ ԵՎ
ՀՆԱԳՈՒՅՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
(ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅՈՑ)**

ԱՐՔԱԵՕԱՍՏԴԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԼԵԶԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ, 2006

Giteliq.am

ԻՄ Հոր՝ ՄԻՍԱԿ ՄԱԹԵՎՈՍԻ ՀԵՐՈՒՆՈՒ (ՍԱՂՅԱՆ)

ԵՎ

ԻՄ Մոր՝ ՍԵՂԱ ՆԻԿՈՂՈՍԻ ՀԵՐՈՒՆՈՒ (ԱԶԱՏՅԱՆ)

ԼՈՒՍԱԿՈՐ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ ԵՄ ՆՎԻՐՈՒՄ

ԱՅՍ ԳԻՐՔԸ

Թարգմանություն անգլերենից՝
Մերի Սարգսյան

Համակարգչային շարվածքը՝
Տաթևիկ Մանուկյան

“Եթե ինձ հարցնեին, թե մեր մոլորակի վրա
որտեղ կարելի է ամենից շատ հրաշքներ տեսնել,
ես կասեի Հայաստանում:
...Ես սիրեցի ծեր երկիրը, նրա տաղանդաշատ մարդկանց:
Եվ հեռանալով, ես այստեղ թողնում եմ իմ սիրտը:”

ՌՈՔՈՒԵԼ ՔԵՆՏ

1962 [1]

Ն Ե Ր Ա Ծ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Այս գիրքը հայոց ազգի մասին է, նրա նախապատմական և հնագույն իսկական պատմությունը՝ վերականգնելու, նրա լեզվի, գիտելիքների, ազգային պետականության, քաղաքակրթության և զարգացման մասին է, սկսած ամենասկզբից մինչև մ.թ. 301թ., երբ Հայաստանում քրիստոնեությունն ընդունվեց որպես պետական կրոն:

Հայոց հնագույն պատմության վերականգնումը շատ կարևոր է նաև ողջ աշխարհի հին պատմության համար, որովհետև երկրագնդի հնագույն քաղաքակրթությունների պատմությունը մինչ այժմ լի է բազմաթիվ անհասկանալի և անբացատրելի փաստերով ու հանելուկներով: Դրանցից շատերի պատասխանը հայոց հնագույն պատմության մեջ է:

Ստացվում, որ այս գիրքը առաջին գիտական փորձն է բացահայտելու համար այն, որ Հայկական Լեռնաշխարհում ծագած հայկական քաղաքակրթությունը աշխարհում առաջինն է եղել և հանդիսացել է մնացած բոլոր քաղաքակրթությունների բնօրրանը:

Ես հասկանում եմ, որ այս նոր կոնցեպցիան կարող է շատ անսովոր թվալ (չնայած այն չի հակասում Աստվածաշնչին) և շատ դժվար կլինի այն ընդունել, որովհետև աշխարհի հնագույն պատմությունը այսօր շատ է աղավաղված, իսկ Հայաստանի հնագույն պատմությունը, հիմնականում ելնելով քաղաքական նկատառումներից, դուրս է նետվել, անտեսված է եղել: Հին Հայաստան, հայեր, հայոց լեզու հասկացությունները՝ “մոռանալու” ամբիջիոզ ցանկությունները այժմ էլ կան (շարունակվում են): Օրինակ, հիմա “Արմենոիդ ռասայի” փոխարեն ավելի հաճախ օգտագործվում է “Առաջավոր ասիական ռասա”, “Հայկական մշակույթի” փոխարեն՝ “Քուռ-Արաքսյան մշակույթ”, “Հայկական Միջագետքի” փոխարեն՝

“Հյուսիսային Միջագետք”, “Հայկական Լեռնաշխարհի” փոխարեն՝ “Արևելյան Թուրքիա” և այլն: Նույնիսկ Արարատը վերանվանելու փորձ է արվել:

Բայց ես հավատում եմ, որ մի օր ճշմարտությունը կհաղթանակի: Մեկը պետք է սկսի պայքարը հանուն ճշմարտության և ես անում եմ այդ, գիտենալով, որ շատ կողմերից հակամարտություն է սպասվում:

Ես հասկանում եմ նաև, որ խնդիրը, որը ես ուզում եմ լուծել, շատ բարդ է գիտական առումով: Այն զուգակցվում է տարբեր մասնագիտական ուղղությունների հետ, ինչպիսիք են. պատմությունը, հնագիտությունը, անտրոպոլոգիան, լեզվաբանությունը, ազգագրությունը, աստղագիտությունը, մաթեմատիկան, երկրաբանությունը, հանքագիտությունը և այլն: Անհրաժեշտ էր ի մի բերել այդ բոլոր տվյալները: Վերջին 15 տարիների ընթացքում ես ուսումնասիրել եմ բազմաթիվ գրքեր, գրել հոդվածներ և կատարել հաշվարկներ: Հուսով եմ, այս գիրքը կլուսաբանի իրողությունը: Իհարկե, խնդիրը շատ ծավալուն է, և այս գիրքը առաջին քայլն է խնդրի լուծման ճանապարհին: Ես կարծում եմ, որ խնդիրն ավարտին կհասցնեն գիտնականների գալիք սերունդները: Այդ գործընթացը Հայաստանում արդեն սկսվել է:

Գրելով այս գիրքը, ես չեմ ձգտել փառքի, ոչ էլ ուզել եմ հեղափոխություն կատարել պատմագիտության մեջ: Իմ հիմնական գիտական ուղղություններում, որոնք են. ռադիոֆիզիկան, ռադիոտեխնիկան, ռադիոաստղագիտությունը, ես ունեմ լուրջ նվաճումներ մեծ անտենաների, ռադիոդիտակների, ռադիոհոլոգրաֆիայի, ռադիոլոկատորների, անտենային չափումների, արևի էներգետիկ սարքերի և այլ բնագավառներում, որոնք հայտնի են աշխարհում և կիրառվում են զարգացած երկրներում: Բայց լինելով հայ գիտնական, Հայաստանի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի իսկական անդամ, ես չեմ կարող անտարբեր լինել իմ երկրին, իմ ազգին վերաբերող իսկության ներկայիս մեծ խեղաթյուրումների նկատմամբ:

Իմ կոնցեպցիան պաշտպանող շատ փաստեր կան: Դրանցից գլխավորներն ու կարևորները ներկայացված են այս գրքի երեք հիմնական մասերում.

Մաս առաջին, “Քարահունջ: Նախապատմական հրաշալիք Հայաստանում” Աշխարհում հնագույն հզոր և զարգացած աստղադիտարանի մասին է, որն ակտիվ գործել է ավելի քան 7500 տարի առաջ:

Մաս երկրորդ, “Հայոց լեզվի վերլուծությունը”: Շատ ծավալուն, անհրաժեշտ ու հետաքրքիր տեղեկությունների մասին է, որոնք հնագույն ժամանակներից ի վեր պարունակվում են լեզվի մեջ:

Մաս երրորդ, “Հայաստանի հնագույն պատմությունը”: Ավելի քան 40 հազար

տարի առաջ Հայաստանում հայկական քաղաքակրթության սկզբնավորման ու զարգացման մասին է մինչև մ.թ. 301 թվականին քրիստոնեությունն ընդունելը:

Բարեբախտաբար, ես միայնակ չեմ, հայտնելով կարծիքս այն բանի մասին, որ աշխարհի հնագույն պատմությունը մեծապես խեղաթյուրված է: Բրիտանացի գիտնական Գրեհրմ Հենքոքը իր “Աստվածների հետքերը” գրքի սկզբում (Heineman, London, 1995) իր երախտագիտությունն է հայտնում 5 գիտնականներին (տալով նրանց անունները), “որոնք նկատել են, որ աշխարհի հնագույն պատմության մեջ ինչ-որ բան խիստ խեղաթյուրված է, և որոնք համարձակություն են ունեցել ընդդիմանալ այն բանին, ինչը անընդունելի էր իրենց բանականությանը, դրանով սկիզբ դնելով գիտելիքների շիտակ հիմնարար էվոլյուցիայի անդառնալի գործընթացին, որն արդեն դարձել է անխուսափելի”:

Այս գիրքը գիտական է, բայց ես աշխատել եմ միևնույն ժամանակ այն հնարավորին չափ մատչելի դարձնել: Հուսով եմ, որ գիրքը հետաքրքիր կլինի շատ երկրների բազմաթիվ ընթերցողների համար:

ՄԱՍ 1

ՔԱՐԱՀՈՒՆՋ: ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

“Per Aspera ad Astra”

(“Դժվարությունների միջով դեպի աստղերը”)

Հայաստանի Սիսիան քաղաքի մոտակայքում, Երևանից 200 կմ հեռավորության վրա կա նախապատմական մի հսկա Մոնումենտ, որը բաղկացած է հարյուրավոր կանգնած մեծ քարերից (Նկ.1): Այդ քարերից շատերը իրենց վերին մասում ունեն կլոր անցքեր: (Նկ. 2):

Հնագիտական պեղումները կատարվել են միայն Մոնումենտի մոտակայքում (շուրջը), որտեղ հայտնաբերվել են հնագույն դամբարաններ ու բնակավայր, որոնք թվարկվել են մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակներով [2-5]: Բայց ինքը քարե Մոնումենտը չի ուսումնասիրվել: Այդ քարերի բովանդակության մասին միայն ենթադրություններ են արվել, որոնք կապված են եղել նրանց սոսկ կրոնական [2], հոգևոր [3] կամ այլ նշանակության հետ: Սիսիանի բնակիչները Մոնումենտն անվանում են “Կանգնած քարեր” կամ “Ցից (տնկված) քարեր” ու պատմում են, որ դրանք, ըստ ամենայնի, կառուցվել են կրոնական կամ պաշտպանության նպատակներով, և ինչպես անցյալում մարդիկ այդ անցքերի միջից աստղերն են դիտել:

Մոնումենտի հնարավոր աստղագիտական դերի մասին առաջին ենթադրությունը (այլ ենթադրությունների հետ մեկտեղ) տպագրված է հնագետ Օ.Խնկիկյանի կողմից 1984թ. [5]:



Նկ. 1. Քարահունջ (մի հատված): Կանգնած քարերի շարք



Նկ. 2. Քարահունջ (մի հատված): Անցքերով քարեր



Նկ. 3. Քարահունջ, կենտրոնական մասը: Տեսարան ուղղաթիռից



Նկ. 4. Սալահատակ ուղի հարավային թևի քարերի երկայնքով



Նկ. 5. Արքայի ու կենդանիների (արջի, շան, առյուծի) նման քարեր



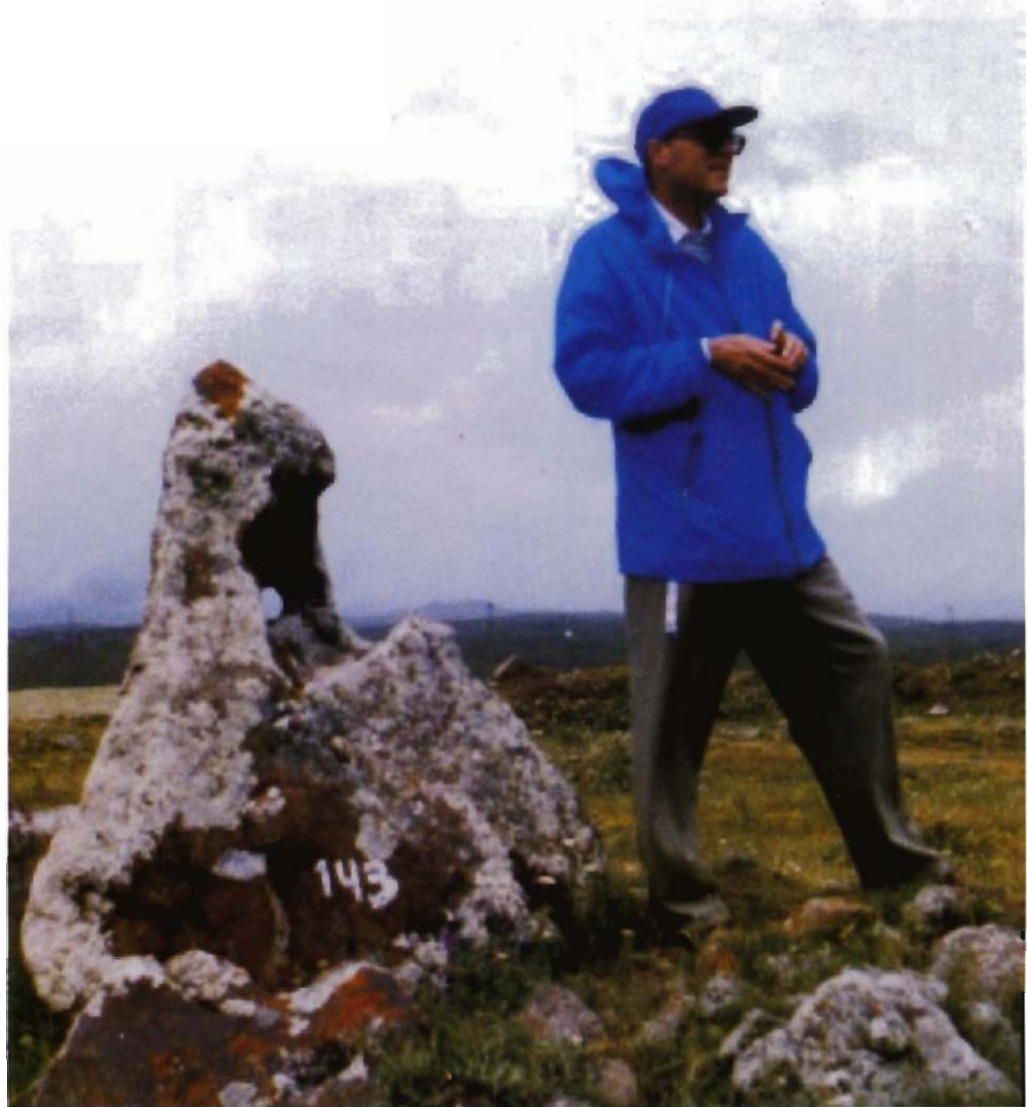
Նկ. 6. Դեպի Քարահունջ մեր գիտարշավների մշտական մասնակիցները



Նկ. 7. Աշխատանքային պահ 1994թ: Մեր առաջին գիտարշավի ժամանակ



Նկ. 8. Գիտարշավի մասնակից, պատմ.գիտ.թեկն. Պ.Գ.Սաֆյանը
մոտեցել է պառկած քարերից մեկին



Նկ. 9. Մեր հյուր Հ.Պ. Կլայները (Շվեյցարիա) Քարահունջում, 1995թ.



Նկ. 10. Հ.Պ. Կլայների գտած հնագույն փոքր հատիչ օրսիդիանից



Նկ. 11. Մեր հյուր, պրոֆ. Ն.Գ. Բոչկարյովը Մոսկվայից Քարահունջում, 2001թ.



Նկ. 12. Ն.Գ. Բոչկարյովի գտած No 90ա Պերիսկոպ-Քարը



Նկ. 13. Անցքեր քարերում



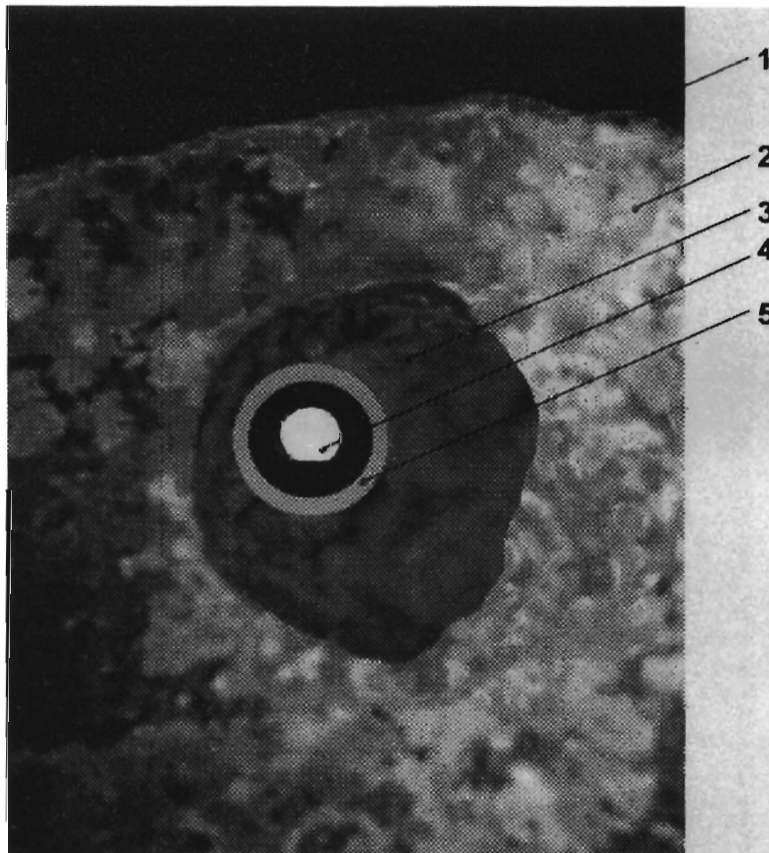
Նկ. 14. Քար No 66 (Արծիվ), որի անցքի մեջ դրված է խողովակ



Նկ. 15. Քարերի անցքերից հանած՝
կավով ամրացված խողովակներ



Նկ. 16. Արևածագի պահը խողովակի
միջով No 67 քարի անցքից,
22.09.1997թ.



Նկ. 17. Լուսնի ծագելու պահը խողովակի միջով
No 79 քարի անցքից, 21.09.1997թ. (1- երկինք,
2 - քար, 3 - կավ, 4 - Լուսին, 5 - խողովակ)

ԳԼՈՒԽ 1.1. ԱՌԱՋԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վստահելով իմ համոզմունքին, որ Մոնումենտը եղել է հնագույն հզոր աստղադիտարան, ես որոշեցի ինքս կատարել մանրակրկիտ հետազոտություններ, օգտագործելով աստղագիտական մեթոդները: 1994, 1995, 1996, 1997, 1999 և 2001 թվականներին Արևադարձի և Գիշերահավասարի օրերին ես (իմ սեփական միջոցներով) գիտարշավներ ծեռնարկեցի (8 հոգով 4-ական օրով յուրաքանչյուր անգամ):

Կազմվել է Մոնումենտի մանրամասն տոպոգրաֆիկ քարտեզը, չափվել է նրա աշխարհագրական լայնությունն ու երկայնությունը, տեղի մագնիսական շեղման անկյունը, ինչպես և կատարվել են հորիզոնին գտնվող լեռնաշղթաների անկյունային բարձրությունների չափումները 360° ազիմուտների համար: Մանրակրկտորեն չափվել են քարերում եղած բոլոր անցքերի ուղղվածության ազիմուտները և տեղի անկյունները և այլ կարևոր բնութագրեր: Կազմվել է 223 քարերի լիակատար կատալոգը նրանց չափերի ու վիճակի նկարագրությամբ, և բոլոր այդ քարերը համարակալվել են: Կատարվել են երկնային աղբյուրների բազմաթիվ դիտումներ, Արևի և Լուսնի ծագելու, մայր մտնելու և կուլմինացիայի պահերի ֆոտոներ, նկարահանվել են վիդեոֆիլմեր: Ավարտվել է դիտումների և հաշվարկների միջոցով ստացված արդյունքների համեմատությունը:

Հայտնաբերվել են բազմաթիվ նախնադարյան աստղագիտական քարե գործիքներ և վորոշվել է նրանց ճշգրտությունը:

Ավելին, օգտագործելով երկրագնդի առանցքի պրեցեսիայի երևույթի օրինաչափությունները և աստղագիտական այլ օրենքներ, ես որոշեցի աստղադիտարանի տարիքը:

Քարահունջի ուսումնասիրության արդյունքները հրատարակվել են Հայաստանում [6, 8, 9, 10, 12, 13, 15], Ռուսաստանում [11, 17], Իտալիայում [7, 18], Կանադայում [14], Ֆրանսիայում [16], Արգենտինայում [19]:

Այս գրքում զետեղված են հնում աստղերի ծագման, մայրամուտի ու կուլմինացիայի պահերի բոլոր 6 գիտարշավների արդյունքներն ու համակարգչային բազմաթիվ հաշվարկները, որոնք կատարվել են Քարահունջի տարիքը ապացուցելու նպատակով:

Ես կարծում եմ, որ Քարահունջի մոնումենտը ունեցել է երեք հիմնական ֆունկցիա.

ա) հին Հայաստանի գլխավոր Աստված Ար-ի (Արև) և նրա “քարտուղար” գիտության, գրի և արվեստի հովանավոր Տիր աստծո տաճար:

բ) մեծ և զարգացած աստղադիտարան;

գ) համալսարան:

Այս գրքում ապացուցվում է, որ Քարահունջ աստղադիտարանը եղել է շատ զարգացած և ակտիվ գործել է ավելի քան 7500 տարի առաջ (մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակ): Նա անընդհատ գործել է ավելի քան 5500 տարիների ընթացքում (մինչև մ.թ. 1-ին հազարամյակի սկիզբը): Այնպես որ Քարահունջը աշխարհի ամենահին աստղադիտարանն է:

Ինձ համար ակնառու է նաև, որ Քարահունջը էլ ավելի խորը ու հիմնովին ուսումնասիրման կարիքն ունի, հատկապես հնագետների, աստղագետների և տարբեր այլ մասնագետների կողմից երկար տարիների ընթացքում:

ԳԼՈՒԽ 1.2. ՄՈՆՈՒՄԵՆՏԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ԱՆՎԱՆՈՒՄԸ

Քարահունջի տեղի լայնությունը $39^{\circ} 34'$ է, իսկ երկայնությունը՝ $46^{\circ} 01'$: Նա գտնվում է ծովի մակերևույթից 1770 մ. բարձրություն ունեցող սարահարթում և զբաղեցնում է մոտ 7 հեկտար տարածք Որոտան գետի Դար վտակի ձորի ձախ ափին: Այնտեղ Մոնումենտից 5 կմ և Շաքի գյուղից 4 կմ հեռավորության վրա ստորգետնյա մի գետ է բխում ու 30 մ բարձրությունից թափվում է ցած (Շաքիի ջրվեժը), դառնալով Որոտան գետի վտակը :

Քարահունջ մոնումենտից 29 կմ դեպի արևելք (ուղիղ գծով) գտնվում է Քարահունջ անունով գյուղը, Գորիս նոր քաղաքի մոտ: Դեպի հյուսիս-արևելք 80-90 կմ հեռավորության վրա Լեռնային Ղարաբաղում կան ևս երկու գյուղ, որոնք կրում են նույն Քարահունջ անունը: Դրանցից մեկի մոտ ժայռերի մեջ հնուց անցքեր են բացված (դեռ չհետազոտված):

Ողջ Հայաստանում (ներառյալ պատմական Հայաստանը) կան շատ հնագույն մեգալիտիկ կառույցներ, մենհիրներ, քարե աստղադիտարաններ, հին համալսարաններ և այլն: Հատկապես Քարահունջ Մոնումենտի շրջանում կան հնագույն շատ մեգալիտներ, դամբարաններ ու համալսարաններ, ինչպիսիք են վաղ միջնադարի հռչակավոր Տաթևի, Գլաձորի, Շուշիի համալսարանները և քրիստոնեական վանքերը: “Հայաստանը Երկրի գիրքն է, որով բան են սովորել առագին մարդիկ”, – գրել է Օսիպ Մանդելշտամը [125]:

Հայ պատմաբան Ստեփանոս Օրբելյանը (մ.թ. 13 – 14-րդ դար) իր “Սյունիքի պատմություն” գրքում (մ.թ. 1 – 12-րդ դար) հիշատակում է Քարունջ գյուղը [20], որը գտնվել է Հայկական Թզլուկի (Եվլախ) շրջանում Սյունիք կամ Սիսական

(այժմ Սիսիան) քաղաքի մոտ: Այդ անվանումը հայերեն նշանակում է “Քարե գանձ” կամ “Հիմնաքարեր”:

“Հունջ”-ը հայերեն նույն “հունչ”-ն է – ձայն, (կոչ), արձագանք, հնչյուն: Այսպիսով Քարահունջ նշանակում է “Խոսող քարեր”:

Ելնելով վերը հիշատակված տվյալներից, ես անվանեցի Մոնումենտը “Քարահունջ”, այսինքն “Խոսող քարեր”: Իրոք, այդ քարերը հին ժամանակների աստղագետներին շատ հետաքրքիր և կարևոր տեղեկություններ են հայտնել Տիեզերքի մասին, ինչպես հիմա էլ մեզ են ասում (և դեռ կասեն) բազում նոր ու անսպասելի տեղեկություններ հնագույն ժամանակների մասին:

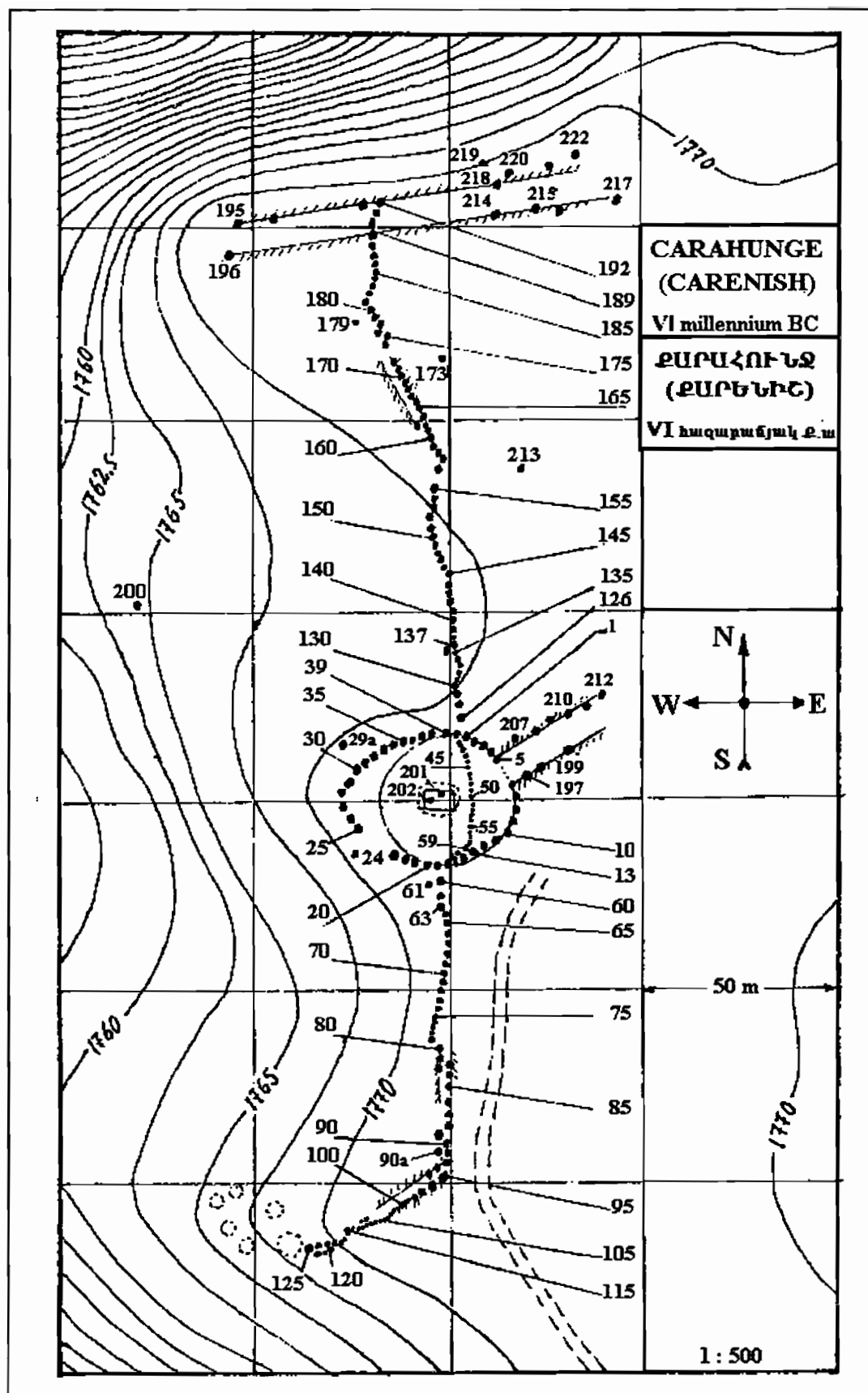
ԳԼՈՒԽ 1.3. ՔԱՐԱՀՈՒՆՋԻ ՔԱՐԵՐԸ

Քարահունջ մոնումենտը բաղկացած է հետևյալ մասերից. կենտրոնական շրջան, հյուսիսային թև, հարավային թև, հյուսիս-արևելյան քարուղի, լարագիծ, (որը հատում է շրջանը) և առանձին կանգնած քարեր (տես քարտեզը, Նկ. 18):

Քարահունջի կենտրոնական մասի ընդհանուր տեսարանը ուղղաթից ցույց է տրված Նկ. 3-ում:

Քարերի բարձրությունը (գետնից) տատանվում է 0,5-ից մինչև 3 մ, իսկ կշիռը մինչև 10 տոննա: Քարերը բազալտից են (անդեզիտ), ժամանակի ընթացքում էրոզիայի են ենթարկվել և ծածկված են մամուռով ու գույնզգույն մամուռով: Անցքերի ներքին մակերեսը շատ ավելի լավ է պահպանվել: Կան նաև շատ կոտրատված ու չհամարակալված քարեր:

Քարերը հատվել բերվել են մոտակա Դար գետի ծորի քարհանքից, բարձրացվել ու տեղափոխվել են հյուսված պարաններով լծկան կենդանիների (եզներ, ձիեր) միջոցով: Հետագայում, արդեն աստղադիտարանում, բացվել են քարերի անցքերը ու պատրաստվել են աստղագիտական գործիքները:



Նկ. 18. Քարահունջ Մոնումենտի քարտեզը

Մոնումենտը նախագծել, կառուցել ու օգտագործել են հայերը՝ տեղի բնակիչները, որոնք 40000 տարի առաջ հիմնել էին այստեղ իրենց քաղաքակրթությունը (տես ներքո, ՄԱՍ 2, 3):

Տեղեկությունները քարերի քանակության և 223 համարակալված քարերի վիճակի մասին բերված են Աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1

ՔԱՐԱՀՈՒՆՁԻ ՔԱՐԵՐԸ									
	Համարներ	Ընդհանուր քանակը	Ընդամենը անցքերով	Կան-գնած	Կանգնած անցքերով	Պառկած	Պառկած անցքերով	Թեքված	Վնասված
Կենտրոնական շրջան	1-39 +29ա	40	-	15	-	9	1	10	2
Լարագիծ	40-59	20	6	8	3	1	-	3	6
Հարավային թև	60-125, +90ա, +62ա, 64ա, 65ա	70	27	25	16	32	10	2	17
Հյուսիսային թև	126-196 214-222	80	49	28	18	35	30	3	21
Հյուսիս-արևելյան քարուղի	197-199 208-212	8	2	2	-	4	2	2	3
Առանձին քարեր	200-202 207, 213	5	1	1	-	2	1	-	-
Ընդամենը		223	85	79	37	83	44	20	49

ՓՈԼՈՍ 1.4. ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԸ

Կենտրոնական շրջանը կազմված է 40 քարերից, ունի ծվածն տեսք և սուր ծայրով ուղղված է դեպի արևմուտք: Շրջանի մոտավորապես կենտրոնում գտնվում է ավերակների մի կույտ (7x5)մ² չափերով, ուր շատ հնում, հավանաբար, եղել է ինչ-որ կրոնական տաճար: Հետաքրքիր է, որ նույն համաչափությունները ունի Երևանից 15 կմ հեռավորության վրա գտնվող Արևի Աստված Ար-ի հռչակավոր հին տաճարը Գառնիում (տես ՄԱՍ 3, Նկ. 65):

Ըստ ամենայնի, կենտրոնական շրջանն ու հյուսիս-արևելյան կարճ քարուղին, (որը ուղղված է արևածագի կետին ամառային Արևադարձի օրը), ծառայել են Ար Աստծուն նվիրված հանդիսավոր արարողություններին:

Հայաստանում զոհասեղաններ (քարեր) չեն եղել, ոչ էլ զոհաբերություն: Ար Աստվածը բարի է եղել բնության, մարդկանց՝ հայերի, իր զավակների նկատմամբ: Նա կյանք է շնորհել բոլորին շռայլորեն ու անվերապահորեն:

ԳԼՈՒԽ 1.5. ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԹԵՎԸ

Այն ծգվում է Կենտրոնական շրջանից դեպի հյուսիս ու բաղկացած է 80 (համարակալված) քարերից, որոնցից 49-ը անցքեր ունեն: Թևի երկարությունը 136մ է, նրա հյուսիսային վերջավորությունը արևմտյան և արևելյան քարուղիներ ունի, յուրաքանչյուրը 50 մ երկարությամբ:

ԳԼՈՒԽ 1.6. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԹԵՎԸ

Այն ծգվում է Կենտրոնական շրջանից 75մ դեպի հարավ, հետո թեքվում է մոտավորապես դեպի արևմուտք - արևմուտք - հարավ ու շարունակվում է ևս ավելի քան 40մ: Այն բաղկացած է 70 (համարակալված) քարերից, որոնցից 26-ը անցքեր ունեն:

Հարավային թևի վերջավորությունից հետո կան շրջանաձև գերեզմաններ 3-8մ տրամագծով:

ԳԼՈՒԽ 1.7. ՀՅՈՒՍԻՍ - ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՔԱՐՈՒԴԻ

Այն ունի 36մ երկարություն, 8մ լայնություն և ուղղված է մոտավորապես Արևի ծագման կետին ամառային Արևադարձի օրը: Ալեան պարունակում է 8 քար (դրանց թվում նաև պառկածները, համարակալված), որոնցից 2-ը (պառկածները) ունեն անցքեր: Ողջ հյուսիս-արևելյան ալեան մոտ 0,5մ բարձր է գետնի մակերեսից:

ԳԼՈՒԽ 1.8. ԼԱՐԱԳԻԾ

Լարը հատում է Կենտրոնական շրջանը ու որպես հյուսիսային թևի շարունակություն, միացնում է այն հարավային թևի հետ: Լարը ընդգրկում է 20 (համարակալված) համեմատաբար փոքր քարեր, որոնցից 6-ը անցքեր ունեն:

ԳԼՈՒԽ 1.9. ԱՌԱՆՁԻՆ ԿԱՆԳՆԱԾ ՔԱՐԵՐ

Նրանք կանգնած են թևերի արևելյան, ինչպես նաև արևմտյան կողմերում մինչև 90 և ավելի մ հեռավորության վրա: Կան առնվազն 5 այսպիսի քարեր: Դրանցից մեկը (պառկած) ունի անցք: Հնարավոր է, որ առանձին կանգնած քարերը, ինչպես Կրնկաքարը Ստոունհենջում, օգտագործվել են որպես նշանառության հատիկ:

ԳԼՈՒԽ 1.10. ՈՐՈՇ ՔԱՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

№ 50, № 71, № 85 քարերը ունեն երկուական անցք: № 90, № 92, № 125 պառկած քարերի անցքերը լրիվ բացված չեն (ավարտված չեն) և այդ քարերը շատ մամռոտած չեն: Այս ակնարկում է այն մասին, որ աստղադիտարանում երկար ժամանակամիջոցում միաժամանակ և երկինքն են դիտել, և նոր գործիքներ են պատրաստել, և որ այդ բոլորը հանկարծակի ընդհատվել է:

Շատ քարեր թեքված են կամ գետնից դուրս հանած և զգած են: Շատ քարեր կոտրված են (հատկապես նրանց անցքերի մասերը):

ԳԼՈՒԽ 1.11. ՈՐՈՇ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հյուսիսային և հարավային թևերը ունեն 1-1,5մ լայնությամբ ուղիներ, որոնք սալարկված են քարե սալիկներով (Նկ. 4): Ուղիների երկարությամբ քարերի հակառակ կողմից կան մանր քարեր, որոնք, ըստ երևույթին, դիտումների ժամանակ ծառայել են որպես նստարաններ: Նստարանները, հնարավոր է, որ փայտյա հավելվածներ են ունեցել դիտողի գլուխը ֆիքսելու համար:

Շատ քարեր նման են մարդկանց ու կենդանիների (Նկ. 5):

ԳԼՈՒԽ 1.12. ԳԻՏԱՐՇԱՎՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

Նկար 6-ում մեր արշավների մշտական մասնակիցներն են. (ծախից աջ) նկարահանող՝ Մ.Ներսեսյան, խորհրդատու՝ Վ.Ազոյան, պատմաբան՝ Պ.Սաֆյան, Պ.Հերունի, զբոսաշրջային գործակալ՝ Օ.Բախշյան, ռեժիսոր՝ Ռ.Հովհաննեսյան,

վարորդ՝ Ս.Մանուկյան, մեխանիկ՝ Վ.Կարապետյան: Շատ աշխատանք են կատարել նաև տոպոգրաֆիստներ՝ Ս.Հակոբյանն ու Մ.Հովսեփյանը, լուսանկարիչ՝ Գ.Բաղդասարյանը, աստղագետ՝ Ռ.Մնացականյանը, ծրագրավորող՝ Լ.Թադևոսյանը և շատ ուրիշներ:

Նկար 7-ում պատկերված է մեր արշավախումբը աշխատանքի պահին Քարահունջում 1994թ:

Նկար 8-ում արշավախմբի անդամ պատմական գիտությունների թեկնածու Պ.Գ.Սաֆյանն է, որն առաջինը ուշադրություն դարձրեց №№ 207-222 քարերին Սոնուեննտի հյուսիսային մասում (Նկ. 8):

ԳԼՈՒԽ 1.13. ՄԵՐ ՀՅՈՒՐԵՐԻ ԳՏԱԾ ՔԱՐԵՐԸ

Գիտությունների դոկտոր Հ.Պ.Կլայնեռը, (մասնագետ Շվեյցարիայից, որը ուսումնասիրել է նաև հնագիտությունը), մասնակցելով մեր 1995թ. գիտարշավին (Նկ.9), ուշադրություն դարձրեց № 68 քարին, որի փորված խորշի մեջ անծրևաջուր էր լցված: Ջրի մակերեսից արտացոլված արևի ճառագայթը № 69 հարևան քարի գագաթի հետ կազմում է որոշակի անկյուն: Նա նկատեց, որ հնարավոր է, որ առանձին կանգնած № 200 քարը, խաղացել է նույն դերը, ինչպես Ստոունհենջի հայտնի Կրնկաքարը: Նա նաև գտավ օբսիդիանից պատրաստած մի փոքր կտրիչ (Նկ. 10):

Պրոֆեսոր Ն.Գ.Բոչկարյովը (աստղագետ), Եվրասիական աստղագիտական միության նախագահ (Մոսկվա), որը մասնակցել է մեր 2001թ. գիտարշավին իր երկու ասպիրանտների հետ (Նկ. 11), հայտնաբերեց մեկ այլ՝ պերիսկոպ - քարը (№ 90ա), որն ընկած էր այլ ընկած քարերի միջև հարավային թևի № 90 քարի մոտ (Նկ. 12): “Քարահունջը շատ լուրջ աստղադիտարան է” – այսպիսին էր պրոֆ. Բոչկարյովի առաջին գլխավոր կարծիքը, հետագայում, կիրառելով այլ մեթոդներ, 2003թ. նա ևս հանգեց այն նույն եզրակացությանը, որ Քարահունջ աստղադիտարանի տարիքը կազմում է 7500 տարի և համաձայնվեց, որ Քարահունջը աշխարհի ամենահին աստղադիտարանն է [101]:

Քարահունջի 7500 տարեկան լինելու գաղափարին համաձայն է նաև հայ պատմաբան պրոֆեսոր Գ.Ա.Գալոյանը [80, էջ 12]:

ԳԼՈՒԽ 1.14. ՔԱՐԵՐԻ ՄԻՋԻ ԱՆՑՔԵՐԸ

Հատուկ անցքեր ունեցող Քարահունջի քարերը եզակի երևույթ են հնագույն մոնումենտներում (աստղադիտարաններում): Այդ հսկա քարերի մեջ արված անցքերը ապահովում են դեպի նպատակակետը ուղղվածության բարձր ճշգրտությունը և կայունությունը: Նկար 13-ում ցույց են տրված որոշ քարերի անցքերը: Քարի կշիռն ու ամրությունը դարձնում են նրան երկնային օբյեկտները դիտելու շատ կայուն հուսալի գործիք դարերի ընթացքում: Այս քարե աստղագիտական գործիքների հարատև կայունությունը նույնիսկ շատ ավելի է, քան ժամանակակից աստղադիտակներինը:

Անցքերի մեծ մասը ուղղված են իրական հորիզոնի տարբեր կետերին: Որոշ անցքեր ուղղված են հորիզոնից վեր և նայում են վերև, դեպի երկինք:

Մեր գիտարշավների ընթացքում 47 նորմալ կանգնած քարերի չկոտրված (կամ գրեթե չկոտրված) անցքերի ուղղվածության ազիմուտների ու տեղի անկյունների չափումների արդյունքները բերված են Աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակ 2. Ուղիղ կանգնած քարերի միջի չկոտրված անցքերի
ազիմուտները և տեղի անկյունները

Աղյուսակ 2

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԹԵՎԸ				
№ №	Քարի համարը	Ազիմուտ (աստիճանը)		Բարձրություն (աստիճանը)
		կողմնացույց	ճշգրտում	
1.	60	168	170	7.3
2.	62	180	181	50
3.	63	100	102	3
4.	64	265	267	5.5
5.	66	70	76	7.5
6.	67	90	94	4
7.	71	285	287	33
8.	76	125	125	18.5
9.	78	265	267	24
10.	79	90	94	2.5
11.	81	255	257	20
12.	84	325	327	15
13.	85	70	76	10
14.	89	80	85	3.5
15.	97	135	134	25
16.	98	135	134	10
17.	99	305	316	6
18.	108	230	232	2
19.	109	0	5	18
20.	110	135	134	5.5
21.	122	325	327	16

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԹԵՎԸ				
№ №	Քարի համարը	Ազիմուտ (աստիճանը)		Բարձրություն (աստիճանը)
		կողմնացույց	ճշգրտում	
1.	126	40	43	6
2.	128	0	5	9
3.	129	110	111	7
4.	137	0	0	90
5.	138	290	291	23
6.	139	245	248	10
7.	143	25	28	8
8.	146	215	216	17.5
9.	147	135	146	10
10.	151	215	216	5.5
11.	152	0	5	5
12.	160	255	257	7
13.	161	60	65	4.5
14.	162	220	222	10
15.	163	230	232	5
16.	164	215	216	7
17.	165	250	252	10
18.	177	229	227	13
19.	181	335	338	7
20.	183	115	116	21.5
21.	187	60	64	7.5

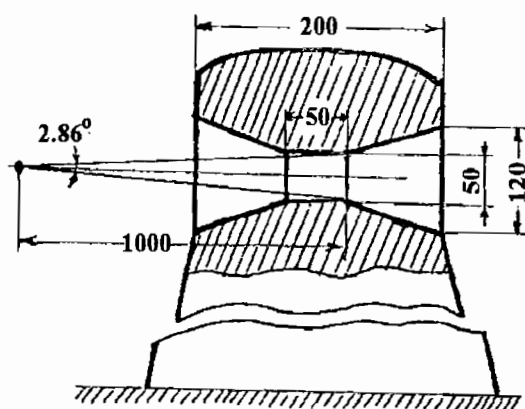
ԼԱՐԱԳԻԾ				
№ №	Քարի համարը	Ազիմուտ (աստիճանը)		Բարձրություն (աստիճանը)
		կողմնացույց	ճշգրտում	
1	40	90	94	1.5
2	44	310	322	15
3	51	310	311	2.5
4	53	180	181	22.5
5	55	260	262	20

Աղյուսակ 2-ում. երբ $Az = 0^\circ$ – Հյուսիսն է,
երբ $Az = 90^\circ$ – Արևելքն է և այլն:

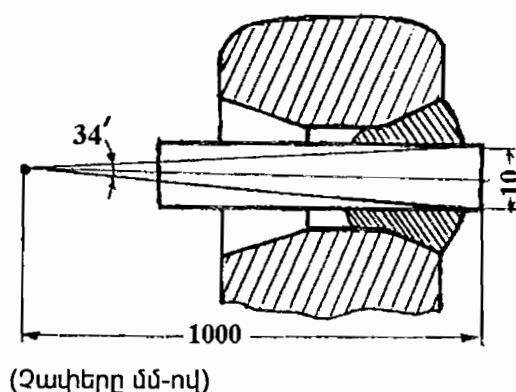
Անցքերն ունեն 4-5սմ տրամագիծ և գտնվում են քարերի զագաթներից 15-20սմ ներքև: Անցքերը երկու կողմերից կոնաձև լայնանում են տրամագծում մինչև 12սմ: Անցքերի ներսի կողմի մակերեսը մաքուր է և ողորկ, ասես հատուկ փայլեցված է եղել (Նկ.13): Անցքերը պատրաստվել են օբսիդիանի միջուկներ ունեցող թրձած կավե գործիքներով:

Քարերի մեջ եղած անցքերը պարզորոշ վկայում են, որ Քարահունջը եղել է աստղադիտարան: Անցքերը թույլ են տալիս բարձր ճշտությամբ հաշվարկել Քարահունջ աստղադիտարանի (նաև յուրաքանչյուր անցք ունեցող քարի) տարիքը, ինչպես այդ ցույց է տրված ստորև:

Եթե դիտողի աչքը 1մ տարածության վրա է անցքի գլանաձև մասի արտաքին եզրից, ապա հորիզոնը երևում է 2.86° անկյունային սահմաններում, որը = $172'$ (Նկ.19):



Նկ. 19. Քարի անցքի կառուցվածքի սխեման



Նկ. 20. Խողովակով անցքի սխեման

Ի նկատի ունենալով, որ Արևի կամ Լուսնի դիրքը կարելի է աչքով ֆիքսել անցքի կենտրոնում նրանց անկյունային տրամագծին ($32'$) համապատասխանող ճշտությամբ, կստանանք նրանց դիրքի դիտման ճշտությունը, որը հավասար կլինի մոտավորապես $(172 - 32) : 2 : 20 = 3.5'$ (կամ ժամանակի 14 վայրկյան):

Ես ենթադրում եմ, այս ճշտությունը կարող էր ավելացվել, եթե դիտելու համար անցքի մեջ տեղադրվեր ու կավով ամրացվեր մի խողովակ, մոտ 10 մմ ներքին տրամագծով, որը, օրինակ, պատրաստված լիներ բամբուկից կամ եղեգից (Նկ. 20):

Մասնավոր դեպքում, ինչպիսին է արևածագը, անհրաժեշտ է խողովակի դիրքը ճշտել: Սա կարելի է անել այն պահին, երբ կավը դեռ փափուկ է: Հաջորդ օրը, երբ կավը չորանա և կարծրանա, այն կարելի է հանել անցքից (խողովակի հետ մեկտեղ) ու պահպանել հաջորդ տարվա (տարիների) նույն պահին օգտագործելու համար: Խողովակն օգտագործելիս հորիզոնի անկյունային սահմանը կլինի $34'$ և Արևի ու Լուսնի դիտման ճշտությունը այդ պարագայում նույն 1մ տարածությունից պետք է համապատասխանի մոտավորապես $(34 - 32) : 2 : 2 = 0.5' = 30''$, (կամ ժամանակի 2 վայրկյան, որը շատ բարձր ճշտություն է): Աստղերն ու մոլորակները դիտելու համար կարելի էր օգտագործել խողովակը հատող խաչ բարակ թելից, ինչի հետևանքով ճշտությունը կհամապատասխաներ $34' : 2 : 20 = 0.85' = 51''$ (կամ ժամանակի 3.4 վայրկյան):

Վերը հիշատակված բարձր ճշգրտությամբ աշխատելու հավանաբար անհրաժեշտ էր, որ դիտողի գլուխը (կզակը և ճակատը, հետևաբար՝ աչքերը անշարժ ֆիքսվեին դիտելիս) մի որևէ պարզ փայտյա հենակի միջոցով:

1997թ. աշնան Գիշերահավասարին և նրան մոտ օրերի ընթացքում մենք 1սմ ներքին տրամագիծ ունեցող խողովակներով Արևի և Լուսնի ծագելու ու մայր մտնելու պահերի դիտարկման հաջող փորձեր կատարեցինք, օգտագործելով №№ 66, 67, 79 և այլ քարերը: Նկար 14-ում ցույց է տրված № 66 քարը անցքի մեջ դրված խողովակով: Նկար 15-ում ներկայացված են կավի մեջ գետեղված անցքերից հանած մեր երեք խողովակները: Մեր դիտումների որոշ արդյունքները ցույց են տրված Նկ. 16-ում. Արևածագի պահը, որը 1997թ. սեպտեմբերի 22-ին խողովակով դիտվել է № 67 քարի անցքից և Նկ. 17-ում՝ Լուսնի ծագելու պահը 1997թ. սեպտեմբերի 21-ին խողովակով դիտվել է № 79 քարի անցքից: Այս փորձը ցույց է տալիս Քարահունջում խողովակների օգտագործման հնարավորությունը հազարավոր տարիներ առաջ:

Հօգուտ այն բանի, որ Քարահունջում օգտագործվել են խողովակները, վկայում է նաև այն կարևոր փաստը, որ բոլոր անցքերի ծայրերը կոնաձև

լայնանում են: Օգտագործելով Նկ. 20-ում ցույց տրված գծագիրը, կարող ենք հաշվարկել, որ 10մմ ներքին և 24մմ արտաքին տրամագիծ ունեցող խողովակը (բամբուկե խողովակի պատի հաստությունը կազմում է մոտ 7մմ), կարող է թեքվել անցքի առանցքի շուրջը $\pm 25^\circ$ ցանկացած ուղղությամբ: Այնպես որ դիտումների համար բարձր անկյունային (և ժամանակի) չափող հատկություն ունեցող նման խողովակը հնարավորություն է տալիս ֆիքսել խողովակը անցքում անկյունային ուղղությունների լայն տիրույթում և օգտագործել յուրաքանչյուր անցքը երկնային տարբեր աղբյուրների դիտելիս, կամ որևէ մեկը՝ ժամանակի տարբեր պահերին: Այս է քարերի անցքերի կոնաձև լայնացնելու պատճառը:

Երկնքի որոշակի կետերին ուղղված նեղ (4 - 5 և 10մմ) տրամագծով անցքերի առկայությունը եզակի հնարավորություն է տալիս ճշգրիտ հաշվարկել Քարահունջ աստղադիտարանի տարիքը, օգտագործելով աստղագիտական մեթոդներ, նույնիսկ շատ ավելի բարձր ճշտությամբ, քան այդ հնարավոր է անել քաջ հայտնի ածխածնի մեթոդով:

ԳԼՈՒԽ 1.15. ԱՍՏՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՔԱՐԵ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

Արևի, Լուսնի, աստղերի, մոլորակների և այլ երկնային աղբյուրների տարբեր դիտումներ կատարելու համար անցքեր ունեցող առանձին կանգնած կամ 2-3 հատից բաղկացած քարախմբերի (ներառյալ նաև առանց անցքերի) բոլոր քարերը եզակի աստղագիտական գործիքներ են:

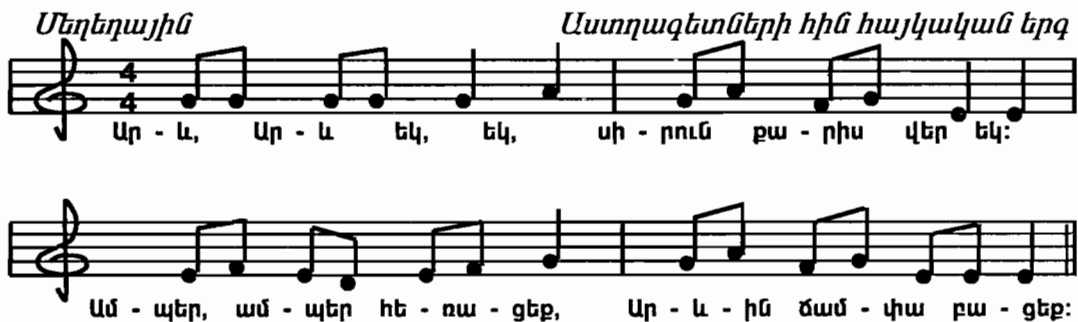
Տարբեր գիտական նպատակներով այսքան հաստատուն, ճշգրիտ գործիքներ նախագծելու, կառուցելու և օգտագործելու համար նախքան Քարահունջը կառուցելը հարկավոր էր դեռ հազարամյակներ առաջ ունենալ նախապես կուտակված գիտելիքներ աստղագիտության, մաթեմատիկայի և տեխնոլոգիայի բնագավառներում, ունենալ գիր, մեծ փորձ դիտումներ ու հաշվարկներ կատարելու մեթոդներում:

Այն ժամանակ չկար մեկը, որից կարելի լիներ սովորել, այդ պատճառով հարկավոր էր գիտելիքներ կուտակել զերոյից, ինչը շատ ժամանակ պահանջող դանդաղ պրոցես է: Սա է գլխավոր պատճառը ինչու է հայկական քաղաքակրթության զարգացումը պահանջել $40 - 10 = 30$ հազար տարի: Այլ քաղաքակրթությունների զարգացումը (Շումեր, Եգիպտոս, Հունաստան և այլք) տևել է ընդամենը մեկ հազարամյակ և ոչ ավելի, որովհետև նրանք ուսուցիչներ են ունեցել, որոնք եղել են հայերը:

Այս պատճառով հիմք կա ենթադրելու, որ աստղագիտությունը Հայաստանում ծագել է 25000 տարի առաջ և առաջին ու պարզ աշխատանքը պարզ գործիքներով Քարահունջում սկսվել է ավելի քան 20000 տարի առաջ: Հետո, 15000 տարի առաջ, կառուցվել են ավելի բարդ գործիքներ:

Այժմ Քարահունջում կան ավելի քան 80 աստղագիտական գործիքներ, որոնք կառուցվել և օգտագործման մեջ են եղել մոտավորապես 8000-ից մինչև 2000 տարի առաջ (տես ստորև):

Յուրաքանչյուր աստղագետ, որը դիտումներ է կատարել, օգտագործելով աստղագիտական գործիքներ, շատ լավ ծանոթ է հաճախ պատահող անհաջողությանը, երբ ամպերը գալիս ու ծածկում են դիտվող օբյեկտը շատ կարևոր պահի: Հատկապես այնպիսի պահի, որը պարբերաբար կարող եք ունենալ միայն մեկ տարի հետո (երբեմն էլ ավելի): Մենք էլ Քարահունջում մեր դիտումների ժամանակ հանդիպեցինք այդ պատճենին Արևի, Լուսնի և աստղերի ծագելու և կուլմինացիայի պահերին: Ու ամեն այդպիսի պահի ես հիշում էի մի պարզ ու գեղեցիկ հայկական երգ, որը, համոզված եմ, եղել է հնագույն աստղագետների երգը: Ահա այդ երգը:



Քարահունջում իսկապես կա եռաբար մի գործիք, ուր ամեն Գիշերահավասարի կեսօրին Արևը գալիս իջնում է նրա քարերից ամենամեծի գագաթին (տես Գլուխ 1.28):

Այս երգն իսկապես գեղեցիկ է ու պարզ (այսինքն հին), միևնույն ժամանակ աղոթք է, ուղղված Բնությանն ու Աստծուն:

Ստորև ես ձեր դատին պետք է ներկայացնեմ Քարահունջի մի քանի եզակի աստղագիտական գործիք մեր դիտումների ու հաշվարկների հետ մեկտեղ:

ԳԼՈՒԽ 1.16. ԱՆՑՔԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՌԱՆՁԻՆ ՔԱՐԵՐ

Մեր գիտարշավների ընթացքում հետազոտվել են առանձին կանգնած քարե աստղագիտական բազմաթիվ գործիքներ: Դրանք օգտագործվել են Արևը, Լուսինը, մոլորակները և աստղերը դիտելու համար:

Արևը դիտելու համար 17 “Արևի քարեր” կան, ներառյալ Արևածագի №№65,161,187 քարերը՝ ամառային Արևադարձի համար; №№ 97, 98, 100 քարերը՝ ձմեռային Արևադարձի համար; №№ 52, 99 Արևամուտի քարերը՝ ամառային Արևադարձի համար; №№ 108, 169, 177՝ ձմեռային Արևադարձի համար և №№ 40, 55, 63, 64, 67, 79 քարերը՝ գարնան ու աշնան Գիշերահավասարի օրերի Արևածագի ու Արևամուտի պահերը դիտելու համար: Գիշերահավասարների օրերին Արևի կուլմինացիայի պահերը դիտելու գործիքի մասին ասվում է Գլուխ 1.28-ում:

Լուսինը դիտելու համար կան 14 “Լուսնի քարեր”, որոնցից են. Լուսնի ծագելու քարերը՝ №№ 161, 187 հակման կուլմինացիայի համար՝ $\delta = +18.7^{\circ}$; № 76, $\delta = -18.7^{\circ}$ համար; № 147 $\delta = +29^{\circ}$ համար; Լուսնի մայրամուտի քարերը՝ № 138 $\delta = +18.7^{\circ}$ համար; №№ 108, 163, $\delta = -18.7^{\circ}$ համար; №№ 44, 51, 99, $\delta = +29^{\circ}$ համար; №№ 146, 151, 162, 164, $\delta = -29^{\circ}$ համար :

Մոլորակները դիտելու մասին տես Գլուխ 1.29:

Աստղերը դիտելու արդյունքների մասին տես 1.23, 1.24, 1.25 գլուխներում:

Մենք կատարել էինք նախնական հաշվարկներ և մի շարք դիտումներ, օգտագործելով “Արեվի քարեր” գործիքները ու ստացել էինք շատ հետաքրքիր ու եզակի արդյունքներ: Այստեղ բերված են դրանցից մի քանիսը: Նկ. 21 պատկերված է Արևածագի պահը, որը դիտվել է № 67 քարի անցքից 22.09.1997 Գիշերահավասարի օրը: Նկար 22 պատկերված է Արևածագը № 63 քարի անցքից 22.09.1997 Գիշերահավասարի օրը: Նկար 23 պատկերված է Արևածագը № 66 քարի անցքից 23.06.2001 Արևադարձի օրը:

Քարահունջ աստղադիտարանում քարե առանձին կանգնած գործիքները ակտիվորեն օգտագործվել են շատ հազարամյակների ընթացքում:

ՔԼՈՒՆ 1.17. ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՕՐԱՑՈՒՅՑ (ՀՀՕ ԵՎ ԱՀՕ)

Հայաստանում արևի օրացույցն օգտագործվել է բոլոր ժամանակներում: Եվ այդ հասկանալի է, քանի որ Արևը գլխավոր Աստվածն էր: Տեղեկություններ չկան, որ երբևէ օգտագործված լիներ Լուսնի օրացույցը, չնայած այն հայտնի էր, և Լուսնի երկրի շուրջը պտտվելու պարբերությունը դժվար չէր հաշվել:

Նախնադարյան աստղագետները, դիտելով առանձին կանգնած “Արևի քարերից” որևէ մեկի անցքից (կամ օգտագործելով այլ հնագույն պարզ գործիքներ), կարողացել են ցանկացած օրը ֆիքսել Արևածագի (կամ Արևամուտի) ազիմուտի կետը (դիրքը հորիզոնի գծի վրա) և որոշել (նույնիսկ առանց խողովակի), որ այդ կետը Գիշերահավասարին մոտ օրերին օրեօր շարժվում է հորիզոնի գծով 30 աղեղնային րոպե արժեքով, ինչը համարյա հավասար է Արևի անկյունային տրամագծին (32’), ու վերադառնում է միևնույն դիրքին (միևնույն կողմից) 365 օր հետո, ինչն անում է մեկ տարի:

Ակներև է, որ այսքան պարզ դիտումը կարող էր կատարվել շատ ավելի առաջ, քան Քարահունջն է կառուցվել, երբ օրացույցի անհրաժեշտությունը ծագել էր գյուղատնտեսական և այլ աշխատանքներ կատարելու պահանջներից ելնելով: Մոտավորապես 23 հազար տարի առաջ էր, երբ հայոց հնագույն օրացույցը (ՀՀՕ) հաստատվեց, ըստ որի տարվա սկիզբը զարնան Գիշերահավասարին՝ Արեգի 1-ին (այժմ՝ մարտի 21-ին)* էր:

Հայտնաբերվել էր նաև, որ Սիրիուս աստղը ծագում է հենց Արևածագից առաջ տարվա մեջ մեկ անգամ ամառվա Արևադարձին, այսինքն ըստ Սիրիուսի էլ տարին 365 օր ունի, ինչպես և Արևային տարին: Այս տեղի է ունենում, որովհետև պրեցեսիան և Սիրիուսի սեփական շարժումը պատահաբար համընկնում են:

Արևի այս ՀՀՕ-ն եղել է այսպես կոչվող “շարժական”: Տոնական օրերը դանդաղ տեղափոխվում էին ողջ տարվա ընթացքում (1461 տարի պարբերականությամբ) որովհետև իրական արևային տարին մոտավորապես քառորդ օրով ավել է, քան 365 օրը ($365.25 : 0.25 = 1461$):

Քարահունջ զարգացած աստղադիտարանը (7500 տարի առաջ) շատ ավելի լավ հնարավորություններ էր ապահովում դիտումների համար երկար տարիների ընթացքում շատ ավելի բարձր ճշտությամբ (30’’ կամ ժամանակի 2

* Ըստ երևույթին, այդ ժամանակ 22946թ. “ծնվել էր” Հայոց սիրելի հին Աստված Վահագնը (չարի և վիշապների ոչնչացնողը): 22946 տարիների թիվը գալիս է այն ենթադրությունից, որ այդ իրադարձությունը տեղի է ունեցել Հայոց թագավոր Հայկի 2492թ. հաղթանակից 14 “Հայկական շրջան” առաջ ($14 \times 1461 + 2492 = 22946$ թ.): Այդ պատճառով “Հայկական շրջանը” հետագայում կոչվել է նաև “Հայկյան շրջան”:

վայրկյան խողովակների կիրառմամբ): Այսպիսով, Քարահունջի ժամանակներում բացահայտվել էր, որ արևային տարին բաղկացած է մոտավորապես 365.25 օրից: Այնպես որ, “շարժական” օրացույցը “կանգնեցնելու”, այսինքն տոն օրերը տարվա ընթացքում ֆիքսելու և համապատասխանեցնելու համար Արևի իրական շարժման հետ, հարկավոր էր 4 տարին մեկ ավելացնել օրացույցին ևս մի օր: Այսպես Քարահունջում հայտնաբերվել ու մշակվել է “անշարժ” (ֆիքսված) օրացույց, ըստ որի տարին սկսվում էր գարնանային Գիշերահավասարի Արեգի 1-ի (21-ը մարտի) առավոտվա ժամը 6-ին (կամ էլ կեսօրին): Այսպես Քարահունջում հիմնվել է առաջին “անշարժ” Հայկական Օրացույցը (ԱՀՕ) և 1461 տարի ժամանակահատվածը կոչվել է “Հայկական շրջան”:

Հայերը ավելի քան 5000 տարվա ընթացքում զուգահեռ օգտագործել են և “շարժական”, և “անշարժ” օրացույցները (մինչև մ.թ. 19-րդ դարը) և սովորեցրել են դրանք օգտագործել այլ երկրների ժողովրդներին, մասնավորապես շումերներին ու եգիպտացիներին, որոնց քաղաքակրթությունները ծագել էին մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում:

Օգտագործելով երկու օրացույցներն էլ, (ՀՀՕ-ն և ԱՀՕ-ն) շատ երկար ժամանակամիջոցում, հայ աստղագետները պարզել էին, որ այդ հավելյալ քառորդ օրը, որը կուտակվում է “շարժական” օրացույցում տարվա ընթացքում (365.25), արդյունքում յուրաքանչյուր 1461 տարին մեկ տալիս է մի ամբողջ տարի ($0.25 \times 1461 = 365.25$): Այդ 1461 տարվա ժամանակամիջոցը (կամ 1460՝ “անշարժ” օրացույցի դեպքում) կոչվել է “Հայկական շրջան” (կամ “Հայկական ցիկլ”): Նույն տևողությունն է ունեցել նաև “Սիրիուսի ցիկլը” կամ այսպես կոչվող “Սոտիսը” *:

Հետագա ճշգրտումից հետո պարզվել է որ Հայկական ցիկլը և Սիրիուսի ցիկլը քիչ՝ 12 օրով են տարբերվում իրարից, այսինքն 12 բուրգով տարեկան (0.002 %), որովհետև արևային տարվա տևողությունը (365.242 օր) Սիրիուսի տարվա տևողության համեմատությամբ (365.25 օր) մի քիչ կարճ է:

ԱՀՕ-ն, ինչպես նաև Հայկական ցիկլն ու Սոտիսը հայտնի էին և օգտագործվում էին նաև հին Եգիպտոսում [21]:

“Անշարժ” օրացույցն, անկասկած, ավելի հարմար էր օգտագործման համար: Հուլիոս Կեսարը այն մտցրել է օգտագործման մեջ Եվրոպայում նոր թվարկության 45 թվի հունվարի 1-ին (Եգիպտոսի աստղագետների միջնորդությամբ, ինչպես Սոսիգեն Ալեքսանդրացու): Այժմ հայտնի է “Հին տոմար” անունով, և ավելի ուշ՝

* Նշենք, որ այդ “Սիրիուս” կամ “Սոտիս” անունները հայերեն նշանակում են “Սուրբ մարդու տան սիրված էակը”, որտեղ սուրբ մարդը Հայոց թագավոր Հայկն էր: Հին Եգիպտոսում կար տոն օր, որը կոչվում էր “Սիրուիս” (տես նաև նկ. 46):



Նկ. 21. Արևածագի պահը No 67 քարի անցքից, 22.09.1997թ.



Նկ. 22. Արևածագի պահը No 63 քարի անցքից, 22.09.1997թ.



Նկ. 23. Արևածագի պահը
No 66 քարի անցքից,
23.06.2001թ.



Նկ. 24. Նոր տեսակի Արեգակնային
ժամացույց - օրացույց
ՌԳՀԻ-ի գլխավոր շենքի
դիմաց



Նկ. 25. Քարահունցի քարերի մի մասը: Նկարիչ՝ Ս.Գ. Սաֆյան



Նկ. 26. No 137 Քար-Պերիսկոպը



Նկ. 27. Ջրով լի թաս No 137 քարի ներքևի մասում



Նկ. 28. Պրոֆեսոր Գ.Ս. Հուսիկյան



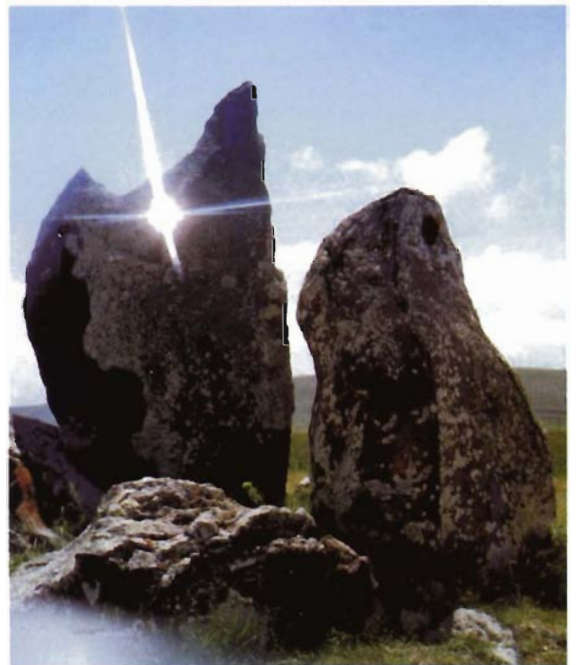
Նկ. 29. Ստոունհենջ: Նկարիչ՝ Գ.Ս. Հուսիկյան



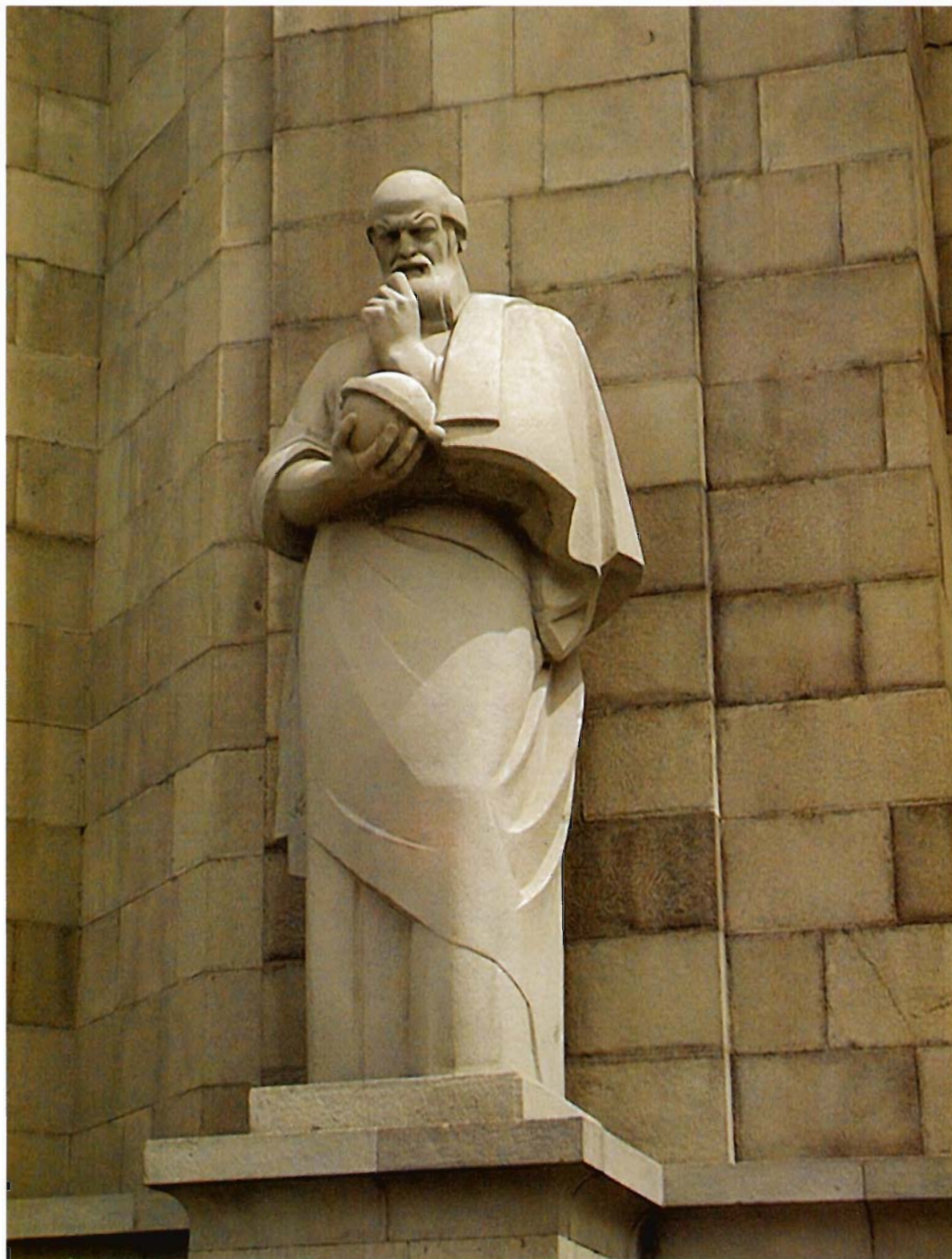
Նկ. 30. Եռաքար գործիք՝ տարվա սկիզբն ու տեղի լայնությունը չափելու համար



Նկ. 31. Նկ. 30-ի երկու գլխավոր քարերը տեղի լայնությունը չափելու համար



Նկ. 32. Արևի ճառագայթը No 63 քարի անցքում տեղադրված հայելուց: Լուսանկար Հ. Բաղդասարյանի



Նկ. 33. Մ.թ. VII դարի հայ աստղագետ և մաթեմատիկոս Անանիա Շիրակացու արձանը Երկրի գնդաձև մոդելը ձեռքին



ա - Ընդհանուր տեսարան



բ - Անցքով քար

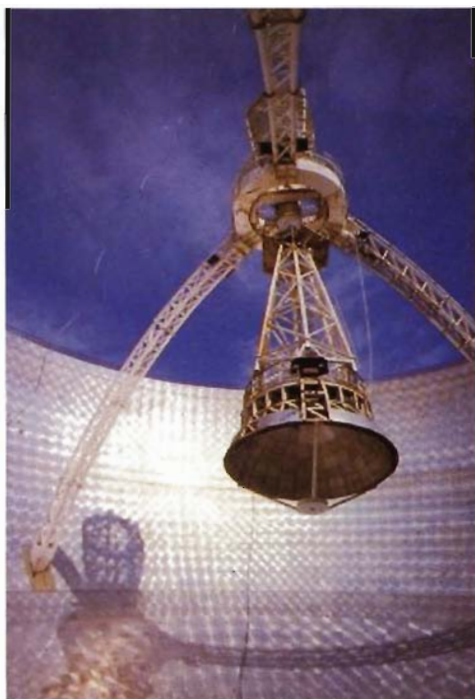


գ - Քարերի վրա փորագրված
հին խաչեր և բուրգեր

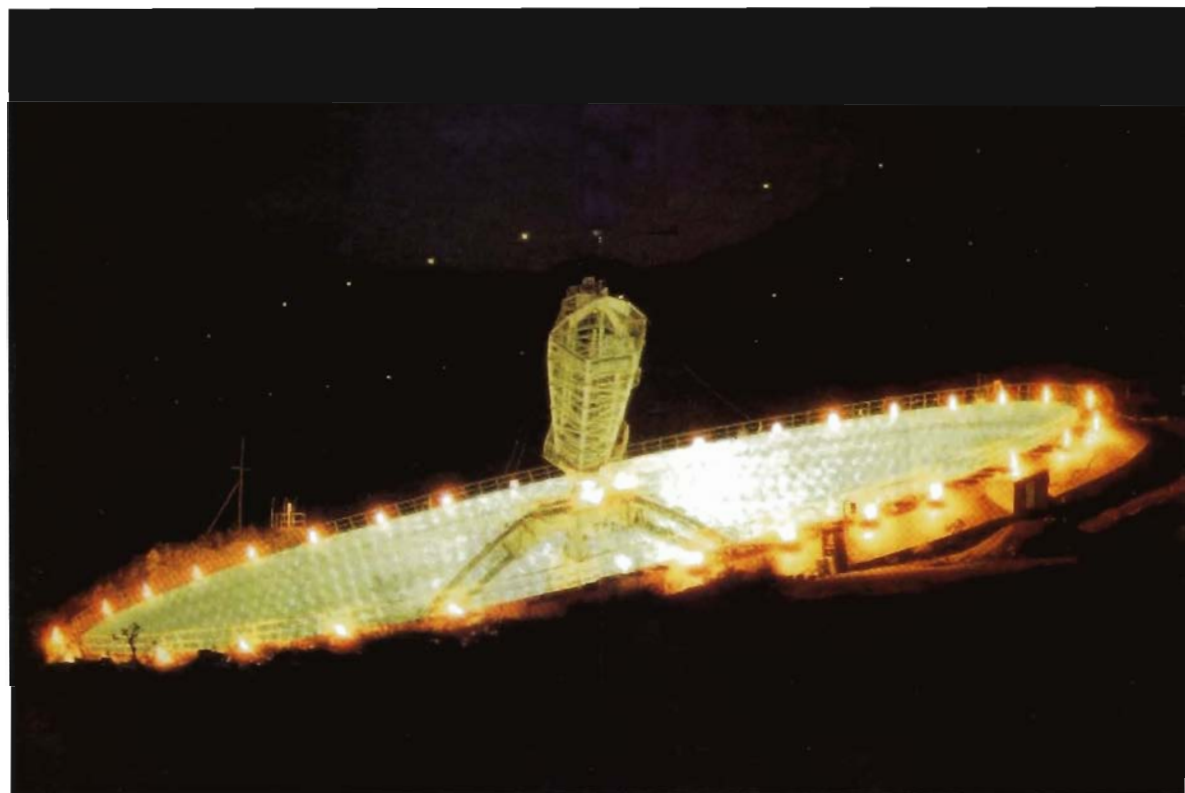
Նկ. 34. Կանգնած քարեր Արարատ լեռան մոտ [37]



ա - Ընդհանուր տեսարան ուղղաթից



բ - Երկրորդային հայելին



գ - Տեսքը գիշերով

Նկ. 35. Ռադիո - Օպտիկական աստղադիտակ ՌՕԴ - 54/2.6

1582 թվականին այն սրբագրվել է Գրիգոր III պապի կողմից (Լեհ աստղագետ Կոպեռնիկոսի օգնությամբ) և հայտնի է որպես “Նոր տոմար”, որը ցայժմ օգտագործվում է*:

Հայաստանը ընդունել է Հուլիանոսյան օրացույցը մ.թ. 122 թվին (Արտաշես II թագավորի ժամանակ):

ԳԼՈՒԽ 1.18. ՀԱՅԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՕՐԱՑՈՒՅՑԸ (ՀԲՏ)

Շատ ավելի բան է հայտնի հաջորդ հին “Հայոց բուն տոմար” (ՀԲՏ) անունով ֆիքսված հայկական օրացույցի մասին, որը ընդունվել է մ.թ.ա. 2492 թվականին Հայոց թագավոր Հայկի հրամանով, որը կրում էր “Կեսար” տիտղոսը, այսինքն՝ “Կես-ԱՐ”, “Կես Արև” “Կիսաստված”, քանի որ Հայոց թագավորը միաժամանակ եղել է նաև Գերագույն հոգևորականը կամ “Արևի Որդի” ու Գլխավոր Աստծո՝ Հայր ԱՐԻ ներկայացուցիչը Երկրի վրա: Այնպես որ Կեսարը հանդիսանում էր “Երկրային Աստվածը”: Հայկական “Կեսար” բառը հետագայում Հունաստանից Եվրոպա է անցնում և օգտագործվում որպես “ցեզար” (Հռոմում և Բյուզանդիայում), որպես “կայզեր” (Գերմանիայում); որպես “ցար” (Ռուսաստանում) և այլն, բայց արդեն “կայսր” իմաստով:

Ինչպես պատմում է մ.թ. 5-րդ դարի հռչակավոր հայ պատմիչ Մովսես Խորենացին, նախարար (թագավոր) Հայկը հաղթանակ էր տարել Հայաստանը նվաճելու արշաված Բաբելոնի զորքի դեմ, նա ձակատամարտում հաղթեց, սպանելով Բաբելոնի թագավոր Բելին (Նեմրոդին) ու հրահանգեց ամեն տարի տոնել այդ օրը և տարվա ամիսները վերանվանել իր ուստրերի և դուստրերի անուններով [22]: Կեսար Հայկի մասին տես նաև ՄԱՍ 3-ում:

Մ.թ.ա. 2492 տարեթիվը վերականգնել է 19-րդ դարի հայ պատմաբան Ղևոնդ Ալիշանը [23]: Հայտնի էր, որ Նոր Տարին (1-ը Նավասարդի) մ.թ. 428 թվին հայկական արեգակնային “շարժական” օրացույցով համընկնում էր Հուլիանոսի օրացույցի օգոստոսի 23-ի օրվա հետ (կամ օգոստոսի 11-ի հետ այժմյան օրացույցով): Օգտագործելով այս փաստը, և 1460-ամյա “Հայկական ցիկլը”, նա հաշվարկել է, որ $1460 - 428 \text{ մ.թ.} = 1032 + 1460 = 2492 \text{ թ.}$: Ինչպես գրում է Ղ.Ալիշանը, միևնույն մ.թ.ա. 2492 թվականը համարել են որպես Բելի մահվան տարեթիվ նաև հին հեղինակներ՝ Աֆրիկանոսն ու Եվսեբիոսը [23]:

* Հին տոմարին վերադառնալու համար այժմ անհրաժեշտ է ավելացնել ամսաթվին 12 օր:

Հայոց բուն տոմարը (ՀԲՏ) բաղկացած է 12 ամիսներից, յուրաքանչյուրում 30-ական օր, այսինքն՝ 360 օր գումարած 5 հավելյալ (Նոր Տարին տոնելու) օրերը (կամ ֆիքսված ՀԲՏ-ով՝ 6 հավելյալ օր յուրաքանչյուր 4 տարին մեկ): Յուրաքանչյուր ամիսը և ամսվա յուրաքանչյուր օրը, ինչպես նաև 24 ժամից յուրաքանչյուր ժամը ունեն իրենց առանձին անունները՝ հայերեն բառերով: Մ.թ. 7-րդ դարի հայ գիտնական Անանիա Շիրակացին բերում է այդ անունները [24]: Այստեղ ես ներկայացնում եմ ՀԲՏ-ի ամիսների անունները և համադրում եմ այժմյան օրացույցի հետ:

Հ Բ Տ

Նոր տոմար

- | | |
|---------------------------------------|------------------------------|
| 1. Նավասարդ (Հայկի աղջիկը), 1-30..... | օգոստոս 11 – սեպտեմբեր 9 |
| 2. Հոռի (աղջիկը), 1-30..... | սեպտեմբերի 10 – հոկտեմբերի 9 |
| 3. Սահմի (աղջիկը), 1-30..... | հոկտեմբերի 10 – նոյեմբերի 8 |
| 4. Տրե (Հայկի տղան), 1-30..... | նոյեմբերի 9 – դեկտեմբերի 8 |
| 5. Քաղոց (տղան), 1-30..... | դեկտեմբերի 9 – հունվարի 7 |
| 6. Արած (տղան), 1-30..... | հունվարի 8 – փետրվար 6 |
| 7. Մեհեկան (աղջիկը), 1-30 | փետրվարի 7 – մարտի 8 |
| 8. Արեգ (աղջիկը), 1-30..... | մարտի 9 – ապրիլի 7 |
| 9. Ահեկան (հին անուն)*, 1-30..... | ապրիլի 8 – մայիսի 7 |
| 10. Մարերի (աղջիկը), 1-30..... | մայիս 8 – հունիսի 6 |
| 11. Մարգաց (աղջիկը), 1-30..... | հունիս 7 – հուլիսի 6 |
| 12. Հրոտից (տղան), 1-30..... | հուլիսի 7 – օգոստոսի 5 |
| 13. Ավելյաց, 1-5..... | օգոստոսի 6 – օգոստոսի 10 |

Հավելյալ 5 օրերը անվանվել են այն ժամանակ հայտնի մոլորակների անուններով [21] “անշարժ” ՀԲՏ-ում մեկ ավել օրը (4 տարին մեկ) նահանջ տարում ավելացվում էր Մեհեկան ամսին:

Ամսվա օրերն անվանվել են հայկական սրբազան սարերի, Արևի տաճարների ու աստվածների անուններով:

* Վերանվանված էին տարվա տասը ամիսների անունները, այսինքն երկու ամիսների անունները պահպանվել են իրենց հին անվանումներով: Ըստ երևույթին, Հայկ թագավորը ունեցել է 10 զավակ:

- | | |
|--------------|---------------|
| 1. Արեգ | 16. Մանի |
| 2. Հրանդ | 17. Ասակ |
| 3. Արամ | 18. Մասիս |
| 4. Մարգար | 19. Անահիտ |
| 5. Աիրանք | 20. Արագած |
| 6. Մազդեղ | 21. Գրգուռ |
| 7. Աստղիկ | 22. Կորդուիք |
| 8. Միհր | 23. Ծմակ |
| 9. Ջոպաբեր | 24. Լուսնակ |
| 10. Սուրց | 25. Ցրոն |
| 11. Երեզկան | 26. Նպատ |
| 12. Անի | 27. Վահագն |
| 13. Պարխար | 28. Սիս |
| 14. Վանատուր | 29. Վարագ |
| 15. Արամազդ | 30. Գիշերավար |

Օրվա սկիզբը համարվում էր առավոտվա ժամը 6-ը (իհարկե, Արևի ժամանակով):

Օրվա ժամերի անունները նույնպես հայերեն բառերից էին:

- | <u>Օրվա ժամերը</u> | <u>Գիշերվա ժամերը</u> |
|--------------------------|---------------------------|
| 1. (Ա) Այգ, 6-7 ժ. | 13. (ԺԳ) Խավարակ, 18-19 |
| 2. (Բ) Ցայգ, 7-8 | 14. (ԺԴ) Աղջամուղջ, 19-20 |
| 3. (Գ) Զորացեալ, 8-9 | 15. (ԺԵ) Մթացեալ, 20-21 |
| 4. (Դ) Ճառագայթեալ, 9-10 | 16. (ԺԶ) Շահավոտ, 21-22 |
| 5. (Ե) Շառավեղեալ, 10-11 | 17. (ԺԷ) Կամավոտ, 22-23 |
| 6. (Զ) Երկրատես, 11-12 | 18. (ԺԸ) Բավական, 23-24 |
| 7. (Է) Շանթարկող, 12-13 | 19. (ԺԹ) Խոթափեալ, 0-1 |
| 8. (Ը) Հրակաթ, 13-14 | 20. (Ի) Գիգակ, 1-2 |
| 9. (Թ) Հուրթափեալ, 14-15 | 21. (ԻԱ) Լուսակն, 2-3 |
| 10. (Ժ) Թաղանթեալ, 15-16 | 22. (ԻԲ) Առավոտ, 3-4 |
| 11. (ԺԱ) Արագոտ, 16-17 | 23. (ԻԳ) Լուսափայլ, 4-5 |
| 12. (ԺԲ) Արփող, 17-18 | 24. (ԻԴ) Փայլածու, 5-6 |

Հայաստանի Սանահին քաղաքի մոտ հայտնաբերվել է մեր թվարկությունից առաջ 2 հազարամյակի յոթորյա շաբաթի մի օրացույց-գոտի: Այդ օրացույց-գոտու օրերը անվանված են Արևի, Լուսնի և 5 մոլորակների հին հայկական անուններով [21, 25]:

1. Արև	Sun	- Sunday	(կիրակի)
2. Լուսին	Moon	- Monday	(երկուշաբթի)
3. Հրատ	Mars	- Tuesday	(երեքշաբթի)
4. Փայլածո	Mercury	- Wednesday	(չորեքշաբթի)
5. Լուսնթագ	Jupiter	- Thursday	(հինգշաբթի)
6. Արուսյակ	Venus	- Friday	(ուրբաթ)
7. Երևակ	Saturn	- Saturday	(շաբաթ)

Հետաքրքիր է, որ շաբաթվա օրերի երկու առաջին ժամանակակից անգլերենով ներկայացված անունները բացարձակորեն համընկնում են հայկական Արև և Լուսին անունների հետ և Saturday (շաբաթ) բառը, համընկնում է Սատուրն բառի հետ:

ՀԲՏ-ն մինչև հիմա էլ Հայաստանում օգտագործում ունի: Շատերը տոնում են նաև հին Նոր Տարին (Օգոստոսի 11): Ոչ ոք չի վերացրել Հայկ թագավորի մ.թ.ա. 2492-ի հրամանը:

Հին եգիպտական օրացույցը, (որը վերցված է ՀԲՏ-ից մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում), ՀԲՏ-ի նման էր [21], բայց նրա ամիսների օրերն անուններ չունեին [21, 26]:

Բացի ՀԲՏ-ից Հայաստանում Քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո այլ օրացույցներ էլ են գործել, որոնք կոչվել են “Հայոց մեծ թվական” (ՀՄԹ), որն սկսվել է մ.թ. 552 թվականի հուլիսի 11-ից; Եկեղեցական օրացույցը; հայ գիտնական Հովհաննես Իմաստասերի “անշարժ” օրացույցը, որն սկսվում է մ.թ. 1085 թվականից և ըստ որի Նոր Տարին (Նավասարդ 1) Հովհաննոսի օրացույցով նշվել է օգոստոսի 11-ին:

ՀԲՏ-ն հնագույն գործող և ճշգրիտ օրացույցն է աշխարհում: 2008 թվականի օգոստոսի 11-ին կլրանա ՀԲՏ-ի 4500 ամյակը: Հուսանք, որ այդ փաստը միջազգային կազմակերպությունների միջամտությամբ կնշվի շատ երկրներում:

ԳԼՈՒԽ 1.19. ԱՐԵՎԻ ԺԱՄԱՑՈՒՅՑՆԵՐ ԵՎ ԱՐԵՎԻ ՕՐԱՑՈՒՅՑՆԵՐ

Ակներև է, որ Քարահունջ աստղադիտարանում արևի ժամացույցներն ու օրացույցներն օգտագործվել են հնագույն ժամանակներից: Բայց դրանք չեն պահպանվել: Գուցե դրանք հետագայում գտնվեն: Կարելի է ենթադրել, որ Քարահունջի № 63 քարը, որի անցքը մեջքին է, օգտագործվել է որպես արևի ժամացույց (տես նաև Գլուխ 1.28., էջ 64 և Նկ. 32, էջ 37):

Միևնույն ժամանակ ակներև է, որ հին Հայաստանում արևի ժամացույցները և օրացույցները օգտագործվել են լայնորեն: Մինչև օրս միջնադարյան քրիստոնեական եկեղեցիների մոտակայքում և պատերի վրա արևի շատ ժամացույցներ կան [25]: Դրանցից շատերը գտնվել են նաև պեղումների ժամանակ: Նրանց բոլորի սանդղակները ցույց են տալիս օրվա ժամերը առավոտվա ժամը 6-ից մինչև երեկոյան ժամը 18-ը:

Արևի ժամացույցները ժամանակն իրենց սանդղակներին ցույց են տալիս ցերեկը ծողի (որը կոչվում է գնոմոն) ստվերի միջոցով: Հին հայկական արևի ժամացույցները կոչվել են “գիտցող”: Նկար 36-ում պատկերված է Էջմիածնի մոտ գտնվող հայկական “Ջվարթնոց” եկեղեցու պատի արևի ժամացույցը (մ.թ. 7-րդ դար):

Բացի արևի ժամացույցներից կաին արևի օրացույցներ, որոնք շնորհիվ իրենց ծողերի ստվերի երկարության սանդղակի վրա ցույց էին տալիս տարվա ամիսը: Հին հայկական արևի այդ օրացույցները կոչվում էին “ստվերաչափ”:

Մենք նախագծել ու պատրաստել ենք նոր տիպի երկու Արևային ժամացույց-օրացույցներ (ԱԺՕ “Գիտցող ստվերաչափ”), որոնք կառուցել ենք կարմիր տուֆից, մեկը՝ մեր Ռադիոֆիզիկական չափումների ինստիտուտի (ՌԶԻ) Արագածի գիտական կենտրոնում (Արագած սարի վրա) 1987-ին (4480-ին ՀՐՏ-ով) և մյուսը՝ Երևանում ՌԶԻ-ի գլխավոր շենքի դիմաց 1989-ին (4482-ին ՀՐՏ-ով) [6]: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի երեք գլխավոր սանդղակ (հորիզոնական, ուղղաձիգ և սֆերիկ) ու մի ընդհանուր ծող (գնոմոն), որը թեքված է 40° տակ (տեղի լայնությանը հավասար անկյան տակ), այսինքն, զուգահեռ է Երկրի պտտման առանցքին: Ձողը իր վրա ունի երեք փոքր խաչ՝ (մեկական յուրաքանչյուր սանդղակի համար), որոնց ստվերները յուրաքանչյուր սանդղակի վրա ցույց են տալիս ամիսները ու (մոտավոր կերպով) նրանց օրերը: Հորիզոնական սանդղակը բաժանված է (տիտանե կորագծերով) ըստ այժմ գործող օրացույցի ամիսների, ուղղահայացը՝ ըստ “Հայոց բուն տոմարի” (ՀՐՏ) և սֆերիկը՝ ըստ իրական արեգակնային ամիսների (ըստ Կենդանակերպի համաստեղությունների):



Նկ. 36. Արևի ժամացույց
Զվարթնոցի տաճարի պատին,
մ.թ. 7-րդ դար (15 կմ Երևանից)

ԱԺՕ-ի նախագիծը կատարել են ես, ժամային գծերի և ամիսների կորերի հաշվարկները կատարել է ֆ-մ.գ.թ. Վ.Օսկանյանը, իսկ քարի վրայի քանդակները կատարել է քանդակագործ Ս.Փանոսյանը: Ողջ աշխատանքը կատարվել է ՌԶԳՀ-ի (այժմ՝ ՌԳՀ) արհեստանոցներում:

Նկար 24-ում պատկերված է Երևանում ՌԶԳՀ-ի գլխավոր շենքի, Կոմիտասի պող. 49/4, դիմաց կառուցված նոր տիպի ժամացույց-օրացույցը:

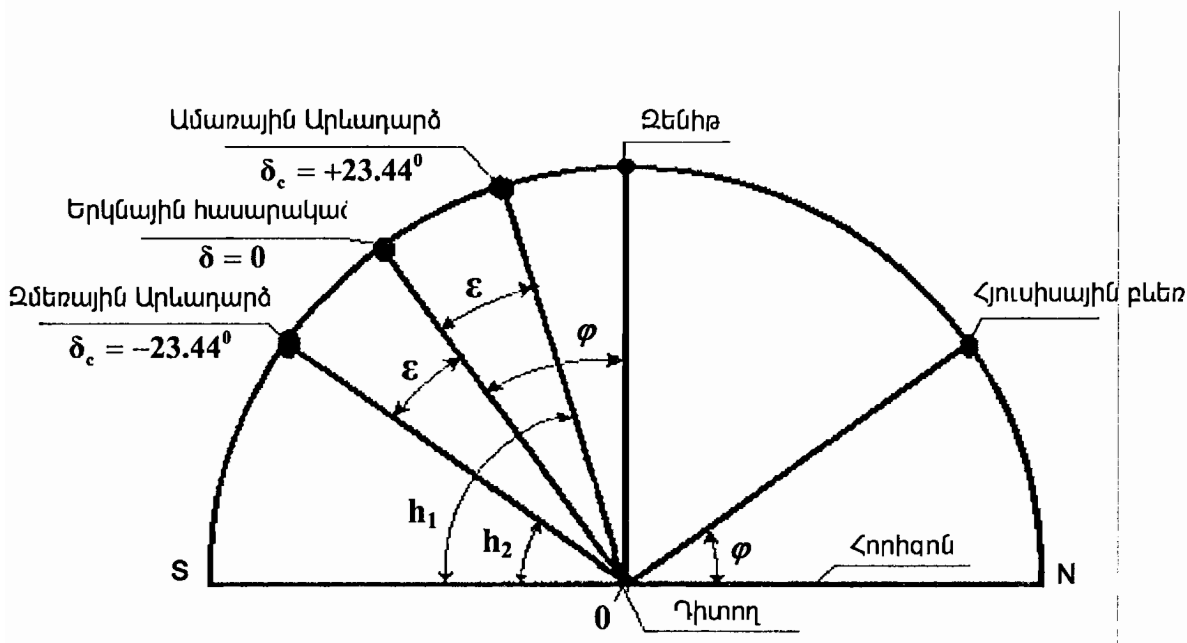
ԳԼՈՒԽ 1.20. ԵՐԿՐԻ ԱՌԱՆՑՔԻ ԹԵՔՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդյոք Քարահունջի աստղագետները գիտե՞ին Երկրի առանցքի թեքության անկյան (ճանկյան կամ էկլիպտիկայի թեքվածության) մասին: Այո, որովհետև (տես Նկ. 37) նրանք կարողանում էին չափել Արեգակի բարձրությունը (h_1 տեղի անկյունը) նրա ամառային կուլմինացիայի օրը (ամառվա Արևադարձի, հունիսի 22-ի, ամենաերկար օրվա կեսօրին) և նրա բարձրությունը (h_2 տեղի անկյունը) ձմեռային կուլմինացիայի օրվա կեսօրին, այսինքն, դեկտեմբերի 22-ի, ձմեռային Արևադարձի ամենակարճ օրվա կեսօրին*: Հետո նրանք կարողացել են որոշել Արեգակի հակումը (δ) կուլմինացիայի օրերին (δ_c անկյունը), այսինքն.

$$\pm \delta_c = \frac{h_1 - h_2}{2} . \quad (1)$$

* Ստորև (Նկ. 30, 31, 42, Գլուխ 1.28) պատկերված է Քարահունջի 3 քարից բաղկացած գործիքը, որը կիրառվել է Արևի բարձրությունը Արևադարձի օրերին չափելու համար ($\delta = 0$, $h = 90 - \varphi$), ինչպես նաև տեղի լայնությունը (φ անկյունը) չափելու համար:

Կրկնելով այս չափումները երկար տարիների ընթացքում, և իհարկե հանգելով այն բանին, որ δ_c -ն գրեթե չի փոփոխվում, (և նույնիսկ կախված չի տեղի (φ) լայնությունից, տես ստորև), նրանք պետք է հասկանային, որ Արեգակի ուղղությունը Արևադարձին թեքվում է Երկրի հասարակածի հարթության նկատմամբ (կամ երկնային հասարակածի, $\delta = 0$) $\varepsilon = \delta_c$ անկյան տակ, այսինքն Երկրի առանցքը թեքված է իր նորմալից էկլիպտիկայի հարթության նկատմամբ $\varepsilon = \delta_c$ անկյան տակ: Եվ այդ է պատճառը, թե ինչու է Երկրի վրա ամառ ու ծմեռ լինում (արևադարձերով), գարուն ու աշուն (գիշերահավասարներով):

$$A_s = \arccos \frac{\sin \delta}{\cos \varphi}. \quad (2)$$
$$A_s = \arccos \frac{\sin \varepsilon}{\cos \varphi}; \quad \varepsilon = \arcsin(\cos A_s \cdot \cos \varphi) \quad (3, 4)$$


47

$= 0.018^\circ$ կամ $1.1' \cdot 100$ տարվա ընթացքում:

Դիտումները կատարելով $30'' = 0.5'$ ճշտությամբ (խողովակի միջոցով) հին ժամանակների աստղագետները տեսականորեն կարող էին գտնել $\Delta A_s = 1.1'$ տեղաշարժ 50 տարվա մեջ, բայց գործնականում դա հնարավոր չէր, քանի որ խողովակներն այդքան երկար ժամանակամիջոցում պահպանելն անհնարին է: Բայց դիտելով անցքերից նույնիսկ առանց խողովակներն օգտագործելու, (և ունենալով $3.5'$ ճշտություն), նրանք կարող էին գտնել ΔA_s -ը մոտ 300 տարվա ընթացքում (քարե գործիքների կայունությունը շատ բարձր է): 1000 տարի անց շեղումը կարող էր լինել $\Delta A_s = 0.18^\circ$ կամ $11'$, ինչը 3 անգամ ավել է, քան այն ճշտությունը, որը հնարավոր է առանց խողովակների: Այս պարզաբանելով, նրանք կարող էին պատրաստել քարե նոր գործիքներ Արևածագի (Արևամուտի) դիտման համար Արևադարձի օրերին, որոնք կլինեին ուղղված մի նոր կետի, այսինքն որոշ ազիմուտալ շեղումով, որ կարողանային նորից որսալ Արևածագի կետը անցքի կենտրոնում:

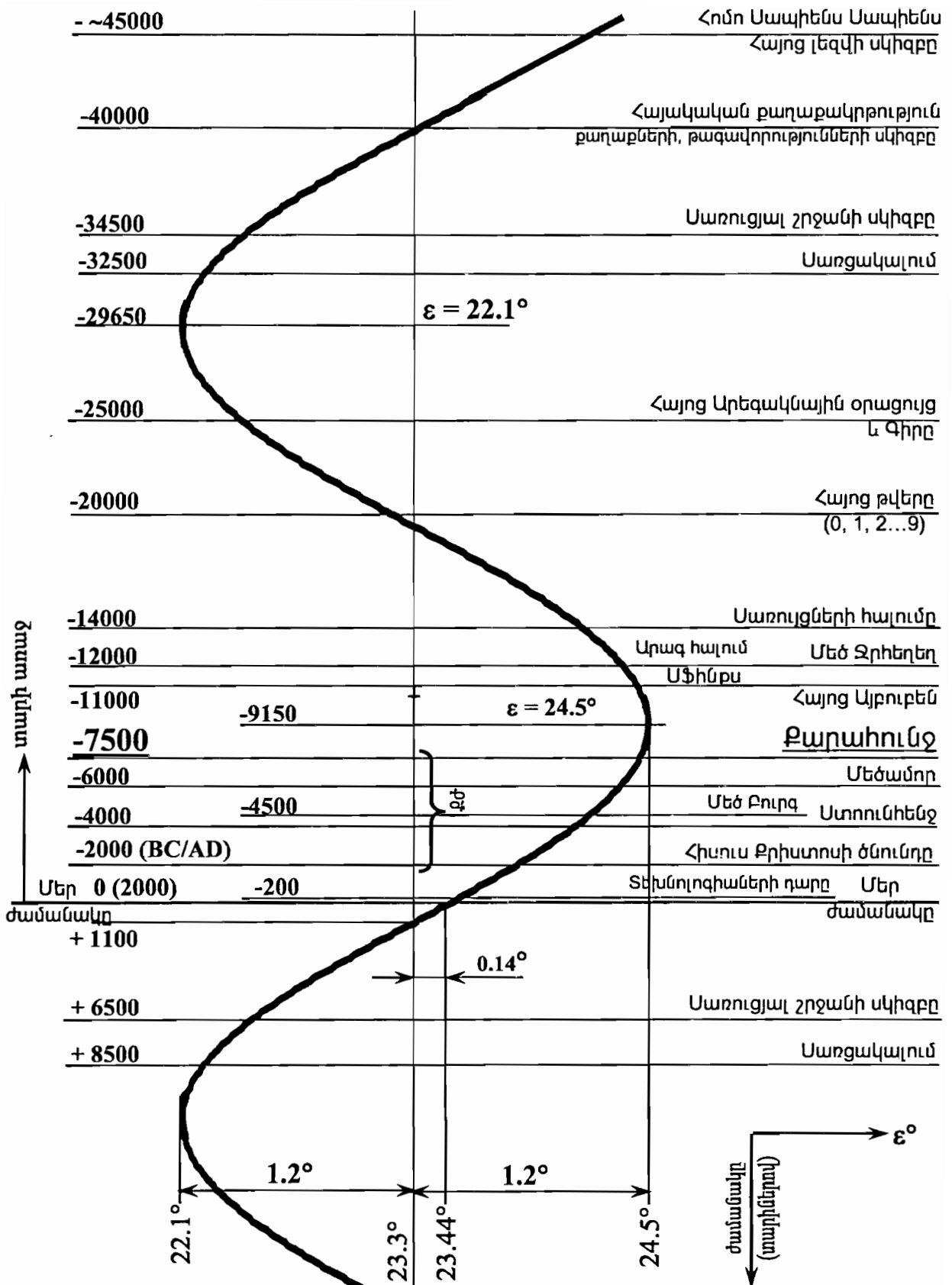
Իրականում Քարահունջում, իրոք, մի շարք քարեր կան, որոնք Արևադարձերի օրերին ուղղված են մոտավորապես այժմյան Արևածագի (Արևամուտի) կետին և որոշ շեղում ունեն անցքերի ուղղությունից (որը մենք չափել ենք): Այսպիսով, մեզ հայտնի է Արևածագի այժմյան կետի և անցյալի կետերի միջև տեղի ունեցած շեղումը: Դա հնարավորություն է տալիս հաշվել քարերի, ինչպես և ամբողջ աստղադիտարանի տարիքը:

Եկեք վերադառնանք Նկ. 39-ին ու մի քիչ բացատրենք այն: Երկրի առանցքի թեքությունը տատանվում է $\pm 1.2^\circ$ սահմաններում ($\varepsilon = 23.3^\circ \pm 1.2^\circ$): Դա գործնականում չի ազդում Արևից դեպի Երկրի տրոպիկական, սուբտրոպիկական և բարեխառն գոտիները եկող տաքության ծավալի վրա: Սակայն ε -ի այդ դանդաղ փոփոխումները շատ զգալի են արկտիկական գոտիների մոտակայքում գտնվող տարածքների համար: Այսպիսով, Երկրի առանցքի թեքության փոփոխման (սինուսոիդալ) օրենքը կարևոր դեր է խաղում Արկտիկայի մոտակայքում, որովհետև այնտեղ Արևի ճառագայթները շատ սուր անկյան տակ են ընկնում և դա նպաստում է լայնատարած սառցակալմանը, որը ծածկում է սուբարկտիկ գոտիները 41000 տարի պարբերությամբ:

Սառցակալման վերջին ժամանակաշրջանը սկսվել է 32000 և ավարտվել է 12000 տարի առաջ (տես Նկ. 39): Այդ ժամանակաշրջանի վերջին 2000 տարիների ընթացքում սառույցները շատ ավելի արագ էին հալչում և 12000 տարի առաջ տեղի ունեցավ Մեծ Ջրհեղեղը: Արդյունքում օվկիանոսի մակարդակը բարձրացել է 100 մետրով: Դա չափազանց վտանգավոր էր Միջագետքի և այլ

ցածր գտնվող դաշտավայրերի համար (որոնք ծածկվել էին ջրով), բայց ոչ Հայկական Լեռնաշխարհի համար, որի միջին բարձրությունը կազմում է 1700մ, առավել ևս Արարատ սարի համար, որի բարձրությունը կազմում է 5160մ: Այստեղ երկինքը պատած էր ամպրոպային ամպերով, կայծակներ էին ճայթում, անձրևներ տեղում, հորդանում էին գետերը և այլն, բայց մարդկանց, կենդանիների, բույսերի կյանքին լուրջ սպառնալիք չկար: Հայկական Լեռնաշխարհը իսկական Նոյան տապան էր, և քաղաքակրթությունը շարունակում էր այստեղ իր զարգացումը:

Մեր այժմյան ապրած ժամանակը գտնվում է Երկրագնդի առանցքի թեքության փոփոխությունների օրենքի գծային մասում, այնպես որ հաջորդ սառցուցյալ ժամանակաշրջանը կսկսվի 8500 տարի հետո, իսկ հաջորդ Մեծ Ջրհեղեղը կլինի 29000 տարի հետո (Նկ. 39):



Նկ. 39. Երկրի առանցքի թեքության փոփոխությունը և ժամանակաշրջանների փոփոխումը (ԲԺ – Քարահիւնքի ժամանակաշրջանը)

ԳԼՈՒԽ 1.21. ՔԱՐԱՀՈՒՆՁԻ ՏԱՐԻՔԸ: ՄԵԹՈԴ № 1

Նախնադարյան մոնումենտների (աստղադիտարանների) տարիքը որոշելու “Ազիմուտալ շեղման” մեթոդը (որը բացատրված է Գլուխ 1.20-ում), առաջին անգամ օգտագործել է Բրիտանական աստղագետ Ն.Լոքիերը 1901թ. Ստոունհենջի տարիքը հաշվարկելու համար [29]: Նրա ստացած արդյունքն էր, որ Ստոունհենջը ստեղծվել է մ.թ.ա. 1880-ի և 1480-ի միջև, և այդ արդյունքը շատ լավն է, քանի որ Ստոունհենջ III-ի ստեղծման ճշգրիտ տարեթիվը մոտավորապես մ.թ.ա. 1850թ. է [26, 30, 31]:

Քարահունջի վերաբերյալ Ադյուսակ 3-ի երկրորդ տողում բերված են Արևի և Լուսնի ծագելու ու մայր մտնելու կետերի իսկական ազիմուտների հաշվարկները (Az^0), հաշվի առնելով հորիզոնի իսկական բարձրության ճշգրտումները, րեֆրակցիան և Լուսնի պարալաքսը: Մագնիսական դեվիացիայի ճշգրտումը ընդգրկված է անցքերի ազիմուտների արժեքներում (տող 4բ): Դրանից հետո արդյունքի թույլատրելի սխալը կազմում է մոտ $\pm 0.1^0$ կամ

$$0.1^0 \times 1000 : 0.18^0 = 550 \text{ տարի:}$$

4գ սյունակում բերված են (ճշգրտված և այժմյան ժամանակի համար հաշվարկված) ազիմուտի տեղաշարժերը (ΔAz^0) ազիմուտի և անցքերի չափված ուղղությունների միջև 17 “Արևային քարերի” և 12 “Լուսնային”-ների համար: Անցքերով քարերի համար ազիմուտի տեղաշարժերը տատանվում են 0.5^0 -ից մինչև 3^0 :

Ա Ր Ե Վ																								
Արևածագ										Արևամուտ														
			Ամառային Արևադարձ			Ձմեռային Արևադարձ			Գարն., Աշն. Գիշերա- հավասար			Ամառային Արևադարձ			Ձմեռային Արևադարձ			Գարն., Աշն. Գիշերա- հավասար						
1	Այժմ	Հակում δ°	+23.44			-23.44			0			+23.44			-23.44			0						
2		Az°	59+4=63			122+9=131			90+3=93			302-1=301			239-5=234			270-2.5=267.5						
3	Անցյալում Az° եղել է		<63			>131			=93			>301			<234			=267.5						
4	ա)Քարի № բ)Անցքի Az° գ)ΔAz° (փո- փոխությունը)	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ					
		65	62.5	0.5	97	133	1	40	90	-3	99	303	2	108	232	2	64	264	3.5					
		161	62	1	98	133	1	63	99	+6	52	302	1.5	169	233	1	55	260	7.5					
		187	61.5	1.5	100	130.5	0.5	67	90	-3				177	231	3								
								79	90	-3														
Լ ՈՒ Ս Ի Ն																								
Ծագումը										Մայրամուտը														
1	+18.7		-18,7			+29			-29			+18.7			-18,7			+29			-29			
2	63+0.5=63.5		116.5+6.5= =123			129+6=135			51+6=57			294.6-4.6= =290			235.4-5.4= =230			309-2=307			123-8 =215			
3	<63.5		>123			>135			<57			>290			<230			>307			<215			
4	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ			
	161	62	1.5	76	124	1	147	137	2	-	-	-	138	289	1	108	229	1	44	309	2	146	214	1
	187	62	1.5													163	229	1	51	309	2	151	214	1
																						164	214	1

Ազիմուտի գոյություն ունեցող տարբեր տեղաշարժերի առկայության երկու հիմնական հնարավոր պատճառ կա: Մեկն այն է, որ աստղադիտարանը (գործիքները) կառուցվել է շարունակաբար, աստիճանաբար տարբեր ժամանակների ընթացքում: Երկրորդ պատճառը պայմանավորված է բնական պայմաններով ու արհավիրքներով (երկրաշարժեր, սողանքներ և այլն), որոնք տեղի են ունեցել հազարամյակների ընթացքում, որոշ տեղաշարժի առիթ դառնալով: Երկրորդ դեպքում մեր խնդրի համար վտանգավոր են ոչ թե զուգահեռ տեղաշարժերը (անցքի առանցքի երկայնքով կամ լայնքով), այլ միայն անցքի պտույտը որևէ ուղղահայաց առանցքի շուրջ (ինչի հավանականությունը քիչ է): Այդուհանդերձ, այս երկրորդ պատճառը նվազագույնի հասցնելու նպատակով մենք տեղաշարժերի արժեքները միջինի բերեցինք:

Գիշերահավասարի օրերին Արևածագի (Արևամուտի) կետերի համար Az տեղաշարժեր չկան, այնպես որ ունենք 17- 6=11 “Արևային քար”:

Հաշվի առնելով այս ամենը, մենք (Աղյուսակ 3-ում) 11 “Արևային քարերի”

համար (բացառությամբ Գիշերահավասարի 6 քարերը), ունենք $\Delta Az = 15^\circ : 11 = 1.36^\circ$ միջին արժեքը: Ուրեմն տարիքը կլինի $1.36 \times 1000 : 0.18 = 7575 \pm 550$ տարի: Բացառությամբ 2 քարի, որոնցից յուրաքանչյուրի $\Delta Az = 0.5^\circ$ ու մի քարի, որի $\Delta Az = 3^\circ$: Որպես տեղաշարժի կրիտիկական արժեքներ ունեցող քարեր, մենք ունենք 8 “Արևային քար”, որոնց միջին $\Delta Az = 11^\circ : 8 = 1.37^\circ$, և տարիքը կլինի $1.37^\circ \times 1000 : 0.18^\circ = 7640 \pm 550$ տարի: “Ամենաերիտասարդ” երկու քարերի (№№65, 100) տարիքը, որոնց $\Delta Az = 0.5^\circ$, կլինի $0.5^\circ \times 1000 : 0.18^\circ = 2200 \pm 500$ տարի:

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված 12 “Լուսնային քարերի” համար ունենք միջին $\Delta Az = 17^\circ : 12 = 1.42^\circ$ և այդ տարիքը կլինի $1.42^\circ \times 1000 : 0.18^\circ = 7870 \pm 550$ տարի:

Այսպիսով, Քարահունջ աստղադիտարանի տարիքը (երբ այն ակտիվ գործել է) կազմում է ավելի քան 7500 տարի (մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակի կեսը):

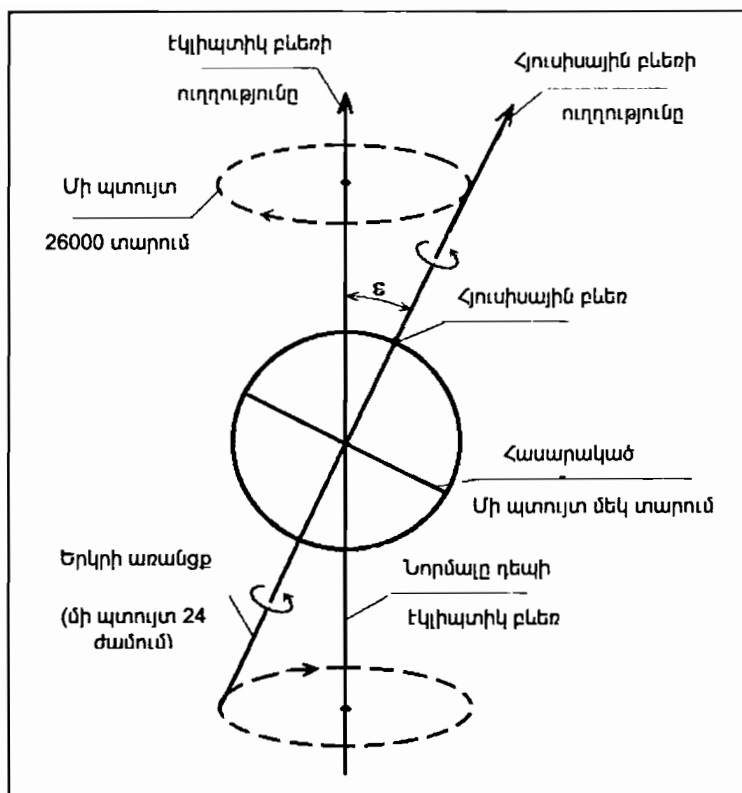
Որքա՞ն ժամանակ է գործել Քարահունջը: “Ամենաերիտասարդ” քարերը գործել են մոտ 2000 տարի առաջ, նշանակում է աշխատանքը տևել է ընդհուպ մինչև այդ ժամանակը, բայց անսպասելիորեն ընդհատվել է: Նույն բանն են վկայում (վերը, Գլուխ 1.10-ում հիշատակված) երեք պառկած քարերը, որոնց անցքերը բացված են մասամբ:

Այսպիսով, Քարահունջ աստղադիտարանը գործել է ավելի քան 5500 տարիների ընթացքում, սկսած ավելի քան 7500 տարի առաջ ընդհուպ մինչև 2000-ից պակաս տարի առաջ:

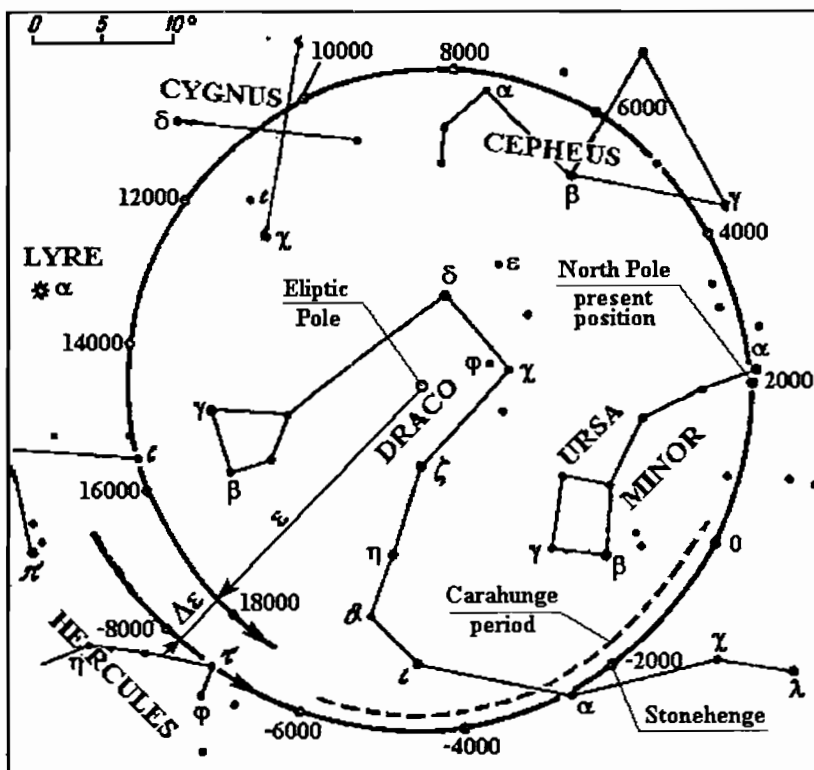
ԳԼՈՒՄ 1.22. ԵՐԿՐԻ ԱՌԱՆՑՔԻ ՊՐԵՑԵՍԻԱՆ

Երկրի առանցքը (որի թեթւթյունն այժմ կազմում է 23.44°) դանդաղ կոնաձև շարժում է կատարում 25929 տարի պարբերությամբ: Այդ երևույթը կոչվում է պրեցեսիա (Նկ. 40):

Պրեցեսիայի հետևանքով աստղերի դիրքը (նրանց կոորդինատները) երկնքում դանդաղորեն փոփոխվում են: Նկար 41-ում ցույց է տրված Հյուսիսային բևեռի կետի երկնքով տեղափոխվելու ուղին պրեցեսիայի մոտավորապես մեկ պարբերության ընթացքում:



Նկ. 40. Երկրի առանցքի պրեցեսիան



Նկ. 41. Հյուսիսային Բևեռի կետի շարժման ուղին երկնակամարով

Արևը դանդաղորեն շարժվում է երկնակամարով կենդանակերպի համաստեղությունների շարքով հակառակ իր տարեկան ընթացքի ուղղությանը նրանց նկատմամբ: Դրա արդյունքում գարնանային Գիշերահավասարի պահը տարեց տարի մի քիչ ավելի շուտ է գալիս (5.5 րոպե 100 տարում), և Արևը շարժվում է երկնակամարով աստղերի միջև 100 տարին $360^\circ : 25920$ տարով = $83.3'$ արագությամբ, լինելով կենդանակերպի յուրաքանչյուր համաստեղությունում $25920 : 12 = 2160$ տարի:

Արդյոք հնադարյան աստղագետները կարողացել են հայտնաբերել պրեցեսիան: Այո, որովհետև նրանք կարողանում էին չափել Արևի դիրքի շեղումը աստղերի նկատմամբ (օրինակ, Գիշերահավասարի օրերին՝ Արևածագի, Արևամուտի և կեսօրի պահերին, կամ այլ ֆիքսված պահերին): Այդ շեղման արժեքը կազմում է տարին $50''$ ($83.3' : 100 \times 60 = 50''$), ինչը նրանք կարող էին չափել Քարահունջում մոտավորապես 7 ամսվա ընթացքում:

Աստղագետների սերունդները, որոնք ուսումնասիրում էին երկինքը հարյուրավոր և հազարավոր տարիների ընթացքում, կարող էին իմանալ պրեցեսիայի մասին նույնիսկ Քարահունջից շատ հազարամյակներ առաջ: Ես կարծում եմ, այդ Հայաստանում արվել է դեռ 11-13 հազար տարի առաջ: Այնպես որ պրեցեսիայի երևույթը, որն այլ կերպ կոչվում է “Տիեզերական մեծ ժամացույց”, հայտնի է եղել Երկրի դեռ հին ժամանակների քաղաքակիրթ ժողովրդներին:

Գիտենալով պրեցեսիայի օրենքները, ինչպես նաև աստղերի այժմյան դիրքերը (կոորդինատները) և նրանց սեփական շարժումները, հնարավոր է հաշվարկել յուրաքանչյուր աստղի դիրքը անցյալի ցանկացած ժամանակի համար (ինչպես նաև ապագայի), այսինքն ասել, թե որտեղ է եղել յուրաքանչյուր տվյալ աստղը, որտեղից (հորիզոնի որ կետից) է նա ծագել (մայր մտել) հազարամյակներ առաջ, որտեղ է եղել նրա կուլմինացիան և այլն: Այդ հաշվարկները մենք կարող ենք անել, օգտագործելով հետևյալ հավասարումները [32].

$$\left| \begin{array}{l} \delta_2 = \arcsin[\cos \delta_1 \cdot \sin \theta \cdot \cos(\alpha_1 + \psi) + \sin \delta_1 \cdot \cos \theta] \end{array} \right. \quad (5)$$

$$\left| \begin{array}{l} \alpha_2 = z + \arcsin \frac{\cos \delta_1 \cdot \sin(\alpha_1 + \psi)}{\cos \delta_2}, \end{array} \right. \quad (6)$$

որտեղ $\delta_1 = \delta_0 + 100 \mu_\delta \cdot T; \quad \alpha_1 = \alpha_0 + 100 \mu_\alpha \cdot T$
 $\psi = 2305.7'' \cdot T + 0.302'' \cdot T^2 + 0.018'' \cdot T^3$
 $z = 2305.7'' \cdot T + 1.095'' \cdot T^2 + 0.018'' \cdot T^3$
 $\theta = 2003.87'' \cdot T - 0.427'' \cdot T^2 - 0.042'' \cdot T^3$

որտեղ α_0, δ_0 – տվյալ աստղի այժմյան դիրքն է (ուղղանկյուն հասարակածային կոորդինատները) [27];

μ_α, μ_δ – աստղի սեփական շարժումն է [27],

α_1, δ_1 – աստղի այժմյան դիրքն է սեփական շարժման ավելացմամբ,

α_2, δ_2 – տվյալ աստղի դիրքն է անցյալում (ապագայում),

$\pm T$ – ժամանակն է Հուլիանոսի հարյուրամյակներով:

Օգտագործելով (2) և (5) հավասարումները, կարելի է հաշվարկել տվյալ աստղի ծագելու A_r և մայրամուտի A_s պահերի ազիմուտները անցյալում.

$$A_r^o = \arccos \frac{\sin \delta_2}{\cos \varphi} \quad \text{և} \quad A_s^o = 360^\circ - A_r^o \quad (7)$$

Աստղի բարձրանալու (h) անկյունը կամ նրա բարձրությունը հորիզոնից կուլմինացիայի պահին հավասար է.

$$\left. \begin{aligned} h_2^o &= 90 - \varphi + \delta_2, & \text{երբ } \delta < \varphi, \\ h_2^o &= 90 + \varphi - \delta_2, & \text{երբ } \delta > \varphi \quad \text{և} \\ h_2^o &= \varphi + \delta_2 - 90, & \text{երբ } \delta > 90 - \varphi \end{aligned} \right\} \quad (8)$$

Երբ աստղը հատում է զենիթի $h_2 = 90^\circ$ ($\delta_2 = \varphi$) կետը:

ԳԼՈՒԽ 1.23. ԱՍՏՂԵՐԻ ԴԻՏՈՒՄ: ՊԵՐԻՍԿՈՊ - ՔԱՐԸ: ՄԵԹՈԴ № 2.

Քարահունջի հյուսիսային թևում կա ևս մի եզակի քարե գործիք № 137-ը: Նրա անցքը ուղիղ միջանցիկ չէ, այլ կես ճանապարհին թեքվում է դեպի վեր և դուրս է գալիս քարի վերևի հարթ մասից: Եթե անցքի թեքվելու հատվածում տեղավորենք հայելու մի կտոր (սև օբսիդիան), ապա կստացվի պերիսկոպ, որի միջոցով նստած դիրքից շատ հարմար է դիտել զենիթի կետը, քանի որ քարի բարձրությունը – 1.2մ է (տես Նկ. 26): Քարի հակառակ կողմում (դիտողից) ձեռքով փորված 20 սմ տրամագծով կլոր թաս կա: Այդ ջրով լցված թասը ծառայել է որպես հարթաչափ պերիսկոպի ուղղահայաց առանցքի դիրքը ստուգելու ու ճշտելու համար

հազարամյակների ընթացքում (Նկ. 27):

Իսկ զենիթում նրանք ի՞նչ էին դիտում, եթե Արևն ու Լուսինը այս լայնություններում երբեք չեն հատել զենիթի կետը (համեմայն դեպս, վերջին 10000 տարիների ընթացքում): Իհարկե, դիտել են աստղերը: Ու պայծառ աստղերը, որովհետև հայելին կատարյալ չէր: Կիրառելով վերը բերված Երկրի առանցքի պրեցեսիայի օրենքը, մենք կարող ենք որոշել, թե անցյալում որևէ աստղ անցե՞լ է արդյոք Քարահունջի զենիթի կետով, թե ոչ (ընդ որում, դրա հավանականությունը շատ փոքր է):

Ես հաշվարկեցի Քարահունջի երկնքի 21 ամենապայծառ աստղերից որևէ մեկի անցնելու հնարավորությունը անցյալում զենիթի կետով: Պարզվեց, որ այդ աստղերից չորսը անցյալի տարբեր ժամանակներում հատել են զենիթի կետը (տես Աղյուսակ 4): Սա աստղադիտարանի տարիքը հաշվարկելու մեր № 2 մեթոդն էր:

Աղյուսակ 4

ԱՍՏՂԵՐ: Պերիսկոպ – քար № 137				
Աստղի անունը	Համաստեղություն	Հնագույն ժամանակաշրջան		
		Տարի առաջ	Հակում	Բարձրություն
Դենեբ	Կարապի α	7630	39° 34'	90° 00'
Արկտուր	Եզնարածի α	3480	39° 35'	90° 00'
Վեգա	Քնարի α	3000	39° 35'	90° 01'
Կապելա	Կառապանի α	2330	39° 35'	90° 00'

Դրանցից հնագույնը Դենեբ աստղն է (Կարապի համաստեղության α աստղը), որը անցել է զենիթի կետով 7630 ± 10 տարի առաջ: Այս ± 10 տարի ճշտությունը շատ բարձր է և բազմակի գերազանցում է հին մոնումենտների թվագրման բոլոր եղած մեթոդները: Հաջորդը Արկտուրն է (Եզնարածի α)՝ 3480 տարի առաջ, Վեգան (Քնարի α)՝ 3000 տարի առաջ և Կապելան (Կառապանի α)՝ 2330 տարի առաջ: Այդ աստղերը գտնվել են զենիթի կետից ± 0.5° հեռավորության վրա ± 100 (մինչև ± 300) տարվա ընթացքում, այսինքն բավականին երկար ժամանակ կար, որպեսզի գործիքներ պատրաստեին ու դիտեին նրանց:

Դենեբի դիրքի բարձրության չարժուճը զենիթի կետի նկատմամբ ժամանակից կախված ցույց է տրված Աղյուսակ 4ա-ում:

ԴԵՆԵՐ: Պերիսկոպ – քար № 137				
$\angle 2000, \delta_0 = 45^\circ 28', \alpha_0 = 310^\circ 36', \varphi = 39^\circ 34'$				
Տարի առաջ	Հակում	Ծագման ազիմ.	Մայրամուտի ազիմ.	Բարձրություն
7400	39° 03'	35° 10'	324° 49'	89° 29'
7500	39° 16'	34° 47'	325° 12'	89° 42'
7600	39° 30'	34° 23'	325° 36'	89° 56'
7630	39° 34'	34° 15'	325° 44'	90° 00'
7700	39° 44'	33° 58'	326° 01'	90° 10'
7800	39° 58'	33° 32'	326° 27'	90° 24'
7900	40° 13'	33° 05'	326° 34'	90° 39'

Աղյուսակ 4ա-ից երևում է, որ Դենեբի $\pm 0.5^\circ$ շարժումը զենիթի կետի նկատմամբ տեղի է ունեցել մոտ ± 200 տարվա ընթացքում: Հաշվարկված է նաև, որ հաջորդ աստղը, որը կանցնի Քարահունջի զենիթի կետով, կլինի Վեգան 640 տարի հետո:

Քարահունջի աստղագետները, տեսնելով աստղի դանդաղ շարժումը զենիթի կետի նկատմամբ, հասկացել են պրեցեսիան: Ունենալով դիտումների 30'' ճշտություն, նրանք կարող էին նկատել աստղի շարժումը 1.7 տարվա ընթացքում:

Թե Արկտուրը, Վեգան և Կապելան երբ են անցել զենիթի կետով, մեր համար մեծ հետաքրքրություն չի ներկայացնում Քարահունջի տարիքը որոշելու առումով, քանի որ այնտեղ շատ այլ քարեր կան, որոնց տարիքը 7500-ից ավել է ու հայտնի է նաև, որ 4492 տարի առաջ Հայաստանում ընդունվել է նոր ճշգրիտ Արեգակնային օրացույց (ՀԲՏ, տես վերը, Գլուխ 1.18): Այնպես որ մեր համար շատ ավելի կարևոր է Դենեբի, 7630 տարի առաջ, անցնելու ժամանակը: Այս ապացուցում է, որ Քարահունջ աստղադիտարանը ակտիվորեն գործել է մեզանից ավելի քան 7600 տարի առաջ:

ԳԼՈՒԽ 1.24. ԱՍՏՂԵՐԸ ԾԱԳՄԱՆ ՈՒ ՄԱՅՐԱՄՈՒՏԻ ԿԵՏԵՐՈՒՄ: ՄԵԹՈԴ № 3

Քարահիունջի աստղադիտարանի գիտնականները, օգտագործելով առանձին (կանգնած) քարե գործիքները, սիստեմատիկ դիտումներ են կատարել հորիզոնի այն կետերում, որտեղից ծագում և մայր էին մտնում աստղերը: Սա լրացուցիչ հնարավորություն էր ընձեռում օրացույցը ճշգրտելու և պրեցեսիան հաշվարկելու համար: Միևնույն ժամանակ մենք ևս լրացուցիչ հնարավորություն ենք ստանում որոշելու (Մեթոդ №3) Քարահիունջի տարիքը, օգտագործելով պրեցեսիայի հավասարումները (5-8, Գլուխ 1.22):

Մենք հաշվարկեցինք Քարահիունջի երկնքի իննը պայծառ աստղերի անցյալում (4500, 6000 և 7500 տարիներ առաջ) ծագելու ու մայրամուտի ազիմուտները և գտանք (այն) քարերը, որոնք ուղղված են նրանց այն ժամանակների ազիմուտների կետերին: Նրանք բերված են Աղյուսակ 5-ում:

Այստեղ 31 քար կա, որոնց մի մասը օգտագործվել են 2-3 անգամ (տարբեր աստղերի համար), և նրանք բոլորն օգտագործվել են ավելի քան 50 նպատակներով: Իննը քարը օգտագործվել են 4500 տարի առաջ, տասներկուսը՝ 6000 տարի առաջ և տասնհինգը՝ 7500 տարի առաջ, քանի որ նրանց անցքերը ուղղված են տվյալ (հաշվարկված) համապատասխան ազիմուտներին $\pm 2^\circ$ անկյունային տիրույթում:

Այս հաշվարկները դեռ ավարտված չեն, և այստեղ մենք կարող ենք միայն ասել, որ Քարահիունջն ակտիվ գործել է 7500-4500 տարի առաջ: Ստորև կպարզաբանվի, որ Քարահիունջի ակտիվ շրջանի իրական տևողությունը եղել է 7500-2000 տարի առաջ (տես Գլուխ 1.25):

Աղյուսակ 5-ը ցույց է տալիս նաև, որ Քարահիունջի աստղագետները մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերել Օրիոնի համաստեղության աստղերի նկատմամբ (14 քար՝ 5 աստղի համար), Դենեբ աստղի նկատմամբ՝ (6 քար), Մեծ Շան համաստեղության աստղերի նկատմամբ՝ (12 քար 2 աստղի համար), ներառյալ աստղ Սիրիուսը՝ (5 քար):

ԱՍՏՂԵՐ					
Աստղի անունը, համաստեղությունը	Հնագույն ժամանակաշրջան			Քարի №	
	Տարի առաջ	Ծագման ազիմուտ°	Մայրամուտի ազիմուտ°	Ծագում	Մայրամուտ
Սիրիուս Մեծ Շան α	4500	117.5	242.5	183	-
	6000	125.2	234.8	-	108
	7500	135.7	224.3	98, 110	162
Կապելա Կառապանի α	4500	51.5	308.5	-	51
	6000	63.2	296.8	161, 187	-
	7500	73.7	286.3	66, 85	71
Ռիգել Օրիոնի β	4500	120.7	239.3	-	-
	6000	132.3	227.7	98	-
	7500	146.2	213.8	147	151
Բետելիեյզե Օրիոնի α	4500	96.6	263.4	40	78
	6000	107.0	253.0	-	160
	7500	118.4	241.6	183	-
Ղենեբ Կարապի α	4500	39.9	320.1	126	-
	6000	38.9	321.1	126	44, 99
	7500	34.8	325.2	-	84, 122
Բելատրիքս Օրիոնի γ	4500	101.1	258.9	-	55, 160
	6000	112.0	248.0	-	139
	7500	123.6	236.4	76	163
Ալնիլամ Օրիոնի ε	4500	109.3	250.7	129	-
	6000	120.1	239.9	-	-
	7500	132.3	227.7	98, 110	177
Ալնիտակ Օրիոնի ξ	4500	109.7	250.3	-	-
	6000	120.4	239.6	-	-
	7500	132.6	227.4	98, 110	177
Միրգամ Մեծ Շան β	4500	124.5	235.5	76	-
	6000	134.1	225.9	98, 110	177
	7500	147.0	213.0	147	151, 164

ՓԼՈՒՆ 1.25. ԱՍՏՂԵՐԻ ԿՈՒՆՄԻՆԱՑԻԱՆ: ՄԵԹՈՂ № 4

Կիրառելով պրեցեսիայի օրենքները՝ մենք կարող ենք պատասխանել այն հարցին, թե արդյոք Քարահունջի աստղագետները պատրաստե՞լ և օգտագործե՞լ են աստղերի վերին և ներքին կուլմինացիաների պահերին դիտումներ կատարելու գործիքներ: Միևնույն ժամանակ մենք կարող ենք հաշվարկել, թե անցյալում երբ են կատարվել այդ դիտումները, այսինքն, վորոշել Քարահունջի տարիքը (Մեթոդ № 4): Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Քարահունջում այդպիսի աշխատանք էլ է կատարվել:

Աղյուսակ 6-ը ներկայացնում է 11 աստղից բաղկացած մի այլ խումբ, որոնք

նախապատմական ժամանակներում որոշակի անկյան տակ հատել են Քարահունջի տեղի միջօրեականը: Ակնհայտ է, որ Աղյուսակ 6-ում բերված վեց քարերի օգտագործմամբ դիտումներ են կատարվել 7500 տարի առաջ մինչև 2000 տարի առաջ եղած ժամանակաշրջանի ընթացքում (նրանցից 4 քարը 7500 տարվա տարիք ունեն): Քարերի անցքերի առանցքների ուղղվածության ճշտությունը աստղերի հաշվարկված բարձրությունների նկատմամբ նրանց կուլմինացիայի պահերին կազմում է $\pm 1^\circ$:

Աղյուսակ 6

ԱՍՏՂԵՐ					
Աստղի անունը	Հնագույն ժամանակաշրջան				Քարի №
	Տարի առաջ	Կուլմինացիան	Ազիմուտ°	Բարձրություն°	
Արկտուր, Եզնարածի α	7500	Ներքին	0	8.6	128
Ռիգել, Օրիոնի β	7500	Վերին	180	10.6	60
Ալիոթ, Մեծ Արջի ε	7500	Ներքին	0	18.2	109
Դաբեհ, Մեծ Արջի α	7500	Ներքին	0	5.6	152
Ալկաիդ, Մեծ Արջի η	2000	Ներքին	0	9.6	128
Ալնիլամ, Օրիոնի ε	7000	Վերին	180	~22	53
Ալնիտակ, Օրիոնի ξ	7000	Վերին			
Սիրիուս, Մեծ Շան α	6500	Վերին			
Միրգամ, Մեծ Շան β	5000	Վերին			
Պրոցիդոն, Փոքր Շան α	6000	Վերին	180	~50	62
Բետելգեյզե, Օրիոնի α	3500	Վերին			

Արդյունքում մենք կարող ենք հաստատել, որ Քարահունջը ակտիվ գործել է 7500-ից մինչև 2000 տարի առաջ ընկած ժամանակաշրջանում:

Կարևորագույն ուշադրությունը նորից հատկացվել է Օրիոնի (4 քար) նաև Մեծ Արջի (5քար) համաստեղություններին:

ԳԼՈՒԽ 1.26. ՔԱՐԱՀՈՒՆՋԻ ՏԱՐԻՔԻ ԹՎԱԳՐՄԱՆ ԱՄՓՈՓՈՒՄԸ

Մենք դիտարկեցինք Քարահունջի տարիքը որոշելու չորս անկախ աստղագիտական մեթոդներ. Արևի և Լուսնի ծագելու ու մայր մտնելու ազիմուտների տեղաշարժը (Աղյուսակ 3), աստղերի անցնելը զենիթի կետով (Աղյուսակ 4), աստղերի ծագելու և մայր մտնելու ազիմուտները (Աղյուսակ 5) և աստղերի կուլմինացիաների բարձրությունները (Աղյուսակ 6):

Չափազանց հետաքրքիր է, որ Քարահունջի տարիքը որոշելու համար բոլոր չորս մեթոդներն էլ նույն արդյունքն են տալիս. Քարահունջ աստղադիտարանը կառուցվել և գործել է ավելի քան 7500 տարի առաջ (մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակի կեսին):

Ակներև է, որ Քարահունջի կառուցումն ու գործելը (ավելի պարզ գործիքների առկայությամբ) սկսվել է շատ ավելի վաղ՝ ավելի քան 15000 տարի առաջ:

Քարահունջը շարունակապես գործել է ավելի քան 5500 տարվա ընթացքում մինչև 2000 տարի մեզանից առաջ, հնարավոր է, ընդհուպ մինչև մ.թ. 301 թվականը, երբ Մեծ Հայքի ողջ տարածքով քրիստոնեությունն ընդունվել էր որպես պետական կրոն Տրդատ III թագավորի* ծամանակ:

Քարահունջը հաստատում է, որ Հայաստանում ավելի քան 7500 տարի առաջ եղել է բարձր զարգացած քաղաքակրթություն: Ընդ որում, թույլ տվեք հիշեցնել, որ համարվում է, որ մինչև 5500-ից 5000 տարի մեզանից առաջ դեռ ոչ մի քաղաքակրթություն գոյություն չի ունեցել ոչ Միջագետքում, ոչ Եգիպտոսում, ոչ որևէ այլ տեղ:

ԳԼՈՒԽ 1.27. ՊՐՈՖԵՍՈՐ Զ. Ս. ՀՈՈԼԿԻՆՍԸ

1999 թվականի փետրվարին Քարահունջին վերաբերող իմ բոլոր նյութերը, այդ թվում նաև նրա տարիքի հաշվարկները՝ ես ուղարկեցի պրոֆեսոր Զ.Ս.Հոուկինսին (Վաշինգտոն), որը աստղագիտական մեթոդներով հնագույն մոնումենտների թվագրման խոշորագույն մասնագետն է աշխարհում և խնդրեցի նրան տալ իր կարծիքը: Ես շատ երախտապարտ եմ նրան, որ նա տվեց իր սիրալիր համաձայնությունը և մեծ աշխատանք կատարեց, ստուգելով իմ ստացած արդյունքներն ու բարձր գնահատականի արժանացրեց դրանք: Նկ.28-ում պրոֆեսոր Զ.Ս.Հոուկինսի լուսանկարն է:

1999 թվականի մայիսի 18-ի իր նամակում նա պատասխանում է ինձ [33].

“Քարահունջի հուշարձանը շատ հետաքրքիր է, և ես համախոհ եմ ձեր արտահայտած կարծիքներից շատերին”: Ու հետո.

* Առաջին անգամ քրիստոնեությունը ընդունվել է Հայաստանում մ.թ. 33թ. Փարամ Արամուն (Հայկական “Արամի կրտսեր եղբոր երկրում”, այժմ՝ Միջագետք) նրա Արֆա մայրաքաղաքում (հետագայում՝ Էդեսա, Ուրֆա) Աբգար V Մեծ թագավորի (մ.թ. 12-50) կողմից, որը մ.թ. 33թ. նամակ էր ուղղարկել Հիսուս Քրիստոսին Երուսաղեմ իր քարտուղար և նկարիչ Հանանի հետ (հրավիրելով նրան Արֆա) և ստացել էր Նրա պատասխան նամակը, ինչպես նաև Հանանի նկարած Նրա դիմանկարը (հռչակավոր այսպես կոչված Մանդիլիոնը) տես ՄԱՍ 3:

... “Ես ծայր աստիճան տպավորված եմ ձեր կատարած մանրագնին ճշգրիտ աշխատանքով և հուսով եմ, որ դրա արդյունքներն, ի վերջո, իրենց տեղը կգտնեն գրականության մեջ”:

1999 թվականի հունիսի 28-ի իր նամակում նա գրել է, որ ես կարող եմ հրապարակել իր գնահատականը իմ հետագա հրապարակումներում, ինչը հիմա ես հաճույքով կատարում եմ.

“Մենհիրների շարքի քարուղին, որն սկսվում է քարերի կենտրոնական շրջանից (Քարահունջի – Պ.Հ.) համանման է Ստոունհենջի և Քալենիշի քարուղիներին: Առաջինը ուղղված է դեպի Արևածագի կետը, ամառային Արևադարձի օրը, մյուսները՝ Լուսնի մայր մտնելու կետին նրա կուլմինացիայի ժամանակ:

Երկուսն էլ վերաբերում են մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակին: Քարերի դասավորության կարգը Քարահունջում նույնն է: Քարե շրջանից գնացող քարուղին ուղղված է Լուսնի մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում ծագման ամենահյուսիսային կետին նրա կուլմինացիայի օրը: Այդ քարուղին, ինչպես Ստոունհենջում և Քալենիշում, մոնումենտի երևելի ճարտարապետական առանձնահատկությունն է” [33]:

Շատ հատկանշական է, որ պրոֆեսոր Զ.Ս.Հոուկինսը նմանություններ է գտնում Ստոունհենջի, Քալենիշի ու Քարահունջի միջև:

Պրոֆեսոր Զ.Ս.Հոուկինսը նաև նկարիչ է: Նկար 29-ում պատկերված է նրա “Ստոունհենջ” նկարը:

ԳԼՈՒԽ 1.28. ԵՐԿՐԻ ԼԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՉԱՓԵՐԸ: ԵՐԵՔ ՔԱՐԻՑ ԲԱՂԿԱՑԱԾ ԳՈՐԾԻՔԸ

Քարահունջում դեռ առաջին գիտարշավի ժամանակ իմ ուշադրությունը գրավեց մի եզակի աստղագիտական գործիք: Դա №№ 60, 62, 63 քարերից բաղկացած անսամբլն է: Քարերը կանգնած են Հյուսիս-Հարավ ուղղությամբ և տեղավորված են հարավային թևի սկզբում: № 60 և 62 քարերի անցքերը ուղղված են բարձրության տարբեր անկյունների տակ, ու նրանց միջից երևում է № 63 քարի գագաթը (Նկ. 42, 30, 31):

Դա 1994 թվականի աշնանային Գիշերահավասարի օրն էր, առաջին գիտարշավի ժամանակ, երբ մենք № 62 քարի անցքի միջով դիտում էինք, ինչպես Արևը ճիշտ կեսօրին հայտնվեց № 63 քարի գագաթին: № 63 քարը (որն ի դեպ,

նման է խոյի, բայց գլուխ չունի), այդ պահին “գլուխ” ստացավ:

№ 62 քարի անցքի ուղղվածությունը դեպի № 63 քարի գագաթը կազմում է մոտ $39,5^{\circ}$ անկյուն ուղղահայացի նկատմամբ, այսինքն նույնքան, որքան տեղի լայնության անկյունն է:

Այսպիսով, օգտագործելով այդ գործիքը, Քարահունջի աստղագետները չափում էին տեղի աշխարհագրական լայնությունը ($30''$ ճշտությամբ): Նրանք հաշվարկում էին (2 վայրկյան ճշտությամբ) նաև տարվա սկիզբը (մարտի 21 -ին), ինչպես նաև կեսօրը կամ Արևածագի պահը, օգտագործելով № 63 քարի մեջքին գտնվող անցքը, որը Արևադարձի օրը ուղղված է Արևածագի կետին:

Այդպես նրանք կարող էին հայտնաբերել, որ տարին մոտավորապես բաղկացած է $365,25$ օրից ու ճշգրտումներ մտցնել օրացույցի մեջ (օրվա, ամսվա և տարվա տևողության վերաբերյալ) ու հանգել “անշարժ” օրացույցին: Բացի այդ նրանք կարող էին մեկ տարվա ընթացքում չափել նույնիսկ Արևադարձի կանխադիպումը ($0,83'$ տարում) և հայտնաբերել Երկրի առանցքի պրեցեսիայի երևույթը (տես Գլուխ 1.22):

№ 60 քարն օգտագործվում էր № 63 քարի կատարի դիրքի ստուգման ու ճշգրտման համար, որի երկարատև կայունությունը շատ կարևոր էր:

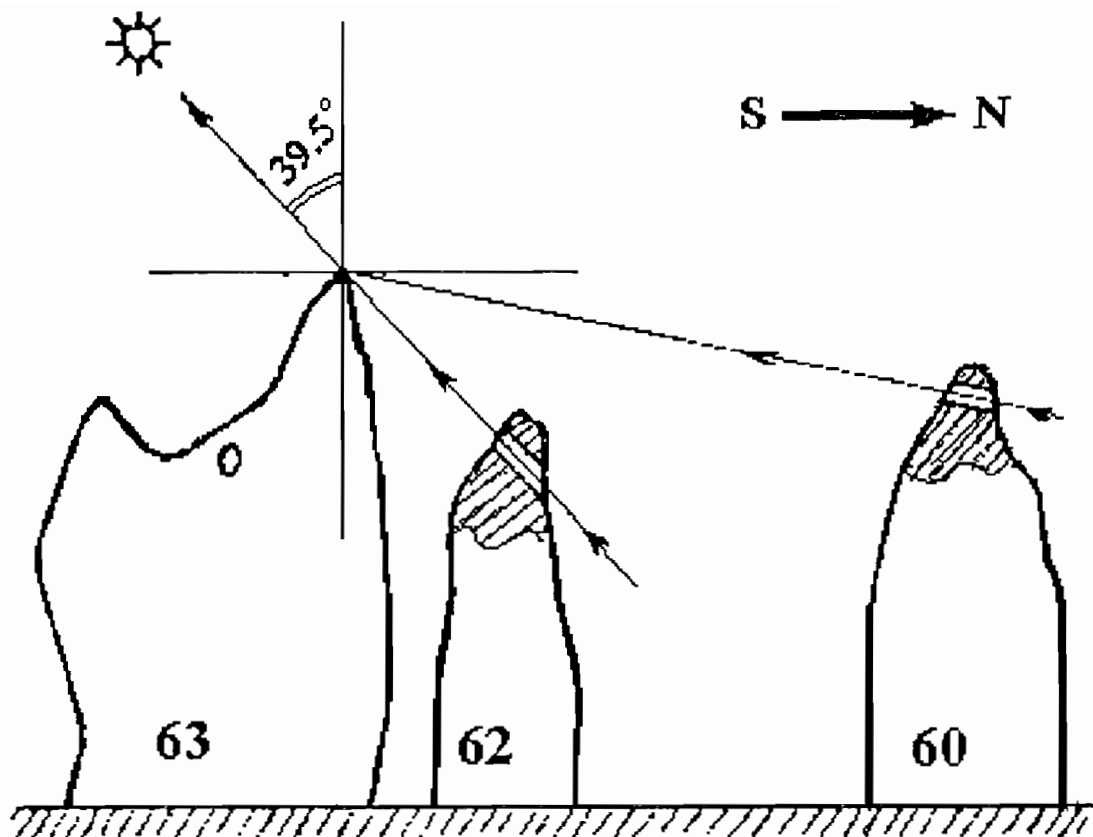
Հնարավոր է, որ № 63 քարն օգտագործվում էր նաև որպես օրացույց, Արեգակնային ժամացույց: 1997 թվականի սեպտեմբերի 21 -ի Գիշերահավասարին մեր չորրորդ գիտարշավի ժամանակ № 63 քարի մեջքի անցքում տեղադրել էինք ու կավով ամրացրել հայելու մի կտոր: Այդ հայելուց արտացոլված արևի շողիկը քարից 10 մ հեռու գտնվող էկրանի վրայով անցնում էր մեկ րոպեում 4 սմ (Նկ. 32):

Այսպիսով, հնագույն ժամանակների աստղագետներն ի զորու էին մեծ ճշտությամբ չափել Արեգակի շարժումը ըստ ուղիղ վերելքի (α) և ըստ հակման (δ) սահմանափակ անկյունների համար:

Համոզված են, որ Քարահունջում եղել են հատուկ Արեգակնային ժամացույցներ (Գիտցողներ) և օրացույցներ (Սովերաչափ) հատուկ գնոմոններով, որոնք առայժմ գտնված չեն (կամ ավերվել և ոչնչացվել են):

Նկար 25 -ում պատկերված է նկարիչ Սպարտակ Գ.Սաֆյանի վրձնի Քարահունջ Մոնումենտի մի հատված:

Քարահունջի աստղագետները գիտեին, որ Երկիրը գնդաձև է: Ղրանում 100% համոզված լինելու համար նրանք պետք է չափեին տեղի լայնությունը նաև տարբեր տեղերում, ցանկալի է Քարահունջի $\varphi = 39,5^{\circ}$ լայնությունից դեպի Հյուսիս և Հարավ նույն հեռավորությունների վրա ($\pm \Delta \varphi$):

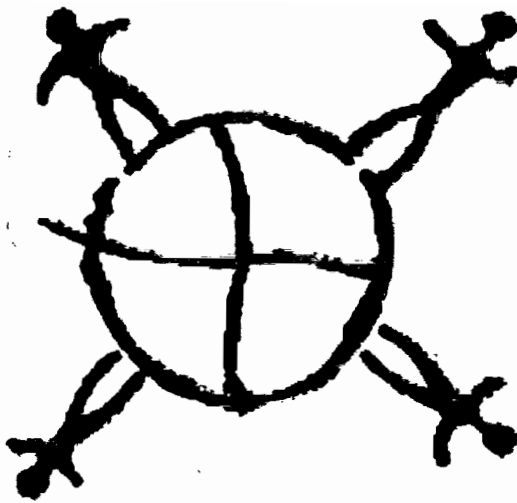


Նկ. 42. Եռաբար գործիքը: Նրա աշխատանքի սխեման

Կան փաստեր, որոնք հաստատում են, որ նրանք այդ արել են $\Delta\phi$ -ն մինչև հավասար $\pm 10^\circ$, $\pm 16^\circ$ (տես ստորև Գլուխ 1.33): Այսպիսով, հայերը գիտեին, որ Երկիրը կլոր է ավելի քան 7500 տարի մեզանից առաջ:

Հռչակավոր հայ աստղագետ, մաթեմատիկոս և փիլիսոփա Անանիա Շիրակացին (մ.թ. 7-րդ դար) (Նկ. 33) իր “Տիեզերագիտություն և Ժամանակագիտություն” աշխատության մեջ գրում է, որ հայ հնագույն փիլիսոփաները պնդում էին, որ Երկիրը կլոր է, և մարդիկ ու կենդանիները ապրում են նրա բոլոր կողմերում [24]:

Այս հնագույն գիտելիքի շատ հետաքրքիր հաստատում է ծառայում մ.թ.ա. 5-րդ հազարամյակի Սևանա լճի մոտակայքում փորագրված ժայռապատկերը, տես Նկ. 43 [34]:



Նկ. 43. Երկիրը կլոր է և մարդիկ ապրում են նրա բոլոր կողմերում:

Ժայռապատկեր Սևան լճի մոտակա լեռներում (մոտավորապես մ.թ.ա. 5-րդ հազարամյակ)

Երկրի գնդաձևության մասին տեղեկությունը Եվրոպա է մտել միջնադարում Պյութագորասի (մ.թ.ա. 6-րդ դար) շնորհիվ: Պյութագորասը մինչև իր 50-ամյա տարիքը ապրել ու գիտելիքներ է ձեռք բերել Հայաստանում և հետո միայն վերադարձել է Հունաստան [36]:

Կարողանալով չափել տեղի լայնությունը և գիտենալով, որ Երկիրը կլոր է, հին ժամանակների հայ գիտնականները ունակ էին չափել նաև Երկրի չափերը: Դրա համար նրանց բավական կլիներ չափել միջօրեականի երկարության մի մասը, ասենք, $\Delta\varphi = 1^\circ$ սահմաններում (կամ մոտ 110 կմ)* $\pm 1'$ ճշտությամբ (կամ մոտ 2 կմ), այսինքն, սխալը կկազմեր մոտ 2 %: Որ $\pi=3.14$, նրանք կարող էին հաշվարկել էքսպերիմենտալ ճանապարհով մոտ 1% սխալով**: Հետո նրանք կկարողանային հաշվել Երկրի շառավիղը, օրինակ.

$$360 \times 110 : 2\pi \approx 6300 \text{ կմ} \pm 3\% \approx \underline{6300} \pm 190 \text{ կմ},$$

ինչը շատ լավ արդյունք է (իրական արժեքն է մոտ 6370 կմ):

ԳԼՈՒԽ 1.29. ՄՈՒՈՐԱԿՆԵՐ: ՀԵԼԻՈՑԵՆՏՐԻԿ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Քարահունջ աստղադիտարանը հետազոտելիս մենք չենք ուսումնասիրել մոլորակները դիտելու կամ նրանց վերաբերյալ հաշվարկներ կատարելու խնդիրը:

* Հայաստանում երկարության հին միավորը եղել է “արմունկը” մոտավորապես 0,5 մ:

** Հայ մաթեմատիկոս Վ.Միրզոյանը վկայում է, որ π -ի մեծությունը հին Հայաստանում չափվում էր 0,01 % ճշտությամբ (և ավելի), օգտագործելով կավե սկավառակները, մոտ 1 մ տրամագծով, որոնք պեղվել են Կարմիր Բլուրում Երևանի մոտ [74]:

Դա հարկավոր է կատարել ապագայում, որովհետև ես համոզված եմ, որ Քարահունջի աստղագետները հետաքրքրվել են նաև մոլորակներով: Հինգ մոլորակ է հայտնի եղել (Մերկուրի, Վեներա, Մարս, Յուպիտեր, Սատուրն), և նրանք ունեցել են իրենց հին հայկական անունները, որոնք բերված են Գլուխ 1.19-ում:

Հին աստղագետները, իհարկե, նկատել են մոլորակների արտասովոր շարժումը (աստղերի նկատմամբ): Ինքը “մոլորակ” բառը “դեգերող” է նշանակում, գուցե “մոլորված”, “պտտվող” ճամբորդ: Իրականում էլ նրանք երբեմն շարժվում են հակառակ ուղղությամբ, այնպես որ նրանց իսկական ուղին կռահելը այնքան էլ հեշտ բան չի:

Ահա թե ինչ գիտեին հին աստղագետները մոլորակների մասին (նույնիսկ առանց գործիքներ օգտագործելու).

1. Մոլորակների շարժումը տարբերվում է աստղերի շարժումից. նրանք հատում են համաստեղությունները ու երբեմն շարվում են մի գծով (մոլորակների “շքերթ”);

2. Նրանք հայտնվում են Արևի տարբեր կողմերից, երբեմն՝ առավոտյան, արևածագից առաջ ու երբեմն՝ երեկոյան, Արեգակի մայր մտնելուց հետո, այնպես որ նրանք, ըստ ամենայնի, պտտվում են Արեգակի շուրջը;

3. Նրանց ընթացքի արագությունը երկնականարի վրա շատ ավելի մեծ է, քան աստղերինը, այնպես որ նրանք երբեմն առաջ են անցնում աստղերից, երբեմն հակառակ ուղղությամբ են շարժվում, ու նրանք աստղերի պես չեն կայծկլտում, հետևաբար շատ ավելի մոտ են մեզ, քան աստղերը;

4. Նրանց պայծառությունը խիստ փոփոխվում է, այնպես որ նրանք մեզանից երբեմն մոտ տարածության վրա են, երբեմն՝ ավելի հեռու և նրանց ուղեծրերի հարթությունները գրեթե զուգահեռ են Երկրի էկլիպտիկայի հարթությանը;

5. Մութ գիշերներին սարերում, հնարավոր է, կարելի էր տեսնել Վեներայի, Յուպիտերի փուլերը և հասկանալ, որ նրանք իրենք լուսատու չեն, այլ լուսավորվում են Արեգակից, ինչպես Երկիրը և Լուսինը (Վեներայի և Յուպիտերի անկյունային մեծությունը երբեմն հասնում է մինչև 40"-50"; աչքի սովորական տեսողության վերլուծող ուժը կազմում է միջինը 1'=60", բայց մարդկանցից շատերը երկու անգամ լավ են տեսնում);

6. Մերկուրին և Վեներան ավելի մոտ են Արեգակին, քան Երկիրը, որովհետև Արեգակի շուրջ նրանց պտույտի պարբերությունը քիչ է Երկրի պարբերությունից, որը հավասար է 1 տարվա կամ 365,25 օրվա: Մերկուրիի պարբերությունը մոտ 29 երկրային ամիս է, Վեներայինը՝ 7,5 ամիս: Մարսի պարբերությունը կազմում է

մոտ 1,9 տարի, Յուպիտերինը՝ մոտ 11,8 տարի, Սատուրնինը՝ 29,5 տարի, այնպես որ վերջիններս Արեգակից ավելի հեռու են գտնվում, քան Երկիրը:

7. Քարահունջի հին աստղագետները կարող էին չափել մոլորակների պտույտի պարբերությունները, օգտագործելով քարեր, որոնց անցքերը ուղղված լինեին նրանց ծագելու (ու մայր մտնելու) հորիզոնի կետերին: Նրանք կարող էին նաև համեմատել Յուպիտերի 11-ամյա պտույտի պարբերությունը Արեգակի ակտիվության 11-ամյա պարբերության հետ: Ես կարծում եմ, որ նրանք Երկրի բնության, բուսական ու կենդանական աշխարհի վրա Արեգակի ներգործության մասին շատ ավելին գիտեին, քան մենք այժմ:

8. Արևը գլխավոր Աստվածն է , ու բնականաբար, շրջապատում ամեն ինչ գտնվում է Նրա իշխանության ու ազդեցության տակ և պետք է պտտվի Նրա շուրջը:

Գիտենալով այս ամենը (ու հաստատելով այս ամենը գործիքներով կատարվող դիտումներով)՝ Քարահունջի աստղագետները կարող էին ենթադրել, որ բոլոր մոլորակները պտտվում են Արեգակի շուրջը: Այսպիսով Արեգակնային հելիոցենտրիկ համակարգը առաջին անգամ (որպես վարկած) հայտնի է դարձել ոչ ուշ, քան մ.թ.ա. 6 – 5-րդ հազարամյակում: Այն ապացուցվել է Ն. Կոպերնիկոսի կողմից մ.թ. XVI դարում և ավելի ուշ հաստատվել է Գ. Գալիլեի դիտումներով (մ.թ. 17-րդ դար), Ի.Կեպլերի տեսությամբ (մ.թ. 17-րդ դար) և Ի.Նյուտոնի (մ.թ. 17 – 18-րդ դար) տեսությամբ:

ԳԼՈՒԽ 1.30. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Իհարկե, Քարահունջի նման մեծ աստղադիտարանը բարձր մասնագիտացում ունեցող բազմաթիվ մասնագետների կարիքն ուներ, հատկապես՝ հարյուրավոր դիտողների, մաթեմատիկոսների և ծառայող անձնակազմի: Այսպիսով, Քարահունջը պետք է լիներ նաև կրթական կենտրոն, նույնիսկ եթե գիտելիքները հաղորդվում էին մարդկանց միայն սահմանափակ շրջանում (հորից՝ որդուն):

Որ Քարահունջը եղել է նաև համալսարանական կենտրոն, հաստատում են իրար մոտիկ կանգնած № 160 քարը, որի բարձրությունը 1.9 մ է, և № 161-ը, որի բարձրությունը 1 մ է՝ ուսուցչի և աշակերտի համար: Երկուսի անցքերն էլ նայում են միևնույն կետին մոտակա բլրի գագաթին ժամանակին գտնվող դիտակետ ծառայող մի որոշակի քարի:

Քարահիւնջում դասավանդվել են Արեգակի, Լուսնի, աստղերի դիտման մեթոդները, ներառյալ խողովակով (խաչաձևվվող գծերով), դիտումների արդյունքների գրանցումը ու դրանց ֆիքսումը, դրանց ճշտությունը որոշելը (մետրոլոգիա), աստղագիտություն, մաթեմատիկա և այլն: Ուսուցանել են նաև տիեզերագիտություն, ժամանակագրություն և հայոց լեզու:

Աստղադիտարանն իր այժմյան տեսքով մեզ վկայում է այբուբենի, գրավոր խոսքի առկայության մասին, թվերի, մաթեմատիկայի*, փիլիսոփայության և այլն, ինչպես նաև կայուն պետականության և կարգ ու կանոնի գոյության մասին շատ հազարամյակների ընթացքում: Քանի որ չորս բոլորը որևէ այլ քաղաքակրթություն չկար, չկար որևէ մեկը, ումից հնարավոր լիներ որևէ բան սովորել, միակ ճանապարհն էր երկար ու ծիգ հազարամյակների ընթացքում բազմաթիվ գիտնականների ջանքերով ձեռք բերել ու հետզհետե կուտակել (գերոյից սկսած) խոր գիտելիքներ և համակարգել դրանք:

Այնպես որ Քարահիւնջը (և հայոց լեզուն, տես Մաս 2) հաստատում են, որ հայկական քաղաքակրթությունը ի բնե գալիս է շատ ու շատ հին ժամանակներից, ավելի քան 30000-ամյա խորքից, հայկական աստղագիտությունը՝ ավելի քան 25000-ամյա պատմություն ունի, որովհետև գերոյի մակարդակից դեպի վեր զարգանալը (ինչպես եղել է 7500 տարի առաջ) շատ ավելի ժամանակ էր պահանջում, քան պատրաստի գիտելիքներ ստանալը այլազգի ուսուցիչներից:

ԳԼՈՒՄ 1.31. ԱՅԼ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՔԱՐԱՀՈՒՆՋՈՒՄ

Ունենալով իմ հավանությունը՝ Երևանի Քարի և սիլիկատների ինստիտուտի պրոֆեսոր Հ.Գ.Բաբայանը 1999թ. մի խումբ իր աշխատակիցների հետ մեկնեցին Քարահիւնջ: Այնտեղի քարերից վերծրած նմուշները նրանք մոտ կես տարի ուսումնասիրեցին Ինստիտուտի ֆիզիկական և քիմիական լաբորատորիաներում: Նրանք, իհարկե, չէին կարող որոշել քարերի բացարձակ տարիքը, բայց անելով ֆիզիկական և քիմիական փորձեր նմուշների հետ, նրանք գտան քարերի հարաբերական տարիքները (կամ տարբերությունը քարերի տարիքների միջև): Արդյունքը հետաքրքիր եղավ. այդ հարաբերական տարիքները համընկան այն

* Մատ • Ե • մատ • իկա՝ նշանակում է՝ մատը մատից հետո է գալիս, այսինքն, “հաշվել”: Հին Հայաստանում օգտագործվել է հաշվի տասնական համակարգը “գերոյի” առկայությամբ (Այնինչ համարվում է, որ “գերոյի” գյուտը կատարվել է միջնադարյան Եվրոպայում): “Չերո” բառը հին հայերենով նշանակում է. “Այն սկիզբ է, բայց նյութական չի” (խորը փիլիսոփայություն):

տարբերությունների հետ, որոնք մենք գտել էինք մեր աստղագիտական մեթոդներով [15]:

Հետազոտողների մի այլ խումբ, օգտագործելով զգայուն մագնիսամետրեր, հայտնաբերեց, որ Քարահունջի կենտրոնական շրջանի ներսում բնական մագնիսական ուժագծերը պարույրի տեսք ունեն:

ԳԼՈՒԽ 1.32. ՔԱՐԱՀՈՒՆՋ ԱՆՈՒՆԸ

Ես համոզված եմ, որ Մոնումենտը հին ժամանակներում կոչվել է Քարահունջ (նաև Քարենիշ): Այդ անունը պահպանվել է Մոնումենտից ոչ հեռու գտնվող երեք Քարահունջ կոչվող գյուղերի անուններում: Դրանցից մեկը գտնվում է 30 կմ դեպի արևելք, այժմյան Գորիս քաղաքի մոտ, իսկ երկու մյուսները (60 և 90 կմ դեպի արևելք)՝ Արցախում են (Լեռնային Ղարաբաղում):

12-րդ դարի հայ պատմաբան Ստեփանոս Օրբելյանը “Սյունիքի պատմություն” իր գրքում (մ.թ. 1 – 9-րդ դարեր) նշում է, որ Սիսիան քաղաքի մոտ եղել է Քարունջ գյուղը (այժմ գոյություն ունեցող այլ գյուղերի անունների հետ մեկտեղ) [20]: Ակներև է, որ դա նույն գյուղն է (ավանը) հենց Քարահունջ Մոնումենտի մոտ: Եվ հնարավոր է, որ Քարունջի բնակչությունը մ.թ. 301 թվականից հետո տեղափոխվել է դեպի արևելք ու ապրել է վերը ասված երեք գյուղերում, պահպանելով իրենց հին գյուղի Քարահունջ անունը:

Այս բառը բաղկացած է “քար” և “հունջ” (վերջինը նշանակում է ծայր, հնչյուն արձագանք) արմատներից, “հունջ” բառի վերլուծումը՝ **հ • ու • ն • ջ**, տալիս է “հաճելի է այն ու բարձր” նշանակությունը (տես ՄԱՍ 2, Աղյուսակ 10):

Այսպիսով, Քարահունջ նշանակում է “Հնչող քարեր” կամ “Խոսող քարեր”: Իսկապես, նրանք շատ բան են պատմել հին աստղագետներին և շատ բան ունեն պատմելու մեզ այսօր:

Հետաքրքիր նմանություն կա Քարահունջ և Ստոունհենջ բառերի միջև: “Ստոուն” անգլերեն նշանակում է “քար”, իսկ ինչ է նշանակում “հենջ”-ը հայտնի չի, անգլերենում “հենջ” բառ չկա*: Այնպես որ Ստոունհենջ-ը նույն “Խոսող քարեր”-ն են, և հին ժամանակներում, հնարավոր է, այն կոչվել է Քարահունջ: Անունը կտրել է ողջ Եվրոպան և պահպանվել է հազարամյակների ընթացքում: Բայց արդյո՞ք սա պատահական համընկնում է: Ոչ, որովհետև կան բազմաթիվ այլ համընկնումներ.

* Ես համաձայն չեմ այն որոշ հեղինակների հետ (ինչպես [31]), որոնք փորձում են բացատրել “հենջ”-ը որպես “հանգ” (անգլերեն՝ “կախաղան”):

1. Իռլանդիայում նման հուշարձան կա, որը թվարկվում է մ.թ.ա. 2500թ., կոչվում է Նյու-Գրենջ, որը նույնն է, ինչ “հենջ”-ը (հունջ-ը): Եվրոպայում շատ “հենջեր” կան [31]:

2. Հյուսիս-արևմտյան Շոթլանդիայում Արտաքին Հեբրիդյան կղզիներից մեկի վրա Քարահունջի նման մի Մոնումենտ կա (բայց ավելի փոքր և քարերն առանց անցքերի են), որը կոչվում է Քալենիշ (մ.թ.ա. մոտ 2000 տարի): “Քալ”-ը գրեթե միևնույն “քար” հայերեն բառն է: “Նիշ” բառը (որը նույնպես բացակայում է անգլերենում) դա հայերեն “նշան” բառն է, այսինքն “Քալենիշը” հայերեն է և նշանակում է “Քարե նշան”: Այն կղզին, ուր Քալենիշն է, կոչվում է Լյուիս (հայերեն՝ Լույս), և նրա կողքին թերակղզի կա “Հարրիս” անունով: Հայերենում Արիսը ոչ միայն կենդանակերպի (Այծեղջյուր) առաջին համաստեղությունն է, այլ նաև այն մեծ, գեղեցիկ և հպարտ խոյը (քարայծը), որը առյուծի և արծվի հետ միասին, որոնք սկսվում են “ար” տառակապակցությամբ, եղել են Հայաստանում վեհ ու շատ բարի Գլխավոր ԱՐ (Արև) Աստծո խորհրդանիշները:

3. Ֆրանսիայի հյուսիս արևելքում, Բրետանում քարե մեծ Մոնումենտ կա, թվարկվում է մ.թ.ա. մոտավորապես 2000թ., որը (իր մոտակայքում գտնվող քաղաքի հետ միասին) կոչվում է Քարնակ: Այդ բառը բրետոներենով արտասանվում է “Քարնիխ”, այսինքն Քարնակ կամ Քարնիշ, նաև “հնչող քարեր” հայերենում:

4. Եգիպտոսում նույնպես Քարնակ կոչվող վայր կա, ուր գտնվում է Ամոն-Րայի տաճարը (Արև - Աստված), որը նույնպես կոչվում է Քարենիշ:

Շատ այլ օրինակներ էլ կան: Եվ այդ Մոնումենտները ոչ միայն լեզվաբանական նմանություն ունեն իրենց անուններով, այլ նաև բազմաթիվ ուրիշ նմանություններ (տես ներքո, Գլուխ 1.34):

ԳԼՈՒԽ 1.33. ՈՒՐԻՇ ՀԻՆ ԱՍՏՂԱԴԻՏԱՐԱՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Այժմ Հայաստանի Հանրապետությունը փոքր երկիր է հարավ Կովկասյան լեռներում պատմական Մեծ Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիսային մասում: Այնուամենայնիվ, այդ փոքր Հայաստանի ժայռերին բազմաթիվ ժայռապատկերներ կան (տես օրինակ, [52]) և հին աստղադիտարաններ՝ Սևանա լճի մոտ, Վարդենիսի սարերում (Նկ. 44) [34], Մեծամորում (Արարատյան դաշտում), Սյունիքում, Ագարակում (Արագածի ստորոտին) և այլուր:



Նկ. 44. Աստղադիտարան, փորագրված ժայռի վրա Վարդենիսի լեռներում [34, 51]:

Շատ հետաքրքիր է, որ Քարահունջի նման մի ուրիշ աստղադիտարան (բայց ավելի փոքր) կա Խնծորեսկ գյուղի մոտ, Գորիս քաղաքից 30 կմ հեռավորության վրա դեպի Ստեփանակերտ [111]:

Համոզված եմ, որ նման հին շատ աստղադիտարաններ կան Հայկական Լեռնաշխարհում (այժմ՝ Թուրքիայում): Վան քաղաքի մոտ (Վանա լճի մոտ) տարբեր բարձրության կանգնած քարեր կան: Նրանցից երկուսը, այսպես կոչված “Հարս ու Փեսան”, պատկերված են Նկ. 45 [37]: Քարահունջի տեսակի անցքերով կանգնած քարեր կան Կազան կամ Կաղզվան գյուղի մոտ (այժմ Թուրքիայում), Մեծ Արարատից դեպի արևմուտք:



Նկ. 45. “Հարս ու փեսա”: Կանգնած քարեր Վան քաղաքի մոտ [37]:

Իմ հոլանդացի ընկեր Զ.Աալտենը ուղարկել է ինձ լուսանկարներ (Նկ. 34), որոնք կատարել է Բ.Կորբինը 1998թ.՝ կանգնած քարերի (Նկ. 34ա), որոնցից մի մասը՝ անցքերով են (Նկ. 34բ), մյուսների վրա փորագրված են հին (նախաքրիստոնեական) խաչեր ու բուրգեր (Նկ. 34գ) [38]:

ԳԼՈՒԽ 1.34. ԱՌԱՋՆԱՅԻՆ ՄՏԱՎՈՐ ԿԵՆՏՐՈՆ

Շատ գիտնականներ գրում են, որ Մեծ Բուրգերը, Ստոունհենջը, Սֆինքսը և ուրիշ մեծ հին մոնումենտներ՝ Եվրոպայում, Եգիպտոսում, Ամերիկայում և այլ վայրերում, տեղի՝ բնակիչների մշակույթը չեն եղել (այն ժամանակ նրանք զարգացման այդքան բարձր մակարդակ ու գիտելիքներ չեն ունեցել), այլ ներմուծված են դրսից, գուցե Արևելքից, Միջերկրական ծովի ափագանից: Բայց ստույգ որտեղից և իրականում ում մտահղացմամբ են կառուցվել դրանք, դեռ հայտնի չի:

Մարդկության հին պատմության մեջ շատ այլ հանելուկներ ու հարցեր կան, որոնք դեռ պատասխան չունեն: Օրինակ, ինչու՞ էին մեծ մոնումենտները կառուցվել հենց այնտեղ, ուր հիմա նրանք կան (դրա համար հարյուրավոր կմ հեռավորությունից անհրաժեշտ էր բազմաթիվ քարեր քարշ տալ 50 և ավելի տոննա կշռով յուրաքանչյուրը), ի՞նչ նպատակով էին նրանք կառուցվել, ովքե՞ր են կարողացել կառուցել դրանք այդքան մեծ ճշտությամբ, ո՞վ կարող էր ավելի քան 6000 տարի առաջ գծագրել Անտարկտիդայի քարտեզն առանց սառցակալման: Այդ մ.թ. 1513թ. արտակարգ քարտեզի կապակցությամբ Զ.Հենքոքը (և ուրիշ գիտնականներ) մտածում են, որ շատ հին ժամանակներում, ավելի քան 6000 տարի առաջ, Երկրագնդի վրա եղել է բարձր զարգացած քաղաքակրթություն, որի տեղը հայտնի չի դեռ, և որն ուսումնասիրել է գրեթե ողջ մոլորակը ու գիտելիքներ է տվել այլ ազգերին [26]:

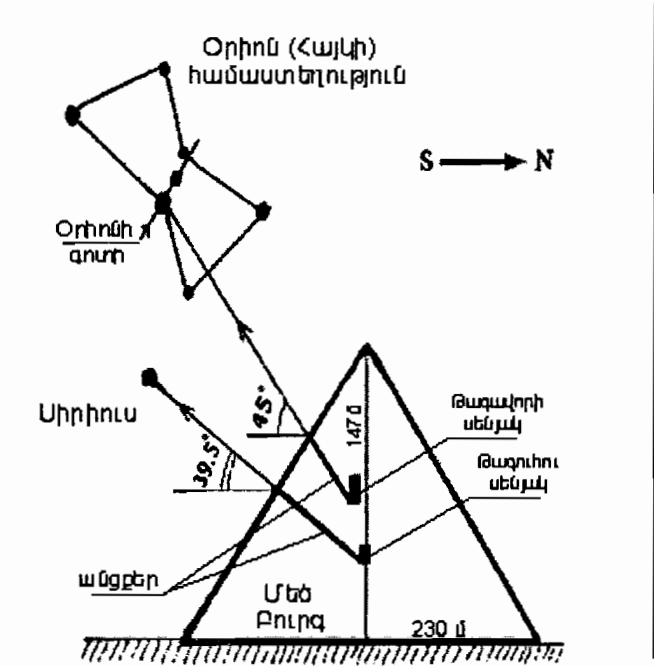
Մենք կարող ենք պատասխանել այդ հարցերին, որովհետև Քարահունջն ապացուցում է, որ հնագույն ժամանակներում անհրաժեշտ գիտելիքներ (մտահղանալու ու կառուցելու այդքան մեծ ու ճշգրիտ մոնումենտներ) ունեցել են միայն հայերը: Փաստեր կան, որ հին մոնումենտներից շատերը իրական կապ ունեն Քարահունջի հետ, այստեղ են մտահղացված ու ծրագրված: Թույլ տվեք ինձ ներկայացնել այդ փաստերից մի քանիսը:

Եգիպտոսի Մեծ Բուրգի մեջ (մ.թ.ա. 2450թ., $\varphi = 30^{\circ}$) ոչ ոք չի եղել թաղված: Այդուհանդերձ, նրա ներսում, փարավոնի թաղման համար նախատեսված

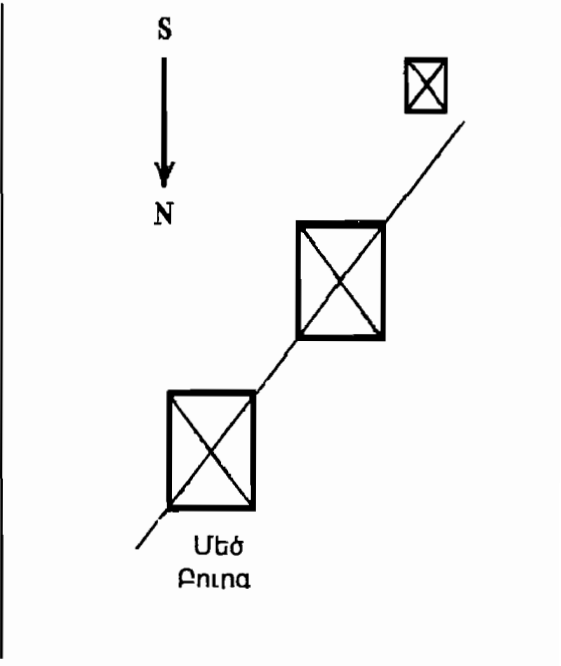
սենյակի միջից (շինարարության ժամանակ) մի նեղլիկ (20սմ x 25սմ) լուսանցք է արված, որն ուղղված է Օրիոնի գոտու պայծառ աստղին (նրա այն ժամանակվա կուլմինացիայի կետին): Իսկ թագուհի սենյակից կա մի ուրիշ անցք, որն ուղղված է Սիրիուս աստղի կուլմինացիայի կետին (բարձրությունը՝ 39.5°) այն ժամանակ (տես Նկ. 46) [39]:

Բայց այն ժամանակ Օրիոնի համաստեղությունը կոչվում էր Հայկի համաստեղություն [21] և Մեծ Բուրգը կառուցվել է հայոց թագավոր Հայկի ժամանակ (մ.թ.ա. 2493 – 2444): Հայկի համաստեղությանը միշտ (հիմա էլ) ուղեկցել է Սիրիուսը՝ (հայերեն իմաստը՝ “Սուրբ մարդու տան սիրված էակը”), Մեծ Շան համաստեղության Ալֆա աստղը:

Հաջորդ կարևոր փաստը. թագուհու սենյակից Սիրիուսին ուղղված անցքի թեքության անկյունը, որը 39.5° է, ճիշտ համընկնում է Քարահունջի տեղի լայնությանը՝ 39.5° : Դա կարող է լինել միայն 30° լայնությունում, որտեղ գտնվում է Մեծ Բուրգը:



Նկ. 46. Մեծ Բուրգը եզիպտոսում [39]



Նկ. 47. Երեք Մեծ Բուրգերը եզիպտոսում [39]

Մեծ Բուրգի և Ստոունհենջի տեղերի լայնությունները Քարահունջի տեղի լայնությունից գրեթե հավասար հեռավորության վրա են ըստ լայնության ($39.5^{\circ} \pm 10^{\circ}$):

Ինչպես պատկերել է Ռ.Բլուվելը, Գիզայի երեք Մեծ Բուրգերի դիրքը կրկնում է Օրիոնի գոտու երեք աստղերի դիրքը, տես Նկ. 47 [39]:

7500-4500 տարի առաջ Քարահունջի աստղագետները մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերել Հայկի (Օրիոն) և Մեծ Շան (Սիրիուսի հետ միասին) համաստեղությունների նկատմամբ, այսինքն շատ ավելի առաջ այն ժամանակից, երբ կառուցվել են բուրգերը (տես 5 և 6 աղյուսակները 1.24 և 1.25 գլուխներում), և Մեծ Բուրգը անմիջական կապ է ունեցել հայ գիտնականների այդ հետաքրքրության հետ:

Ստոունհենջը (մ.թ.ա. 2000) գտնվում է $\varphi = 51^\circ$ տեղի լայնության վրա, որտեղ (և միայն այստեղ) Արեգակի և Լուսնի ուղեծրերի ծայրահեղ օրերին նրանց ծագման և մայրամուտի 4 կետերը հորիզոնի վրա կազմում են ուղղանկյուն [30]: Բացի այդ, Արեգակի բարձրությունը Ստոունհենջում Գիշերահավասարի օրերի կեսօրին համարյա համընկնում է Քարահունջի տեղի լայնության հետ. $90^\circ - 51^\circ = 39^\circ$ (տարբերությունը մոտ $0,5^\circ$ է):

Ստոունհենջի և Քարահունջի մոտ կան ստորգետնյա գետեր: Ստոունհենջի մոտակայքում և Ջվարթնոցի կլոր տաճարի ավերակների մոտ խոր (30 մ) ջրհորներ կան: Հայաստանում, Էջմիածնի մոտ գտնվող մ.թ. 7-րդ դարի այդ քրիստոնեական տաճարի տեղում, հնարավոր է, որ ավելի վաղ մի այլ Քարահունջ է եղել:

Քալենիշը գտնվում է Լուսնի արկտիկական շրջանի վրա [30], որի տեղի լայնությունը մոտավորապես $\varphi = 55.5^\circ$: Ուրեմն, $55.5^\circ - 16^\circ = 39.5^\circ =$ Քարահունջի տեղի լայնությանը:

Այժմյան Ասուանի* մոտ գտնվող հնագույն Եգիպտական աստղադիտարանի տեղի լայնությունը $\varphi =$ մոտ 23.5° ($23.5^\circ + 16^\circ = 39.5^\circ =$ Քարահունջի տեղի լայնությանը):

Ակներև է, որ այս չորս հնագույն մոնումենտները (Ստոունհենջն ու Մեծ Բուրգը, Քալենիշն ու Ասուանը) կառուցվել են հատուկ ընտրված լայնությունների վրա և սերտ կապի մեջ են Քարահունջի հետ ($39.5^\circ \pm 10^\circ$ և $39.5^\circ \pm 16^\circ$):

Իհարկե, հուշարձանի տեղն ընտրելիս հաշվի են առնվել նաև այլ անհրաժեշտ պայմաններ. կլիման, շատ բանվորների ներկայությունը, ջրի առկայությունը և այլն:

Այս ամենը վկայում է մեզ, որ սկզբնական մտավոր կենտրոնը (ՍՄԿ) եղել է Հին Հայաստանում, ուր ծրագրվել է տարբեր մոնումենտների կառուցումը մոլորակի վրա: Նրանք իմացել են աստղագիտություն, մաթեմատիկա, Երկրի գնդաձև լինելը, նրա չափերը, քարի մշակման տեխնոլոգիան և այլն ու ունեցել են

* “Ասու-ան” հայերեն նշանակում է “խոսող մարդ”:

բավարար ճշտության անհրաժեշտ գործիքներ՝ կողմնացույց*, սեքստանտ, անկյունաչափ և ուրիշներ: Իհարկե, նրանք նախապես չափել էին շատ տեղերի լայնությունները: Նրանք առաջինն էին, ով բաժանեց երկինքը 12 մասերի (Կենդանակերպի համաստեղություններ) և 360 աստիճանների ($12 \times 30 = 360^\circ$), բաժանել են օրը 24 ժամի ($12 \times 2 = 24$), ժամը՝ 60 րոպեի ($12 \times 5 = 60$ րոպե = 1 ժամ), րոպեն՝ 60 վայրկյանի ($12 \times 5 = 60$ վայրկյան = 1 րոպե), ընդ որում, 1 վայրկյանը համարյա թե հավասար է մարդկային սրտի աշխատանքի ռիթմի մի փուլին: Արդյունքում երկինքը (այսինքն Երկիրը) ժամում պտտվում է 15 անկյունային աստիճան կամ 15 անկյունային րոպե րոպեում, կամ 15 անկյունային վայրկյան վայրկյանում, հեշտ է հիշելու համար:

ՍՄԿ-ում որոշված էր առաջին հերթին կառուցել Մեծ Բուրգը $\varphi = 30^\circ$ տեղի լայնության վրա, որ Սիրիուսի բարձրության ծայրահեղ կետը կուլմինացիայի ժամանակ անպայման հավասար լինի $39,5^\circ$, որը Քարահունջի տեղի լայնությունն է: Տարբերությունը կազմում էր $39,5^\circ - 30^\circ = 9,5^\circ$: Կառուցել Ստոունհենջը լայնության նույն գծին, այսինքն $39,5^\circ + 9,5^\circ = 49^\circ$, անհնարին էր, որովհետև դժբախտաբար, այնտեղ անգլյական նեղուցն էր (Լա Մանշը): Այնպես որ նրանք որոշեցին գնալ $\varphi = 51^\circ$, որն ապահովում էր լավ պայմաններ և այլ նմանություններ Քարահունջի հետ. Գիշերահավասարի կեսօրին Արեգակի բարձրության (մոտավոր) հավասարությունը Քարահունջի տեղի լայնության հետ:

Հետաքրքիր է նաև, որ Քարնակը (լայնությունը մոտավորապես 48°) Բրետոնում (Ֆրանսիա) կառուցված է եղել (մ.թ.ա.2000) Ստոունհենջի հետ մոտավորապես միևնույն ժամանակ, ու նրանց միջև եղած միջին լայնությունը հավասար է $39,5^\circ \pm 10^\circ = 49,5^\circ$: Իսկապես, $48^\circ + 51^\circ = 99^\circ : 2 = 49,5^\circ - 10^\circ = 39,5^\circ$, այսինքն դա Քարահունջի լայնությունն է (կամ, $51^\circ - 48^\circ = 3^\circ : 2 = 1,5^\circ$; $51^\circ - 1,5^\circ = 49,5^\circ - 10^\circ = 39,5^\circ$):

Հետո Քալենիշի և Ասուանի աստղադիտարանների տեղի լայնություններն ընտրվեցին ըստ $39,5^\circ \pm 16^\circ$ տեղի լայնության: Իհարկե, այդ տեղերում նրանք առաջին հերթին կառուցեցին պարզ աստղադիտարաններ, ինչպես օրինակ, Գոսեկի մոտի շրջանակը Գերմանիայում (մ.թ.ա. 4900թ. մոտավորապես 50° լայնության վրա) [109]:

Ես կարծում եմ, որ տեղերն ընտրվում էին այս սկզբունքով, չնայած այդ վայրերում մոնումենտներ կառուցելու համար անհրաժեշտ էր տիտանական աշխատանք կատարել, քարշ տալով հսկայական քարերը դեպի Ստոունհենջը և

* "Կողմնացույց" (կոմպաս) հայերեն այդ "կոմ"-ը "կողմն" է:

Մեծ Բուրգը հարյուրավոր կիլոմետրերի հեռավորությունից:

Ինչու՞ էին նրանք որոշել կառուցել այդքան հսկա մոնումենտներ, ի՞նչ կարևոր նպատակի համար:

Ես կարծում եմ, որ Մեծ Բուրգն ու Ստոունհենջը կառուցելու գլխավոր նպատակն էր պատմել, կարևորել, հասցնել, հաղորդել հեռու ապագայի սերունդներին այն մեծ հայտնագործության մասին, որն իրենք հայտնաբերել էին և գիտեին՝ Երկրի գնդաձև լինելու մասին:

Նրանք այնքան խելացի էին, որ հասկանում էին այն, որ այդ շատ կարևոր իրենց գիտելիքները կարող են մոռացվել, քանի որ Երկրի բնակչությունը այն ժամանակ հիմնականում դեռ քաղաքակիրթ չէր, չունեին գիր, այսինքն՝ երկարատև հիշողություն չունեին: Եվ նրանք արդարացի էին: Ռ.Բուլվելը և Ա.Ջիլբերտը գրում են, որ բուրգերի կառուցումից 1000 տարի հետո, արդեն դժբախտաբար, մոռացվել էր, թե ով է կառուցել դրանք և ինչ նպատակով [39]: Ջ.Հոուկինսը նույնպես գրում է, որ Ստոունհենջի իսկական պատմությունը մոռացվել է [30]:

ԳԼՈՒՆ 1.35. ՄԵԾ ՍՖԻՆՔՍԸ

Հայերը Եգիպտոսում առաջին անգամ եղել են շատ ավելի վաղ, Երևի մոտ 12000 տարի առաջ ու կառուցել են Մեծ Սֆինքսը:

Ըստ իս, Սֆինքսը կառուցվել է հավերժացնելու համար մի այլ մեծ գիտական հայտնագործություն՝ Երկրի առանցքի պրեգեսիայի երևույթը, որը հաճախ անվանում են Գիշերահավասարների տիեզերական Մեծ ժամացույց:

Մեծ Սֆինքսը Առույծ է հայկական Գլխավոր Աստծո, Արի (Արևի) խորհրդանիշն է, և նա նայում է ուղիղ դեպի Արևելք, հորիզոնի այն կետին, որտեղից ամեն Գիշերահավասարի օրը ծագում է Արեգակը: Ինչու՞ է նա ուղղված հենց այդ կետին: Այդ կողմնորոշման կարիքը ո՞րն էր: Ջ.Հենքոքը կարծում է, որ Սֆինքսը կառուցվել է այն պրեգեսիոն ժամանակաշրջանում, երբ Արեգակը գտնվել է կենդանակերպի Առյուծի համաստեղությունում, այսինքն, մ.թ.ա.10970 և 8810 թվականների միջև (13000 – 10800 տարի առաջ): Նա գրում է. “Առյուծը նայում էր Առյուծին” [26]: Ես կարող եմ ավելացնել. “Նաև ծագող Արեգակին՝ տարին երկու անգամ”:

Համաձայն ժամանակակից տվյալների Մեծ Սֆինքսը կառուցվել է բուրգերից շատ ավելի վաղ (ավելի, քան 6000 տարի նրանցից առաջ), և գուցե նույնիսկ Մեծ

Ջրիեղեղից առաջ, որովհետև քարերը, որոնցից կառուցված է Սֆինքսը, ավելի շատ են էրոզիայի ենթարկված, քան բուրգերը կամ մոտակա տաճարները [26]:

Թույլ տվեք ավելացնել, որ Առյուծի հաջորդ պրեցեսիոն ժամանակաշրջանը լինելու է մ.թ. 14950-ից մինչև 17110 թվականները, այնպես որ Մեծ Սֆինքսը իրոք նայում է դեպի շատ հեռավոր ապագան:

Այն հարցին, թե “Ռ՞վ է կառուցել Սֆինքսը” ժամանակակից շատ գիտնականներ պատասխանում են, որ դա արվել է Երկրագնդի մի ինչ-որ շատ հին ու մեծ քաղաքակրթության կողմից, որի տեղը առայժմ հայտնի չի:

Ջ.Հենքոքը գրում է, որ ֆրանսիացի մաթեմատիկոս Ռ.Ա.Շվայեռ դե Լյուբիչն իր “Templ de l'Home”, “Roi de la theocratic Pharaonique” գրքերում (մ.թ. 20-րդ դար) նշում է, որ Եգիպտոսում գիտությունն ու կուլտուրան շատ ավելի զարգացած ու բարդ են եղել, քան կարծում են այժմյան գիտնականները [26]: Նա գրում է նաև, որ հայտնի երկրաբան Ջոն Ա.Ուեսթը իր “The Serpent in the Sky” գրքում ասում է, որ Եգիպտական քաղաքակրթությունը, հնարավոր է, որ լոկ Նեղոսի հովտի սահմաններում զարգացման արդյունքը չէ, այլ իրենից ներկայացնում է շատ ավելի հին, ավելի մեծ, բայց մինչ օրս անհայտ քաղաքակրթության ժառանգություն, որը նախորդել է տոհմիկ փարավոնական Եգիպտոսին և այլ հայտնի քաղաքակրթություններին հազարավոր տարիներ առաջ [26]: Ու նա ասել է նաև, որ այդ մեծ քաղաքակրթությունը, հնարավոր է, նախորդել է Մեծ Ջրիեղեղին, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Սֆինքսը այն ժամանակ արդեն գոյություն ուներ [26]: Ջ.Հենքոքը բերում է նաև ամերիկացի հայտնի երկրաբան Ռ.Շոլսի կարծիքը. “Ես իմ քայլերն ուղղում եմ մի գիտության ճանապարհով, որն ինձ հանգեցնում է այն ամփոփմանը, որ Սֆինքսը ստեղծվել է շատ ավելի առաջ, քան կարծում են [26]:

Ես ուրախ եմ, որ այսպիսի կարծիքներ կան: Կարծում եմ, որ այսպես կոչված “դեռ անհայտ մեծ քաղաքակրթությունը” կարող է լինել միայն հին հայկական քաղաքակրթությունը Հայաստանում, որովհետև այստեղ գոյություն ունի 7500 տարեկան զարգացած Քարահունջը, և այլընտրանք չկա:

ԳԼՈՒԽ 1.36. ՏԻԵԶԵՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՓԻԼՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հին Հայաստանում տիեզերագիտությունը, փիլիսոփայությունը և աստվածաբանությունը զարգացել են համատեղ: Սա հնարավոր է բացատրել,

օգտագործելով հայոց լեզուն (տես ՄԱՍ 2), հատկապես մի շարք բառերով, օրինակ.

- **Տիեզերք** բառը հայերենում նշանակում է “Մարդկային տան (տեղի) եզրեր, ծայրեր” (տես Աղյուսակ 10): Տիեզերք իմաստով կա ևս մի հայերեն բառ, որը երևի ավելի հին է: Դա “աստ” բառն է, որը նշանակում է “Կյանքի գեղեցիկ տուն (տեղ)”: Այսպիսով, տիեզերքը սերտ կապի մեջ էր կյանքի հետ, մարդկային կյանքի համար էր, մարդիկ բնության մասն էին և ապրում էին ողջ տիեզերքում: Այս հնագույն կարծիքը ցնցող է, այդպես չէ՞:

- **Աստղ** բառը նշանակում է “տիեզերքի (նյութի) սեղմվածք, խտացում”, որովհետև “աստ”-ը տիեզերքն է և “ղ”-ն տարբեր նյութերի սեղմվածք, ինչպես օրինակ, “յուղ” բառում, որը կաթի խտացումն է: Խոր փիլիսոփայություն է:

- **Աստված** բառը նշանակում է “ամենուրեք”, որովհետև “աստ”-ը տիեզերքն է, “վ”-ն կրավորական ածանց է, “ած”-ը՝ բայի անցյալ կատարյալ ժամանակը ցույց տվող ածանց է, տվյալ դեպքում տեղի, դիրքի իմաստով, ինչպես օրինակ, **դրված, սփռված, կանգնած** և շատ այլ բառերում: Այսպիսով, Աստվածը ողջ տիեզերքով սփռված էությունն է (կամ՝ ներկա է ամենուրեք), ինչը Նրա գլխավոր բնույթն է:

Այսպիսով, հին հայերի գլխավոր Աստվածությունը, գլխավոր Աստվածը ողջ տիեզերքն էր, ողջ բնությունը: Արևը (ԱՐ-ը) Գլխավոր Աստվածն էր Երկրի, կամ գուցե և ողջ Արեգակնային համակարգի:

ԳԼՈՒԽ 1.37. ԱՍՏՂԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հին Հայաստանում գիտության, լեզվի և մշակույթի բարձր զարգացածության մակարդակ լինելու մասին իմ կարծիքը եզակի չի:

20-րդ դարի գերմանացի հայտնի պատմաբան Ի.Մաունդերը, հնագետ Շվարցը [40] և բրիտանական հռչակավոր աստղագետ ու աստղագիտության պատմաբան Վ.Օլքոթը [41] գրում են, որ առաջին մարդիկ, որոնք բաժանել են երկինքը համաստեղությունների ու անվանել են դրանք, ապրել են ոչ թե Եգիպտոսում, ոչ թե Բաբելոնում, այլ Հայկական Բարձրավանդակում (Եփրատ գետի հովտում) և Արարատ սարի շուրջը 36⁰ մինչև 41⁰ տեղի լայնություններում, և այդ պրոցեսն ավարտվել է մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում: Ըստ Վ.Օլքոթի այս հետևությունները հաստատվում են նաև պատմական ու հնագիտական տվյալներով:

Ի.Մաունդերը գրում է նաև. “Եգիպտացիները, որոնց մոնումենտների վրա

հայտնաբերվել են կենդանակերպի տասներկու նշանները, խոստովանում են, որ աստղերի մասին այդ գիտելիքները նրանք փոխառել են հալդերից (այսինքն՝ հայերից, տես ստորև, Պ.Հ.), որոնք, իրենց հերթին, եղել են հույների ուսուցիչները Ֆալեսի ու Պյութագորասի ժամանակներում» [40]:

Կենդանակերպի նշանները, որոնք կիրառվում են մինչև օրս, կենդանակերպի համաստեղությունների հին հայկական հիերոգլիֆներն են, որոնք մինչև մեր օրերը պահպանվել են Հայաստանում, օրինակ, Մեծամորի Մոնումենտում (հնագույն մեծ ծովաբան-գործարան և աստղադիտարան մ.թ.ա. 5-րդ հազարամյակի Արարատյան դաշտում) [42], ժայռերի վրա հին գրերում [34, 35], հայոց Մատենադարանների հին ձեռագրերի էջերի վրա (Նկ. 70):

Որպես Երկիր մոլորակի խորհրդանիշ (մարդկանցով բնակեցված)՝ ժամանակակից աստղագիտությունը (հնուց) օգտագործում է շրջանագիծը վերևը դրված խաչով: Դա Երկրագնդի հին հայկական նշանն է. շրջանագիծ, վրան

կանգնած մարդով , որն ավելի պարզ ու ավելի հին է, քան Նկ. 43 պատկերված պետրոգլիֆը: Նույն կառուցվածքն ունեն հռչակավոր հայկական հազարավոր խաչքարերին քանդակված զարդանկարները, որոնք ստեղծվել են նախքան քրիստոնեությունը (Նկ. 34գ) և հատկապես այն ընդունելուց հետո (Նկ. 101):

Ֆրանսիացի հռչակավոր աստղագետ և փիլիսոփա Կ.Ֆլամարիոնը [43], բրիտանացի գիտնական Ա.Բերրին [44] և այլոք նշում են, որ նախապատմական ժամանակներում Հայկական Բարձրավանդակում աստղագիտությունը բարձր մակարդակ է ունեցել:

Ամերիկացի գիտնական, Ստոունհենջի և Քալենիշի հանրահայտ հետազոտող Ջ.Ս.Հոուկինսը 1970-ականներին գրել է Հայաստանի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի պրեզիդենտ Վ.Հ.Համբարձումյանին, որ Ստոունհենջը եզակի չի ու նման աստղագիտական մշակույթի առկայությունը պետք է հայտնաբերվի Հայաստանում [4, 33]: Քարահունջը և այս գրքի ՄԱՍ 1-ը Ջ.Ս.Հոուկինսի իրավացիության վառ ապացույցն են:

Քարահունջը հանդիսանում է նաև վերը նշված կարծիքների հաստատումը հին Հայաստանի բարձր զարգացած մշակույթի և աստղագիտության մասին:

— . —

ԳԼՈՒԽ 1.38. ԱՍՏՂԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԱՅԺՄՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Աստղագիտությունը Հայաստանի Հանրապետությունում զարգացած է նաև այժմ:

Բյուրականի հռչակավոր աստրոֆիզիկական աստղադիտարանում (ԲԱԱ), որը ղեկավարում էր ակադեմիկոս Վ.Հ.Համբարձումյանը, ծեռք են բերվել բարձր մակարդակի գիտական նվաճումներ, ինչպես իր, այնպես էլ պրոֆեսորներ. Բ.Մարգարյանի, Գ.Գուրզադյանի, Մ.Առաքելյանի, Լ.Միրզոյանի, Է.Խաչիկյանի, գ.թ. Հ.Բադալյանի և ուրիշների կողմից: Հետաքրքիր արդյունքներ են նվաճվել շնորհիվ պրոֆեսոր Ե.Թերզյանի հետ համագործակցությանը (Հայաստանի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ, Կոռնելի (Նյու-Յորք, ԱՄՆ) Համալսարանի աստղագիտության դեպարտամենտի տնօրեն,):

ԲԱԱ-ում հայտնաբերվել են աստղային ասոցիացիաներ (կուտակումներ), որոնցում այժմ էլ շարունակվում է նոր աստղերի ծնման պրոցեսը; նոր տիպի գալակտիկաներ ուլտրամանուշակագույն ճառագայթմամբ (Մարգարյանի գալակտիկաները); գալակտիկաների միջուկների ակտիվությունը; ստեղծվել է առաջին տիեզերական “Օրիոն” աստղադիտակը և այլն:

Հայաստանում առաջին ռադիոաստղագիտական դիտումները կատարվել են ԲԱԱ-ում 1950-ականներին գ.թ. Վ.Սանամյանի և ուրիշների կողմից:

Երևանի Պետական համալսարանի պրոֆեսորներ. Գ.Սահակյանը և Դ.Սեդրակյանը ստացել են կարևոր տեսական արդյունքներ նեյտրոնային գերխիտ աստղերի բնույթի մասին, պրոֆ. Բ.Թումանյանը հետաքրքիր գործեր է կատարել հին օրացույցների վերաբերյալ և այլն:

Երևանի Ֆիզիկայի ինստիտուտում (Երևանում և Արագած սարի վրա) ակադեմիկոս Ա.Ալիխանյանի ղեկավարությամբ ստեղծվել են նոր տիպի դիտակներ բարձր էներգիա ունեցող տիեզերական մասնիկների հետազոտման համար և շատ հետաքրքիր արդյունքներ են նվաճվել:

Ռադիոֆիզիկական գիտահետազոտական ինստիտուտը (ՌԳՀԻ) հիմնադրել է Երևանում 1968-1970թթ. և մինչ օրս ղեկավարում է ակադեմիկոս Պ.Հերունին:

Ինստիտուտի հիմնադրման հիմնական նպատակը եղել է ստեղծել Հայաստանում նոր սիստեմի բարձր էֆեկտիվ հզոր ռադիոաստղադիտակ, որը թույլ կտար համատեղել ռադիոաստղադիտակի Մեծ անտենայի հետ նաև Մեծ օպտիկական աստղադիտակ, այսինքն, ստեղծել աշխարհում առաջին հզոր

Ռադիո-Օպտիկական Աստղադիտակը (ՌՕԴ): Նշենք, որ Մեծ օպտիկական աստղադիտակի այդպիսի համատեղությունը հնարավոր չի կատարել եղած ոչ մի մեծ անտենային համակարգի հետ:

ՌՕԴ-ի ստեղծման գաղափարը, տեսությունը, նախագծումը և կառուցումը պատկանում է նրա գլխավոր տեսաբան և գլխավոր կոնստրուկտոր՝ Պ.Հերունուն:

Ի տարբերություն եղած սիստեմներից ՌՕԴ-ը շատ ավելի ճշգրիտ է, կարճալիք, շատ զգայուն:

ՌՕԴ-ը բաղկացած է անշարժ սֆերիկ գլխավոր հայելուց և շարժական փոքր հայելուց (Արտոնագիր՝ “Հերունու Հայելային Ռադիոաստղադիտակ” [47]):

ՌՕԴ – 54/2.6-ի անշարժ կիսասֆերիկ մեծ հայելին ունի 54 մ տրամագիծ և 70 միկրոն ճշտություն, փոքր հայելու տրամագիծը 5 մ է, ճշտությունը՝ 50 միկրոն, իսկ օպտիկական հայելու տրամագիծը՝ 2.6 մ է:

1960-1962թթ. նախագծվել և կառուցվել է ՌՕԴ – 54/2.6-ի գործող մոդելը՝ “Երկհայելանի անտենային համակարգ” (ԵԱՀ–5) անտենայի մեծ հայելու տրամագիծը 5 մ, փոքր հայելունը՝ 0.64 մ [45-47] միլիմետրանոց ռադիոալիքների համար [46]: Այն ժամանակ դա աշխարհում ամենամեծ անտենան էր կարճ միլիմետրանոց ալիքների տիրույթում: ԵԱՀ–5-ի միջոցով կատարվել են Արեգակի, Լուսնի և մոլորակների ռադիոճառագայթման դիտումներ [46]:

1960-ականներից մինչև 1970-ականները ՌՕԴ–54/2.6-ի և նրա բոլոր համակարգերի նախագծերը լիովին պատրաստվեցին ՌԳՀ-ում Արագած լեռան լանջին (1700մ բարձրության վրա) կառուցման համար հատուկ ընտրված տեղին համապատասխան:

1972թ. հիմնադրվեցին ՌԳՀ-ի փորձարարական “Ալիք” գործարանը Երևանում և ՌԳՀ-ի Արագածի գիտական կենտրոնը (ԱԳԿ) 100 հեկտար տարածքով Արագած լեռան լանջին: Կառուցվեցին նաև ճանապարհը դեպի ԱԳԿ 5 կմ երկարությամբ, Ամբերդ գետի ձորի միջով առաջին ջրմուղը և այլն:

ՌՕԴ–54/2.6-ի կառուցումը սկսվել է 1976թ. ՌԳՀ-ի, “Ալիք” գործարանի և ԱԳԿ-ի միացյալ կոլեկտիվի ուժերով: Շինարարական-մոնտաժային աշխատանքները ավարտվեցին 1985թ., իսկ բոլոր համակարգերի համալարումը տևեց ևս 2-3 տարի:

Սա նույնպես եզակի դեպք է աշխարհում, որ Մեծ անտենա կառուցելու հսկա և ճշգրիտ գործը կատարվել է միայն մեկ ինստիտուտի ուժերով (հարյուրավոր կազմակերպությունների փոխարեն):

ՌՕԴ–54/2.6-ի նախագծման, կառուցման և համալարման աշխատանքներում մեծ լուծա են ներդրել ՌԳՀ-ի առաջատար մասնագետներ. Մաթևոս

Խորասանջանը, Հովահաննես Դոլբակյանը, Հենրիկ Բաղդասարյանը (տեխնոլոգիա և պատրաստում), Ռոբերտ Ադամյանը, Էդվարդ Ղազարյանը, Ալբերտ Պողոսյանը (կոնստրուկտորներ), Մառլեն Առաքելյանը, Ջորայր Աստվածատրյանը, Գեորգի Ասլանյանը (մեխանիզմներ, մոնտաժ և նրանց համալարումը), Սերգեյ Սարգսյանը, Աշոտ Ներսեսյանը, Անդրանիկ Մովսեսյանը, Սիրան Բադալյանը (ավտոմատիկ կառավարման համակարգեր), Արշակ Անտոնյանը, Յակով Թադևոսյանը (շինարարական աշխատանքներ), Վահե Օսկանյանը, Էռնեստ Բարխուդարյանը, Արա Օսկանյանը (օպտիկական աստղադիտակ), Գրիգոր Ութունջյանը, Միշա Այվազյանը, Վանիկ Հովհաննիսյանը, Բաբկեն Համայակյանը, Վարդան Հովհաննիսյանը, Լևոն Կարապետյանը (բարձր որակի վարպետներ), Նորայր Խաչատրյանը, Նորայր Յուլյանը (ռադիոընդունիչներ), Ստեփան Բարսեղյանը (ատոմային ժամացույց), Սերգեյ Շահինյանը, Ռազմիկ Գարսևանյանը, Լեոնիդ Բորիսովը (էլեկտրասնման և կապի համակարգեր) և ՌԳՀ-ի ողջ կոլեկտիվը:

ՌՕԴ–54/2.6-ի ստեղծումը էապես նպաստեց ԱԳԿ-ին հարևան Օրգով և Տեղեր գյուղերի բարգավաճմանը:

ՌՕԴ–54/2.6-ի միջոցով (նրա դեռ կիսավարտ վիճակում) երկնային ռադիոաղբյուրների առաջին դիտումները կատարվեցին դեռ 1985թ.: Երկվորյակների համաստեղության Էտտա աստղի վրա (որը կարմիր հսկա աստղ է մեզանից 250 լուսատարի հեռավորության վրա) առաջին անգամ հայտնաբերվեց հզոր բռնկում մոտ 15 րոպե տևողությամբ: Այդպիսի հզոր բռնկում կարմիր հսկա տիպի աստղերի վրա դիտվել է առաջին անգամ [49]:

1986-87թթ. ընթացքում ՌՕԴ–54/2.6-ի բոլոր համակարգերի համալարման աշխատանքներն ավարտվեցին: 1987-1988-ին սկսվեցին երկնային աղբյուրների սիստեմատիկ դիտումները: ՌՕԴ–54/2.6-ի ընդհանուր տեսքը տես Նկ. 35 ա, բ, գ:

1988թ. ընթացքում կատարվեցին ՌՕԴ–54/2.6-ի բնութագրերի չափումները: Դրանցից հիմնականները ներկայացված են Աղյուսակ 7-ում: Բնութագրերի մեծ մասը և նրանց համեմատությունը աշխարհի խոշորագույն անտենաների (ռադիոաստղադիտակների) բնութագրերի հետ ներկայացված է Աղյուսակ 8-ում:

ՌՕԴ–54/2.6 մեծ անտենայի պարամետրերը գերազանցում են աշխարհի ցանկացած մեծ անտենաների պարամետրերը, հատկապես միլիմետրանոց ալիքների տիրույթում (մինչև այժմ): Դա ամենաճշգրիտ, կարճալիքային, նեղ ուղղվածությամբ, անաղմուկ, գերզգայուն և բարձր արագություններ ունեցող մեծ անտենան է աշխարհում:

Օգտագործելով այս եզակի ժամանակակից աստղագիտական գործիքը, մենք (տ.գ.թ. Արևիկ Սարգսյանի, ֆ.-մ.գ.թ. Վահե Օսկանյանի, տ.գ.թ. Վլադիմիր Պանչենկոյի, ֆ.-մ.գ.թ. Նորայր Խաչատրյանի և ուրիշների հետ) կատարեցինք սխտեմատիկ դիտումներ և հայտնաբերեցինք մի շարք նոր երկնային ռադիոաղբյուրներ, ստացանք և այլ արդյունքներ ռադիոալիքների հետևյալ երկարությունների վրա. 2 մմ, 3 մմ, 8 մմ, 3 սմ, 10 սմ, 20 սմ:

Անտենայի սեփական աղմուկների շատ ցածր մակարդակի շնորհիվ (2.8 Կելվին) ապացուցվեց, որ “ռելիկտային” ճառագայթման ֆոնը (2.7 Կելվին) տիեզերքում բացակայում է, այսպիսով ցույց տրվեց, որ արդի տիեզերագիտական տեսությունն այն մասին, որ տիեզերքը ծագել է “Մեծ Բռնկման” հետևանքով, սխալ է [48-50]:

ՌՀԳԻ-ում պատրաստվեցին նաև այլ ռադիոդիտակներ. ՌԴ–18-ը՝ 18մ տրամագիծ ունեցող պարաբոլիկ անտենայով 3 սմ-ից մինչև 1 մ ալիքային տիրույթի համար; ՌԴ–3.2-ը՝ սֆերիկ երկհայելանի 3.2մ տրամագիծ ունեցող անտենայով (ձշտությունը 7 միկրոն) գերկարճ (0.1 մմ-3 սմ) ալիքների տիրույթի համար, որը տեղադրված է Արագածին, 3200 մ բարձրության վրա և ուրիշներ:

ՌՕԴ - 54/2.6

ՌՕԴ-ի գլխավոր բնութագրերի չափումների արդյունքները

Աղյուսակ 7

N	Ալիքի երկարությունը, մմ	200	30	8	3	2	1 (սպասվելիք)
1.	Բնութագիրը						
1.	Ճառագայթի լայնությունը, անկյունային վայրկ.	25'	3.7'	1'	22"	14"	7"
2.	Էֆեկտիվ մակերեսը, մ ²	560	560	540	520	482	450
3.	Ուժեղացման գործակիցը, անգամ	2x10 ⁵	8x10 ⁶	10 ⁸	7x10 ⁸	1.5x10 ⁹	4.4x10 ⁹
4.	Մակերեսի օգտագործման գործակիցը	0.7	0.7	0.67	0.65	0.6	0.5
5.	Սեփական աղմուկները, Կ	5	4	2.8	3	չի չափվել	
6.	Զգայունությունը (էֆեկտիվ մակերեսը/սեփական աղմուկներ)	112	140	193	173	չի չափվել	
7.	Տեսողաշտը, քառակուսի աստիճան	2.8	(± 1 0 x 10 ճառագայթների լայնությունները)			չի չափվել	

Բնութագիր \ Անտենա	ՈՐՆ Հայաստան	Նորեման Ճապոնիա	Պիկ դի Վալետա Իսպանիա	Էֆելսբերգ Գերմանիա	Արեսիբո ՄՄՆ	Եկպատրիա Ուկրաինա	Մերկեմի օգյուրա Ռուսաստան	ՈԱՏԱՆ 600 Ռուսաստան
1. Լրիվ տրամագիծը, մ	54	45	30	100	305	70	64	7.4x580
2. Օգտագործվող տրամագիծը, մ	32	45	30	100	260x213	70	64	74 x 320
3. Օգտագործվող բացվածքի երկրաչափական մակերես, մ ²	804	1590	707	7854	43514	3848	3217	2368
4. Հայելիների միջին քառակուսային սխալը, մմ	<u>0.08</u>	0.2	0.13	1.2	7.5	1	1	1
5. Ամենակարճ ալիքի երկարությունը, մմ, Ամենամեծ հաճախականությունը, ԳՀց	<u>2</u> <u>150</u>	3.3 9.4	3 10	30 1	37 0.81	30 1	30 1	30 1
6. Մակերեսի օգտագործման գործակիցը (ամենակարճ ալիքի դեպքում)	<u>0.6</u>	0.4	0.4	0.4	0.5	0.4	0.4	0.4
7. Էֆեկտիվ մակերեսը, մ ² (ամենակարճ ալիքի դեպքում)	482	636	283	3142	21760	1539	1287	947
8. Էլեկտրական տրամագծի չափը /10 ³ , λ (ամենակարճ ալիքի դեպքում)	<u>16</u>	14	10	3.3	6.4	2.3	2.1	0.25x11
9. Սեփական աղմուկների ջերմաստիճանը, Կ	<u>3</u>	35	35	40	35	35	35	50
10. Ջգայունությունը, մ ² /4 (Էֆեկտ. մակերես / սեփական աղմուկ)	<u>161</u>	18	8	79	622	44	37	19
11. Ծառագայթի լայնություն, աղեղնային վրկ ² (ամենակարճ ալիքի դեպքում)	<u>14</u>	17	24	72	41x34	103	112	22x900
12. Ծառագայթի հատույթը (հորիզոնական կտրվածքում), աղեղնային վրկ ²	<u>196</u>	289	576	5184	1095	10609	12544	19800
13. Ուժեղացման գործակից/10 ⁶ (ամենակարճ ալիքի դեպքում)	<u>1514</u>	780	395	44	200	21	18	13
14. Տեսադաշտի անկյունը, աստիճան	120	120	120	120	22	150	150	150
15. Աշխարհագրական լայնություն, աստիճան	40	36	37	50	18	45	56	44
16. Երևացող աղբյուրների հակումը, աստիճան	<u>-35</u> <u>+85</u>	-24 +75	-24 +75	-10 +75	+24 +46	-30 +90	-19 +90	-30 +90
17. Տեսադաշտի անկյունը դիտվող աղբյուրի հակման ուղղությամբ, աստիճան	120	99	99	85	22	120	109	120
18. Աղբյուրի դիտման տևողությունը, ժամ	8	6.6	6.6	5.7	1.5	8	7.3	8
19. Աղբյուրին հետևելու ճշտությունը, աղեղնային վայրկյաններ	2	2	2	10	10	?	?	?
20. Համատեղված օպտիկական աստղադիտակի տրամագիծ, մ	<u>2.6</u>	-	-	-	-	-	-	-

ԳԼՈՒԽ 1.39. ՄԱՍ 1-ի ԱՄՓՈՓՈՒՄ:
ՔԱՐԱՀՈՒՆՁԸ՝ ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Քարահույնը նախապատմական քարե Մոնումենտ է Հայաստանում, Սիսիան քաղաքի մոտ: Այն բաղկացած է հարյուրավոր կանգնած քարերից (կան նաև պառկած ու կոտրածներ), որոնցից 223-ը մենք համարակալել ենք: Դրանցից 84 քարերի մեջ բացված են ճշգրիտ պատրաստած 4-5 սմ տրամագծով անցքեր, որոնք նայում են տարբեր ուղղություններով, հիմնականում՝ իրական հորիզոնին:

Մոնումենտի միջնամասում քարերը կազմում են կենտրոնական շրջանը 35x45 մ չափերով, որից դեպի Հյուսիս և Հարավ ուղղություններով ձգվում են 110-150մ երկարությամբ քարե թևերը, ինչպես նաև կարճ՝ Հյուսիս-Արևելյան քարուղին: Մոնումենտի տարածքը կազմում է մոտ 7 հեկտար:

Սկսած 1994 թվականից մենք հետազոտում ենք Քարահույնը, օգտագործելով աստղագիտական մեթոդներ և արել ենք ստորև բերվող հետևությունները:

1. Քարահույնը եղել է հայկական հնագույն Գլխավոր Ար Աստծո (Արևի) շատ հին տաճար՝ կենտրոնական շրջանը, շատ մեծ ու զարգացած աստղադիտարան՝ թևերը և մեծ համալսարան:

2. Քարահույնը բաղկացած է մոտ 80 քարե աստղագիտական գործիքներից, որոնց ճշտությունը մինչև 30" է կամ ժամանակի 2 վայրկյան Արևի ու Լուսնի դիտումների համար, և 51" կամ 3.4 ժամանակի վայրկյան՝ աստղերն ու մոլորակները դիտելու համար:

3. “Քարահույնը” անունը նշանակում է “խոսող քարեր”:

4. Կիրառելով Երկրագնդի առանցքի թեքության փոփոխությունների ու նրա պրեցեսիայի երևույթի օրենքները և օգտագործելով հին աստղագիտական գործիքներով Արևի, Լուսնի ու աստղերի ծագելու, մայր մտնելու ու կուլմինացիայի պահերի մեր դիտումների արդյունքները, ինչպես նաև հենվելով չորս անկախ աստղագիտական մեթոդների կիրառմամբ մեր հաշվարկների արդյունքներին, մենք ապացուցում ենք, որ.

– Քարահույնը աստղադիտարանը ունեցել է բարձր զարգացած գիտական մակարդակ և ակտիվ գործել է ավելի քան 7500 տարի առաջ,

– Շարունակաբար գործել է ավելի քան 5500 տարիների ընթացքում, ըստ երևույթին, մինչև մ.թ. 301 թիվը, երբ քրիստոնեությունը Մեծ Հայքում ընդունվեց որպես պետական կրոն:

5. Քարահունջը ամենահին ու ամենամեծ աստղադիտարանն է աշխարհի բոլոր հայտնի հին աստղադիտարանների միջև: Այն Ստոունհենջից հին է 3500 տարով, Մեծ Բուրգերից՝ 3000 տարով և Շումերի ու Եգիպտոսի հնագույն քաղաքակրթություններ ծագելուց 2500 տարով:

Քարահունջը հիմնադրվել է մոտ 15000 տարի առաջ, իսկ աստղագիտությունը Հայաստանում սկիզբ է առել մոտ 23000 տարի առաջ:

6. Հայաստանի քաղաքակրթությունը ամենահինն է աշխարհում:

7. Քարահունջի ժամանակներում նախապատմական հայ գիտնականները գիտեին հետևյալը.

– Երկիրը գնդաձև է ու նրա շառավիղը մոտավորապես 6300 կմ է;

– Երկիրը պտտվում է իր սեփական առանցքի շուրջը մի օրվա պարբերությամբ և Արեգակի շուրջը՝ մոտավորապես 365.25 օր պարբերությամբ; հնագույն “շարժական” օրացույցը (որը օգտագործվել է մոտ 23000 տարի առաջ) փոխարինվել է առաջին “անշարժ” օրացույցով ավելի քան 7500 տարի առաջ; Հայկական ցիկլը 1460 տարուց ճշտվել է ու դարձել 1461 տարի;

– Երկրի առանցքը էկլիպտիկայի մակերեսի նկատմամբ ուղղահայացից թեքված է մոտ 24° և այդ անկյունը շատ դանդաղորեն փոփոխվում է փոքր սահմաններում;

– Երկրի առանցքը կատարում է նաև դանդաղ կոնաձև շարժում (որը այժմ կոչվում է պրեցեսիա) 25920 տարի պարբերությամբ, որի արդյունքում ցարնան Գիշերահավասարի օրվա Արեգակի ծագման պահը տարեց տարի ավելի շուտ է գալիս՝ մոտ 50", կամ 3.3 ժամանակի վայրկյանով (այսպես կոչվող Գիշերահավասարի կանխավորությունը); Արեգակը դանդաղ շարժվում է երկնքով (աստղերի նկատմամբ) 83' կամ 5.5 ժամանակի ընթացքում արագությամբ, այսինքն կենդանակերպի յուրաքանչյուր համաստեղությունում մնում է 2160 տարվա ընթացքում: Պրեցեսիան Քարահունջում հայտնագործվել է գուցե շատ ավելի վաղ, մոտ 12000 տարի առաջ (այսպես կոչվող “Տիեզերական մեծ ժամացույց”);

– Քարահունջի աստղագետները հատուկ հետաքրքրություն են ցուցաբերել Օրիոնի (նրա գլուխը) և Մեծ Շան (Սիրիուս աստղի) համաստեղությունների աստղերի նկատմամբ ու երկարամյա դիտումներ են կատարել, օգտագործելով բազմաթիվ քարե հատուկ պատրաստած գործիքներ, որոնց անցքերը ուղղված էին ասված աստղերի ծագելու, մայր մտնելու և կուլմինացիայի պահերի կետերին 7500-4500 տարի առաջ ժամանակաշրջանում; նրանք բացահայտել են նաև

Սիրիուսի ցիկլը (Սոտիսը), որը շատ մոտ է Հայկական ցիկլին (տարբերությունը տարում 12 րոպե է);

– Իմացել են Արեգակի շուրջը պտտվող 5 մոլորակների ու նրանց շարժման պարբերությունների մասին. Մերկուրին՝ մոտ 3 ամիս, Վեներան՝ մոտ 7.5 ամիս, Մարսը՝ մոտ 2 տարի, Յուպիտերը՝ մոտ 11 տարի, Սատուրնը՝ մոտ 30 տարի: Այսպիսով, Արեգակի հեղիոցենտրիկ համակարգը հայտնի էր Հայաստանում ավելի քան 8000 տարի առաջ մինչև Ն.Կոպեռնիկոսը, Գ.Գալիլեյը, Ի.Կեպլերը և Ի.Նյուտոնը;

– Քարահունջն ապացուցում է, որ 7500 տարի առաջ Հայաստանում գոյություն է ունեցել զարգացած մաթեմատիկա, տեխնոլոգիաներ, գիր (այբուբեն), ինչպես նաև պետականություն (թագավորություն)՝ օրենք և կարգ ու կանոն հազարամյակների ընթացքում:

8. Մենք հասկանում ենք, որ Քարահունջի հայ գիտնականները այդքան բարձր գիտելիքների են հասել սիստեմատիկ աշխատանքի շնորհիվ շատ հազարամյակների ընթացքում: Քարահունջում մենք գտանք զարգացած աստղագիտական գործիքներ, որոնք նախագծվել և պատրաստվել են 7500 տարի առաջ, օգտագործելով նախորդ տարիների ընթացքում կուտակված բարձր գիտելիքները: Սա նշանակում է, որ նախքան այս աստղագիտական գործիքները եղել են ավելի պարզ գործիքներ: Ե՞րբ էր այդ սկիզբը:

Այս հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն բանը, որ հայերը, լինելով առաջին քաղաքակիրթ ժողովուրդը, որևէ մեկից գիտելիք ստանալ, մի բան սովորել չէին կարող, որովհետև չկար որևէ այլ քաղաքակրթություն: Կար միայն մի աղբյուր, դա բնությունն էր: Նրանք Արևի զավակներն էին, բնության զավակները և գիտելիքները հավաքում էին քայլ առ քայլ, սկսելով զերոյից: Իհարկե, սա շատ դանդաղ պրոցես էր, որը պահանջել էր շատ հազարամյակներ:

Հնարավոր է, որ հայոց լեզուն, մշտաբնակ կենսածևը, գյուղատնտեսությունը, պետականությունը, այսինքն քաղաքակրթությունը, սկիզբ են առել Հայաստանում մոտավորապես 40 հազար տարի առաջ (ինչը կապացուցվի նաև ՄԱՍ 2-ում և 3-ում); երկնականարի առաջին դիտումները և օրացույցի ստեղծումը տեղի են ունեցել մոտավորապես 23 հազար տարի առաջ; առաջին աստղադիտարանների ստեղծումը, պրեցեսիայի հայտնագործումը, նախնական այբուբենի կազմավորումը կատարվել է 15-10 հազար տարի առաջ;

9. Քարահունջի և այլ հին մոնումենտների միջև նմանության անվիճելի շատ փաստեր կան.

- Ստոռունհենջն ու Քալենիշը ունեն կենտրոնական շրջաններ, քարուղիներ դեպի Հյուսիս-Արևելք ու թևեր (Քալենիշ), ինչպես ունի Քարահունջը;
- Ստոռունհենջն ու Մեծ Բուրգը կառուցված են Քարահունջի լայնության (39.5°) նկատմամբ մոտավորապես $\pm 10^{\circ}$ լայնությունների վրա;
- Քալենիշն ու հին Եգիպտական Րա (Ար) Աստծո տաճարն ու հնագույն աստղադիտարանը (այժմյան Ասուանի մոտ) կառուցված են Քարահունջի լայնության նկատմամբ $\pm 16^{\circ}$ լայնությունների վրա;
- Մեծ Բուրգի ներսում գտնվող նեղ անցքը (որը պատրաստվել է կառուցման ընթացքում և ունի մոտ 60 մ երկարություն) գնում է թագավորի թաղման սրահից դեպի Բուրգի հարավային կողմը և ուղղված է դեպի Օրիոնի գոտու պայծառ աստղը, նրա այն ժամանակվա, մոտ 4500 տարի առաջ, կուլմինացիայի պահի կետին: Իսկ Օրիոնը այն ժամանակ կոչվում էր Հայկի համաստեղություն (Հռչակավոր հայոց թագավոր Հայկի անունով, մոտավորապես մ.թ.ա. 2493-2444 թթ.):
- Մի ուրիշ, նույն տեսակի անցք գնում է թագուհու թաղման սրահից և ուղղված է Սիրիուսին (որը Օրիոնի մոտ է) նրա կուլմինացիայի (այն ժամանակվա) պահի կետին: Այդ անցքի թեքությունը կազմում է 39.5° , ինչը ճիշտ համընկնում է Քարահունջի լայնության հետ: Սա կարող էր լինել միայն 30° լայնության վրա, ուր և կառուցված է Մեծ Բուրգը;
- Ստոռունհենջուն Արեգակի բարձրության անկյունը Գիշերահավասարի օրերի կեսօրին նույնպես հավասար է մոտավորապես 39.5° , որը Քարահունջի լայնությունն է: Այս կարող էր լինել միայն 51° լայնության վրա, ուր և կառուցված է Ստոռունհենջը;
- Քալենիշը կառուցվել է մոտավորապես 56° լայնության վրա, որը մոտավորապես Հյուսիսային բևեռային գոտին է հանդիսանում Լուսնի համար; Հին Քարնակ աստղադիտարանը Եգիպտոսում (Ասուանի մոտ) կառուցվել է մոտավորապես 23.5° լայնության վրա, որը մոտ է գտնվում Արեգակի Հյուսիսային մերձարևադարձային գոտուն:
- Այսինքն, Քալենիշը և Քարնակը գտնվում են Քարահունջի լայնությունից $\pm 16^{\circ}$ հեռավորության վրա ըստ իրենց տեղերի լայնությունների:
- “Ստոռունհենջ” բառը նույնն է, ինչ որ “Քարահունջ”-ը, որովհետև “քար”-ը և “սթուն”-ը նույն բանն են նշանակում, իսկ “հենջ”-ը, (նման բառ անգլերենում չկա), շատ նման է “հունջ”-ին: Այնպես որ “Ստոռունհենջ”-ը, ինչպես և “Քարահունջ”-ը նշանակում է նույն “խոսող (ինչող) քարեր”;

– “Քալենիշ” բառը շատ նման է, ինչպես և “Քարահունջ”-ը հայերեն “Քարենիշ” բառին, ուր պահպանված են “քար” և “նիշ” արմատները: Այսինքն Քալենիշ նշանակում է “քարե նշան”: Կղզին, ուր կառուցված է Քալենիշը, կոչվում է “Լուլիս”, այսինքն հայերենով՝ “Լուլս”:

– Քարնակը Բրետանում (Ֆրանսիա), որի անունը հին բրետոներենով գրվել է “Քարնիխ” կամ “Քարնիշ” հայերեն, նույն “Քարե նշանն” է: Նույնը վերաբերվում է Եգիպտական Քարնակին:

10. Վերը հիշատակված այս փաստերը (կան նաև այլք) խոսում են այն մասին, որ Քարահունջի և այլ մոնումենտների միջև գոյություն ունեցող նմանությունները պատահական չեն, ինչը նշանակում է, որ գրեթե բոլոր հին մոնումենտները ծրագրվել են Հայաստանում գտնվող միևնույն “Սկզբնային ուղեղային կենտրոնում”: Ի՞նչ նպատակով:

Եղել է երկու գլխավոր նպատակ.

– Առաջինը եղել է հավերժացնել մեծ գիտական հայտնագործությունները: Մեծ Սֆինքսը կառուցվել է (մոտ 12000 տարի առաջ) ի փառս արեցեսիայի երևութի հայտնագործության, Մեծ Բուրգը և Ստոունհենջը, ինչպես նաև Քալենիշն ու Ասուանը, կառուցվել են ի փառս Երկրի գնդաձև լինելու հայտնագործության:

– Երկրորդ նպատակը հայկական քաղաքակրթության մեծ ու վեհ դերն էր. քաղաքակրթել այլ ցեղերին ու ազգերին: Հայերը երբեք ագրեսիվ չեն եղել: Նրանք եղել են բարի և առատածեռն ու անշահախնդրորեն գիտելիքներ են շնորհել, ինչպես իրենց գլխավոր Աստված Արը շնորհում է կյանքը:

11. Գոյություն ունեն բազմաթիվ ազգերի միանման լեզենդներ (շումերական, եգիպտական, հունական, Կենտրոնական Ամերիկայի բոլոր ազգերի), որոնք պատմում են, որ շատ հին ժամանակներում իրենց երկիր եկել են ձերմակամորթ, մորուքավոր բարի աստվածներ և սովորեցրել են իրենց լինել բարի, չկատարել մարդկային զոհաբերություններ: Նրանք գիտեին ամեն ինչ և սովորեցնում էին իրենց իմացածը: Շումերների մոտ եկած աստվածների առաջնորդի անունը Օվաննես էր, որը տղամարդու հայկական Հովհաննես անունն է: Հայաստանը գիտելիքներ է տվել Շումերին, Եգիպտոսին, Բաբելոնին, Կրետեին, Միկենին, Դելփին, Հունաստանին, Իրանին, Հնդկաստանին և այլն (տես ՄԱՍ 3):

12. Քարահունջի իմ այս ուսումնասիրությունը առաջինն է և իհարկե, այն պետք է շարունակվի: Ես համոզված եմ, որ Քարահունջը շատ հետաքրքիր ու բարդ օբյեկտ է ու պետք է որ այստեղ նորանոր արդյունքներ նվաճվեն բազում այլ մասնագետների. ասղագետների, երկրաբանների, պատմաբանների և հնագետների կողմից:

13.Քարահունջը պատկանում է ողջ մարդկությանը որպես վկայություն շատ հին ժամանակներից եկող նրա բարձր գիտելիքների մասին:

P.S. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 2004թ. հուլիսի 29 №1095 որոշման համաձայն Հայաստանի Սիսիան քաղաքի մոտ գտնվող հնագույն քարե Մոնումենտն անվանվել է “Քարահունջ աստղադիտարան”:

2004թ. օգոստոսի 11-ին այդ որոշումը վավերացվել է ՀՀ նախագահ՝ Ռ.Քոչարյանի կողմից:

ՄԱՍ 2

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

“Նժույգ՝ նա ուժեղ է և գեղեցիկ”

Լիովին հայտնի չի, թե լեզվի մեջ ինչքան տեղեկություն է պահպանված հին ժամանակների մասին: Դա ճիշտ է, հատկապես հայոց լեզվի վերաբերյալ, որը շատ հին է և առաջին լեզուն է՝ “աստվածների” լեզուն: Այնպես որ, հայոց լեզվի վերլուծությունը կարող է տալ հրաշալի ու անսպասելի արդյունքներ, որոնք ես Ձեզ համար կբացահայտեմ այս Մաս 2-ում:

ԳԼՈՒԽ 2.1. ՀԱՏ ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

Պեղումների ժամանակ Հայաստանում (այժմյան և պատմական հողերում) հայտնաբերվել են վաղ պալեոլիտի մշակույթի հետքեր (500/300-50 հազարամյակ առաջ), շատ բնակատեղեր և քարանձավներ օջախներով, քարե գործիքներով և կավե ամանեղենով [37, 73, 98]: Հայաստանում պալեոլիտի դարաշրջանում ապրող մարդիկ՝ ազոխեցիները և կրոմանյոնցիները, եղել են հայերի նախնիները (տես ՄԱՍ 3):

Հայ ազգը սկսել է ձևավորվել մոտավորապես 50-40 հազարամյակ առաջ, երբ Հայաստանում արդեն գոյացել էր հոմո սապիենս (մտածող մարդ) տեսակը: Հայոց լեզվի սկիզբը նույն տարիքն ունի:

Եթե Դուք կարծում եք, որ հոմո սապիենսը խոսել չգիտեր, ապա սխալվում եք: Նրանք խելոք են եղել և զգացմունքային, ինչպես և մենք: Եվ ես համոզված եմ, որ արդեն մի քանի սերունդ հետո նրանք ունեին բավարար լեզու, ի տարբերություն կենդանիների, որոնք կարող են արտաբերել միայն առանձին ձայներ:

Եկեք պատկերացնենք առաջին մարդուն նրա բանականության արթնանալու արշալույսին: Նա տեսնում էր և զգում իր շրջակա ողջ բնությունը. Արևը, Լուսինը, աստղերը, ծիածանը, սարերը, ջուրը, օդը, և այլն: Նա ուզում էր կիրառել իր

կարողությունները, հաղորդել իր ընկերներին իր զգացմունքները: Նա Բնության մի մասնիկն էր, զգում էր նրա բոլոր դրական և բացասական ուժերը: Հիմնական ստեղծագործ և արարիչ ուժի աղբյուրը Արևն էր, որը տալիս էր լույս, ջերմություն և կյանք: Նա սիրում էր Արևը, հարգում Նրան և ապա պաշտում Նրան: Արևը նրա բարի Աստվածն էր, և նա ինքը Նրա արիացի զավակն էր (Արիացի նշանակում է “Արևոտ տեղերից”, “Արևի ժողովուրդ”):

Առաջին հայերը տարբերում էին Բնության հիմնական չորս տարերքները: Տարերքները նրանք անվանել էին ամենապարզ բառերով: Եվ այդ բառերը պահպանվել են ժամանակակից հայերենում գրեթե առանց փոփոխությունների.

	Բնության չորս տարերքները			
<i>հին հայերեն</i>	(h) օղ	(h) օղ	(h) օվ	(h) ուր, (h) ար, Ար
<i>արդի հայերեն</i>	հող (երկիր)	օղ (երկինք)	ջուր (հով, ծով, օվկիանոս)	հուր (արև, կրակ)

Հետագայում պատկերացումները այդ չորս տարերքների մասին հաղորդվել են այլ երկրներ ու ժողովուրդների:

Հայոց լեզուն արագորեն զարգանում էր և յիարկե, ամենասկզբից այնտեղ եղել են կարևոր շատ բառեր, որոնք սկսվում էին “ար”-ով. Ար (Արև), արմատ, արյուն այր, արդար, արտ, արոր, առագաստ, արարիչ, արահետ, արգանդ, արվեստ, արագիլ, արի, արիացի (արևի երկրում ծնված) և այլն:

Նույնիսկ հնագույն ժամանակներում հայոց լեզուն հարուստ էր բարդ գիտական, փիլիսոփայական և հոգևոր նշանակություն ունեցող բառերով: Լոկ երկու օրինակ. “աստղ”՝ տիեզերական նյութի խտացում”, “Աստված”՝ “ողջ տիեզերքով տարածված”, “ամենուրեք”:

Հայոց առաջին գրերը (պատկերներ, խորհրդանիշեր, հիերոգլիֆներ) ծագել են Հայաստանում մոտավորապես 25000 տարի առաջ և կիրառվել են բազում հազարամյակների ընթացքում: Մինչ այժմ էլ նրանք պահպանվել են հին մոնումենտների վրա [34, 42, 51, 52, 53]:

Հայաստանի ժայռերին հարյուրավոր կիլոմետրերով շատ հին ժայռապատկերներ կան (պետրոգլիֆներ): Դրանցից մեկը ուղղահայաց գծիկ է, գազաթին մի կետ (|): Այն նշանակել է “տղամարդ”, “մարդ”, “ես”, “իմ”, “մեկ”: Այդ նշանը, որի կետը գծիկից մի քիչ բարձր է (i), պահպանվել է եվրոպական լեզուներում: Անգլերենում այն արտասանվում է “այ”: Եթե դրան ավելացնենք “h”

տղամարդկանց անուններ. Արման (Ար • ման – “Արևի մարդ”, “արիացի”), Արմեն, Արմենակ, Արշակ, Արա (Արայիկ), Արսեն, Արտաշես, Արտավազդ, Արեգ, Արթին, Արիս, Արտակ, Արշամ և այլն;

կանացի անուններ. Արև (Արևիկ), Արուս (Արուսյակ), Արաքս, Արշալույս, Արփի (Արփինե, Արփիար), Արմինե, Արմենուհի, Արեգնազ և այլն:

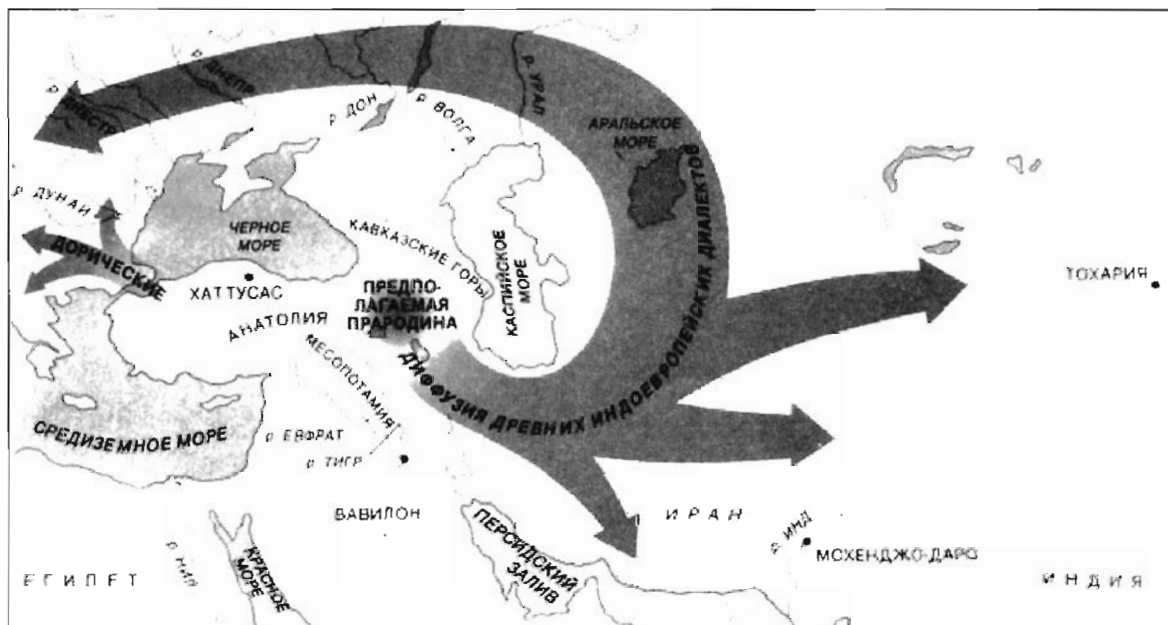
Համաձայն անտրոպոլոգիական տվյալների հայկական անունները (և ազգանունները) չեն փոփոխվել, համեմայն դեպս, վերջին 9 հազար տարիների ընթացքում [54]:

Առաջին (Նախնական) հայկական այբուբենը, որն ուներ 19 տառ, ծագել է մոտավորապես 15-12 հազար տարի առաջ (տես ներքո):

Զարգացած այբուբենը իր 34 տառով գոյություն է ունեցել մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակում (Քարահունջի ժամանակ): Դա եղել է համընդհանուր հայկական այբուբեն, որը կիրառվել է նաև Կիլիկիայում ու Փյունիկայում և այլ հայկական թագավորություններում (տես ներքո): Այդ այբուբենը հիմք է ծառայել աշխարհի բոլոր այբուբենների համար (տես ներքո, Աղյուսակներ 5, 9, 18):

Այսպիսով, հնդեվրոպական բոլոր լեզուների հիմքը սկիզբ է առել մոտ 7000 տարի առաջ: Ու դա եղել է հայոց լեզուն և հայոց այբուբենը:

Մոսկվացի լեզվաբաններ Տ.Գամկրելիձեն և Վ.Իվանովը գրում են, որ հնդեվրոպացիների և հնդեվրոպական լեզուների օրրանը գտնվել է պատմական Հայաստանում, որտեղից նրանք տարածվել են տարբեր ուղղություններով (Նկ.49) [55]:



Նկ. 49. Հնդեվրոպացիների ու նրանց լեզուների օրրանը եղել է Հայկական Լեռնաշխարհը [55]:

Նման կարծիք են հայտնում նաև եվրոպական գիտնականները (մասնավորապես հայերի ու կելտերի մասին), օրինակ Դ.Լանգը իր “Հայաստանը քաղաքակրթության օրրանն է” գրքում [56]:

ԳԼՈՒԽ 2.2. ՀԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ “ԶՔԱՆԱԼԸ”

Հայաստանում մ.թ. 301թ. քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն ընդունելուց անմիջապես հետո տեղի է ունեցել մեծ աղետ. բոլոր նախաքրիստոնեական տաճարները (բացի մեկից՝ Գառնու տաճարից, որը թագավորի ամառանոցն էր) և արձանները քանդվել էին ու ջարդվել, բոլոր գրքերը այրվել էին ու ոչնչացվել [22, 57, 60]: Հայկական այբուբենը, որպես հեթանոսական, արգելված էր: Մոտ մեկ դարի ընթացքում Հայաստանում օգտագործվում էին միայն հունական և սիրիական այբուբեններն ու գրքերը, չնայած այն բանին, որ Հունաստանը (նաև Սիրիան) քրիստոնեությունն ընդունել են Հայաստանից հետո ու նրանց այբուբենները փոխառված են հայկականից (մ.թ.ա. 9-րդ դարում և ավելի ուշ):

Հայկական այբուբենը վերականգնվել է մ.թ. 406թ. Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից համաձայն Վռամշապուհ թագավորի և կաթողիկոս Սահակի որոշման: Սակայն բոլորին ասվում էր, որ դա նոր այբուբեն է Հիսուս Քրիստոսի կողմից ի վերուստ հայերին տրված, չնայած հայոց տառերը փորագրված էին ժայռերին հին ժամանակներից և հայտնի էր (ու հայտնի է), որ հայոց այբուբենը գոյություն է ունեցել Մաշտոցից առաջ (ինչպես օրինակ, այսպես կոչվող Ղանիեյան այբուբենը) [22, 58]: Դժբախտաբար, իրողության այս խեղումները շարունակվում են առ այսօր, և նույնիսկ այնպիսի հանրահայտ սովետական լեզվաբան, ինչպիսին էր Հ.Աճառյանը, գրում էր, որ հայերը մինչև քրիստոնեությունն ընդունելը գիր չեն ունեցել [59]:

Այս ամենը (հատկապես տաճարների քանդելը և բոլոր գրքերի ու հուշարձանների ոչնչացումը 301թ.-ին և ավելի ուշ), սարսափելի կործանիչ հարված է եղել (և է) հայոց հին պատմությանը, գիտությանը, մշակույթին: Եվ այդ ամենը հնարավորություն է տվել օտարերկրյա անմաքուր շատ “գիտնականներին” չարաշահելու և խեղաթյուրելու հայոց պատմությունը (տես ներքո): Այս ամենում, անկասկած, մեծ մեղք ունեն իրենք հայերը, հատկապես Մեծ Հայքի առաջին քրիստոնեական թագավոր Տրդատ III-ը և I-ին կաթողիկոս Գրիգորը. որոնք պարթև էին, (հայ չէին) որոնք հասել էին պետության, եկեղեցու և

իշխանության բարձունքին ու զրկել էին հայ ժողովրդին նրա մեծ հին պատմությունից: Բայց այդ նրանց համար անպատիժ չանցավ. ավելի ուշ (մ.թ. 338թ.) Տրդատ III-ին թունավորեցին, իսկ Գրիգորն իր կյանքն ավարտեց քարանձավներում (մ.թ. 332թ.): Այս փաստերը հիշատակվում են գրեթե բոլոր հայ հին պատմիչների կողմից:

Քրիստոնեությունը քաղաքակիրթ ժողովուրդների մեծ կրոնն է, և հայերը երբեք չեն ընդդիմացել քրիստոնեությանը, որն իր բնույթով իրոք եղել է բարի ԱՐ Աստծո (Արևի) կրոնի շարունակությունը: Նրանք այժմ էլ հպարտանում են, որ Հայաստանը առաջին քրիստոնեական պետությունն է եղել: Բայց խնդիրն այն է, որ հին Հայաստանի պատմությունը պետք է վերականգնվի:

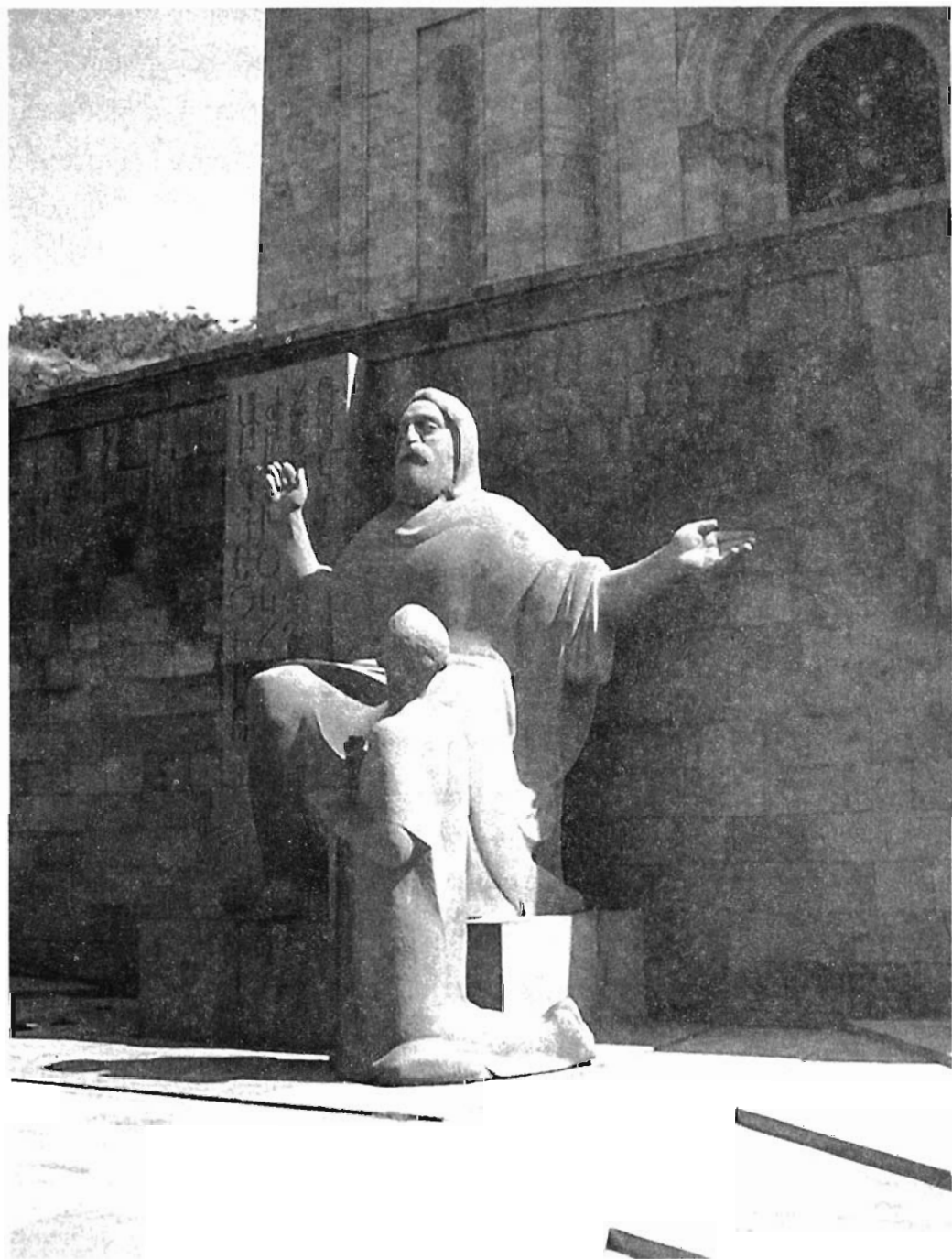
ԳԼՈՒՑ 2.3. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ: ՀԱՅՈՑ ԳՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ*

Եթե այսօրվա Հայաստանում հարցնեք որևէ մեկին (մանուկներից մինչև պրոֆեսորները) թե ո՞վ է եղել Մաշտոցը, յուրաքանչյուրը կպատասխանի. «Նա եղել է հայոց անբուբենի գյուտարարը և ստեղծողը», որովհետև բոլոր գրքերում, դասագրքերում, հանրագիտարաններում ասվում է նույնը: Սակայն դա սխալ է: Իրականում Մեսրոպ Մաշտոցը տիտանական աշխատանք է կատարել՝ վերականգնելով հայոց գիրը: Նկար 50-ում պատկերված է Մեսրոպ Մաշտոցի արձանը Երևանում:

Քրիստոնեության ընդունումը Հայաստանում մեծագույն պատմական իրադարձություն է և իհարկե, ունեցել է խոր քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական արձատներ ու պատճառներ:

Մ.թ. 3-րդ դարի սկզբում Հռոմի կայսր Կարակալան որոշեց Հայաստանն իրեն ենթարկել: Մ.թ. 215թ-ին նա Հայոց Թագավոր Խոսրով I Արշակունուն հրավիրեց Հռոմ, անօրինաբար բանտ նետեց նրան, (ուր նա մահացավ) և Հայաստան ուղարկեց լեգիոններ Ֆոլոկրիտի հրամանատարությամբ: Բայց լեգիոնները ջախջախվեցին: Հայոց թագավոր դարձավ Տրդատ II-ը (մ.թ. 215-255թթ.), Խոսրով I-ի որդին:

* Այս գլխում բերված նյութը գրված է եղել դեռ 1987թ. (30 էջ ռուսերեն), բայց չի տպվել: Աշխատությունը հիմնվում է սոսկ աղբյուրների վրա [22, 57, 58, 60 և այլք]: Այստեղ ներկայացված է կրճատված և խմբագրված տարբերակը:



Նկ. 50. Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի արձանը (աշակերտի հետ)
Մատենադարանի մոտ, Երևան

Մի այլ վտանգ վրա հասավ Արևելքից, Իրանից, ուր մ.թ. 226թ. իշխող դինաստիայի փոփոխություն էր տեղի ունեցել: Իրանական Արշակիդների դինաստիան, որոնք հայկական Արշակունի թագավորների բարեկամն էին, կործանվել էր Սասանիդների կողմից: Իրանի պետական կրոնը փոխարինվեց զորոաստրիզմով: Իրանի թագավոր Արտաշիր Սասանիդը մ.թ. 230թ. խուժեց Հայաստան, բայց ջախջախվեց: Մ.թ. 252թ. Շապուհ I-ը հաղթանակ տարավ և Հայոց գահին նստեցրեց իր որդի Ռոմիզդին: Բայց մ.թ. 279թ. Հայաստանը հաղթանակ տարավ և Հայոց թագավոր դարձավ Խոսրով II Մեծը, Տրդատ II-ի տղան: Մ.թ. 298թ. Անակ Պարթևը սպանեց Խոսրով II-ին և (298-330 թթ.) թագավոր դարձավ Տրդատ III Մեծը, Խոսրով II-ի որդին:

Հայաստանին անդադար վտանգ էր սպառնում բոլոր կողմերից, այնպես որ անհրաժեշտ էր մտահոգվել անվտանգության մասին: Բացի այդ Հայաստանը ֆեոդալական երկիր էր և կենտրոնական իշխանությունն այնքան ուժեղ չէր, ինչպես ճորտատիրական երկրներում: Այնպես որ ըստ Տրդատ III-ի մ.թ. 301թ. քրիստոնեությունն ընդունելը եղավ ամենամեծ իրադարձություններից մեկը, որը պետք է պահպաներ Հայաստանը արտաքին սպառնալիքից և ապահովեր նրա անվտանգությունը: Ավելին, հայ ժողովուրդը պատրաստ էր ընդունել քրիստոնեությունը որպես իր բարի Արև-Աստծո կրոնի շարունակությունը (տես ՄԱՍ 3): Տրդատ III-ը եկեղեցուն շնորհեց մեծ իրավունքներ և հողեր (ավելի շատ, քան ունեին իշխանները), որ այն ուժեղ լինի և ի վիճակի լինի սատարել թագավորի կենտրոնական իշխանությանը:

Բայց Հայաստանում քրիստոնեությունն ընդունելու արդյունքում հայկական հին պատմությունը, մշակույթը և գիրը ուրիշ մեծ արհավիրք ապրեցին:

Մեր թվարկության 3-4-րդ դարերի հռչակավոր հայ պատմաբան Ագաթանգեղոսը, Տրդատ III թագավորի քարտուղարը, որը եղել է քրիստոնեությունն ընդունելու իրադարձությունների ականատեսը, գրում է [57, պարբերություններ 777, 778, 784, 786 և այլն] .

“Այնուհետև թագավորի ու իշխանների հետ, նախարարներով ու զորքով հանդերձ, (Գրիգորը) հավանության խորհուրդ առավ (ի նկատի ունի Աստծուց, Պ.Հ.) ընդհանուրի խաղաղության համար՝ գայթակղությունը քանդելու, կործանելու և մեջտեղից վերացնելու ու ջնջելու նպատակով, որ այլևս ոչ ոքի արգելք ու խոչնդոտ չլինի և չխանգարի վերին ազատությանը հասնելու:

Ապա թագավորը իսկույն տիրաբար հրաման տվեց, ամենքի հավանությամբ, գործը երանելի Գրիգորի ձեռքը հանձնելու, որպեսզի նախկին հայրենի , հնամենի և նախնիների ու իր կողմից Աստված անվանված չաստվածները անհիշատակ

դարձնի, մեջտեղից ջնջի: Ապա ինքն իսկ թագավորը, ամբողջ զորքով հանդերձ, Վաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը, ավերելու այնտեղ Անահիտ* դիցուհու բազիլը և այն, որ Երազամույն կոչված տեղերում էր գտնվում: Նախ ճանապարհին հանդիպեցին քրմական գիտության դպիր, Որմզդի գրչի դիվան կոչված, Երազացույց, Երազահան պաշտամունքի Տիր աստծու (գիտության և գրի Աստված, Պ.Հ.) իմաստության ուսման մեխյանը և ամենից առաջ սկսեցին այն քանդել, այրել, ավերել:”

“... Գնաց հասավ Ղարանաղյաց գավառը, որպեսզի այնտեղ ևս կործանեն սուտ աստվածների բազիլը, որը Թորդան գյուղում էր, սպիտակափառ Բարշամինա անվանված աստծու մեխյանը: Նախ այն կործանեցին ու նրա արձանը փշրեցին և բոլոր գանձերը, ոսկին ու արծաթը ավարի մատնեցին...

Դրանից հետո ելան սահմանակից Եկեղյաց գավառը... սուրբ Գրիգորը թագավորով հանդերձ, փշրեցին Անահիտ դիցուհու ոսկե արձանը, ամբողջ վայրը քանդեցին, փչացրին, ոսկին ու արծաթը ավարի տվին: Այնտեղից Գայլ գետի վրայով այն կողմ անցան ու քանդեցին Արամազդի դստեր Նանեի մեխյանը Թիլ ավանում: Երկու մեխյանների գանձերը ավարելով՝ Աստծու սուրբ եկեղեցու ծառայությանը նվեր թողեցին տեղերով հանդերձ:”

Նույնը գրել են նաև մ.թ. 5-րդ դարի հայ պատմիչներ Խորենացին [22], Կորյունը [58], Բյուզանդը [60] և ուրիշները: Հայաստանի հին մշակույթը փլուզված էր, բոլոր հայերեն գրքերը ոչնչացվել էին: Հռչակավոր նախաքրիստոնեական տաճարների քանդված հիմքերին կառուցվել էին քրիստոնեական եկեղեցիներ, այդ թվում նաև կենտրոնական մայր աթոռ եկեղեցին Էջմիածնում: Հայկական այբուբենն ու գիրը ոչնչացվեցին, և այդ ժամանակվանից նույնիսկ եկեղեցիներում աղոթք անելու համար գործածության մեջ մտան հունական ու սիրիական տառերն ու լեզուները**:

Բայց հարյուր տարի անց Հայաստանի թագավոր Վռամշապուհը (մ.թ. 389-417թ.թ.) հանգեց այն եզրակացությանը, որ պետությունը չի կարող նորմալ գործել առանց սեփական գրի: Կաթողիկոս Սահակն էլ համոզվեց այն բանում, որ ժողովուրդը չի կարող լավ հասկանալ քրիստոնեությունը, քանի եկեղեցիներում ծառայությունը կատարվում էր հունարեն և սիրիական լեզուներով: Ու նրանք որոշեցին վերականգնել հայոց գիրը (բայց բոլորին ասացին, որ այն շնորհվել է

* Այդ արձանի գլուխը պահվում է Բրիտանական թանգարանում (տես Նկ. 67):

** Քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո Գրիգորը հրավիրեց Հայաստան 400 հույն և սիրիացի վանական, շնորհեց նրանց եպիսկոպոսների կոչում և կարգեց նրանց բոլոր հայկական եկեղեցիների ղեկավար:

հայերին ի վերուստ Հիսուս Քրիստոսի կողմից): Նրանք հանձնարարեցին Մեսրոպ Մաշտոցին, որը թագավորի անձնական թարգմանիչն էր, վերականգնել հայոց գիրը: Իհարկե նրանք գիտեին, որ հայոց այբուբենը գոյություն ուներ շատ հին ժամանակներից, և ես համոզված եմ, որ նրանք այն ունեին (դեռ նաև մի կրկնօրինակ ևս, որը Սիրիայից բերվեց եպիսկոպոս Դանիելի մոտից [22, 58, 60]): Սակայն նրանք չէին կարողանում օգտագործել այն, որովհետև չէին հիշում, թե ինչպես են հնչում տառերից շատերը: Կորյունը* գրում է [58], որ Մաշտոցը սկզբից նույնիսկ փորձում էր գրել, թարգմանել և դասավանդել հայոց լեզուն, բայց չէր կարողանում:

Ինձ համար ակներև է, որ տառերի հնչյունային արտասանությունը պարզաբանելու համար անհրաժեշտ էր գտնել զոնե մի հայկական գիրք: Բայց դժբախտաբար, նրանք բոլորն այրվել էին հարյուր տարի առաջ: Բայց, որպես բացառություն, զոնե մի գիրք կարող էր գաղտնի պահված լինել որևէ մեկի կողմից: Մաշտոցը երկու տարուց ավել փնտրում էր որևէ մի գիրք Հայաստանի տարբեր գավառներում, բայց չգտավ: Ի՞նչը չգտավ: Կորյունը չի կարողանում ասել «գիրք» բառը, որովհետև չի համարձակվում՝ այդ արգելված էր: հայկական գրքերի գոյության հնարավորությունը ինքնըստինքյան արդեն մեծ գաղտնիք էր: Կորյունն ասում է. «Մաշտոցը փնտրեց, փնտրեց շատ զրկանքներ կրեց, բայց չգտավ»: Եվ ոչ ոք այժմյան պատմաբաններից չի մտածում ու չի կարողանում հասկանալ, թե ինչ էր փնտրում Մաշտոցը ու չէր կարողանում գտնել Հայաստանում:

Ես հարցրեցի պատմաբան պրոֆեսորից Երևանում.

– Ինչո՞ւ Մաշտոցը պետք է արտասահման մեկներ, որ “հորիներ այբուբենը”: Եվ ինչո՞ւ էր նա ճանապարհորդում իր մի խումբ աշակերտների հետ: Նստեր տանը ու աներ իր գյուղը:

Պատասխանն այս է.

– Ես կբացատրեմ Ձեզ: Նա մեկնեց արտասահմանյան խոշոր քաղաքներ, ուր կային մեծ գրադարաններ՝ Էդեսա և այլուր, որտեղ ուսումնասիրեց հունական, ասորական և այլ այբուբենները ու քաղելով նրանցից լավագույն հատկանիշները, ստեղծեց հայոց այբուբենը:

Ես ասացի.

– Դա անհեթեթություն է:

– Ինչո՞ւ:

* Կորյունը Մաշտոցի աշակերտն էր:

– Որովհետև Մաշտոցը, Սահակը և շատ ուրիշներ Հայաստանում շատ լավ գիտեին այդ լեզուներն ու այբուբենները: Հայաստանում կային հունական դպրոցներ և Մաշտոցը ավարտել էր դրանցից մեկը: Կարդացե՛ք Կորյունին: Հարյուր տարի չորս հարյուր հույն և սիրիացի եպիսկոպոսներ կարդում էին իրենց գրքերը Հայաստանում իրենց լեզուներով: Այնպես որ անհրաժեշտություն չկար արտասահման գնալու (այն էլ աշակերտների խմբով), որպեսզի ուսումնասիրեն այդ այբուբենները:

– ? (լռություն)

– Ես գիտեմ, թե նա ինչու՝ գնաց արտասահման (այն էլ աշակերտների հետ):

– Ինչու՞:

– Որովհետև նա ուզում էր իմանալ, թե ինչպե՞ս են հնչում հայկական բոլոր տառերը (նրանցից յուրաքանչյուրը) ու դրա համար ուզում էր գտնել գոնե մի հայերեն գիրք: Հայաստանում նա չկարողացավ գտնել որևէ մի հայերեն գիրք, այնպես որ թագավորի և կաթողիկոսի որոշմամբ մեկնեց արտասահման աշակերտների հետ, որ հայերեն մի գիրք գտնի մեծ գրադարաններում, քանի որ այնտեղ հայկական գրքերը չէին այրվել, ինչպես այստեղ Հայաստանում: Ու նա այդպիսի գիրք գտավ Սամոսատ* քաղաքում: Ես նույնիսկ գիտեմ, թե ո՛ր գիրքն է նա գտել:

– Ո՞րը:

– Ըստ ամենայնի, Ագաթանգեղոսի “Հայոց պատմությունն” է եղել, որովհետև դա կարևոր և հռչակավոր գիրք է՝ Հայաստանում քրիստոնեությունը ընդունելու մասին: Սա է նաև պատճառը, թե ինչու՞ հայկական եկեղեցին 1700 տարիների ընթացքում պահում է այն արտագրելով մոտ հարյուր տարին մեկ անգամ և ինչու՞ է այն թարգմանվել եվրոպական շատ լեզուներով:

– Բայց կարծիք կա անգամ, իբրև թե Ագաթանգեղոսը ապրել է մ.թ. 5-րդ դարում:

– Դա սխալ կարծիք է: Ագաթանգեղոսն ապրել է մ.թ. 3-4-րդ դարերում և, ինչպես ինքն է գրում, ականատես է եղել Հայաստանում 301 թվին քրիստոնեությունն ընդունելուն: Դա կեղծ կարծիք է կեղծ “գիտնականների”, որոնք ասում են, որ մինչև Մաշտոցը հայոց այբուբենը և գիրը գոյություն չեն ունեցել: Որովհետև Ագաթանգեղոսի գիրքը փայլուն ապացույցն է այն բանի, որ հայոց այբուբենն ու գիրը Հայաստանում առնվազն հարյուր տարի գոյություն են ունեցել

* Էդեսան և Սամոսատը եղել են հայկական մայրաքաղաքներ Հայկական Միջագետքի և Կոմագենայի հայկական թագավորություններում (տես ՄԱՍ 3):

նախքան Մաշտոցը:

Կորյունը գրում է, որ Սամոսատուն Մաշտոցն իր երագում տեսնում է հայոց տառերը փորագրված ժայռերի* վրա (Մաշտոցն ու Կորյունը գիտեին, որ տառերը փորագրված են Հայաստանում, ժայռերի վրա հիմնավորոց ժամանակներից): Հետո Սամոսատուն նա տառերը տվեց գեղագրության մի վարպետի, որպեսզի նա թեթևակի շտկի դրանք:

Երբ Մաշտոցը վերադառնում է Հայաստան, թագավորը, կաթողիկոսն ու ժողովուրդը նրան մեծ հանդիսությամբ են դիմավորում: Դա եղել է մ.թ. 406-ին: Հայաստանում բացվում են գրավոր լեզվի դպրոցներ, թարգմանվում են բազմաթիվ գրքեր, ներառյալ Աստվածաշունչը: Հետո 4-րդ և 5-րդ դարերում “անգրագետ” Հայաստանում, ուր “չկար” որևէ գիտնական մինչև Մաշտոցը, հանկարծակի ծագում են բազմաթիվ հայտնի ականավոր գիտնականներ (պատմիչներ, փիլիսոփաներ, մաթեմատիկոսներ): Արդյունքում ամեն ինչ լավ էր, բացի այն անախորժ փաստից, որ այն ժամանակներից մինչև այսօր ժողովուրդը կարծում է, որ Հայաստանում մինչև Մաշտոցը, որը “հորինել է” տառերը, այբուբենն ու գիր չի եղել:

Կան շատ այլ պատմական փաստեր, որոնք հաստատում են, որ հայոց այբուբենն ու գիրը գոյություն են ունեցել Մաշտոցից շատ ավելի առաջ և քրիստոնեությունն ընդունելուց առաջ: Բերում ենք դրանցից մի քանիսը.

1. Ագաթանգեղոսը [57, 12 -14 պարբերություններ], պատմում է, որ Տրդատ III թագավորի ժամանակ գրչության արվեստը տարածված էր Հայաստանում. “Արդ, հրաման է հասել ինձ՝ Ագաթանգեղոսիս... Տրդատ Մեծ արքայից (ի նկատի ունի Տրդատ III-ին, մ.թ. 298-330, Պ.Հ.) կարգով գրի առնել ժամանակի դեպքերը, պատմելով: ... Արդ, մեր այս գրված օրինակի մեջ, ոչ թե հին ավանդություններից տեղեկանալով, այս (բոլորը) կարգով մատենագրել ենք, այլ մենք ինքներս ականատես ենք եղել անձնավորություններին և ներկա հոգևոր գործերին...”:

2. Կորյունը [58], Խորենացին [22] և ուրիշներ հաստատում էին, որ հայոց այբուբենը գոյություն է ունեցել մինչև Մաշտոցը, նույնիսկ Սիրիայում, եպիսկոպոս Դանիելի մոտ: “Դանիելյան” այբուբենը չի պահպանվել, և տարբեր հեղինակներ բերում են այդ այբուբենի տառերի քանակության մասին տարբեր կարծիքներ.¹⁷

* Ես կարծում եմ, որ Մաշտոցը ուներ իր մոտ հայոց այբուբենը, բերված Հայաստանից (“Դանիելյան” կոչվող այբուբենի պատճենի հետ միասին), ինչպես նաև հայոց տառերը փորագրված Հայաստանի ժայռերի վրա մոտավորապես մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակից, որոնք ներկայացված են հաջորդ 2.4. Գլխում (Աղյուսակ 9):

19, 22, 24 և 29 տառ:

3. Պատմիչ Վարդանը գրել է, որ հայերի այբուբենը ունեցել է 22 տառ դեռ շատ հին ժամանակներում [59, էջ 50]:

4. Ֆիլոսոփատը (մ.թ. 175-249) կայսր Կարակալայի պատմիչը իր “Ապոլոնի Դիանան” գրքում պատմում է, որ Հայկական Տավրոսում մի մեծ հովազ են բռնել ոսկե օղակապը վզին, որի վրա հայերենով գրված է եղել. “Հայոց թագավոր Արշակից (մ.թ.ա. 127-114, Պ.Հ.) Դիոնիս Աստծուն” [61, 70]:

5. Հայ պատմաբան Ինջիկյանը [70, էջ 239-240] գրում է, որ մ.թ. 1788թ. ինքը Ստամբուլում (սուլթան Համիդ I-ի օրոք) տեսել է Անգլիայի դեսպան Ինգլիի հավաքածուն, որը պարունակում էր Փոքր Ասիայում հավաքած հարյուր հազար հին մետաղադրամներ և գտել է դրանց մեջ Ռուբինյանների (Հայկական Կիլիկիայի թագավորական դինաստիա) 12 տեսակի մետաղադրամներ հայերեն հստակ տառերով. Կ, Ճ, պ, տ և այլն:

Ինջիկյանը գրում է նաև [70, էջ 75], որ նույն այդ Ինգլիի հայտնի հավաքածուում նա տեսել է Հայոց թագավոր Պարթև Արշակունու (մ.թ.113-114, Պ.Հ.) հարյուրավոր մետաղադրամներ: Դրամների մի երեսին պատկերված է կրակով սեղան, մյուս կողմում՝ թագավորի դիմանկարը և դրամի արտաքին եզրով գրված են հայերեն բառեր հստակ Կ, տ, պ, Կ, Ճ և այլ տառերով:

6. Հայ լեզվաբան, պատմաբան և երաժշտագետ Մինաս Բժշկյանը (1777-1851) հայկական եկեղեցիներից մեկում, որը գտնվում է Օդեսա քաղաքի հարավային մասում (Օդեսան հիմնել են հայերը Սև ծովի ափին, գալով Էդեսիայի Հայկական թագավորությունից) գտել է մ.թ.ա. 7-րդ դարի մի հայատառ գիրք [71]:

7. Հայտնի է, որ հիքսոսները (որոնք հայեր էին) մ.թ.ա. 17-րդ դարում այբուբեն են ունեցել (որի տառերը գրեթե լիովին համընկնում են հայկականների հետ:

8. Հայկական Միջագետքի թագավոր Աբգար V Երվանդունին (մ.թ. 12-50թ.) նամակ է ուղարկել Հիսուս Քրիստոսին Պաղեստին (Իսրայել), հրավիրելով նրան գալ ու ապրել իր մայրաքաղաք Էդեսայում և ստացել է Նրա պատասխանը (տես ՄԱՍ 3): Կարծիք կա, որ այդ նամակները այսպես կոչված արամեերեն լեզվով էին: Բայց դա սխալ է: Նամակները հայերեն էին ու հայատառ, որովհետև (տես հաջորդ կետը):

9. Գլուխ 2.15-ում ես ցույց եմ տալիս, որ այսպես կոչված արամեերեն (կամ արամեերեն) լեզուն և այբուբենը իրականում հայկականն են և հայոց թագավոր Արտաշես I-ը (մ.թ.ա.189-160թ.) Հայաստանի իր հողաբաժան քարերի արձանագրությունները գրել է հայոց լեզվով, հայերեն տառերով Մաշտոցից

մոտավորապես 600 տարի առաջ (բայց ոչ այսպես կոչված արամեերենով, ինչպես շարադրում է սխալ կարծիքը): Այսպիսով, այսպես կոչված արամեերեն (սեմիտական) լեզուն և այբուբենը երբեք գոյություն չի ունեցել և բոլոր “Արամեական” արձանագրությունները (իսկ նրանցից շատ կան) հայերեն են, գրված են հայերեն տառերով (տես Գլուխ 2.15):

Հայաստանում Արշակիդ-Արշակունիների պարթև-հայկական դինաստիայի օրոք (մ.թ. 62-428թ.թ.) Հայաստանը կորցրեց ոչ միայն իր հին պատմությունը, այլ նաև իր անկախությունը (մ.թ. 428թ.), երբ Մեծ Հայքը բաժանվեց Պարթիայի և Բյուզանդիայի միջև (Մաշտոցի “այբուբենը հնարելուց” ընդամենը 22 տարի հետո և այդ 5-րդ դարը այժմ անվանում են ոսկեդար, Պ.Հ.):

Մեծ Հայքի անկախությունը վերականգնվեց մ.թ. 885թ. Աշոտ I Բագրատունի թագավորի կողմից (մ.թ. 885-890):

ԳԼՈՒԽ 2.4. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ ՈՒ ԼԵԶՈՒՆ

Այժմյան հայոց այբուբենը մ.թ. 406 թվականի Մաշտոցի նույն այբուբենն է և ունի 36 տառ, գումարած երեք ավելի ուշ լրացուցիչ (և, օ, ֆ) տառերը, որոնք դրված են այբուբենի վերջում, այնպես որ ընդամենը 39 տառ է:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս (տես ներքո), որ “օ” տառը հայկական հին այբուբենում եղել է, բայց Մաշտոցն այն վերացրել է, գուցե որպես “(հեթանոսական) ոգի” նշանակությունն ունենալու պատճառով և փոխարինել է այն “ո” տառով: Նա նաև տեղափոխել է “ր” տառը երկրորդ տեղից, որը այն գրավում էր հին այբուբենում որպես “ԱՐ” (Արև) բառի կարևոր մասը, իր այբուբենի վերջից հինգերորդ տեղը:

Աղյուսակ 9-ում բերված են ժամանակակից հայոց այբուբենը (տառադարձություններով [62, 63]) և ժայռերի վրա փորագրված հայկական տառերը, որոնց հնությունը հազարամյակներով է չափվում [51, 52], ինչպես նաև փյունիկյան՝ մ.թ.ա. 13-9-րդ դարեր [64] և այսպես կոչվող “արամեական”՝ մ.թ.ա. 10-րդ դար [59] այբուբենները: Կարող ենք տեսնել, որ բոլոր տառերը նույնն են

կամ ունեն գրեթե նույն կառուցվածքը*:

Հայոց այբուբենը հարուստ է (ունի 39 տառ), հարուստ է նաև նրա հնչյունային կազմը (այնպես որ կարող է օգտագործվել որպես միջազգային հնչյունային տառադարձություն՝ տրանսկրիպցիա):

Ժամանակակից հայոց լեզուն զարգացել է շատ հազարամյակների ընթացքում (այն սկիզբ է առել ավելի քան 40 հազար տարի առաջ) և հարուստ է: Այն պարունակում է ավելի քան 10 հազար բուն արմատներ, 150 հազար բառ և ունի մոտ 60 բարբառ: “Ար”- ով սկսվող բառերը կազմում են լեզվի բոլոր բառերի մի մեծ մասը՝ մոտ 3%-ը [77], այսպիսով “ար”-ը հայկական բառերի գլխավոր արմատն է:

Հարուստ է նաև հայոց քերականությունը: Օրինակ, գոյականներն ունեն յոթ հոլով, բայերը՝ 14 ժամանակ և այլն:

Որոշ բարբառներ այժմ գրեթե մոռացված են: Նույնիսկ Անատոլիայի (Փոքր Ասիայի) հայկական բնակչության որոշ բարբառներն են գրեթե մոռացվել հայերի ցեղասպանության արդյունքում, որը տեղի է ունեցել Թուրքիայում մ.թ. 19-րդ դարի վերջում և 20-րդ սկզբում: Արաբկիրի (մեծ հայկական քաղաք, այժմ՝ Թուրքիայի տարածքում) գրեթե մոռացված բարբառի մասին մի հետաքրքիր գիրք կա Մ.Ս.Զուրիկյանի հեղինակությամբ, որը լույս է ընծայվել 1993թ. Ռուսաստանում [68]: Այդ գրքում հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն նույնանման շատ բառերի օրինակներ կան:

* Տ.գ.դ. Ս.Մարտիրոսյանը այս գրքի տեքստը հավաքելիս նկատել է, որ “Word, Microsoft” համակարգչային ծրագրում “Font name: Aramean, File name: ARAMIAN.TTF” վերնագրի տակ գտնվում է ժամանակակից հայոց այբուբենը (տես աղյուսակներ 9 և 9ա):

Աղյուսակ 9ա

Font name: Aramian,
File name: ARAMIAN.TTF

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի յ լ խ ծ կ հ ձ ճ ճ յ ն շ
ո չ պ ջ ռ ս վ տ ր ց ու փ ք և օ ֆ

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Զ Գ Դ Ճ Ե Ն Ծ
Ո Գ Պ Զ Ռ Ս Վ Տ Բ Ց ՈՒ Փ Թ Օ Ֆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ							
Ժամանակակից տառերը	Ժայռերի վրա փորագրված տառերը (մ.թ.ա. III հազ-ից)	Փյունիկյան տառեր (մ.թ.ա. XIII-IX դարեր)	“Արամեական” տառեր (մ.թ.ա. X դար)	Ժամանակակից տառերը	Ժայռերի վրա փորագրված տառերը (մ.թ.ա. III հազ-ից)	Փյունիկյան տառեր (մ.թ.ա. XIII-IX դարեր)	“Արամեական” տառեր (մ.թ.ա. X դար)
Ա, ա	Աա	𐤀	𐤁	З, Ј	З	𐤆	𐤇
Բ, բ	բ	𐤂	𐤃	Ն, ն	Ն	𐤅	𐤆
Գ, գ	գ	𐤄	𐤅	Շ, շ	Շ	𐤇	𐤈
Դ, դ	դ	—	𐤆	Ո, ո	Ո	—	𐤈
Ե, ե	Ե	𐤇	𐤇	Չ, չ	—	—	—
Զ, զ	զ	𐤈	𐤈	Պ, պ	Պ	𐤍	𐤎 𐤏
Է, է	է Է	Է	Է	Զ, ջ	—	—	—
Ը, ը	—	—	—	Ռ, ռ	Ռ	—	𐤒
Թ, թ	թ	—	—	Ս, ս	Ս	𐤑	𐤒
Ժ, ժ	ժ Ժ	𐤊	𐤊	Վ, վ	Վ	𐤌	𐤍
Ի, ի	ի	ի	ի	Տ, տ	Տ	𐤓	𐤔
Լ, լ	Լ լ	լ	լ	Ր, ը	Ր	𐤔	𐤕
Խ, ք	խ	—	𐤍	Ց, զ	Ց	𐤕	𐤖
Օ, օ	օ	—	—	Ու, ու	Խ	—	—
Կ, կ	կ	կ	կ	Փ, փ	Փ Գ	𐤖	—
Հ, հ	Հ հ	հ	Հ հ	Ք, ք	ք	𐤗	𐤘 𐤙
Ձ, ձ	Ձ	—	—	Եվ, և	—	—	—
Ղ, ղ	Ղ	—	𐤌	Օ, օ	Օ	Օ	Օ
Ճ, ճ	Ճ	—	—	Ֆ, ֆ	Թ	⊗	—
Մ, մ	Մ	Մ	Մ	39	35	25	28

ԳԼՈՒԽ 2.5. ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ: ՄԵԹՈԴ № 1

Հայոց լեզուն իր զարգացման նախնական շրջանում, այսինքն բազում հազարամյակների ընթացքում եղել է միակը: Շուրջ բոլորը այլ լեզուներ չկային, որ հնարավոր լինեին նրանցից բառեր փոխ առնել: Այնպես որ նոր բառերը ստեղծվում էին արդեն գոյություն ունեցող, մատչելի և արդեն օգտագործության մեջ եղածների հիման վրա, որոնք առավել պարզ հնչողություն ունեին ու պարզ հասկացություններ էին արտահայտում: Այսպիսով, լեզվի զարգացումը ընթանում էր համաձայն հայտնի “պարզից դեպի բարդը” օրենքով: Զարգացումն ընթանում էր հաջորդականորեն, բառ առ բառ:

Եթե այս բոլորը ճիշտ է, ապա մենք կարող ենք թափանցել անցյալը և ստուգաբանել այժմյան բազմաթիվ բառերի բաղկացուցիչ մասերի և նույնիսկ յուրաքանչյուր տառի, այսինքն խոր հնությունից եկող առաջին պարզ հնչյունների իմաստն ու նշանակությունը: Ես փորձեցի այդ անել, և արդյունքը գերազանց եղավ:

Հայոց տառերի նշանակության, իմաստի պարզաբանման հիմնական մեթոդն է՝ ընտրել որոշ քանակությամբ առավելապես կարճ (այսինքն հին) բառեր, որոնք պարունակում են տվյալ տառը և գտնել այդ բառերի մեջ գոյություն ունեցող նմանությունը, այսինքն, տվյալ տառի նշանակությունը:

Թույլ տվեք այստեղ բերել այդ մեթոդի կիրառման մի օրինակ “ծ” տառի համար: Ընտրենք այդ տառը պարունակող բառերի խումբ.

- | | | |
|---------|---------|-------------|
| 1. ծի | 6. ծեռք | 11. ծագար |
| 2. ծու | 7. ծոր | 12. տանձ |
| 3. ծայն | 8. օծ | 13. ընծուղտ |
| 4. ծող | 9. ձգել | 14. սանձ |
| 5. ծուկ | 10. ծոն | 15. բարծր |

Ի՞նչ ընդհանուր, հիմնական որակ կամ իմաստ (նմանություն) ունեն այս բառերը: Ինչու՞մն է նրանց գլխավոր նմանությունը:

Դուք կարող եք նկատել, որ այդ բառերի հիմնական նմանությունը դա “երկար, երկարուկն” է, այսինքն՝ երկարավուն, երկար տեսակի, ծգված տեսք, ծև ունեցող: Իրոք, օրինակ, ծին երկարավուն կենդանի է, ունի երկարուկ դունչ, երկար վիզ, մարմին, երկար պոչ, ոտքեր և այլն: Այնպես որ “ծ”-ի նշանակությունն է “երկար, երկար տեսակի”: Հիմա կարող ենք հասկանալ նաև, որ ընծուղտը

նշանակում է “երկարավիզ ուղտ”:

Այսպես շարունակելով կարելի է հայտնաբերել յուրաքանչյուր տառի նշանակությունը: Այն փաստը, որ բոլոր տառերը իմաստ ունեն, գալիս է մեզ ասելու, որ հայոց լեզուն շատ հին է և զարգացել է աստիճանաբար պարզ տարրերից (հնչյուններից) մինչև ավելի ու ավելի բարդ բառերը:

Երկու կամ երեք տառերից բաղկացած կոմբինացիաները նույնպես նոր իմաստ են ձեռք բերում, որը կարելի է որոշել օգտագործելով նույն մեթոդը: Օրինակ, “ակ” բառի նշանակությունն է. “ակունք, աչք, շրջան, ցիկլ, անցք”: “Ատ”-ի նշանակությունն է. “կտրել, անջատել”, “ամ”-ի նշանակությունն է. “ուտել, մանուկ”, այսինքն, “ատամ” բառի նշանակությունն է. “կտրել ուտելու համար”: “լիզ”-ի նշանակությունն է. “մաքուր ջուր, աղբյուր”:

ՔԼՈՒՆ 2.6. ՏԱՐՐԵՐԻ (ՏԱՌԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ (SSP)

Բոլոր հայկական տառերի և երկու, երեք տառերից բաղկացած տառակապակցությունների գտնված նշանակությունները ներկայացված են Աղյուսակ 10-ում՝ Տարրերի (տառերի) բառարանում (SSP): Սա SSP-ի ստեղծման առաջին փորձն է, և ապագայում, իհարկե, այն կարող է ճշգրտվել և լրացվել:

“Տարր” և “տառ” բառերը մեր լեզվում շատ նման են, այնպես որ Աղյուսակ 10-ը կարելի է անվանել “Տարրերի բառարան (SP)”:

SP-ն իր մեջ պարունակում է հայոց այբուբենի բոլոր 39 տառերը, նաև 86 երկտառանի կապակցություն և 37 եռատառ տառակապակցություն; ընդամենը՝ 162-ն են:

SP-ն զարմանալի է, եզակի ու մոգական: Այն թույլ է տալիս հասկանալ, բացատրել ու պարզաբանել շատ ու շատ բառերի ու անունների ստուգաբանությունը: Օրինակ, ատամ = ատ • ամ = “կտրել ուտելու համար”, Արամ = Ար • ամ = Արևի որդի:

SP-ն ու նրա կիրառումն ապացուցում են, որ հայոց լեզուն շատ հին է, զարգացել է անկախ և օտար լեզուները հայերենից շատ բառեր են փոխառել: Անկասկած, SP-ն կիրառելի է նախ և առաջ հին հայկական բառերի նկատմամբ (որոնք ժամանակակից հայերենի գերակշռող մասն են կազմում) և հարմար չի նորաստեղծ երկար ու ավելի ուշ ժամանակներում օտար լեզուներից փոխառած բառերի համար (սկսած մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակից):

ՏԱՐԲԵՐԻ (ՏԱՌԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ (ՏՏԲ)

Տառեր	Նշանակությունը	Տառեր	Նշանակությունը
ա	կյանք, հավերժ, տաք, առաջին, մարդ	մ	մարդ, մեծ, մուտք, մեջ, իմ, ինձ, մեկ
բ	բերք, բարիք, բերել, բարձր, բարի, երկու	յ	ես, մարդ, յուր, քո
գ	գեղեցիկ, գերազանց, գլուխ, ավել, մաս, խելացի; նշան՝ ⊕	ն	նա, այն, բան, ներքև
դ	դեպի, դու, ուղիղ, դիմաց, ձգտել; նշան՝ ⊖	շ	շատ
ե	ես, մենք, արի, լինել, ելք, գետ, հաջորդ, էություն	ը	հոգի, ոգի, սուրբ, օր, որդ
զ	սկիզբ, առաջ, դեմք, վեր, զենիթ	չ	փոքր, թույլ, վատ, չէ, ոչ
է	էակ, կա, է	պ	կլոր, շրջապատում, պտույտ, բոլոր, պարույր, տարածք, պատրաստ, ընտրված
ը	ընկեր, միասին, հետ, բարեկամ	ի	հաճելի
թ	ունակ, կարող, համար, պես, թույլ; նշան՝ ⊙	ռ	հանգիստ, դանդաղ, մեծ
ժ	ուժ, ուժեղ, բռնցք, սպառնալ	ս	մոտիկ, սեր, սիրել, զավակ, իմը, սիրուն, այս, սա, սիրտ
ի	մարդ, իսան, մարմին, ինձ, իմ, ինքը, իր, բան	վ	դեպի, մեջ, վրա, որպես
լ	լավ, լայն, մեծ, արագ, ճիշտ, լրիվ, լույս; նշան՝ ⊕	տ	հիմք, տեղ, վայր, տուն, բուն, փակ, ավարտված
խ	վիճակ, գեղեցիկ, բարձր աստիճան	ր	անել, տալ, տեր, կրել, զույգ
ծ	ծիլ, ծայր, ազատ, ծագել, աճել, վեր	ց	մինչև, հաջորդ
կ	մաս, կտոր, կես, փոքր, զույգի մեկը, թայը, կեր, կայուն, կանգնած	ու	ունենալ, ունի, տվյալ, ու, ույ
հ	հարել, դեպի, պաշտել, բարձր, նման	փ	համարյա, մի քիչ, փուչ, վատ, փիս, հավասար
ծ	երկար, երկարուկ; նշան՝ ⊗	ք	ամուր, հերոս, քաջ, տաք, ապահով, հուսալի, կարողություն, կայուն; նշան՝ ⊗
դ	կենտրոն, խտացվածք, կորիզ	և	(տես <u>էվ</u>)
ճ	ավելի, առավել, անշարժ, լիքը	օ	կլոր, կետ, ոչինչ, գերո (նաև տես <u>ը</u>)
		ֆ	ետև, ֆոն, թիկունք, ծածկված, բովանդակություն

Տառեր	Նշանակությունը	Տառեր	Նշանակությունը
ազ	առաջին, ազատ, ազգ	եվ	գումար ⑥, եղավ
աժ	ցածր	ես	տուն գալ, հետք
ալ	կարմիր, պայծառ, փայլ, ողջ, ամբողջ, տաք	էջ	կին, գեղեցիկ
ախ	վիշտ, դարդ	ըն	միացում
ած	արված, վիճակ	ժա	բարձր
ակ	սկիզբ, ակունք, աղբյուր, աչք, կլոր, անցք, անիվ, հոսել, գործել	իա	իա, յան, երկիր
ահ	վախ, վտանգ, հրեշ, մահ, վատ	իգ	(տես էգ)
աղ	խտացված, զտած, սեղմված, կորիզ, մաքուր	իզ	հետք, ուղի, պարզ
ամ	ուտել, երեխա, փոքր, տարի, ամամ, ուտելիք	ին	մարդ, ինքը
այ	ես	իս	ես, մարդ, իսան, իմ
ան	որևէ առարկա, յան, կողմ, ուղղություն, բան, այն, նա	իվ	քայլել, գնալ
ապ	թոնել, գնալ, հասնել	իտ	միտք, մտածող
աջ	լավ	իր	իրավատեր
առ	աճել, երկարել	լա	փոքր
աս	այս, սա, ես, խոսել, առաջնային	լե	ցածր, տափակ, իջնել
ավ	լավ, մեծ, տեր	լի	ջուր (կանգնած), լցնել
ատ	կտրել, կտոր, մաս, հատ, հատիկ, ատոմ	լս	լսել
ար	Ար, արև, պայծառ, ապրել, աշխարհ, բախտ, արարիչ	լվ	լվալ, ջրել
աց	հաց, յաց	կա	կարող, վարպետ
բա	բարի, բարձր	կը	շուն (փոքր ընկեր)
բի	երկու, կրկնակի, շատ	կի	կես, երկու նմաններից մեկը
բն	բուն, բնություն	կո	այստեղ, հրես
գի	գիր, գիրք, գիտելիք	հա	այո, դրական
գն	գնալ առաջ	հո	աղոթք
գր	գեր, գրել, գրիչ	մա	կերակրել, մայր, մամա
դժ	ժխտել, բացասական	մե	ինձանից
դր	դրական	մու	մուգ, մութ, մուտք
դու	երկու, կրկնակի, դու	յա	ես, յան, կողմ, յա, երկիր
ել	ելնել, բարձրանալ	յո	հոգս
եղ	(տես աղ)	յու	դուք, յուր, քո
եռ	երեք, աշխույժ	ոլ (օլ)	գունդ, պտույտ, հոլ
		ող (օղ)	օղակ, գունդ, գլոր, լիարժեք
		ոս (օս)	բարձր, հոգիս
		սա	(տես սա)
		սու	ցածր, ցավ
		վա	վայր, վայրի
		տի	անչափ, անեզր
		րա	առաջնորդ

Տառեր	Նշանակությունը	Տառեր	Նշանակությունը
ուլ	կիսապտույտ, խոյ, այծ	զատ	ջոկած
ուկ	(տես <u>ած</u> , <u>ված</u>)	զին	զենք ուղղված առաջ
ում	լույս, լուսավոր	զոր	բանակ
ուն	հիմնական	իդա	աղջիկ
ուպ	ընկնել	իկա	գալ, գտնել, գումար, ջոկել
ուռ	ծուռ, կոր	լիզ	մաքուր ջուր
ուս	բարձր, հասուն	լիկ	դեմք, պատկեր
ուր	այլ, ուրիշ, հեռու, դուրս, ցուրտ	լիվ	լվացվել, լվանալ
օր	լրիվ, ամբողջ, ցիկլ, օր	ծան	երկար
ով (օվ)	ջուր (շարժվող), ծով, հեղուկ (կաթ)	կար	պինդ, ամուր, կարծր
ոմ	մեծահոգի	կամ	լուսաբաց
ոտ	ոտքի թաթը	հատ	հատիկ
պա	պար	հետ	հայր, գլուխ, մազեր
պու	նեղ, կետ	յան	կողմ
ռու	ուղիղ	պատ	չորս կողմից պատած տարածք
— . —		պար	պարիսպ
ազե	ծնող, մայր	պել	հավաքել
ալք	ալիք, ծալք	սան	որդի, կնքաորդի
աղե	ասել, խոսել	սել	տանել
ալտ	տաք	ված	առարկայի վիճակը՝ դրված, բերված, սփռված
այա	մայր	վող	գնդաձև
այր	ես անեմ, տղամարդ	տեր	ամենի հիմքը
անտ	նախ, դեմ	տիր	ամենի տերը
ասպ	թամբած և զինված ծի	ույս	բարձր
աստ	տիեզերք, ետև , ֆոն	ույր	մարդ, էակ
արա	հավերժ անել	քար	ամուր
երկ	զույգ , անջատ		

Ես համոզված եմ, որ ՏԲ-ն հայտնի է եղել հին Հայաստանում: Ավելի ուշ, հատկապես 301 թվականին քրիստոնեությունը Հայաստանում որպես պետական կրոն ընդունելուց հետո այն մոռացության է տրվել որպես “հեթանոս” քրոնիկ գաղտնիքներից մեկը:

ՏԲ-ն ու նրա կիրառումը ապացուցում են, որ հնդեվրոպական լեզուները շատ արմատներ ու բառեր են վերցրել հայերենից, բայց հակառակ գործընթաց հին

ժամանակներում գրեթե տեղի չի ունեցել:

Միևնույն ժամանակ հնդեվրոպական և այլ լեզուներում շատ բառեր ու անուններ կարող են վերծանվել շնորհիվ ՏԲ-ի: Դա նշանակում է, որ այդ բառերը վերցված են հայերենից կամ կառուցված են ՏԲ-ի կիրառմամբ:

Ցավոք, շատ հայեր չգիտեն, որ ժամանակակից հայերենի օտարամուտ բառերից (և անուններից) շատերը, որոնք փոխառված են եվրոպական լեզուներից, իրականում հին հայկական բառեր են: Օրինակ, ատոմ, անտենա, լիտր, գենիթ, մաթեմատիկա, գերո և այլն: Այդ բառերի հայերեն նշանակությունները ներկայացված են Աղյուսակ 11-ում:

Աղյուսակ 11

Բառ	Նշանակություն
ատոմ, ատ • ոմ, հատ	կտրած, կտոր, մասնիկ (ոմ-հետագա հունական վերջավորություն է)
անտենա, այն • տենա	հեռվից երևացող (նավի կայմը)
լիտր, լի • տ • ր	թարմ (անալի) ջրի աման
գենիթ, գ • ե • ն • ի • տ	մտավոր վերը լինող կետն է
մաթեմատիկա, մատ • է • մատ • իկա	մատը մատին գա (հաշվել)
գրո, գ • ր • ո	սկիզբ տվող (բայց) աննյութական
Լիզա (Եղսապետ) լի • գ • ա	վերին ջրի կյանք (մաքուր մարդ)
Մարքարիտ (Մարգո) մար • քար • ի • տ	ծովի քարե տան ապրողը

Այս (ինչպես և այլ) հին հայկական բառերն ու անունները, որ բերված են Աղյուսակ 11-ում, ընդօրինակվել են նախ հունարենում հետո՝ լատիներենում: Հետագայում միջնադարի և հաջորդ դարերի գիտնականները (ֆիզիկոսները, աստղագետները, տեխնոլոգները և այլոք) իրենց հայտնագործությունների ու գյուտերի համար անվանումներ փնտրելիս հաճախ վերցրել են հունարեն ու լատիներեն բառեր: Այնպես որ հին հունարենն ու լատիներենը խաղացել են “տերմիններ մատակարարող” լեզուների դերը: Վերը ասվածը նշանակում է, որ ավելի հին ժամանակներում այդ դերը կատարել է հայերենը: Այսպիսով, առաջին

հայացքից շատ տարօրինակ թվացող այն իրավիճակը, երբ ՏԲ-ն տալիս է “ոչ հայկական” բառերի հայկական նշանակությունները, հասկանալի է դառնում: Այդ բառերը ձևավորվել են հայերենից ՏԲ-ի օգտագործմամբ: Օրինակ.

“Փարիզ” = “փառքի իզ (ուղի)”;

“Ջելս” = $զ \cdot և \cdot ս$ = ”(Նա) դառնում է առաջինը (Աստված)”;

“Յուպիտեր” (Աստված) = $Յ \cdot ու \cdot պ \cdot ի \cdot տեր$ “Ես մեծ տարածքի տերն եմ” (Հռոմի կայսերական գոռոզություն);

“Ամերիկա” = $Ա \cdot մ \cdot ե \cdot ր \cdot իկա$ = “Ես առաջին մարդն եմ, որ եկել եմ” (հնարավոր է, որ դա Կոլումբոսի խոսքն է եղել; հայտնի է, որ նրա նավում մի քանի հայ վաճառականներ են եղել ու մի վանական):

ԳԼՈՒԽ 2.7. ՏԲ-ի ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ

Այստեղ պետք է բերենք ՏԲ-ի կիրառման մի շարք օրինակներ: Որոշ հին բառեր կամ նրանց մասերը անհրաժեշտ է կարդալ (բացատրել) աջից ձախ կամ, հնարավոր է, մեջտեղից, որովհետև հիմա մենք օգտագործում ենք տառերի այլ դասավորում: Եթե որոշ բառերի բացատրությունից անհիմաստ, անկապ արդյունք է ստացվում, դա նշանակում է, որ այդ բառերը հին հայկական չեն:

ա. Մարդիկ

- մարդ (անձ) = $մ \cdot ար \cdot դ$ = արևին ձգտող մեկը
- այր (տղամարդ, կին) = $այ \cdot ր$ = ես անեմ
- արի, արիացի = $ար \cdot ի$ = ԱՐ-ի մարդ (ազնվացեղ) = $ա \cdot ր \cdot ի$ = կյանք տվող մարդ
- հայր = $հ \cdot այր$ = բարձր (գլխավոր) մարդ
- մայր = $մ \cdot այր$ = մեծ (իմ գլխավոր) մարդ, $հ \cdot \underline{այր}$ և $մ \cdot \underline{այր}$ բառերի կառուցվածքը վկայում է տղամարդու և կնոջ հավասարության մասին հին Հայաստանում (ի դեպ, նույնը անգլերենումն է. $fa \cdot \underline{ther}$, $mo \cdot \underline{ther}$; “ther” – “տեր” հայերենում)
- զավակ = $զ \cdot ա \cdot վ \cdot ա \cdot կ$ = աչքիս վրա կյանքի սկզբից
- որդի = $ո \cdot ր \cdot դ \cdot ի$ = ոգի տվող (ոգևորող) դեպի ինձ
- տղա = $տ \cdot դ \cdot ա$ = կյանքի կենտրոնական հիմք
- դուստր = $դ \cdot ու \cdot ս \cdot տ \cdot ր$ = տվյալ տան տիրոջ սիրելին
- աղջիկ = $աղ \cdot ջ \cdot ի \cdot կ$ = մաքուր, հաճելի փոքրիկ

- եղբայր = եղ • բ • այր = մաքուր, բարի այր
- քույր = քու • յր = հուսալի մարդ
- տաղանդ = տաղ • ան • դ = երգող (պարող) մարդ; (ինչպես և կշռի հին չափ = 30 կգ = 60 մին)
- մի, մին = մ • ի, մ • ին = մեկ մարդ, առաջին, միակ, միայնակ (ինչպես և կշռի հին չափ = 0.5 կգ)
- յար = յ • ար = իմ արևը
- սիրտ = ս • ի • ր • տ = տեղ (որ) կրում է մարդու սերը
- սիրել = ս • ի • ր • ել = այս մարդուն վեր հանել
- արյուն = ա • ր • յ • ուն = իմ կյանքի հիմք տվողը
- ասպետ = ասպ • պետ = թամբած, զինված ծիու տեր
- արմունկ = ար • մ • ուն • կ = ապրողի (մարդու) մի հիմնական մասը (նույնպես երկարության հին չափ = 0.5 մ)

բ. Կենդանիներ: Թռչուններ

- ծի = ծ • ի = երկարուկ մարմնով (կենդանի): Հայերենում “ծի” հասկացությանը վերաբերող տասը բառ կա: Ձիերին առաջին անգամ Հայաստանում են ընտանի դարձրել
- նժույգ = ն • ժ • ույ • գ = նա ուժեղ է ու գեղեցիկ
- ասպ = աս • պ = սա պատրաստ (թամբած, զինված), այստեղից՝ ասպետ
- երիվար = եր • ի • վար = ինձ ցած գցող
- հովատակ = հ • ով • ատ • ակ = (ծի) կաթի աղբյուրից կտրած
- մատակ = մ • ատ • ակ = մեծ (ազնիվ) մասի (ցեղի) սկիզբ (հիմնադիր)
- զամբիկ = զ • ամ • բ • իգ = առաջին ճուտ բերող էգ (հղի ծի)
- քուռիկ, քուռակ = քու • ռակ = սկզբից ամրացող
- մտրուկ (մատղաշ էգ ծի) = մ • տր • ու • կ = տան մեջ եղած փոքրիկը
- ջորի = ջ • որ • ի = օրվա հաճելի կենդանի
- առյուծ = ա • ռ • յու • ծ = դու կյանքդ անում (վարում) ես ազատ
- արջ = ար • ջ = ապրող հաճելի
- վագր = վ • ա • գ • ր = գեղեցիկ կյանք վարող
- կով = կ • ով = հեղուկ ուտելիք (կաթ տվող)
- արիս = ար • իս = (ինչպես) իմ սիրելի արևը
- օվան (կետ) = օվ • ան = ծովային կենդանի
- արծիվ = ար • ծիվ = արևի թռչուն
- արագիլ = ար • ա • գ • ի • լ = ճիշտ իմ գլխին մի արև

- ծիտ = ծ • ի • տ = իր վերին բնում աճող
- շուն = շ • ուն = շատ հիմնական (կենդանի)
- հավ = հ • ավ = հարող տիրոջը

գ. Աստղագիտություն

- Ար (Արև) = ա • ր = կյանք տվող
- Արեգակ (գիտ.) = ար • ե • գ • ակ = պայծառ (լինող) գեղեցիկ կլոր
- Լուսին = լուս • ին = նա իմ լույսն (է)
- մոլորակ = մոլոր • ակ = մոլոր (-աձև) շարժվող (լույսի) աղբյուր
- Փայլածո = փայլ • ա • ծ • ո = փայլուն և տաք ծագման օրը
- Արուսյակ = ար • ուս • յ • ակ = ես արևի բարձր աչքը
- Աստղիկ = աստղի • կ = աստղի կեսը
- Լուսաբեր = լուս • ա • բեր = լույս (ցերեկ) բերողը
- Հրատ = հր (հուր) • ատ = կրակի կտոր
- Լուսնթագ = լուսն • թագ
- Երևակ = երևա • ակ = երևա կլորով (անիվով)
- աստ = ա • ս • տ = սա կյանքի (հավերժ) տեղը (Տիեզերք)
- աստղ = աստ • ղ = տիեզերքի (նյութի) խտացվածք
- զենիթ = զ • ե • ն • ի • թ = մտավոր նա վերը լինողն է
- նադիր = նա • դ • ի • ր = նա իր դիմացի (-նի) գույզը
- վեր = վ • եր = դեպի երկինք
- վար = վ • ար = դեպի արև (հարավ)
- հորիզոն = հ • որ • իզ • ո • ն = դեպի ցերեկվա լրիվ ներքևի ուղին
- թագ = թ • ա • գ = (նրա) գլխի համար հավերժ
- Քարահունջ (աստղադիտարան) = քար • հ • ու • ն • ջ = հնչող քարեր կամ խոսող քարեր: Հնարավոր է, որ “հունջ” բառը հին ժամանակներում գրվել է “ջ” տառով (հունջ), որովհետև “ջ”-ն “դուրեկան” է նշանակում, իսկ “չ”-ն ժխտական (բացասական) նշանակություն ունի:

դ. Բնություն

- Երկիր (մոլորակ) = ե • ր • կիր = մեզ կրողը
- սար = ս • ա • ր = սիրուն կյանք տվող
- քար = ք • ա • ր = ամուր (երկար) կյանք ունեցող
- ջուր = ջ • ու • ր = հաճույք ունի տալ (հաճույք պատճառող)
- լիճ = լի • ճ = կանգնած ջրով լիքը

- գետ = գ . ետ(ք) = գեղեցիկ հետք (հոսք)
- ծայն = ծ . այն = երկար է այն
- ծով = ծ . ով = ազատ ջուր
- օվկեան = (ծ)ովք . է . այն = ծովք (ծովեր) է այն
- ծիածան = ծ . ի . ա . ծ . ան = իմ առաջ ծագած (մի) ազատ բան
- բազալտ = բ . ազ . ալ . տ = ցեղի բարձր տաք տուն (քարայր բազալտե ժայռերում)
- գրանիտ = գ . ր . ան . ի . տ = մարդու տունը սիրունացնող
- օբսիդիան = ապ . սա . դա . ան = սատանայից դուրս թռած (սատանայի եղունգ)
- տուֆ = տ . ու . ֆ = ծածկված տեղում է
- ազատ = ա . գ . ատ = հավերժ գույներ կտրվածքում
- զմրուխտ = զ . մ . րուխտ = գեղեցկացնում է մարդու արտաքինը
- մարքարիտ = մար . քար . ի . տ = ծովի քարե տան (ապրող) մարմին
- ադամանդ = ա . դ . ամ . ան . դ = նա ձգտող դեպի հավերժ տարիներ
- գոհար (շողակն, բրիլիանտ) = գ . ո . հ . ար = գեղեցիկ հոգի նման արևին

Ե. Տղամարդկանց հայկական անուններ

- Արամ = ար . ամ = ԱՐ-ի զավակ
- Արման = ար . մ . ան = ԱՐ-ի մարդը
- Արմեն = ար . մեն (ք) = ԱՐ-ի մարդիկ
- Արա = ար . ա = ԱՐ-ի (տված) կյանք
- Արեգ = ար . ե . գ = ԱՐ (-ի նման) լինել գեղեցիկ
- Արամա(յ)իս = ար . ամ . ա . իս = իմ կյանքը՝ ԱՐ-ի զավակից
- Արտավազդ = ար . տավ . ա . զդ = դու ԱՐ-ի տված առաջինը
- Արշակ = ար . շ . ակ = արևով լի աչք
- Տիգրան = տ . ի . գ . ր . ան = նա մարդկանց տունը (կյանքը) գեղեցկացնող մարդ
- Դավիթ = դ . ա . վ . ի . թ = ունակ մարդ ուղիղ կյանքի մեջ
- Վահան = վ . ահ . ան = նա դեպի վտանգը (պաշտպան)
- Վահե = վ . ահ . ե = դեպի վտանգը ելնող (ասպետ)
- Վահագն = վ . ահ . ա . գն = դեպի վտանգը (նրա բունը) գնացող (հերոս, չարի ոչնչացնողը)
- Մինաս = մին . աս = արտոնյալ խոսող (նախագահ)
- Ազատ = ազ . ատ = ի սկզբանե անջատ (անկախ)
- Հովաննես = հ . ով . ան . ես = նման ջրային (ծովային) (մեծ) կենդանու

- Հաբեթ = հա • բ • ե • թ = միշտ բարի լինել կարող
- Նար = ն • ար = նա արև, առաջնորդող

գ. Հայկական կանացի անուններ

- Արև, Արևիկ = ար • եվ = ծագած Արև
- Արուս, Արուսյակ = ար • ուս = Արևի ուսին (առջևից)
- Արինա = ար • ի • նա = նա ԱՐ-ի մարդ
- Արփի, Արփինե = ար • փ • ի = նա համարյա արև
- Արաքս, Արաքսյա = ար • ա • ք • ս = արևոտ կյանք, տաք և սիրելի
- Արմինե, Արմիկ = ար • մի • նե = նա իմ արևը
- Ալվարդ = ալ • վարդ = ալ վարդ
- Ազնիվ = ազնիվ
- Սեդա = ս • ե • դ • ա = սիրով ելավ դեպի կյանք
- Լիզա, Եղսապետ = լի • զ • ա = վերին (մաքուր) ջրի (պես) կյանք
- Մարքարիտ, Մարգո = մար • քար • ի • տ = ծովի քարե տան ապրողը
- Անժելա = ան • ժ • ել • ա = նա ուժեղ (վեր) ելնող մեկը
- Անուշ = ան • ու • շ = նա ունի շատ (քաղցր), նա շատ քաղցր է
- Լիա, Լիլիա = լի • ա = ջրային կյանք (ծաղիկ)
- Ջարա, Ջարուհի = զ • ար • ա = սկզբի (ծագող) արևի կյանք
- Անահիտ = ան • ա • հ • ի • տ = նա կյանք է բարձր մարդու տանը
- Մար = մ • ար = Արևի մայրը (ծով, օվկեան)
- Մարե = մար • ե = ծովի էակ
- Մարի = մար • ի = ծովի դուստր, (ծովիմար)
- Մարիամ = մար • ի • ամ = ծովի դստեր զավակ, փոքրիկի մայր
- Մարինե = մար • ի • նա = նա ծովի (ծովային) կին
- Նարա, (Նարինե) = ն • ար • ա = նա արևի ծնունդ
- Նահրա = նա • ի • ր • ա = նա կյանք անող մարդ
- Թամար = թ • ամ • ար = փոքրիկ արևի պես

է. Հայաստանի աշխարհագրական անվանումներ (հին և ժամանակակից)

- Արմենիա = ար • մեն • իա = Արևի մարդկանց յան (ապրելավայր)
- Հայաստան = հայ • աստան = հայերի երկիր
- Արարատ = ար • ար • ատ = ստեղծված հատուկ
- Արագած = ար • ա • գ • ած = նա գեղեցկացնում է ԱՐ-ի (մարդկանց) կյանքը
- Արագածոտն = արագած • ոտն = Արագածի փեշեր (շրջանը)

- Վան = վ • ա • ն = նա կյանքի մեջ (է)
- Սեվան = ս • ե • վան = նա կյանքի հաջորդ սիրտը
- Կապուտան, Ուրմիա = կապու(յ)տ • ան; ուր • մի • ա = նա կապույտ մի կյանք ունեցող
- Սիփան = ս • ի • պ • ան = ինքը սիրուն կլոր սար
- Եփրատ = ե • փր • ատ = մասերը (երկրի) հավասարեցնող (կապող, միացնող) ելք, (կյանքի գետ)
- Տիգրիս = տ • ի • գ • ռ • ի • ս = սիրելի իմ զույգ (կազմող), գեղեցիկ իմ տեղ
- Արագ, Արաքս = ար • ագ = (հոսող դեպի) առաջին արև (արևելք)
- Երասխ, Արաքս = եր • աս • խ = սա երկար ու գեղեցիկ (գետ)
- Արցախ = ար • ցախ = արևոտ անտառ
- Արտաշատ = ար • տ • ա • շատ = շատ արևոտ կյանքի տեղ
- Արմավիր = ար • մ • ա • վիր = արևի մարդկանց կյանքի վայր
- Տավր = տ • ա • վ • ռ = (իր) վրա է կրում կյանքի տեղերը (լեռնաշղթա)
- Կիլիկիա = կի • լի • կի • ա = (իմ) կեսը ջուր (ծով), կեսը կյանք (ցամաք)
- Փյունիկիա = փ • յ • ու • ն • ի • կի • ա = հավասար ես ունեմ՝ այն (ծովային) կեսը և (մյուս) կեսը կյանք (ցամաքը)

ԳԼՈՒՆ 2.8. ՏԱՌԵՐԻ “ԾԱՌԵՐ”: ՄԵԹՈԴ № 2

Հայոց լեզվի վերլուծության №2 մեթոդը ցույց է տալից, որ հայերեն բառերի մեծ մասը զարգացել է սկսած սլարվ հնչյուններից, (առանձին տառերից) դեպի ավելի բարդ բառերը: Մենք արդեն գիտենք յուրաքանչյուր տառի և որոշ երկու, երեք տառերից բաղկացած տառակապակցությունների նշանակությունները (Աղյուսակ 10):

Այժմ մենք կարող ենք տեսնել բառերի զարգացումը ամենապարզից դեպի ավելի բարդերը ուրիշ նոր տառեր ավելացնելու միջոցով: Աղյուսակ 12-ում ներկայացված են յուրատեսակ “ծառեր” (միայն մեկ “ճյուղ”) “զ” տառի համար և Աղյուսակ 13-ում՝ “կ” տառի համար:

1→	2→	3→	4→	5→	6
զ (սկիզբ)	ազ, զա (առաջին)	զան, զանել (հարված) զանազան	զանգ	զանգակ	զանգակատուն
				զանգված	զանգվածային
			զազան զազանանոց	զավազան	զավազանակոթ

1→	2→	3→	4→	5
կ	կա	կար	կարծր	կարծիք
		կաթ	կաթիլ	կաթել
		կամ	կամք	կամքով(ի)
		կավ	կավիճ	կավճոտ
			սակավ	սակավաթիվ

Այս գործողությունը հնարավոր է կատարել յուրաքանչյուր հայոց տառի հետ: Ու այսպիսով կարելի է տիրապետել հայերենին: Աղյուսակներ 10, 11, 12 և 13-ը ապացուցում են, որ հայոց լեզուն տրամաբանորեն է զարգացել, աստիճանաբար ու միայնակ, և որ այն շատ հին է: Այն ժամանակներում (բազում հազարամյակներ առաջ) անհնարին էր որևէ բառ փոխառնել այլ լեզուներից, որովհետև դրանք բացակայում էին: Այնպես որ հայերենը ամենահին լեզուն է Երկրի երեսին, որը ծագել է ավելի քան 40 հազար տարի առաջ, երբ Հայաստանում ի հայտ եկավ հոմո սապիենսը:

ԳԼՈՒԽ 2.9. ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՎԵՐԾԱՆՈՒՄԸ

Երբ ես կազմում էի ՏԲ-ն ու նրա կիրառման ձևը, ես անընդհատ մի արտակարգ զգացում ունեի, որ հնագույն ձեռագրեր կամ պետրոգլիֆներ են վերծանում, որոնք շատ կարևոր են ու խորհրդավոր: Ես ՏԲ-ն (մտովի, ինքս ինձ) նույնիսկ “կախարդական բառարան էի” անվանել:

Եվ իրոք, ՏԲ-ն ու նրա կիրառումը, հասկանալի են դարձնում շատ բաներ սկսած պալեոլիտի ու նեոլիտի (քարե դար) ժամանակաշրջանից մինչև մեր օրերը.

մարդկանց բոլոր բառերը, մտքերը, անունները ու զգացումները, նրանց վերաբերմունքը բնությանը ու մեկմեկին, նրանց սերը գեղեցիկի ու բարու նկատմամբ:

Աղյուսակներ 10, 11, 12, 13-ը ապացուցում են, որ հայոց լեզուն և այբուբենը առաջինն են եղել, զարգացել են ինքնուրույն և առանձին և ծագել են շատ վաղուց:

Հայերը հնագույն ժամանակներից և առ այսօր խոսել են և խոսում են միմյանց հետ իրենց գլխավոր աստված Արի (Արևի) և ուրիշ աստվածների հետ հայերեն, որը երկրի վրա ամենահինն է, Աստծո լեզուն է, որը սկիզբ է տվել հնդեվրոպական բոլոր լեզուներին և այբուբեններին:

ԳԼՈՒԽ 2.10. ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՆ ԵՎ ԱՅԼ ԼԵԶՈՆՆԵՐԸ: ՄԵԹՈԴ № 3

Հայերենը հնդեվրոպական բոլոր լեզուների հիմքն է: Այնպես որ շատ հարյուրավոր բառեր կան, որոնք նույնն են (կամ գրեթե նույնն են) հայերենում և այլ լեզուներում: Այդ բառերն ընդօրինակված են հայերենից:

Եթե որոշ բառեր նույնն են տարբեր լեզուներում, այդ նշանակում է, որ այդ բոլոր բառերը փոխառնվել են այդ լեզուներից մեկից: Ո՞ր մեկից: Այն լեզվից, ուր այդ բառերը ունեն իմաստ:

Աղյուսակ 14-ում բերված են մի շարք բառեր, որոնք նույնն են հայերենում, անգլերենում և ռուսերենում* և ընդօրինակված են հայերենից:

Աղյուսակ 14-ի որոշ բառեր վերծանված են վերը 2.6 և 2.7 Գլուխներում:

Աղյուսակ 14-ը զարմանք չի հարուցում, քանի որ հայերենից շատ բառեր են անցել հնդեվրոպական լեզուները: Օրինակ, անգլերենը իր բառապաշարի 55% փոխառել է ֆրաներենից, որն իր հերթին, փոխառվել է կելտերից, որոնք եղել են հայեր (տես ՄԱՍ 3) և 10%-ը՝ լատիներենից, որը ծագել է էտրուսկներից (որոնք հայեր են եղել) և հին հունարենից, որը ձևավորվել է բազմաթիվ փոխառություններ կատարելով հայերենից: Աղյուսակ 14ա-ում բերված են որոշ եվրոպական անուններ նրանց հայերեն (ծագումնաբանական) ստուգաբանությամբ:

Շատ հայերեն բառեր են փոխ առել նաև ոչ հնդեվրոպական լեզուները, օրինակ, հին եգիպտերենը, արաբերենը, թուրքերենը և այլ լեզուներ: Աղյուսակ

* Ցավոք, ես գիտեմ միայն երեք լեզու: Սակայն ես գիտեմ, որ կան շատ հայերեն բառեր, որոնք նույնն են տարբեր շատ լեզուներում (Աղյուսակ 14), օրինակ, օվկիանոս, մայր, հերոս, կեսար, արիացի, կարպետ, սապոն, մաթեմատիկա, անտենա, լիտր, ատոմ, կատու, զերո, ամեն (վերջ) և այլն:

14-րում բերված են հրեական մի շարք անուններ, որոնք փոխառնված են հայերենից:

Եթովպական տառերը մինչև այժմ էլ գրեթե նույնն են ինչ հայերենները:

Աղյուսակ 14

№	Հայերեն	Անգլերեն	Ռուսերեն	№	Հայերեն	Անգլերեն	Ռուսերեն
1.	օվկիան (ոս)	ocean	океан	30.	նոր	new	новый
2.	նավագնացություն	navigation	навигация	31.	կատու	cat	кот
3.	մայր	mother	мать	32.	քաթան	cotton	вата
4.	հեր (հայր)	father	(отец)	33.	կոկորդիլոս	crocodile	крокодил
5.	հերոս	hero	герой	34.	վագր	tiger	тигр
6.	կեսար	caesar	царь	35.	պատկեր	pattern, portrait	портрет
7.	փարավոն	pharaoh	фараон	36.	բերդ	fort (berth)	форт
8.	պատրիարք	patriarch	патриарх	37.	Արբիոն	Albion	Альбион
9.	ակ(ն)	eye	око (окно)	38.	արք ...	arch...	архи ...
10.	սանիկ	son	сын	39.	ամեն	amen	аминь
11.	դուստր	daughter	дочь	40.	որք (ան)	orphan	(сирота)
12.	արիացի	aryan	ариец	41.	զերո	zero	зеро
13.	կին	queen	женщина	42.	թումբ	tomb	гумба
14.	կարպետ	carpet	ковер	43.	սատանա	satan	сатана
15.	կարմիր	carmine	кармин	44.	հոլ	to hole	юла
16.	միս	meat	мясо	45.	կ(ը)կու	cocoo	кукушка
17.	կով	cow	корова	46.	պարկ	park	парк
18.	դուռ	door	дверь	47.	ես եմ (այ եմ, հայ եմ)	eom, I am	есъм, я есть
19.	տուն	town (home)	дом	48.	կորիզ	core	косточка
20.	ստամոքս	stomach	(желудок)	49.	հավք (բազե)	hawk	сокол
21.	քար (կոշտ, պինդ)	carat (character)	карат (характер)	50.	պորտ	port	порт
22.	քարտեզ	chart	карта	51.	զինի	wine (gin)	вино
23.	կառք	car	каре́та	52.	շաքար	sugar	сахар
24.	մաթեմատիկա	mathematics	математика	53.	մարմար	marble	мрамор
25.	անտենա	antenna	антенна	54.	դեվ (դև)	devil	дъявол
26.	ատոմ	atom	атом	55.	նանի	nanny	няня
27.	լի (ջուր)	liquid, lymph	ливень, лимфа	56.	էթեր	ether	эфир
28.	լիտր	litre	литр	57.	զեփյուռ	zephyr	зефир
29.	լիզել	lick	лизать	58.	պուտ	spot	пятно
				59.	կողմնացույց	compass	компас
				60.	ծուռ	curve	кривая

№	Հայկական անուններ	Ծագումը (տես Աղյուսակ 10)	Եվրոպական անուններ
1.	Ալեքսան	ար • ե • ք • ս • ան = նա գեղեցիկ է ուժեղ և հուսալի (ինչպես) ծագող արևը	Ալեքսանդր
2.	Արտուր	ար • տ • ու • ր = (նա) ունի արևոտ տուն	Արտուր
3.	Արսեն	ար • ս • ե • ն = նա գալիս է ինչպես գեղեցիկ արևը	Արսեն
4.	Անդրեաս	ան • դ • ր • ե • ա • ս = գեղեցիկ կյանքը գալիս է իրեն ընդառաջ	Էնդրյու
5.	Հրանդ	գ • ր • ան • տ = գեղեցկացրեցիր նրա տունը	Գրանտ
6.	Դավիթ	դ • ա • վ • ի • թ = ընդունակ մարդ չիտակ կյանքում, կյանքում ունակ մարդ	Դավիթ
7.	Հակոբ	հ • ա • կ • ո • բ = (նա) պաշտում է ակունքը բարի հոգու	Ջեյկոբ, Ժակ
8.	Սամվել	ս • ա • մ • վ • ել = (նա) գեղեցիկ կյանք է ծնում մեզ համար	Սեմյուել
9.	Ստեփան	ս • տ • ե • փ • ան = նա գրեթե մեր տան հոգին է	Ստեֆան
10.	Գասպար	գ • ա • ս • պ • ար = նա գեղեցիկ (է) ինչպես արևը	Կասպեր
11.	Գրիգոր	գ • ր • ի • գ • ո • ր = մարդ, որը սեր է անում հիանալի հոգու հետ	Գրեգորի
12.	Անահիտ Աննա	ա • ն • ա • հ • ի • տ = նրա կյանքը հարում է դեպի իմ տունը ան • նա = այդ նա է	Աննա Էնն
13.	Եղիսապետ	եղ • ս • ա • պ • ե • տ = նա գլխավոր կենտրոնն (է) (մաքրության, անմեղության)	Էլիզաբեթ
14.	Ելենա (Հեղինե)	ել • է • նա = գնա նրա մոտ (նա լավն էր)	Հելեն
15.	Մարքարիտ	մար • քար • ի • տ = (նա) ապրում է ծովի քարե տանը	Մարգարետ

№	Հայկական անուններ	Նրանց բացատրությունը, իմաստը (տես Աղյուսակ 10)	Հրեական անուններ
1.	Աբրամ, Աբրահամ	Ա . բ . ր . ամ = դեպի լավ կյանք առաջնորդողի տղա	Աբրամ, Աբրահամ
2.	Սահակ	ս . ա . հ . ակ = իմ կյանքով պաշտում եմ արելը	Իսահակ
3.	Հակոբ	հ . ակ . ո . բ = (նա) պաշտում է աղբյուրը բարի հոգու = պաշտել արևը	Յակով
4.	Մովսես	մ . ո . վ . ս . ես = ես սիրով դեպի սուրբ մարդը	Մոիսեյ
5.	Իսրայել	իս . ր . ա . ել = ելավ կյանք անող սիրուն մարդը	Իսրայել
6.	Դավիթ	դ . ա . վ . ի . թ = մարդ, որն ունակ է շիտակ կյանքի	Դավիթ
7.	Սողոմոն	ս . ող . ո . մ . ո . ն = նա սուրբ մարդ, սուրբ սրտով, սուրբ կյանքով	Սոլոմոն
8.	Լեվոն	լ . եվ . ո . ն = նա եկավ դեպի մեզ (որպես) աստծո որդի	Լևոն, Լևան
9.	Ահարոն	ա . հա . ր . ո . ն = նա (ինչպես) սուրբը անում է դրական կյանք	Ահարոն
10.	Եփրեմ	ե . փ . ր . ե . մ = մարդ, որն անում է հաջորդ հավասար էությունը	Եփիմ, Եֆիմ
11.	Ջարա, Ջարուհի	զ . ար . ա = կյանք ինչպես արևածագ	Սարա
12.	Լիա, Լիլիա	լի . ա = ջրի կյանք (ջրի ծաղիկ)	Լիա
13.	Իրա, Իրինա	ի . ր . ա = կյանքում առջնորդող կին	Իրա

ԳԼՈՒԽ 2.11. ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑԱԾ ԱՅԲՈՒՐԵՆՆ ՈՒ ԹՎԵՐԸ: ՄԵԹՈԴ № 4

Քարահունջն ապացուցում է (տես ՄԱՍ I), որ Հայաստանում ավելի քան 7500 տարի առաջ եղել է այբուբեն և գիր: Առանց դրանց առկայության Քարահունջի նման բարձր զարգացած աստղադիտարանը չէր կարողանա գործել այդքան երկար ժամանակամիջոցում, ստանալով այդքան հիմնալի արդյունքներ, որոնք

դարեր տևող դիտումներ են պահանջել: Առանց գիր ունենալու հնարավոր չէր լինի ֆիքսել աշխատանքների արդյունքները, կուտակել գիտելիքները և գիտության մեջ հասնել բարձր մակարդակի:

Իհարկե, առաջին այբուբենը Քարահունջի ժամանակներից շատ ավելի վաղ է ծագել ու ավելի պարզ է եղել, բաղկացած տառերի նվազագույն քանակից, որը հնարավորություն է տվել արտահայտել հիմնական հասկացությունները: Այդ Նախնական այբուբենը ծագել է մոտ տասնյոթ հազար տարի առաջ (մ.թ.ա. 15-րդ հազարամյակ) և բաղկացած է եղել 20-ից պակաս տառերից: Հետագայում, քայլ առ քայլ զարգանալով, այդ այբուբենը մոտ 7000 տարի անցնելուց հետո աճեց ու վերածվեց Չարգացած այբուբենի՝ 34 տառով (մ.թ.ա. 8-րդ հազարամյակ) և կիրառվել է Քարահունջի ժամանակներում (մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակ): Այդ տառերը ցույց են տրված 2.4 Գլխում (Աղյուսակ 9) և փորագրված են Հայաստանի ժայռերին (թվագրվում են մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակով):

Արդյոք կարո՞ղ ենք վերականգնել նախնական այբուբենը: Եկեք փորձենք: Մենք պետք է կիրառենք հետևյալ կարևոր սկզբունքները (Մեթոդ № 4).

1. Հին տառերը պետք է համարյա համապատասխանեն զարգացած այբուբենի տառերին, որոնք ներկայացված են Աղյուսակ 9-ում:

2. “ր”, “լ”, “ռ” տառերը նման են արտասանվում, այնպես որ այս հնչյունների համար կարող էր լինել մեկ հին տառ:

3. Հայոց այբուբենում տառերի մի քանի խումբ կա, որոնց մեջ մեկը մյուսին նման հնչերանգներով երեքական տառ է պարունակվում: Դրանք են. “գ, կ, ք”; “ռ, տ, թ”; “բ, պ, փ”; “ծ, ծ, գ”; “ու, վ, ֆ”; “ժ, շ, չ”: Մենք կարող ենք ընտրել մեջտեղի տառերը:

4. Նախնական այբուբենի յուրաքանչյուր հերթական տառը կարող ենք ընտրել, ելնելով այն բանից, թե նրա հավելումով առավելագույն քանակությամբ որքան նոր բառ կարող է գոյանալ: Կարծում եմ, որ դա եղել է նոր տառի գոյանալու անհրաժեշտ պայմանը:

5. Առաջին տառը պետք է լիներ “ա” տառը, որովհետև այն նշանակում է “առաջին, մեկ” (տես Աղյուսակ 10), բացի այդ ծայնավոր է և ամենաշատն է օգտագործվում հայերենում:

4-րդ կետը ամենադժվարն էր: Ես ձևավորում էի շատ բառեր, օգտագործելով տարբեր տառեր որպես հաջորդը: Երկրորդ տառը “ր”-ն էր, որովհետև “ա”-ի հետ կապակցվելով այն տալիս է ԱՐ=Արև և այդ զույգը հայոց լեզվում ամենատարածվածն է (բոլոր բառերի մոտ 3%-ը):

Հետո ի հայտ եկավ և ապացուցվեց, որ այդ երկու տառերը երկու այլ տառերի՝ “հ” և “յ” կիսահնչյունների հետ տալիս են մոտ 30 բառ (և շատ”կարևոր” բառեր):

Օրինակ՝ հայ, այր, այ, հա, ահ, յար, արա, յարա և այլն:

Հաջորդը ըստ արդյունավետության եղան “է” (ե)-ն և “ն”-ն, որոնք տալիս են լրացուցից ավելի քան 35 բառ և անուն, հետո՝ “տ” տառը հարակից “դ”, “թ” հնչյուններով, որոնք տալիս են լրացուցրչ ավելի քան 40 բառ, հետո՝ “մ” տառը, որն ավելացնում է ավելի քան 50 բառ, հետո՝ “կ”-ն “գ”, “ք” հնչյուններով, որն ավելացնում է ավելի քան 120 բառ և այլն:

Այս կատարելով, ես ընտրեցի տասնինը տառ, որոնցով կազմվում են հազարավոր բառեր (մի ամբողջ լեզու): Ահա այդ տառերը. ա, ր, յ, հ, ե, ն, տ, մ, կ, օ, պ, ի, ծ, ս, վ, ը, խ, շ, ջ: Ես տեղավորեցի դրանք երկու շարքով, տասը և ինը տառերով (տես Աղյուսակ 15):

Աղյուսակ 15

ՀԱՅՈՑ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ (և ԹՎԵՐԸ), մ.թ.ա. 10 հազարամյակ									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0 (10)
ա	ր	յ	հ	ե	ն	տ	մ	կ	օ
(i)	l	3		է		դ	թ	գ	ք
կյանք	տվողին	ես	պաշտեմ	էությունը	նրա	հիմքն է	իմ (և)	զույգը	հոգևոր
պ	ի	ծ	ս	վ	ը	խ	շ	ջ	-
բ	փ	ծ	g	q	ու	ֆ	Ժ	չ	
բոլոր	մարդկանց	ծիւերը	սիրո	դեպի	միացման	նշանը	շատ	հաճելի	-

Այդ անելուց հետո ես շատ զարմացա ստացված երկու հայտնություններով.

①. Տառերի այդ երկու շարքը կազմում էին երկու ավարտուն նախադասություն հայերենով (տես Աղյուսակներ 10 և 15), ահա նրանք.

- Կյանք տվողին ես պաշտեմ, էությունը Նրա հիմքն է, իմ զույգը հոգևոր:
 - Բոլոր մարդկանց ծիւերը սիրո՝ դեպի միացման նշանը շատ հաճելի:

Սա, իրոք, հրաշալի կանչ է առ բարի Աստված հանուն սիրո, միասնության, որը հասել է մեզ տասներկու հազարամյակների հեռվից:

②. Այս տառերի ձևերը (կառուցվածքը) գրեթե համընկնում են այժմյան տասը թվերի ձևերին (0, 1, 2, 9), տես Աղյուսակ 15:

Դա նշանակում է, որ այդ տառերը կիրառվել են նաև որպես թվեր, և զարգանալով ստացել են այժմյան թվերի կոնֆիգուրացիաները:

Այս ամենը հաստատում է հետևյալը.

1. Մեթոդ № 1-ը և հայոց տառերի նշանակությունների ստուգաբանությունը (տես ՏԲ, Աղյուսակ 10) ճիշտ է;

2. Մեթոդ № 2-ը (տառերի “ծառեր”, տես Աղյուսակ 12) ճիշտ է;

3. Մեթոդ № 4-ը և նախնական հայկական այբուբենի վերականգնումը ճիշտ է;

4. Այժմյան թվերը և հաշվի տասնական համակարգը (զերոյով) ծագել են Հայաստանում մոտ 10 հազար տարի առաջ: Ըստ երևույթին, դա գաղտնիք է եղել և չի ընդօրինակվել (խոսքը հույների կողմից ընդօրինակվելու մասին է մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում), իսկ հետո, քրիստոնեության ժամանակ, հաշվի տասնական համակարգը զերոյի հետ միասին մոռացվել է և այժմ համարվում է, որ զերոն և հաշվի տասնական համակարգը “հայտնագործվել” է միջնադարյան Եվրոպայում:

5. Աղյուսակ 15-ից երևում է, որ Նախնական (տասներկու հազար տարի առաջ) և Ջարգացած (մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակ) հայոց այբուբեններում միևնույն տառերն են օգտագործվել, ինչպես արդի հայկական այբուբենում:

Հաշվի տասնական համակարգը երկար ժամանակով մոռացվել էր: Մինչդեռ այն եղել է (և կա) շատ պարզ ու հարմար համակարգ, որը հեշտ է ընկալվում, ուսուցվում, հիշվում և կիրառվում: Հիշենք, որ երեխաները հաշիվը սովորում են իրենց տասը մատների վրա, և “մաթեմատիկան”-ն հայերենում նշանակում է “մատ • ե • մատ • իկա”, այսինքն՝ “մատից մատ” կամ՝ “մատը մատից հետո է գալիս (հաշիվը)”: Լավ է, որ այդ բառը չի մոռացվել:

Աղյուսակ 15-ից երևում է նաև, որ ամենասկզբում, ամենավաղ ժամանակներում տառերն օգտագործվել են նաև որպես թվեր: Այնպես որ հնարավոր է, որ նրանք օգտագործվում էին աղյուսակի ձևով, ինչպես ցույց է տրված այստեղ՝ Աղյուսակ 15ա-ում, որը պարունակում է 19 տառ ու թվեր, սկսած 0-ից մինչև 90000: Աղյուսակ 15ա-ի միջոցով թվաբանական գործողություններ կատարելն ավելի հեշտ է, քան ներքո բերված Աղյուսակ 17-ի միջոցով: Որպես գործողության նշաններ, հնարավոր է, կիրառվել են հետևյալ տառերը. “գ”-ն կամ “և”-ը ⊕ համար, “դ”-ն ⊖ համար, “ծ”-ն ⊗ համար, “թ”-ն ⊙ համար և “լ”-ն՝ որպես ⊗ նշան (տես Աղյուսակ 10), ընդ որում, այդ տառերը բացակայում են 15 և 15ա աղյուսակներում:

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
միավորներ	օ	ա	ր	յ	հ	ե	ն	տ	մ	կ
տասնավորներ	օ	աօ	րօ	յօ	հօ	եօ	նօ	տօ	մօ	կօ
հարյուրավորներ	օ	ալ	ի	ծ	ս	վ	ը	խ	շ	ջ
հազարավորներ	օ	աօ	հօ	ծօ	սօ	վօ	ըօ	խօ	շօ	ջօ
տասնյակ հազարավորներ	օ	աօօ	հօօ	ծօօ	սօօ	վօօ	ըօօ	խօօ	շօօ	ջօօ

ԳՐԱԽ 2.12. ԹՎԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԸ

Ի սկզբանե, մոտ 10 հազար տարի առաջ նախնական այբուբենի առաջին 10 տառերի շարքը օգտագործվել է որպես թվերի տասնական համակարգ (տես Աղյուսակ 15ա): Տառերի և թվերի միջև եղած նմանությունը գոյություն ունի ոչ միայն առաջին շարքի տառերի համար, այլ նաև երկրորդ շարքի համար (տես Աղյուսակներ 15 և 15ա):

Ավելի ուշ թվերի ձևերը մի քիչ փոխվել են (որ տարբերություն լինի թվերի ու տառերի միջև), և թվերը ստացել են իրենց այժմյան ձևը: Միևնույն ժամանակ հին թվերը ստացել են անվանումներ, որոնք օգտագործվում են մինչև հիմա:

Թվերի հայերեն այդ հին անվանումները կարելի է վերծանել օգտագործելով ՏԲ-ն. Աղյուսակ 10: Եվ արդյունքը շատ հետաքրքիր է: Թվերի անվանումներն իսկապես ունեն իրենց սեփական իմաստը, որը բերված է “Թվերի անվանումների իմաստը” Աղյուսակ16-ում: Այդ հանգամանքը կրկին ապացուցում է, որ այժմյան թվերը հայկական ծագում ունեն:

ԹՎԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ			
հիմնական տառեր	տառի նշանակությունը (տես Աղյուսակ 10)	թիվը, նրա անվանումը	թվի անվանման նշանակությունը
օ (ո)	կետ, ոչինչ	0 $q \bullet եր \bullet n \rightarrow$	սկիզբ տվողը, (բայց) հոգևոր (աննյութական)
ա (այ)	մեկ, առաջին	1 $մ \bullet ե \bullet կ$	իմ լինի կեսը (ես ինքս)
ր (հ)	զույգ	2 $երկ \bullet ու \bullet ս$	զույգ ունեցանք մոտիկ (կպած)
Յ յ (ծ)	ես (երկարեցի)	3 $եր \bullet ե \bullet ք$	հաջորդն եղավ ամրացնող
հ (ս)	հարել դեպի	4 $չ \bullet օր \bullet ս$	սա (դեռ) ոչ լրիվ (հինգ մատ)
ե է (վ)	ես եմ	5 $հ \bullet ին \bullet գ$	մարդու գլխի նման (ավարտված)
ն (ը)	այն	6 $վ \bullet ե \bullet ց$	իմ հաջորդ (ծեռքի) վրա
տ (խ)	հիմք	7 $յ \bullet ո \bullet թ$	մարդու հոգու համար
մ (շ)	մարդ	8 $ու \bullet թ$	(սա) ունի կարողություն
կ (գ)	մաս	9 $ի \bullet ն \bullet ը$	նա մարդու ընկերն (է)
ո (օ)	մեծ	10 $տ \bullet ա \bullet ս$	իմ կյանքի տունը (ավարտած)
Նշումներ 1. Առաջինը, ինչն աչքի է զարնում այս աղյուսակում, այն է, որ թվերի անվանումներն այնպես են ընտրված եղել հնում, որպեսզի, որքան հնարավոր է, հեշտ լինի դրանց հիշելն ու սովորելը: 2. Հնարավոր է որ Մեսրոպ Մաշտոցը ինչ որ բան գիտեր տառերի հին անվանումների իմաստի մասին, քանի որ տառերը որպես թվեր օգտագործելիս, նա 10 թվի համար վերցնում է "ժ" տառը (ուժ, ուժեղ), 100-ի համար՝ "Ճ" տառը (առավել), 1000-ի համար՝ "ռ" տառը (մեծ):		20 $ք \bullet ս \bullet ա \bullet ն$	նա կյանքի զավակ (է) կայուն
		30 $եռ \bullet ես \bullet ուն$	երեք (տասնյակ) ես ունեցա
		40 $քառ \bullet աս \bullet ուն$	չորս (տասնյակ) ես ունեցա
		50 $հի \bullet ս \bullet ուն$	(նա) հինգ զավակ (տասնյակ) ունի
		100 $հ \bullet ար \bullet յուր$	հարող ձեր արևին
		1000 $հ \bullet ազ \bullet ար$	հարող ազգի արևին

ԳԼՈՒԽ 2.13. ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԹԻՎ - ՏԱՌԵՐԸ

Վաղ միջնադարից մինչև այժմ հայկական տառերը երբեմն օգտագործվել են թվերի փոխարեն: Նույնը եղել է Եվրոպայում: Աղյուսակ 17-ում ներկայացված են Մաշտոցյան հայկական 36 տառերը ու նրանց օգտագործումը որպես թվեր՝ 1-ից մինչև 9000-ը: Մ.թ. 7-րդ դարում հայ մաթեմատիկոս և աստղագետ Անանիա Շիրակացին կազմել է գումարման, հանման, բազմապատկման ու բաժանման առաջին աղյուսակները այդ տառերով [24]:

Աղյուսակ 17

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
միավորներ	Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Ը	Թ
տասնավորներ	Ժ	Ի	Լ	Խ	Ծ	Կ	Հ	Ձ	Ղ
հարյուրավորներ	Ճ	Մ	Յ	Ն	Շ	Ո	Չ	Պ	Ջ
հազարավորներ	Ռ	Ս	Վ	Տ	Ր	Ց	Ու	Փ	Ք

Ակներև է, որ այդ թիվ-տառերի համակարգը զերո չունի ու հաշվի “իննական” համակարգ է, (տասնական չի), ինչը շատ դժվար է օգտագործման համար: Դա ցույց է տալիս, որ հին հայկական տասնական համակարգը զերոյով իսկապես մոռացված է եղել, որովհետև Աղյուսակ 17-ը շատ ավելի դժվար է օգտագործման համար, քան վերը բերված Աղյուսակ 15-ն:

ԳԼՈՒԽ 2.14. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ԱՅԲՈՒԲԵՆՆԵՐԸ

Ամենքս սովորել ենք դպրոցում և համալսարանում, որ բոլոր այբուբենները վերցված են (փոխառված են) փյունիկյանից և դրանցից մի քանիսը մասնավորապես՝ այսպես կոչված արամեականից: Ու բոլորը սովորել են որ հին Հունաստանի բարձր մշակույթը գալիս է Կրետե-Միկենյանից: Ու գրեթե բոլոր երկրները արագ ընդօրինակել են փյունիկյան այբուբենը մ.թ.ա. I հազարամյակում:

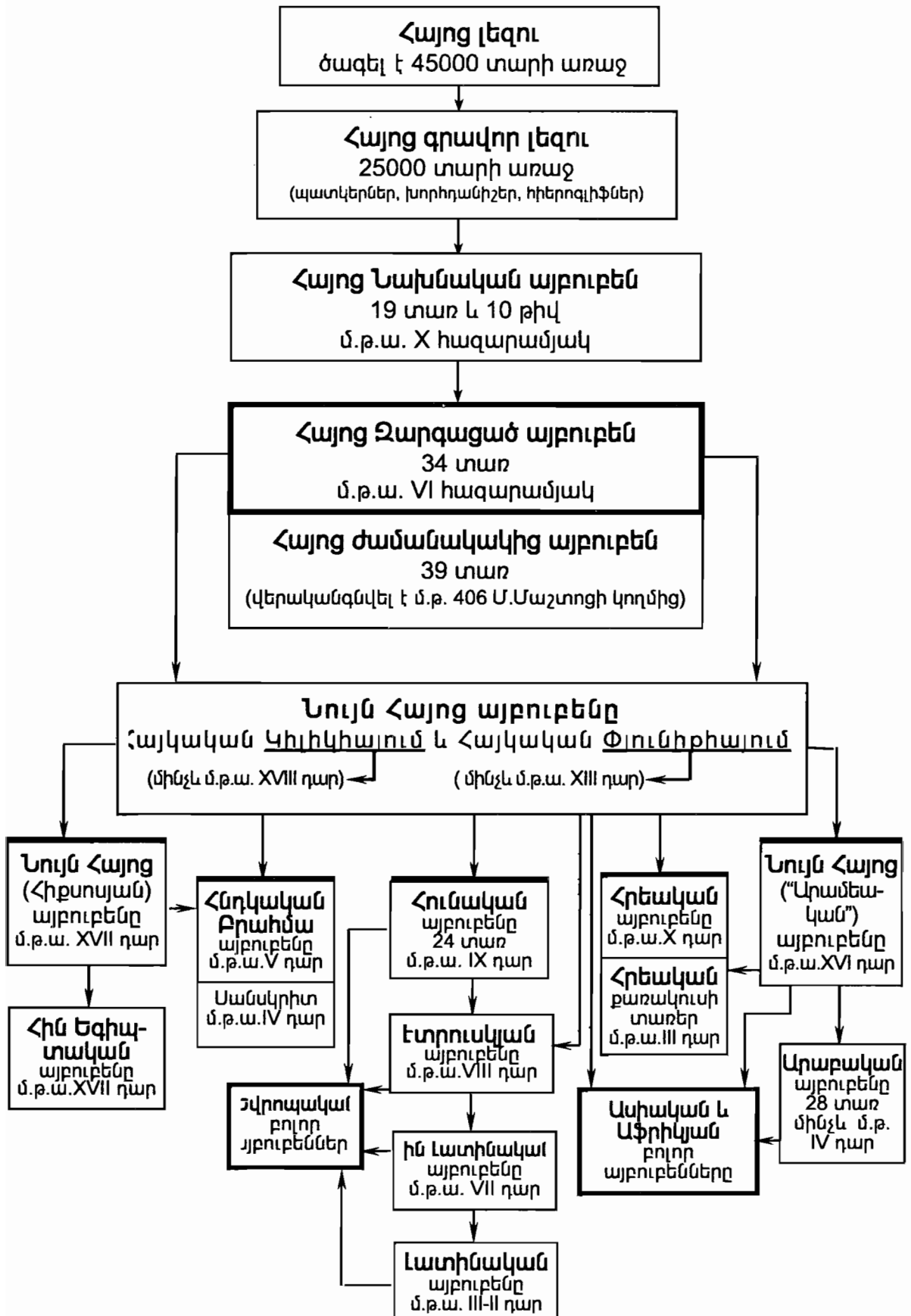
Բարձր մշակույթը և այբուբենը հնարավոր չէ, որ զարգանային փոքր երկրներում կամ կղզիների վրա, առավել ևս՝ կարճ ժամանակահատվածում: Բարձր մշակույթը և այբուբենը գերոյից կուտակելու և զարգացնելու համար անհրաժեշտ են բարձր գիտելիքներ, տեխնոլոգիաներ, շատ բարբառներ ունեցող մեծ ժողովրդի հսկայական փորձ է հարկավոր և հազարավոր տարիներ:

Քարահունջը, հայոց լեզվի վերլուծությունը և շատ այլ գործոններ (տես ՄԱՍ 3), հաստատում են, որ անհրաժեշտ պայմանները և զարգացած գիտելիքները, տեխնոլոգիաները, այբուբենը, գոյություն ունեին միայն հին Հայաստանում իր բազմաթիվ թագավորություններով, ներառյալ Արարատյանը, Կիլիկյանը, Փյունիկյանը և այլ հայկական թագավորությունները: Գերմանացի պատմաբան Մ.Րիմշնայդերը ասում է, որ ողջ հունական մշակույթը վերցված է Կիլիկյանից, Փյունիկյանից, Հեթիթականից, Հալդականից (Ուրարտու)՝ Արարատյան թագավորության բնակիչներից [65]: Բոլոր այդ չորս երկրները եղել են հայկական թագավորություններ (տես ՄԱՍ 3): Մ.Րիմշնայդերը ասում է նաև, որ հունական այբուբենը փոխառվել է Կիլիկիայից [65]: Ես կարծում եմ, որ դա ճիշտ է, որովհետև Կիլիկյան ավելի մոտ էր Հունաստանին, քան Փյունիկյան, և Կիլիկյան այբուբենը նույն Փյունիկյան հայկական այբուբենն էր:

Հայկական այբուբենը ծագել է Մեծ Հայքում մոտավորապես 15-12 հազար տարի առաջ: Այն փաստը, որ Փյունիկյան այբուբենը նույն հայկականն է, ցույց է տրված Ադյուսակ 9-ում: Փյունիկյան 26 տառերից 12-ը համընկնում են հայկականների հետ (46 %), 12 տառ նման են (46 %) և միայն 2 տառ տարբերվում են (8 %) հայկականներից. “զ”-ն և “ս”-ն:

Ադյուսակ 18-ում ցույց է տրված հայոց և այլ այբուբենների զարգացման “ծառը”:

Աղյուսակ 18. Հայոց և այլ այբուբենների զարգացումը



**ԳԼՈՒԽ 2.15. ՀԱՅՈՑ ԵՎ ԱՅՍՊԵՍ ԿՈՉՎԱԾ “ԱՐԱՄԵԱԿԱՆ”
ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ: ՄԵԹՈԴ № 5**

Աղյուսակ 18-ը ցույց է տալիս, որ բոլոր այբուբենները ծագել են հայոց այբուբենից: Գրականության մեջ ասվում է, որ բոլոր այբուբենները ծագել են փյունիկյանից, ներառյալ այսպես կոչված “արամեական” այբուբենը [64]:

Փյունիկյան, ինչպես նաև Կիլիկյան, Հեթթական թագավորությունները և արևմտյան Ասիայի ու Անատոլիայի շատ ուրիշ երկրներ եղել են հայկական թագավորություններ ու շատ հնուց խոսել են հայերեն և օգտագործել են հայոց այբուբենը: Այդուհանդերձ, 19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբում կարծիք կար, որ հեթթերենը սեմիտական լեզու էր: Սակայն անցյալ դարի 20-ական թվականներին Անատոլիայում հեթթական մայրաքաղաքի պեղումների արդյունքները ապացուցել են, որ նրանց լեզուն հնդեվրոպական է եղել:

Ովքե՞ր էին արամեացիները (կամ արամայեցիները): Ասում են [64], որ նրանք եղել են սեմիտական ցեղ ու եկել են Արաբիայից և մ.թ.ա. 14 – 11-րդ դարերում բնակվել են Մերձավոր Ասիայում: Բայց “Արամը” տիպիկ (շատ հնուց և այժմ) հայկական անուն է (“Արևի որդի”), և հայերը ապրել են (ու խոսել հայերեն) Մերձավոր Ասիայի հայկական թագավորություններում շատ ավելի վաղ, քան այսպես կոչվող “արամեացիները”: Տպավորությունն այնպիսին է, որ “արամեացիները” իրենց սեմիտական ծագումով ու լեզվով միտումնավոր հորինված ցեղեր են: Ինչի՞ համար է այդ արվել:

“Հայ ժողովրդի պատմության” համալսարանական երկու դասագիրք կա՝ հայերենով [67, էջ 43] և ռուսերենով [66, էջ 38], ուր լուսանկարներում պատկերված են փորագրված գրություններով սահմանային (հողաբաժան) երկու տարբեր քար: Այդ լուսանկարների տակ գրված է. “Արտաշես Առաջինի հողաբաժան քար: Արամեերեն լեզվով”:

Արտաշես I Բարին եղել է Մեծ Հայքի թագավորը մ.թ.ա. 189-160թթ.: Նա Արաքս գետի ափին Արարատյան դաշտավայրում (մ.թ.ա. 188) կառուցեց Արտաշատ մայրաքաղաքը և բերդը հռչակավոր զորավար Հաննիբալի օգնությամբ, որը հռոմեացիների ձեռքով կատարված Կարթագենի կործանումից (մ.թ.ա. 146) հետո վերադարձել էր իր հին հայրենիքը:

Ինձ տարօրինակ թվաց, թե ինչու՞ պիտի հայոց թագավորը հայ ժողովրդի համար Հայաստանում քարերի վրա փորագրեր օտար լեզվով (այսպես կոչվող “արամեերենով”): Այդպես չէր կարող լինել: Ինչու՞ են պատմաբանները հավատում, որ ոմն “արամեական” ցեղեր, (որոնք գոյություն են ունեցել ընդամենը

երեք դար ու նույնիսկ երկիր չեն ունեցել), այբուբեն ունեցել են, իսկ մեծ ու հին հայոց թագավորությունը՝ ոչ: Ես կարծում եմ, որ “արամեացիները” երեք գոյություն չեն ունեցել: Դրանք հայերն էին, որոնք ապրում էին Մերձավոր Ասիայի հայկական թագավորություններում և օգտագործում էին, բնականաբար, հայոց լեզուն ու այբուբենը: Որպեսզի ապացուցեմ այս բոլորը, ես որոշեցի կարդալ այդ քարերի վրա գրվածը հայերեն: Եվ արդյունքը գերազանց եղավ:

Ես արտագրեցի քարերի վրայի տառերը (այնպես, ինչպես նրանք կան) ու տեսա, որ մեծամասնությունը նման են ժամանակակից հայոց տառերին: Առավել հաճախ կրկնվող տառը “ա”-ն է, որովհետև այդ բնորոշ է հայոց լեզվին:

Որոշ գրքերում, ներառյալ ակադեմիկոս Հ. Աճառյանի “Հայոց գրեր”-ը [59, էջ 514], ես գտա “արամեական” այբուբենը ու շատ զարմացա: Տառերի աղյուսակում “արամեական” տառերը, որոնք նույնանման են հայերեն տառերին, չէին տեղադրված իրենց համապատասխանող հայերեն տառերի դիմաց: Օրինակ “արամեական” “պ” տառը, որը նույնն է, ինչ հայկական “պ” տառը, դրված է հայկական “մ”-ի դիմաց, “լ”-ն դրված է “ղ”-ի դիմաց, “ղ”-ն՝ “հ”-ի դիմաց, “փ”-ն ու “տ”-ն՝ “կ”-ի դիմաց, “ի”-ն՝ “ծ”-ի դիմաց և այլն:

Ես հասկացա այդ խառնաշփոթության պատճառը: Քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո հայկական բոլոր գրքերը այրել էին, բայց քարերի վրա փորագրված գրությունները անհնարին էր ամենուրեք ոչնչացնել, իսկ հետո, քանի որ սկզբից ասվել էր, որ հայերը մինչև Մաշտոցը գիր չեն ունեցել, հորինել են “արամեական” (սեմիտական) լեզուն, և այբուբենի տառերի կարգը միտումնավոր կերպով անկանոն խառնել են իրար, որ հին հայկական փորագրված գրությունները հայերենով կարդալն անհնարին դառնա:

Ես շարեցի “արամեական” (ինչպես նաև փյունիկյան) տառերը, ճիշտ համապատասխանեցնելով դրանք աղյուսակում հայոց տառերին, ըստ նմանության (տես Աղյուսակ 9, Փլուխ 2.4) ու հայտնաբերեցի, որ “արամեական” 28 տառից 17-ը նույն հայկականներն են (61%), 7 տառը նման են (25%) և չորսը տարբերվում են (14%): Ահա այն հայկական տառերը, որոնց համապատասխանում են “արամեականները”: Ահա դրանք.

- Տառեր, որոնք նույնն են՝ ա, գ, զ, ի, լ, կ, հ, ղ, մ, ո, պ, ռ, տ, ը, ց, ք, օ (չորս ծայնավոր):

- Տառեր, որոնք նման են՝ դ, ե, է, ժ, յ, շ, վ (երկու ծայնավոր):

- Տառեր, որոնք տարբերվում են՝ բ, խ, ն, ս (ծայնավոր չկա):

Դրանից հետո ես հեշտությամբ կարդացի այդ գրությունները (մ.թ.ա. 2-րդ դար) հայերենով:

Նկար 51-ում պատկերված է քարի լուսանկարը այդ [66] գրքից, Ադյուսակ 19-ում տեղավորված են նրա վրա փորագրված հին հայերենով օրհգինալ տեքստը (2200 տարի առաջ) և նույն տեքստը ժամանակակից հայերենով: Նկար 52-ում պատկերված է մյուս քարի լուսանկարը [67] գրքից, իսկ 20-րդ Ադյուսակում բերված է գրության տեքստը:



Նկ. 51. Գրություն քարի վրա ([66] գրքից)



Նկ. 52. Գրություն քարի վրա ([67] գրքից)

Գրությունների վերծանում

Ադյուսակ 19 (տես նկ. 51)		Ադյուսակ 20 (տես նկ. 52)	
Հին հայերենով	Ժամանակակից հայերենով	Հին հայերենով	Ժամանակակից հայերենով
Ակ ք* ղոռիեն Արտաիտ՝ ավ է հողի այս գահապան հապ	Սկսած (այս) կանգնած քարից Արտաիտ՝ տերն է հողի այս թագավորը հապ	Ք* ղոռիեն տի ավելք գ՝ հո[ղ]եր գահապանքա	(Այս) կանգնած քարից մինչև վերջ** (արևելք) հողերն (են) թագավորի

Այս բոլորը նշանակում է, որ հայոց գիրը (այբուբենը) գոյություն է ունեցել

* “Ք” տառի իմաստը ըստ Ադյուսակ 10-ի “կանգնած” է:
 ** Ես կարծում եմ որ “վերջը” նշանակում է Սևանա լիճը, որովհետև այդ քարը կանգնեցված է Սևանա լճի ավազանում:

Մաշտոցից 600 տարի առաջ (մեզանից մոտ 2200 տարի առաջ), և այսպես կոչվող բոլոր “արամեական” գրությունները հայկական են ու հայոց լեզվով:

Ժամանակակից հայերեն տառերի համեմատությունը հին հայկականների (փյունիկյան և “արամեական”) տառերի հետ (Աղյուսակ 9) ցույց է տալիս, որ նրանց մեծ մասը նույնն են: Միևնույն ժամանակ հարկավոր է հիշել, որ ժամանակակից տառերի կոնֆիգուրացիան ուղղվել-փոփոխվել է մի քանի անգամ, իսկ ժայռերի ու քարերի վրա փորագրված հին տառերը երկար ժամանակ բացօդյա են գտնվել և դրանից խիստ վնասվել են:

Հայոց թագավոր Արտաշես Առաջին Բարու (մ.թ.ա. 189-160թթ.) գրությունները սահմանաքարերին հայերեն են ու գրած են հայոց տառերով:

ԳԼՈՒԽ 2.16. ՄԱՍ 2-ի ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայոց լեզուն ծագել է Հայաստանում սկսած հոմո սապիենսի ժամանակներից 40-45 հազար տարի առաջ:

Նա զարգացել է քայլ առ քայլ՝ պարզ հնչյուններից մինչև բառերը, որոնցից շատերը սկսվել են (և սկսվում են) “ար”-ով (Արև, որը հայերի հին Գլխավոր Աստծո անունն է):

Այս բոլորը հաստատվում է հայոց լեզվի վերլուծությամբ:

Առաջին գիրը (խորհրդանշեր, պատկերներ, հիերոգլիֆներ) սկիզբ է առել մոտ 25 հազար տարի առաջ: Այս նշաններից շատերը հասել են մեզ ու մինչև այժմ էլ կիրառվում են Հայաստանում և ուրիշ երկրներում (օրինակ, կենդանակերպի նշանները), ինչը նույնպես ապացուցում է հայոց գրի առաջնությունը:

Այն փաստը, որ հայերը բոլոր ժամանակներում բնակվել են Հայաստանում, հաստատում է նաև այստեղ եղած աշխարհագրական անվանումների մեծ քանակը, ինչպես նաև տղամարդկանց ու կանանց բազմաթիվ անունները, որոնք սկսվում են “ար”-ով: Բոլոր հայկական հիմնական անունները դեռ պալեոլիտի ժամանակներից (ավելի քան 10 հազար տարի) պահպանվել են ու առանց որևէ փոփոխությունների հասել են մեր օրերին:

Այն փաստը, որ Հայաստանը (Հայկական Բարձրավանդակը, Արարատ սարը) հանդիսացել են հնդեվրոպացիների և հնդեվրոպական լեզուների օրրանը և որ վաղնջական ժամանակներից (ավելի քան յոթ հազար տարի առաջ) այստեղ եղել է բարձր զարգացած աստղաբաշխություն, հաստատվում է եվրոպացի շատ հեղինակների կողմից [55, 56, 40, 41 և այլն], ինչպես նաև Քարահունջով (ՄԱՍ 1): Դա ապացուցվում է նաև այն բանով, որ արդի հայոց լեզվում բազմաթիվ բառեր կան, որոնց նշանակությունն ու իմաստը բացատրվում են հենց հայերենով, որոնք անցել են այլ լեզուներ ու կիրառվում են (տես Աղյուսակ 14):

Առաջին, Նախնական այբուբենը (19 տառ) Հայաստանում ծագել է ավելի, քան 12 հազար տարի առաջ (մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակում): Դա աշխարհում առաջին այբուբենն էր: Առաջին այբուբենի հետ միասին ծագել են ու կիրառվել տասը թվերը (գերոյով), հաշվի տասնական համակարգը և մաթեմատիկական (այդ բառը հայերեն նշանակում է “հաշիվը մատից մատ է գալիս”): Հետագայում տասնական համակարգը և գերոն մոռացվել են ու նորից հայտնաբերվել միջնադարյան Եվրոպայում:

Զարգացած հայկական այբուբենը (34 տառ) սկիզբ է առել մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակում, և այդ տառերը օգտագործվում են մինչ այսօր (որոշ

փոփոխություններով): Աշխարհի մյուս բոլոր այբուբենները ծագել են այդ այբուբենից (Աղյուսակ 18):

Այդ այբուբենի գոյությունը մեկ դար տևողությամբ ընդմիջվել է մ.թ. 301 թվականին Հայաստանում քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն ընդունելուց հետո: Հետո, մ.թ. 406 թվականին Մեսրոպ Մաշտոցը վերականգնել է հայոց գրի գոյություն ունեցող այբուբենը (36 տառ): Հետագայում գումարվել է ևս երեք տառ, այնպես որ ժամանակակից հայոց այբուբենը ունի 39 տառ:

Հայոց այբուբենի և լեզվի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր հայկական տառը ունի նաև որոշակի իմաստ, նշանակություն (որոնք գալիս են հին ժամանակների խորքից), ինչը ցույց է տրված Աղյուսակ 10-ում՝ “Տարրերի (տառերի) բառարանում” (ՏԲ): ՏԲ-ի կապակցման մեթոդը ցույց է տրված Գլուխ 2.5-ում: ՏԲ-ի կիրառումով գրեթե յուրաքանչյուր հայերեն բառը (և նույնիսկ շատ օտար բառեր ու անուններ) դառնում են հասկանալի ու բացատրելի: Տառերի նշանակությունները կիրառվել են Հայաստանում և այլ երկրներում, ըստ ամենայնի, ընդհուպ մինչև մ.թ. 1-ին հազարամյակը, իսկ հետագայում մոռացվել են:

Հայոց լեզվի հաջորդաբար և տրամաբանական զարգացումը, այսինքն նոր բառերի գոյացման, ձևավորման պրոցեսը նոր մասի (մասերի) ավելացման միջոցով գոյություն ունեցող բառերին, ապացուցվում է ՏԲ-ով և տառերի “ծառերի” առկայությամբ, որոնցից երկու օրինակներ բերված են Աղյուսակ 12 և 13-ում:

Այս ամենը ապացուցում է նաև այն, որ հայոց լեզուն և այբուբենը առաջինն են եղել, զարգացել են միայնակ (չկար մեկը, որից կարելի լիներ բառեր փոխ առնել), ու մեզ են հասել խոր հնությունից:

Կարծում եմ, որ ինձ հաջողվել է վերականգնել հայոց Նախնական այբուբենը 19 տառից (տես Գլուխ 2.11), որը մեզ է հասել մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակից (Աղյուսակ 15): Առաջին 10 տառը, որոնք վերծանվել են ՏԲ-ի միջոցով, տալիս են հետևյալ նախադասությունը. “Կյանք տվողին ես պաշտեմ, էությունը Նրա հիմքն է, իմ զույգը հոգևոր”: Հաջորդ ինը տառերը տալիս են մի այլ նախադասություն. “Բոլոր մարդկանց ծիլերը սիրո՝ դեպի միացման նշանը շատ հաճելի”: Սա մեծ անակնկալ էր ինձ համար: Ու այդ նշանակում էր, որ 10 և 15 անկախ Աղյուսակները ճիշտ են:

Երկրորդ մեծ անակնկալը եղավ (Աղյուսակ 15-ի առաջին և երկրորդ շարքերի) տառերի ու մինչև այժմ օգտագործվող՝ 1, 2, 3, ...0 (10) թվերի միջև եղած նմանությունը:

Այս բոլորն ապացուցում է, որ Աղյուսակներ 10-ը (ՏԲ) և 15-ը ճիշտ են, ու ժամանակակից թվերը և տասնական հաշիվը զերոյով գալիս են տասներկու

հազարամյա Նախնական Հայոց այբուբենից: Այդ նույնը հաստատվում է նաև Աղյուսակ 16-ով, քանի որ թվերի այժմ գոյություն ունեցող անվանումները որոշակի իմաստ (բացատրություն) ունեն հայերեն: Այս ամենը խոսում է այն մասին որ տառերը , որոնք կիրառվել են Նախնական և Ջարգացած այբուբեններում, նույնն են եղել, ինչպես ժամանակակից հայոց տառերը:

Ես կարողացել եմ նաև հայերեն կարդալ հայոց թագավոր Արտաշես Առաջին Բարու (մ.թ.ա.189-160թթ.) գրությունները հողաբաժան քարերի վրա: Տարբեր գրքերում ասվում է, որ այդ գրությունները արված են եղել սեմիտական արամեերեն լեզվով:

Գրությունների հայերեն ընթերցումն ապացուցեց, որ.

– Հայոց այբուբենը գոյություն է ունեցել մինչև Մաշտոցը (ամենապակասը 600 տարի առաջ)

– Այսպես կոչվող “արամեացիները”, “արամեական” լեզուն և այբուբենը իրականում եղել են հայերը, հայոց լեզուն և այբուբենը (Աղյուսակներ 15, 19, 20):

Հայոց լեզուն եղել է աշխարհի առաջին լեզուն, Աստծո լեզուն, հնդեվրոպական բոլոր լեզուների հիմքը և միջազգային լեզու մինչև մ.թ.ա. 2-1-ին հազարամյակները:

Հայոց այբուբենը եղել է առաջին այբուբենը, որից սկիզբ են առել մյուս բոլոր այբուբենները:

ՄԱՍ 3

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

“Ex Oriente Lux!”
(Լույսն Արևելքիցն է)

ԳԼՈՒՆ 3.1. ՆԱԽԱԲԱՆ

Քրիստոնեական Հայաստանի պատմությունը նրա թագավորների, կաթողիկոսների ու գիտնականների անուններով հանդերձ լայնորեն լուսաբանված է բազմաթիվ ձեռագրերում, գրքերում, փաստաթղթերում և մոնումենտներում: Սակայն հին Հայաստանի պատմությունը շատ թույլ և հսկայական աղավաղումներով է ներկայացված:

Այս գիրքը հին Հայաստանի իսկական պատմությունը շարադրելու առաջին համառոտ գիտական փորձն է, սկսած ակունքներից և ընդհուպ մինչև մ.թ. 301թ. քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն ընդունելը:

Այս ՄԱՍ 3-ին որպես հիմք են ծառայում. ՄԱՍ 1-ը (Քարահունջ), ՄԱՍ 2-ը (Հայոց լեզվի վերլուծություն), այլ գիտական ուղղություններով կատարված բազմաթիվ պեղումների, ուսումնասիրությունների արդյունքները, և շատ այլ գիտնականների կարծիքը:

3.1(1). ԱՆՏՐՈՊՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ

Անտրոպոլոգիան (մարդաբանությունը) ճշգրիտ գիտություն է, որը չափելով պեղված դամբարանների գանգերը ճիշտ վորոշում է ռասան (տեսակը):

Որևա անտրոպոլոգ Վ.Վ.Բուևյակը իր “Grania Armenica” (“Հայկական գանգ”, Պ.Հ) գրքում 1927, [69, էջ 263] գրում է. “Արմենոիդ տեսակը (ռասան) հայտնի է ամենահին ժամանակներից և լայն տարածում է ունեցել Միջագետքի բոլոր տարածքներում, սկսած նրա հարավային մասից մինչև Տիգրիսի և Եփրատի ակունքները, և տարածված է եղել մինչև Անատոլիական թերակղզու արևմտյան

ծայրը մի կողմից և Իրանի ներքին շրջանները՝ մյուս կողմից: Այնտեղ Մերձավոր Ասիայի հնագույն բնակչության մեջ որևէ այլ ռասայի պատկանող տարրեր չեն եղել: Այդ ռասայի ձևավորումը Մերձավոր Ասիայում ավարտվել է եվրոպական և ասիական ցեղերի ծագումից առաջ (թրակիացիների, հելլենների, թուրքերի), որոնք, ըստ ամենայնի, ոչ մի կերպ չեն ազդել բնակչության անտրոպոլոգիական տիպի վրա և լուծվել են հաստատապես ձևավորված արմենոիդ ռասայում”:

Ուրիշ անտրոպոլոգներ՝ Յա.Յա.Ռոզինսկին և Մ.Գ.Լեվինը “Անտրոպոլոգիա” գրքում, 1978, [72, էջ 528], տես նաև [54, էջ 28, 29] գրում են. “Ինչպես հայտնի է, Հայկական Լեռնաշխարհը Երկրագնդի վրա այն տեղերից մեկն է, ուր տեղի է ունեցել ժամանակակից մարդու ձևավորման պրոցեսը: Ակներև է, որ Նեոլիտի ժամանակաշրջանում արմենոիդ ռասան ձևավորվել է Մերձավոր Ասիայում և Կովկասում: Այդ են ապացուցում Միջագետքում, Փոքր Ասիայում և այլ տարածքներում կատարված պեղումների արդյունքները: Մ.թ.ա. 4-րդ հազարամյակում, և հնարավոր է ավելի վաղ, նրանք ունեցել են եվրոպեոիդ ռասայի վառ արտահայտված գծեր”:

Ն.Հ. Քոչարը իր “Հայերի անտրոպոլոգիան” գրքում 1989, [54, էջ 92], գրում է. “Խորանալով դեպի հայ ժողովրդի անցյալը, ... տեսնում ենք, որ արմենոիդ ռասան արդեն ձևավորվել էր ամենապակասը 9000 տարի առաջ... Հայկական Լեռնաշխարհում և հետո տարածվել է Մերձավոր Ասիայի և Կովկասի տարածքներում”:

ՄԱՍ 2-ում հիշատակված Մ.Մ.Զուրիկյանը [68, էջ 25-28] մեջբերում է Զ.Մալբերտի կարծիքը, որը հիմնվելով հնագիտական տվյալներին, իր “Հին Արևելքի հնագույն քաղաքակրթությունները” գրքում [86, էջ 79-109] գրում է, որ նախապատմական մշակույթը ծագել է թուրքական Միջագետքում (պետք է լինի՝ Հայկական Լեռնաշխարհում, Պ.Հ.) և Անատոլիայի հարավային մասում (այսինքն, Կիլիկիայում, Պ.Հ.): Նեոլիտի քաղաքակրթությունը, որը հայտնաբերվել է Չաթալ Հիոյուկում, նա անվանել է “գերնոր (աստղ) գորշ գալակտիկայում”:

Սովետական հանրագիտական բառարանում (Մոսկվա, 1987) ասված է. “Արմենոիդ ռասան – Մերձավոր Ասիայի ռասան է, որը որոշ անտրոպոլոգներ անջատում են մեծ եվրոպեոիդ ռասայի ներսում՝ ի նկատի ունենալով Հայաստանի ու նրան հարող Փոքր Ասիայի մասերի և Սիրիայի բնակչությունը:

Առանձնահատկություններն են. տղամարդկանց առատ աճող մորուքը, քթի փոքրիկ կորությունը, գրեթե տափակ ծոծրակը” [92, էջ 76]:

3.1(2). ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԸ

Հին Հայաստանի բնաշխարհը կազմում են.

1. Կովկասը` հարավային Կովկասով (Անդրկովկասով) և Արարատ ու Արագած սարերի շուրջ գտնվող տարածքներով; Սյունիքի, Արցախի, Վարդենիսի և այլ շրջաններով; Փոքր Կովկասի Հայկական Պարի, Չեղամա, Արեգունու և այլ լեռնաշղթաներով; Սևանա լճով, Արաքս, Քուռ, Հրազդան և այլ գետերով և Սև ու Կասպից ծովերի ափերով:

2. Հայկական Լեռնաշխարհը` Սիփան, Նեմրուք, Նպատ և այլ սարերով; Քարուտի, Տայքի, Կորդուքի, Հայկական Տավրոսի, Բարձր Հայքի և այլ լեռնաշղթաներով; Կապուտան (Ուրմիա) և Վան լճերով, Եփրատ, Արածանի, Տիգրիս, Արաքս, Չորոխ և այլ գետերով:

3. Միջագետքը` Եփրատ, Տիգրիս գետերով, Բաբելոնի, Շումերի, Փյունիկյայի տարածքներով, Պարսից ծոցի ու Միջերկրական ծովի ափերով:

4. Փոքր Ասիան (Անատոլիա)` Բարձր Հայքով, Փոքր Հայքով, Կիլիկիայով, Կիլիկյան Տավրոսի սարերով, Սև, Միջերկրական ու Էգեյան ծովերի ափերով:

5. Միջերկրական ծովի արևելյան մասը` Փյունիկիայով, Պաղեստինով, Լիբանանով և Սիրիայով:

Հայերը (արմենոիդ ռասան) ծագել են ի սկզբանե Հայաստանում` Արարատ սարի, Սևանա լճի շուրջը և Հայկական Լեռնաշխարհում, Վանա լճով, հետո տարածվել են ողջ Կովկասով, Միջագետքով ու Փոքր Ասիայով և ամենասկզբից եղել են այդ բոլոր տարածքների միակ բնակչությունը (50-ից 40 հազար տարի առաջ) մինչև մ.թ.ա. 4 – 3-րդ հազարամյակները:

Բոլոր նշված տարածքներում հայերն ապրում են մինչև այժմ: Հայկական Հանրապետության այժմյան տարածքը շատ փոքր է, մոտ 30000 քառակուսի կմ (պատմական Հայաստանի տարածքի մոտ 5%-ը):

Այսօր գործածության մեջ գտնվող բազմաթիվ տերմիններ աղավաղված են: Օրինակ, Հայկական Միջագետքը իր մայրաքաղաք Արիանով (Ուրֆա, Օրդան, Էդեսա), որը հնագույն ժամանակներից մ.թ.ա. 312թ. մինչև 216թ. պատմական ժամանակաշրջանը հայտնի է եղել որպես Հայկական թագավորություն, այժմ կոչվում է Հյուսիսային Միջագետք: Հայկական Լեռնաշխարհը անվանում են Արևելյան Թուրքիա (նրանք ուզում էին փոխել նույնիսկ Արարատ սարի անունը):

Այժմ արմենոիդ ռասայի փոխարեն օգտագործում են եվրոպեոիդ, կովկասոիդ և նույնիսկ Առաջնաասիական ռասա ձևակերպումները:

3.1(3). ԲՆԱԿԱՆ ԵՎ ԿԼԻՄԱՅԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Մարդկության զարգացումը, հատկապես վաղ շրջանում, կախված է շրջապատող միջավայրից (պայմաններից):

Հին Հայաստանի աշխարհագրական լայնությունները գտնվել են հյուսիսային լայնության մոտավորապես 41° մինչև 30° սահմաններում:

Վաղ ժամանակաշրջանում (սկզբից) հայերն ապրել են հարավային Կովկասում և Հայկական Լեռնաշխարհում մոտավորապես 36°-41° լայնությունների վրա և 37°-49° երկայնություններում, 400 հազար քառ.կմ. ընդհանուր տարածքում, որը այժմ կրում է պատմական Հայաստան անունը, և ուր զարգացել են հայկական թագավորությունները (տես նաև [98, էջ117]):

Պատմական Հայաստանը մի Լեռնաշխարհ է, որի միջին բարձրությունը կազմում է մոտ 1700 մ բազմաթիվ հանգած հրաբխային լեռնաշղթաներով:

Հայկական Լեռնաշխարհի աշխարհագրական անվանումով (տերմինով) են կոչվում Սև, Կասպից և Միջերկրական ծովերի միջև գտնվող տարածքները իրենց առանձին լեռնաշղթաներով:

Հայկական Լեռնաշխարհի հյուսիս-արևմտյան մասը ներառում է Բարձր Հայքի լեռնաշղթաները ու տարածվում է մինչև Սև ծովի ափերը; հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան մասերը ներառում են Արարտյան դաշտը և Հայկական պար լեռնաշղթան, որոնք ձգվում են մինչև Ռիոն և Քուռ գետերն ու Կասպից ծովը; հարավ-արևելյան մասը (Ուրմիա լճով) տարածվում է մինչև Իրանական սարահարթը; հարավ-արևմտյան մասը՝ մինչև Հյուսիսային (Հայկական) Միջագետքը ներառյալ; և արևմտյան մասը՝ մինչև Փոքրասիական սարահարթը:

Ամենաբարձր սարը Արարատն է (Մեծ Արարատը՝ 5165մ բարձրությամբ ծովի մակերևույթից և Փոքր Արարատը՝ 3925մ), որը գեղեցկորեն իշխում է Արարատյան դաշտի վրա (մոտ 900 մետր) Արաքս գետով և գրեթե հավասար հեռավորության վրա է գտնվում Սևան, Վան և Ուրմիա լճերից, ինչպես նաև Սև, Կասպից և Միջերկրական ծովերից: Արարատ սարը Արարատյան դաշտով պատկերված է Նկ.Նկ. 61, 62, 63:

Երկինքը Հայաստանում սովորաբար կապույտ է, արևաշող: Հաճախ լինում են արևի գեղեցիկ մայրամուտներ, ինչպես պատկերված է Նկ. 64:

Կան նաև շատ այլ բարձր հանգած հրաբուխներ, ինչպիսին է քառագագաթ Արագած սարը (4095մ, հսկա խառնարանով գագաթների միջև), Սիփանը՝ 4434մ, Խաչքարը՝ 3937մ, Կապուտջուղ՝ 3917մ, Գեմադան՝ 3609մ, Իշխանասար՝ 3552մ, Թոնդրակ՝ 3542մ, Արտոս՝ 3475մ, Ռմբասար՝ 3373մ, Մռավասար՝ 3343մ, Սամսար՝

3285մ, Խուստուփ՝ 3216մ, Սարմանտս (Բյուրակն)՝ 3189մ, Մնծուր՝ 3188մ, Մայմեխ՝ 3109մ, Նեմրուք՝ 3050մ, Մարութասար՝ 2967մ և շատ այլ սարեր [73]:

Հայաստանի սարերը հսակայական քանակությամբ օգտակար հանածոներ են պարունակում. քարեր (գրանիտ, բազալտ, տուֆ, օբսիդիան, ագաթ), մետաղներ (երկաթ, պղինձ, ոսկի, անագ, մոլիբդեն և այլն): Կան նաև բազմաթիվ մեծ ու փոքր գետեր, շատ աղբյուրներ սառնորակ, մաքուր ջրով: Դաշտերում, սարերի լանջերին մեծ անտառներ կան ու շատ ծաղիկներ: Թույլ տվեք հիշեցնեմ, որ այստեղ է գտնվել Աստվածաշնչյան դրախտը:

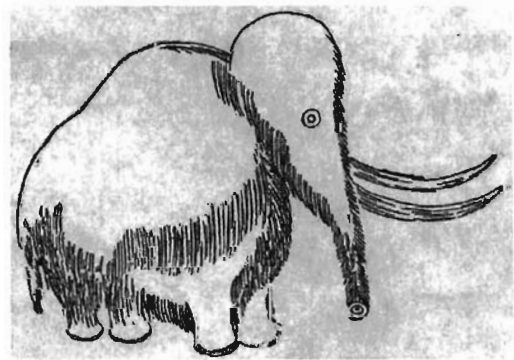
Կլիման բավականին բարեխառն է, ոչ շատ շոգ ամառով (20° - 30° C) և ձնառատ, բայց ոչ շատ ցուրտ ձմեռով (-5° - 15° C): Օդը մաքուր է, շատ արևային օրեր կան (մոտ 360 օր տարվա մեջ), երկինքը պարզ է ու գիշերներն՝ աստղալից:

Կենդանական աշխարհը հարուստ է. առյուծներ, վագրեր և հովազներ (անցյալում), մարալներ (պախրա), արջեր, աղվեսներ, այծյամներ, եղնիկներ, գայլեր և այլն, ինչպես նաև արծիվներ, արագիլներ, կռունկներ, ծիծեռնակներ, աղավնիներ և այլն: Լճերում և գետերում կան շատ ձկներ:

Պատմաբան Խ.Սամվելյանը գրում է, որ քարե դարում (պալեոլիտ) Հայաստանում ապրել են նույնիսկ մամոնտներ, որոնց ոսկորները հայտնաբերվել են պեղումների ժամանակ Լոռիում՝ Դեբեդ և Փամբակ գետերի միացման տեղի մոտակայքում, Գյումրիում (տես Նկ. 53 և 54) ու պահվում են Երևանի Երկրաբանական թանգարանում; մի այլ կմախք պեղվել է Խնուս գյուղի մոտակայքում ու պահվում է Բրիտանական թանգարանում “Elephas Armenniacus” անվան տակ [37, էջ 108, 109]: Հայաստանի բնությունը իր լեռնային ռելիեֆով, փոփոխական կլիմայով (ամառ-ձմեռ), բնական հարուստ հանածոներով և այլ պայմաններով բարենպաստ են եղել քարե դարի մարդու կյանքի ու զարգանալու համար և նպաստել են նրա կուլտուրայի արագ զարգացմանը:



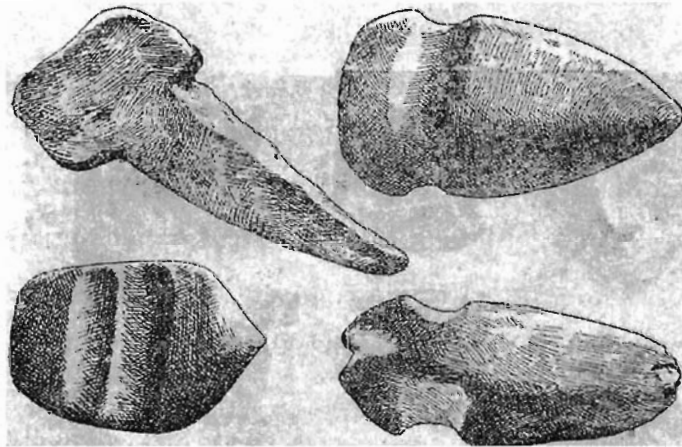
Նկ. 53. Մամոնտի կմախք, որը պեղված է Հայաստանում [37]



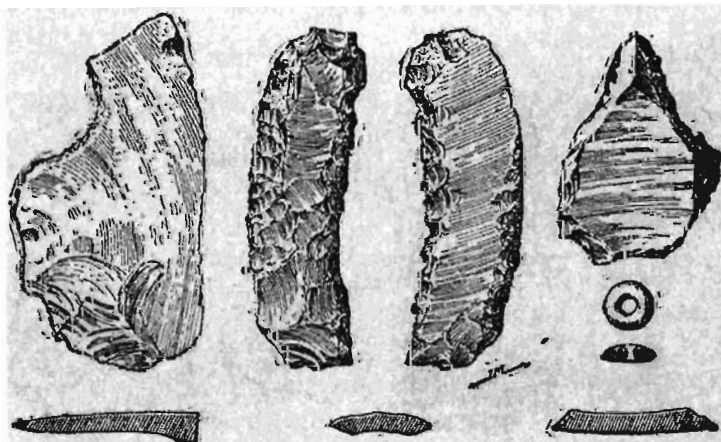
Նկ. 54. Քարե դարի մարդու նկարած մամոնտը [37]

ԳՐԻՆ 3.2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՇԱՏ ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿ (300 - 50 ՀԱՋԱՐ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ)

Հին Հայաստանի և մասնավորապես Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքը եղել է քարե դարի մարդու և նրա ծագման ու արագ զարգացման բարենպաստ վայրը: Այդ տարածքում կատարված հնագիտական պեղումները, մասնավորապես ժամանակակից Հայաստանում, հայտնաբերել են քարե դարի մարդու բազմաթիվ բնակավայրեր ու իջևանատեղեր նրա հազարավոր քարե գործիքներով (օբսիդիանից, բազալտից), կավե ամանեղենով, օջախներով, ոսկորներով և այլն: Նկար 55-ում ցույց են տրված քարե մուրձեր, որոնք հայտնաբերվել են հին Նախիջևանի աղի հանքերում, Նկ. 56-ում ներկայացված են օբսիդիանե գործիքներ, որոնք պեղվել են Չամ-Մեղրիում և Խաչագում [37]: Այդ գործիքները կիրառվում էին Հայաստանում քարե դարում: Պեղումների ժամանակ



Նկ. 55. Հայաստանում պեղված քարե դարի մուրձեր [37]



Նկ. 56. Հայաստանում պեղված քարե դարի օբսիդիանից պատրաստված գործիքներ [37]

ժամանակակից Հայաստանում պալեոլիտի մշակույթի շատ բնակավայրեր են հայտնաբերվել Արարատյան դաշտավայրում, Արթին սարին (Արագածի հարավ-արևմտյան լանջին), Ազոխի քարանձավներում, Հրազդանի կիրճում՝ Երևանի և Արզնու մոտ, Լուսակերտ ու Շաննիդար գյուղերի մոտակայքում և այլն: Պատմական Հայաստանում նման բնակավայրեր պեղվել են Վանա լճի ավազանում, Եփրատ և Արածանի գետերի հովիտներում Հայկական Տավրոսի ժայռածերպերի լանջերին, Խարբերդի (Քարբերդ) հովտում և այլն [73, էջ 5]:

Համաձայն “Հայկական հանրագիտարանի” ժամանակակից Հայաստանում պեղումների ժամանակ Աշեյան կուլտուրայի (500-100 հազար տարի առաջ) բնակավայրեր են հայտնաբերվել Աատանի դարում, Արեգունիում, Բլուրում, Հարավային Բլուրում, Լուսակերտում, Կարմիր Ջրաբերում, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Ազոխ գյուղի մոտակայքում (ավելի քան 300 հազար տարի առաջ): [75, հատ. 1, էջ, էջ 122, 123, 465; 1974]:

Հայ պատմաբան Շ.Մկրտչյանը պատմում է, որ Ազոխ գյուղի մոտակայքում մի հսկայական, 3000 քառ. մ չափերի, քարանձավ է պեղվել (մինչև 7մ խորության) քարե դարի մարդու մեծ իջևանատեղով: Գլխավոր հայտնաբերությունը եղել է քարե դարի մարդու ներքևի ծնոտը, այդ մարդն ապրել է 100-50 հազար տարի առաջ: 1979թ, հնագետների միջազգային խումբը նրան անվանել է “Ազոխացի” և ասվել է, որ Ազոխը “Մարդկային քաղաքակրթության հնագույն բնակավայրի նշանավոր հայտնաբերումն է” [76]:

Մինչ այդ նեանդերտալյան մարդու հետքեր են հայտնաբերվել չորս այլ վայրերում. Մարոկկոյում, Գերմանիայում, Մեծ Բրիտանիայում և Իտալիայում: Ազոխացին շատ հետաքրքիր է, որովհետև նա անցումային մարդն է Սինանտրոպի (400 հազար տարի առաջ) և Նեանդերտալցու (200-35 հազար տարի առաջ) միջև, ինչպես նաև նեանդերտալցուց դեպի կրոմանյոնցին, որը արդեն հանդիսանում է այժմ գոյություն ունեցող մարդու՝ հոմո սապիենս տեսակը [76]:

Բացի այդ, Ազոխի քարանձավում հայտնաբերվել են 43 տեսակի տարբեր կենդանիների 20 հազարից ավելի ոսկորներ, մոտ 6 հազար քարե գործիքներ, կավե շատ ամաններ և իրեղեն, շատ օջախներ, ժայռապատկերներ, մշակված քարեր և այլն [76]:

Այսպիսով, Հայաստանում սկսած հնագույն ժամանակներից (ավելի քան 300 հազար տարի առաջ) և մինչև 50-40 հազար տարի առաջ ապրել են քարե դարի մարդիկ. սինանտրոպներ, նեանդերտալցիներ և վերջապես կրոմանյոնցին (հոմո սապիենսը), որը եղել է հայերի նախնին:

3.2(1). ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՐ - ՀԱՅՐ ԱՍՏՎԱԾԸ ԵՎ ՄԱՅՐ - ԱՍՏՎԱԾ ՀԱՅԱՆ

Ամենասկզբից (50-40 հազար տարի առաջ) հայերը շատ լավ զգում ու գիտակցում էին, որ ապրում են բնության գրկում ու հանդիսանում են նրա մասնիկը: Լինելով սերտ կապի մեջ բնության հետ, նրանք միշտ զգացել են նրա թե բարությունը, թե դաժան ուժը:

Նրանց կյանքում (ինչպես նաև բոլոր կենդանիների ու բույսերի կյանքում) բարության և ուրախության ֆենոմենը եղել է Արևը, որը պարզևում էր լույս ու տաքություն, ինչից կախված էր նրանց կյանքը: Այնպես որ բնական էր, որ նրանք հարգում ու սիրում էին Արևը ինչպես իրենց հորը, որպես բարի, առատաձեռն ու անշահախնդիր Արարիչ: Նրանց հարգանքն ու սերն Արևի նկատմամբ աճեց, վերածվելով հավատքի ու պաշտամունքի Արևի հանդեպ, որպես Հայր - Աստծո:

Նրանք դիմում էին Արևին (Ար-ին), խնդրելով օգնել, երբ իրենք դժվարության մեջ էին, ու շնորհակալ էին նրան: Նրանք խոսում էին Արևի հետ հայերեն, որն առաջին լեզուն էր, Աստծո լեզուն:

Արև - Աստվածը եղել է հայերի հայրը, Ար - Հայր Գլխավոր Աստվածը և հայերը Նրա զավակներն էին, արիացիները. “Ար-յան” = (մարդիկ) Արևի երկրից: Նրանք գիտեին նաև, որ Արևը լույս է տալիս, տաքություն ու կյանք բոլոր մարդկանց, կենդանիներին ու բույսերին, այսինքն Արարիչն է ողջ Երկրի, Գլխավոր Աստվածն է: Նրա լրիվ անունը եղել է “**ՄԵԾՆ ՈՒ ԱՐԻ ԱՐ - ՀԱՅՐ ԱՍՏՎԱԾ**”:

Փաստորեն հայերը միշտ հավատացել են մի Աստծո, Ար-ին: Այլ հայկական աստվածները շատ ավելի ուշ են ծագել ու եղել են Ար-ի զավակները կամ Նրա օգնականները:

Հայ պատմաբան Լ.Շահինյանը գրում է, որ ըստ հայերի հավատքի, Ար-ը եղել է Երկնքի ու Երկրի Արարիչը, գլխավոր Աստվածը և մնացած աստվածների հայրը [82, էջ 4]:

Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ ավելի ուշ, երբ գիտելիքներ էին հավաքվել աստղերի և համաստեղությունների մասին (գուցե Քարահունջի ժամանակից առաջ, երևի 15-10 հազարամյակ առաջ), երբ հայերը հասկացել էին, որ գոյություն ունի մի ամբողջ տիեզերք, Աստծո կոնցեպցիան ընդլայնվել էր, տարածվելով ողջ Տիեզերքի վրա: Սա արտահայտված է “Աստված” հին հայերեն բառով, ուր “Աստ”-ը նշանակում է ամենուր, այսինքն՝ Տիեզերք և “-ված”-ը նշանակում է տարածված, սփռված: Այսպիսով, Աստվածը մի էություն է, որը սփռված է ողջ

Տիեզերքով, ամենուրեք է: Արևը Տիեզերքի մի մասն է, Տիեզերքի մեզ ամենամոտիկ գտնվող և զորեղ ներկայացուցիչը (օբյեկտը):

Համաձայն հին առասպելների հայերը հավատեցել են, որ իրենց ստեղծել (ծնել) է Տիեզերական Հայր-ԱՍՏՎԱԾ ԱՐ-ը Երկրի - Զրի - Մայր -ԱՍՏՎԱԾՈՒՀՈւ հետ: Նրա անունը եղել է “ՀԱՅԱ”: Հայերեն այդ անունը նշանակում է. “Ես հայ-ուհի (եմ)”:

Հին ժամանակներից հայերն իրենց երկիրն անվանում են Արմենիա (ու նրա բնակիչներին՝ արմեններ) և Հայաստան (հայեր): Այս երկու անվանումները համազոր են և նշանակում են “Ար • մեն • իա” = “Արևի (ԱՐ-ի) մարդկանց երկիր” և Հայա-ստան = “Մայր հողի երկիր” կամ “Հայ • յա • ստան = իմ հայկական երկիր”: Այսպիսով, այս երկու անվանումները գալիս են Ար - Հայր (Հայրենիք) և Հող - Մայր (մայր հող) անուններից: Սա ևս մի ապացույց է այն բանի, որ Հայաստանում տղամարդն ու կինը հին ժամանակներից (մինչև այժմ) հավասար են եղել: Ցավոք շատ հեղինակներ սխալ կարծիք ունեն այն մասին, որ հայերն իրենց երկիրը անվանում են Հայաստան, իսկ Արմենիա անունը օգտագործում են այլ երկրների մարդիկ: Դա իհարկե սխալ է, որովհետև.

ա) երկու անվանումն էլ, ինչպես վերը ասվեց, գալիս են հայոց լեզվից՝ հայկական հին աստվածների անուններից;

բ) բոլոր երկրներում չէին կարող անվանել միևնույն անունով (Արմենիա), այլ կօգտագործեին տարբեր անուններ, այն անունները, որոնք իրենք կոչեին: Այսպիսով, եթե ամենուրեք օգտագործվել է միևնույն անունը, դա նշանակում է, որ անվանումը վերցված է մի տեղից (երկրից);

գ) անվանումը գալիս է այն երկրից, որի լեզվում այն ունի իմաստ, կարող է բացատրվել;

դ) ինչպես վերը ասվեց, երկու անվանումն էլ հայերենով ունեն համապատասխան բացատրություն: Ուրեմն “Արմենիա” և “Հայաստան” բառերը հայերեն են:

Ավելի ուշ Հայա անունը հայերենում ձևափոխվել է ու դարձել Գայանե և այլ լեզուներում՝ “Գեա” (հույների Երկրի Աստվածուհին է), “Եվա” - Աստվածաշնչում և այլն:

Հայերի համար մոր կոնցեպցիան այնքան վեհ է եղել, որ համարվում էր, որ նույնիսկ Արևը ամեն օր արևամուտին գնում էր հանգստի իր մոր մոտ (մայր է մտնում), այսինքն՝ հայկական սարերի ետև կամ ծովի, օվկիանոսի մեջ: Այստեղից է գալիս նաև “Արմորիկա” բառը ֆրանսիայի հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Բրետան թերակղզու հին հայկական անվանումը, ուր բնակվում էին

բրետոնացիները = կելտերը = հայերը (տես ստորև): “Ար • մոր • իկա” նշանակում է. “Արևը մոր մոտ է գալիս”, որովհետև մարդիկ ամեն օր տեսնում էին, ինչպես է Արևը նստում Ատլանտիկ օվկիանոսը:

Մեծ հարգանքն ու սերը դեպի հայրն ու մայրը հայերը պահպանում են մինչև այժմ, և դա հայկական ավանդության գլխավոր գծերից մեկն է: Հայերը, գուցե միակ ազգն են աշխարհում, որոնք մինչև հիմա երգվում են Արևով. “Հորս արև”, “Մորս արև”, “Արևս վկա”, ուր Արևը նշանակում է նաև նրանց կյանքը:

Բարի Արև - Աստծո կրոնը հայերը հետագա հազարամյանկների ընթացքում տարածել են շատ ուրիշ ցեղերի ու ժողովուրդների մեջ: Հայերը պահպանել են Արև-Աստծո կրոնը մինչև քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն մ.թ 301թ. ընդունելը:

Իրականում Արևի պաշտամունքը այժմ էլ է շարունակվում, քանի որ քրիստոնեությունում Հայր Աստվածը նույն հայկական հին Ար-Հայր Աստվածն է, որի գավակն է Հիսուս Քրիստոսը, որը բարության Իր ուսմունքով Հայր-Աստծո՝ նույն հին հայկական Արև-Հայր-Աստծո որդին է: Այնպես որ Հիսուս Քրիստոսը հայ է եղել (և է):

Քրիստոնեությունը, այդ մեծ ու քաղաքակիրթ կրոնը, չէր կարող ծագել մի օրվա մեջ: Քրիստոնեությունը զարգացել է երկար ժամանակամիջոցում, խոր են ու մեծ նրա արմատները ու ակունքները, որոնք սկիզբ են առնում հնագույն հայկական Արև -Հայր -Աստծո բարի կրոնից:

Այսպիսով, Արևի կրոնը հեթանոսական կամ կռապաշտական անվանելը ճիշտ չի: Արևի հին կրոնում չկան կուռքեր, ֆետիշներ, կրակ, զոհաբերություններ, ինչպես նաև վայրի պարեր: Դա եղել է հին ու քաղաքակիրթ ժողովրդի՝ հայերի մարդկային ու բարի կրոնը: Ու մինչև հիմա քրիստոնեությունում էլ Հայր-Աստվածը Արևն է (ԱՐ-ը):

Այս բոլորը չի նշանակում, որ ես ուզում եմ վերադարձնել Արևի պաշտամունքը, ես ուզում եմ պարզաբանել ու պատմել պատմական իրողությունը, ինչպես այն եղել է:

Արիական Մեծ Արև-Հոր Գլխավոր Աստված ԱՐ-ի պաշտամունքը Հայաստանում եղել է մոտ 50 հազար տարիների ընթացքում: ԱՐ-ը եղել է գլխավոր Աստվածը բոլոր հայկական թագավորություններում, իսկ հետո ընդունվել է բազմաթիվ այլ երկրներում: Անգլիացի պատմաբան Արչիբալդ Սեյսը գրում է. “Արա”-ի (ԱՐ-ի) պաշտամունքը ծնավորվել է Հայկական Լեռնաշխարհում, ապա հետո տարածվել է հին աշխարհի շատ ցեղերի ու ազգերի մեջ” [78, էջ 13]:

Եվ իրոք, այլ երկրներում գլխավոր աստվածներն էին. ՐԱ-ն՝ Եգիպտոսում,

ԱԱՐԱ-ն՝ Ասորեստանում, ԱՐԻԱ-ն՝ Բաբելոնում, ԱՐԱՄԱԶԴ-ը (ՈՐՄԻՉԴ)՝ Իրանում, ԱՐԵՍ-ը, ԱՊՈԼՈՆ-ը՝ Հունաստանում, ՅԱՐ-ը (ՅԱՐԻԼՈ)՝ սլավոնական երկրներում, ԱՐԱԼԻ-ն՝ Վրաստանում, ԱԼԼԱՀ-ը՝ Իսլամի երկրներում և այլն:

Ուսումնասիրությունների արդյունքը ցույց է տալիս, որ հնդեվրոպացիների կուլտուրան ծագել է միևնույն, միակ աղբյուրից: Այդ հաստատվում է նաև հին հայկական “Սասնա ծռեր” էպոսի, հնդկական վեդերի, Իրանական “Ավեստայի” միջև եղած նմանությամբ: Այդ նմանությունը իր հերթին հաստատում է, որ արիացիները Հայկական Լեռնաշխարհից տարածվել են դեպի Սուներ (Շուներ) մ.թ.ա. 4-րդ հազարամյակում և դեպի Հնդկաստան, Հունաստան, Իրան մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներում [78, էջ 11]:

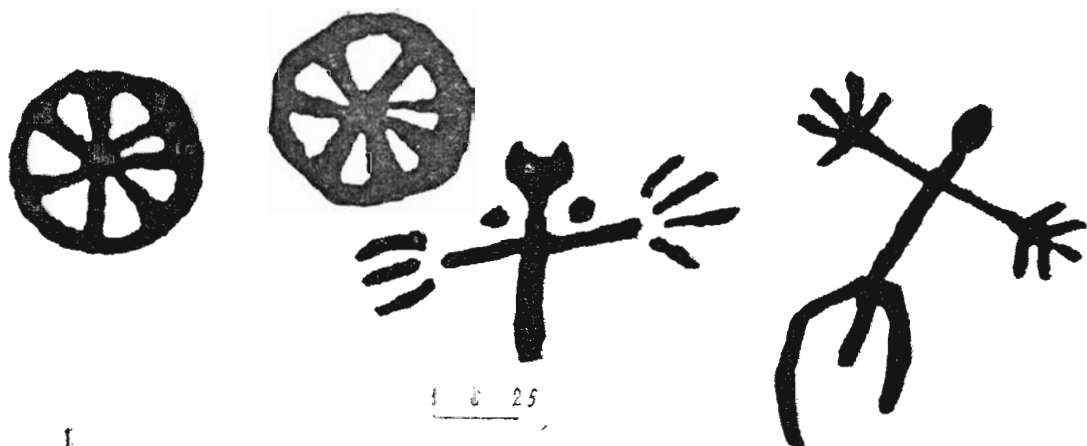
Ամերիկյան գիտնականներ Լիթլ Ռոբինսոնը ու Էդգար Քեյսը կարծում են, որ տարբեր երկրների (Եգիպտոսի, Ասորեստանի, Պարսկաստանի, Հունաստանի, Յուկատանի, Մեքսիկայի, Մայայի և այլն) հնագույն մշակույթները (սֆինսքները բուրգերը) “զարմանալիորեն նման են” և “ընդհանուր ակունքներ ունեն”: Լ.Ռոբինսոնի գրքում ասված է. “Րե կամ Րա անունը կապված է եղել Արևի Աստծո հետ՝ բոլոր աստվածներից գլխավորի անվան հետ: Այն կարող էր Կովկասից եկած լինել” [79, էջ 73]:

Այժմ հին Հայաստանի տարբեր մասերում Գլխավոր ԱՐ Աստծո անունը նույնպես աղավաղված է: Օրինակ, Վանա լճի շուրջ (Հայկական Լեռնաշխարհ) ապրող հայերն իրենց անվանել են ՀԱՐԴԵՐ, ինչը նշանակում է Հ • ԱՐ • Դ = արևապաշտներ = հայեր: Բայց հիմա այդ անունը օգտագործվում է որոշ աղավաղումով՝ Հալդ կամ Չալդ ու շատ հեղինակներ օգտագործում են այդ անունը նաև որպես Հալդերի (Չալդերի) Գլխավոր Աստծո անունը:

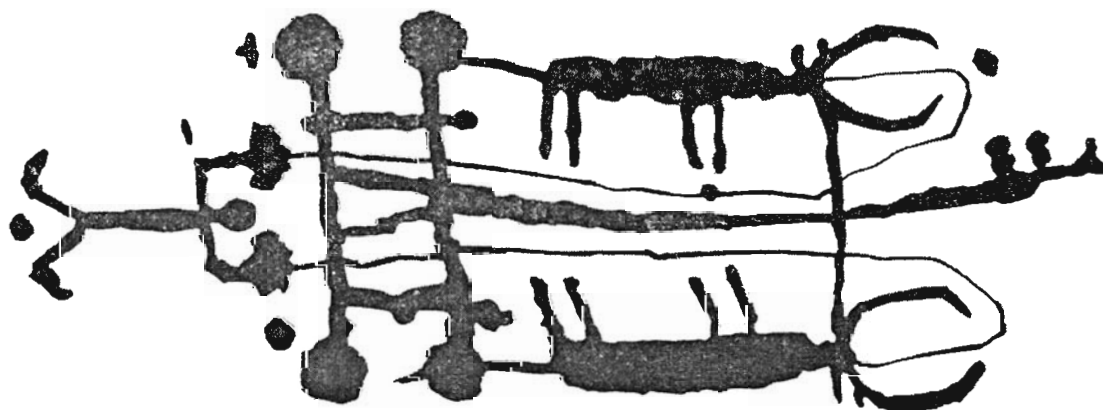
Այժմյան Հայաստանում՝ Վարդենիսի, Սյունիքի (Զանգեզուր), Արագածի լեռնային շրջաններում, Եղեգիս, Արփա, Որոտան գետերի ակունքներում և այլուր քարերի վրա քանդակած հսակայական քանակությամբ ժայռապատկերներ կան: Հատկապես շատ, ավելի քան 2000 հատ ժայռապատկերներով քարեր են հայտնաբերվել Ուխտասարի վրա, Սիսիանի մոտակայքում, 3300 մետր բարձրության վրա: Ժայռապատկերների մի այլ ստեղծագործ կենտրոն կա էլի Սիսիանի մոտ գտնվող Զերմաջուր սարի վրա և այլն:

Հայ պատմաբաններ Գ.Հ.Կարախանյանը և Պ.Գ.Սաֆյանը “Սյունիքի ժայռապատկերները” գրքում ներկայացրել են ժայռապատկերների խմբատեսակների 342 աղյուսակ [52]: Այստեղ կան հին ժամանակների կենդանիներից մեծ մասի մ.թ.ա. 5 – 3-րդ հազարամյակների ժայռապատկերներ, ինչպես և որսի տեսարաններ՝ այծեր, մուֆլոններ, վիթեր, եղնիկներ, վայրի ցուլեր (զուբրեր),

ծիեր, շներ, գայլեր, շնագայլեր, հովազներ, արջեր, առյուծներ: Կան նաև փորագրած շատ նկարներ, որոնք պատկերում են արևածագը, տես Նկ. 57, 58: Այդ երկու՝ 57 և 58 նկարների համեմատությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ անիվը հայտնագործված է Հայաստանում մ.թ.ա 5-րդ հազարամյակից շատ ավելի վաղ, որպես Արևի նկարի մոդելը:



Նկ. 57. Արևածագի (երկու պահի) ժայռապատկեր (մ.թ.ա. 5-րդ հազարամյակ) [52]



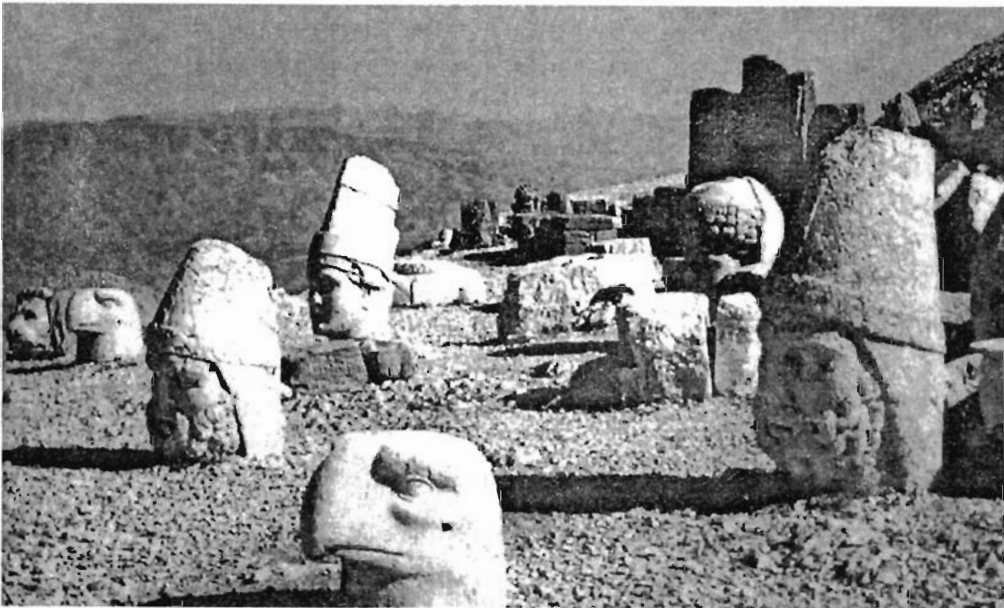
Նկ. 58. Եզներով լծած քառանիվ սայլի ժայռապատկեր (մ.թ.ա. 4-րդ հազարամյակ) [52].

Հայաստանում եղել են նաև Արևի Աստծուն նվիրված բազմաթիվ տաճարներ՝ Էջմիածնում, Ջվարթնոցում, Քարահունջում, Գառնիում և այլն: Գլխավոր տաճարը գտնվել է Ղարանաղյաց շրջանի, Անիի ամրոցում, ուր գլխավոր քուրմի կենտրոնն էր: ՂԺբախտաբար, քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո բոլոր տաճարները (բացի Գառնու տաճարից) քանդվել են, և նրանց հիմքերին կառուցվել են քրիստոնեական եկեղեցիներ: Նկար 65 պատկերված է ԱՐ-Հայր Աստծո տաճարը Գառնիում, ժամանակակից Հայաստանում (մ.թ.ա. 1 – 2-րդ դար):

Նկար 66 պատկերված է ԱՐ Աստվածը առյուծի վրա կանգնած: Այդ ֆրեսկան (որմնանկարը) հայտնաբերվել է Էրեբունի հին ամրոցի (Երևան) պեղումների և վերականգնողական աշխատանքների ժամանակ նրա ներքին պատերից մեկի վրա (մ.թ.ա. 8-րդ դար) [78]:

Վանա լճից դեպի արևմուտք, Եփրատ գետի աջ ափին Նեմրուք սարի լանջին՝ պատմական Հայաստանի երկրամաս Գամիրքում (Կապադովկիայում, այժմ Թուրքիա) մի եզակի հին հուշարձան կա մեծ, 9 մետր բարձրություն ունեցող արձաններով (գահերին բազմած). հայոց Գլխավոր Աստված ԱՐ-ի, Նրան նման ԿԵՍԱՐԻ (հայոց թագավորների տիտղոսը), ԱՆԱՀԻՏ Աստվածուհու, ՎԱՀԱԳՆ Աստծո, ՏԻՐ Աստծո, ինչպես նաև ԱՐ Աստծո խորհրդանիշներ՝ Առյուծի և Արծվի:

Ցավոք, այդ եզակի հուշարձանը քանդել են: Նկար 59 պատկերված են այդ արձանների գլուխները [73, էջ 21]: Ավելի մանրամասն այդ հուշարձանի մասին տես Բաժին 3.2(3):



Նկ. 59. Եզակի հայկական քանդված Մոնումենտ Գամիրքում (Կապադովկիայում, այժմ Թուրքիա) աջից ծախ՝ ԱՐ Աստծո, ԱՆԱՀԻՏ Աստվածուհու, Արծվի, ՎԱՀԱԳՆ Աստծո, Հայոց ԿԵՍԱՐԻ, Արծվի, Առյուծի գլուխներով [73]:

Քրիստոնեությունը, որպես քաղաքակիրթ ազգերի բարի, մարդասիրական կրոն հայերն ընդունել են ավելի վաղ, քան այլ ազգերը, որովհետև այն եղել է նրանց Արև - Հոր բարի և մարդասիրական կրոնի շարունակությունը, ինչպես նաև այն պատճառով, որ քրիստոնեական Հայր - Աստվածը (մինչև այժմ) նույն հայոց ԱՐ - Հայր Գլխավոր Աստվածն է:

3.2(2). ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՅԼ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐ

Մեծ արիական Արև - Հայր Գլխավոր ԱՐ Աստծո պաշտամունքը Հայաստանում ծագել է մոտ 50 հազար տարի առաջ:

Բացի ԱՐԻՑ և Հայայից հայերը ունեցել են նաև ուրիշ աստվածներ:

ԱՆԱՀԻՏ աստվածուհին ԱՐԻ դուստրն է, Նա շատ հարգված ու սիրված է եղել Հայաստանում, Նրան կոչել են “Մայրության Աստվածուհի”, նաև “Ոսկե Մայր” և “Ոսկե ծնունդ”:

Նրա գլխավոր տաճարները գտնվել են. Բարձր Հայքի Եկեղյաց շրջանում, Երիզավանում (հետագայում՝ Երզնկա), Տարոնի Աշտիշատում (Վանա լճից դեպի արևմուտք), ուր գտնվել է “Անահիտի աթոռը”, ինչպես նաև Արտաշատում, Բազարանում և այլուր:

Նրա գլուխը (կոտրած արծանի մի մասը) պահվում է Բրիտանական թանգարանում, պատկերված է Նկ. 67-ում:

ՆԱՐ կամ ՆԱՆԵ Աստվածուհին ԱՐ-ի դուստրն է, իմաստության Աստվածուհին: “Նար” հայերեն նշանակում է “առաջնորդող, առաջնորդ”: “Նանե (Նանի)” նշանակում է “մայր, տատ”, ինչպես նաև “ստնտու, սնող”:

Նրա տաճարը գտնվում էր Դարանաղյաց շրջանի Թիլ քաղաքում:

ՎԱՀԱԳՆ, պատանի Քաջն Վահագնը կամ Վահագն Վիշապաքաղը՝ Չարի ու վիշապներին ոչնչացնողը: Նրան ջերմորեն սիրում էին, համարում էին արիության, խիզախության, ուժի, հերոսության, կայծակի ու (ավելի ուշ) պատերազմի Աստված:

Նրա “ծննդյան” ենթադրյալ տարեթիվը մ.թ.ա. 22946 թվականի Արեգի 1-ն է (մարտի 21), երբ սկսվել է առաջին հայկական (արևային) օրացույցը (տես ՄԱՍ 1, Գլուխ 1.17): Նկար 68-ում պատկերված է նրա ծննդյան պահը (տես նաև էջ 176):

Նա իր կնոջ, ԱՍՏՂԻԿԻ հետ ապրում էր ամրոցում, Վանա լճի ափին: Նրան նվիրված գլխավոր տաճարները գտնվում էին Աշտիշատում (Տարոնի շրջան), Վանա լճի մոտ, Վասպուրականում և Բարձր Հայքում: ՎԱՀԱԳՆԻ արձանը Երևանում ներկայացված է Նկ. 69-ում: Նրա գլխի հին արձանը (որը, ըստ ամենայնի, ստեղծված է մինչև Մեծ Զրիեղեղը, տես Բաժին 3.1(9), ներկայացված է Նկ. 59-ում (պատանի Աստված):

ԱՍՏՂԻԿ Աստվածուհին, ԱՐ-ի դուստրը և ՎԱՀԱԳՆԻ կինը, եղել է հայերի կողմից շատ սիրված երկնային լույսի, ջրի, սիրո և գեղեցկության Աստվածուհին: Նրա անունը հին Հայաստանում դրվել է Արևից ու Լուսից հետո երկնային ամենապայծառ մարմնին՝ Արուսյակին (Վեներային): “Վարդավառի” տոնին նրան վարդեր էին նվիրաբերում: “Աստ” հայերեն նշանակում է “Տիեզերք”, “Աստղ” (տիեզերական նյութի խտացում) - այսինքն՝ “աստղ”, “Աստղիկ”՝ “փոքր աստղ”:

Նրա տաճարները գտնվել են Տարոնի մարզի Աշտիշատում և Վանա լճի ափին:

Նրա անունը ընդօրինակել են այլ ժողովուրդներ, տալով իրենց աստվածուհիներին. Աստարտ, Իշտար, Իսիդա, ինչպես նաև միջազգային “աստրոնոմիա - աստղագիտություն” և “ստար - աստղ”: Հայերենում “աստղ” բառը ծագել է ԱՍՏՂԻԿԻՑ (կամ ընդհակառակը):

ՏԻՐ Աստվածը Գրի Աստվածն է, ԱՐ-ի գրագիր-օգնականը (քարտուղարը), գրավոր խոսքի, գիտության և արվեստի պահպանողը: Նա ուներ “սպիտակ” ու “սև” մեծ գրքեր, որոնց մեջ գրանցում էր մարդկանց լավ և վատ արարքները: Նա նաև բացատրում էր երազները:

Նրա տաճարները գտնվում էին Արարատի շրջանի Երազամույնում (Զվարթնոց), Քարահունջում, Կաղզվանում, Արագածում, Վանում և այլն:

ՏԻՐ հին Աստծու առկայությունը վկայում է նաև այն մասին, որ հին Հայաստանում գիր է եղել:

ՄԻՀՐ Աստվածը (Մարդուկ) Արի զավակն է, լույսի, կրակի Աստվածը, արդարության ու ճշմարտության պահապանը: Նրա պաշտամունքը, ըստ ամենայնի, ծագել է մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի սկզբին:

Նրա տաճարները գտնվել են Դերջանի մարզի Բազառիձում, Փոքր Հայքում և այլ վայրերում:

ՎԱՆԱՏՈՒՐ Աստվածը ԱՄԱՆՈՐԻ տոն օրով (Նոր Տարի), պտղաբերության, հյուրասիրության, բերքի, խաղողի, երջանկության (ուրախության) Աստվածն է: Այդ տոնը նշվում էր յուրաքանչյուրի տանը ամեն Նոր Տարուն:

Նրա տաճարը գտնվում էր Բագրևանդի մարզի Բագավանում:

Հայ ժողովուրդը աստվածացրել է նաև իր սիրելի ու հերոսական որոշ կեսարներին (արքա-գլխավոր քուրմերին)՝ Արամ I-ին, Հայկին և Արա Գեղեցիկին.

– ԱՐԱՄ I (Ար • ամ = Արևի որդի) կամ ավելի ուշ՝ ԱՐԱՄԱԶԴ (Ար • ամ • ազդ = Արևի առաջին որդին) եղել է Հայաստանի առաջին թագավորը (Կեսարը), որն ապրել է մ.թ.ա. մոտավորապես 40 հազար տարի առաջ: Նա եղել է Աստծո ստեղծած առաջին մարդը Երկրի վրա (Աստվածաշնչյան Ադամը):

– ՀԱՅԿ, որը հաղթել է Բելին (Նեմրոդին), որը Բաբելոնի զորքով եկել էր Հայաստանը տիրելու (մ.թ.ա. 2492), կառուցել է Բաբելոնի աշտարակը և Մեծ Բուրգը:

Նրա անվամբ է կոչվել Հայկի համաստեղությունը (այժմ Օրիոն): Հայկ կեսարի՝ հաղթողի և հզոր նետածիգի Երևանում գնտվող արձանի լուսանկարը ներկայացված է Նկ. 71-ում:

– ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ կեսարը, որը եղել է հայրենիքի և ընտանիքի պահապանը ու պաշտպանը: Նա ընկավ հանուն Հայրենիքի (մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակ) երկիրն իրեն ենթարկելու նպատակով Հայաստան խուժած ասորական բանակի ու նրա դաժան ու նենգ թագուհի Շամիրամի դեմ մղված ճակատամարտում:

Հին հայկական բոլոր աստվածների անունները մինչև հիմա պահպանվել են, ինչպես նաև օգտագործվում են որպես տղամարդկանց ու կանանց անուններ ու ազգանուններ:

Հայկական հին աստվածներն իրենց անուններով (կամ նրանց աղավաղված տեսակով) ու իրենց ֆունկցիաներով հետագայում անցել են այլ ժողովուրդների աստվածների պանթեոնները: Օրինակ, Եգիպտոսում՝ ԱՐ (ՐԱ), Հայա (Իսիդա), Արամ (Գոռ), Հայկ (Օսիրիս, Օրիոն); Պաղեստինում՝ Վահագն (Վահալ) և Աստղիկ (Աստարտ); Իրանում՝ Արամ, Արամազդ (Որմիզդ); Հունաստանում՝ ԱՐ (Զևս), Անահիտ (Արտեմիս), Աստղիկ (Աֆրոդիտե), Տիր (Ապոլոն), Վահագն Հերակլ) և այլն:

3.2(3). ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԳԱՄԻՐՔՈՒՄ (ԿԱՊԱՂՈՎԿԻԱՅՈՒՄ)

Պատմական Հայաստանի երկրամաս Գամիրքում (այժմյան Կապադովկիայում), Նեմրուք սարի (բարձրությունը 2150մ) լանջին, որը գտնվում է Եփրատ գետի աջ ափին, հին քաղաք Սամոսատի մոտակայքում (ներկայիս Ադիյամանի մոտ, այժմ Թուրքիայում) կա քարե մեծ հին Մոնումենտ- սրբավայր, նվիրված հայկական աստվածերին՝ մեծ 9 մետրանոց արձաններով (գահերին նստած): Դրանք աստվածների արձաններն էին.

ԱՐ (Արև) – հայերի գլխավոր Աստվածը;

ԿԵՍԱՐ – ԱՐ-ի նմանությամբ կեսարների (հայ թագավորների) կերպարը;

ԱՆԱՀԻՏ – ԱՐ-ի դուստրը;

ՎԱՀԱԳՆ – պատանի Աստված, Չարի ոչնչացնողը;

ՏԻՐ – երիտասարդ Աստված, ԱՐ-ի “քարտուղարը”,

ինչպես նաև (ավելի փոքր գահերին նստած) ԱՐ-ի խորհրդանիշը հանդիսացող Առյուծն ու Արծիվը: Կան այնտեղ նաև քարե բարեխֆներ:

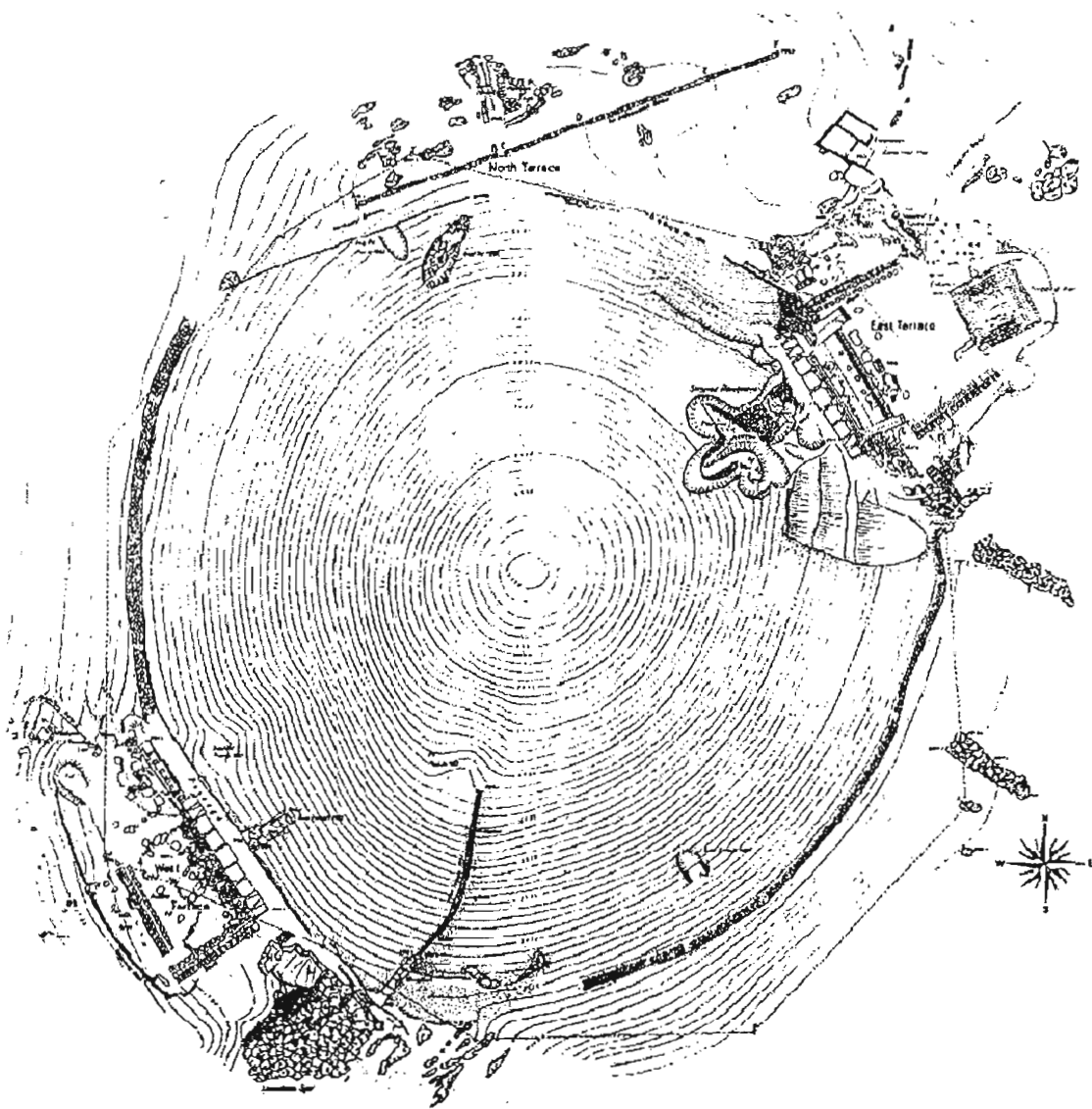
Ցավոք, այդ եզակի հուշարձանը այժմ վայրագաբար քանդված է, բոլոր արձանների գլուխները պոկված են, դեմքերը վնասված են և այլն: Որոշ գլուխներ առանձին ընկած են (տես Նկ. 59):

Ավելի մանրամասն տեղեկություն Մոնումենտի այժմյան վիճակի մասին մենք ստացանք ինտերնետից [105]: Մոնումենտի սխեման բերված է Նկ. 60-ում: Մոնումենտը բաղկացած է երեք մասից, որոնք տեղավորված են Նեմրուք սարի լանջին գտնվող երեք արհեստական մեծ դարատափերի վրա (տե՞ռասների). արևելյան, արևմտյան և հյուսիսային: Մոնումենտի արևելյան և արևմտյան մասերը (դարատափերը) գրեթե նույնն են: Նրանք բաղկացած են հինգ մեծ և չորս ավելի փոքր գահերից, յուրաքանչյուրը՝ մեկ նստած մեծ արձանի համար: Հինգ գահերը աստվածների համար են և չորսը՝ ԱՐ-ի խորհրդանիշ՝ Առյուծների ու Արծիվների համար:

Ցավոք, արձանների ոչնչացնելու պրոցեսը շարունակվում է մինչև այժմ: Օրինակ, արևելյան դարատափի լուսանկարին (Նկ. 73), որն արվել է 1883թ., երևում են աստվածների քանդված արձաններ, բայց Անահիտ Աստվածուհու արձանը դեռ գլուխ ունի: Նկար 74-ում բերված է նույն արևելյան դարատափի մի ուրիշ լուսանկար (որն արված է 1995թ.), ուր Անահիտ Աստվածուհու արձանն ու գլուխը արդեն բացակայում են:

Նկար 75-ում պատկերված է արևմտյան դարատափը դատարկ գահերով և ԱՐ-ի, Վահագնի ու Տիրի պոկված գլուխներով: Նկար 76-ում պատկերված է

Առյուծի բարեկեֆը արևմտյան դարատափին (1883թ. լուսանկար), իսկ Նկ.77-ում՝ Առյուծի նույն բարեկեֆն է վնասված դեմքով ու մարմնով (1996 թ. լուսանկար):



Նկ. 60. Գամիրքի Մոնումենտի սխեման:

Նեմրութ սարի վրայի Մոնումենտին վերաբերող բոլոր պատմական նյութերը (Նկ. 59, 60, 73-75) նույնպես աղավաղված են: Հին հայկական աստվածների անունները փոխարինված են հունական աստվածների անուններով [105]: Կեսարի արձանի մասին ասված է, որ դա Անտիոք I է (Կապադովկիայի թագավորը) և որ իբրև ողջ Մոնումենտը նա է կառուցել մ.թ.ա. 1-ին դարում:

Այս ամենը սխալ է, որովհետև.

1. Կապադովկիան հնագույն ժամանակներից Մեծ Հայքի Գամիք մասն է եղել (տես Գլուխ 3.4(2).): Մ.թ.ա. 2-րդ դարում կարճ ժամանակով Կապադովկիան եղել է Հռոմի կայսրության տարածքում, բայց մ.թ.ա. 1-ին դարում Տիգրան II Մեծը այն վերադարձրել է Մեծ Հայքի սահմանները:

2. Անտիոք I երբեք չէր հանդգնի կանգնեցնել իր արձանը ԱՐ-ի (կամ Ջևաի, եթե հավատ ընծայենք Թուրքիայից վերը բերված տեղեկությանը) դեմքով: ԱՐ-ին նման կարող էին լինել միայն հայկական Մեծ Հայքի կեսարները, որոնք թագավոր էին, և քուրմ միաժամանակ: Կեսար բառը հայերեն նշանակում է “Կիսաստված” կամ՝ “Կես Ար”, այսինքն, Երկրի վրա “Արևին հավասարը”:

3. Առյուծն ու Արծիվը ԱՐ-ի խորհրդանիշներն էին միայն Հայաստանում: Ավելի ուշ, ենթադրաբար Մեծ Ջրհեղեղի ժամանակ, ևս մի խորհրդանիշ է ավելացել. խոյը (միևնույն ժամանակ՝ կենդանակերպի համաստեղություններից առաջինի անունը): Այնպես որ մենք կարող ենք ենթադրել, որ Նեմրութ սարի Մոնումենտը կառուցվել է մինչև Մեծ Ջրհեղեղը և, իհարկե, հայերի ծեռքով:

4. Այդ եզակի և գերաշխատատար Մոնումենտը կառուցելու համար անհրաժեշտ էր կատարել հսկայական հողային աշխատանքներ, այդ ի գործու կլինե՞ր կատարել միայն մեծ երկրի, ինչպիսին էր Հայաստանը, հզոր թագավորը:

ԳԼՈՒԽ 3.3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ (մ.թ.ա. 50 - 20-րդ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿՆԵՐՈՒՄ)

Հայաստանի բնակլիմայական բարենպաստ պայմանները նպաստել են մարդկանց և նրանց գիտելիքների, տեխնոլոգիաների, փորձի ու մշակութային, սոցիալական ու մարդկային հարաբերությունների արագ զարգացմանը: Ամռանը մարդիկ գիտեին, որ նորից պիտի ծմեռ գա, այսինքն անհրաժեշտ է նախապատրաստվել. տաք հագուստ պատրաստել կենդանիների կաշվից, չորացնել մրգերը, միս ապխտել, վառելափայտ հավաքել, կառուցել տաք և բնակվելու համար ավելի հարմար տներ և այլն: Մարդիկ շատ աշխատանք

ունեին, որն անհրաժեշտ էր անել: Շուտով նրանցից շատերը սովորեցին որոշ աշխատանքներն ավելի լավ և արագ կատարել: Այդ ընթացքում փորձ ծեռք բերվեց, զարգացան գիտելիքները, տեխնոլոգիաները, գործիքներն ու պարզ դազգահները, ինչպես նաև լեզուն և մարդկային հարաբերությունները: Զուգընթաց զարգանում էին անասնաբուծությունն ու գյուղատնտեսությունը: Հայ (արմենոիդ) ռասան ծնավորվել է սրանից մոտավորապես 45-40 հազար տարի առաջ: Այդ ժամանակ չորս կողմը որևէ այլ ռասաներ չկային:

Հայերն սկսեցին ապրել բնակավայրերում ու գյուղերում՝ անցնելով նստակյաց կյանքի: Նրանք արդեն ցեղեր չէին, այլ խմբակցություններ, որոնք հետզհետե վերածվում էին փոքր պետությունների, ունեին իրենց առաջնորդները. իշխանները, հետո՝ թագավորը, որը նաև գլխավոր քուրմն էր:

Հայ ազգը իր լեզվով, մշակույթով և երկրով ծնավորվել է մ.թ.ա. մոտավորապես 40-րդ հազարամյակում, և ավարտվել է հայկական պետության (երկրի վրա առաջին պետության) ծնավորումը:

ԱՐՄԵՆԻԱ - ՀԱՅԱՍՏԱՆ պետությունը ծագել է Հարավային Կովկասում, Արարատ սարի և Վանա լճի շուրջը գտնվող տարածքներում (Հայկական Լեռնաշխարհում): Այն եղել է առաջին քաղաքակրթությունն աշխարհում:

Այս գույգ անվանումները՝ Արմենիա-Հայաստան (և արմեններ-հայեր) գալիս են շատ հին ժամանակներից, ԱՐ - Հայր Գլխավոր Աստծո և Երկրի, օրի, Մայր-Աստվածուհու՝ Հայայի անուններից (տես Գլուխ 3.5.): “Արմենիա” բառը հայերեն նշանակում է “Ար • մեն • իա”= Արևի մարդկանց երկիր”: “Հայաստան” բառը նշանակում է “Հայայի եկիր”, “Հայա • ստան = հայ մարդկանց երկիր”, “Հայերի երկիր”:

“Արմենիա” բառի վերջին “-իա (յան)” մասը դարձել է հայերի ազգանունների մեծ մասի վերջավորությունը* (գումարվելով հայկական անուններին), ինչը ցույց է տալիս անձի պատկանելությունը տվյալ տեղին, կողմին: Օրինակ, Արամ - Արամյան, Արշակ - Արշակյան, Գրիգոր - Գրիգորյան, Մովսես - Մովսիսյան, Տիգրան - Տիգրանյան և այլն:

Ավելի ուշ, շատ հազարամյակներ հետո, “Արմենիա” և “Հայաստան” անվանումների վերջավորությունները, այսինքն, “իա” (կողմ) և “ստան” (երկիր) փոխառնվել են շատ այլ լեզուների կողմից իրենց երկրի անունները ստեղծելիս. օրինակ, Բրիտանիա, Բրազիլիա, Ավստրալիա, Բուլղարիա, Իտալիա, Պակիստան, Ավղանստան, Հնդկաստան և այլն:

* Կան որոշ հայկական ազգանուններ, որոնք ավարտվում են “ունի”-ով, օրինակ, Բագրատունի, Ռշտունի, Ամատունի, Մարգպետունի և այլն:



Նկ. 61. Արարատ լեռը (դեռ Թուրքիայում) և Արարատյան դաշտավայրը: Տեսարան Հայաստանից



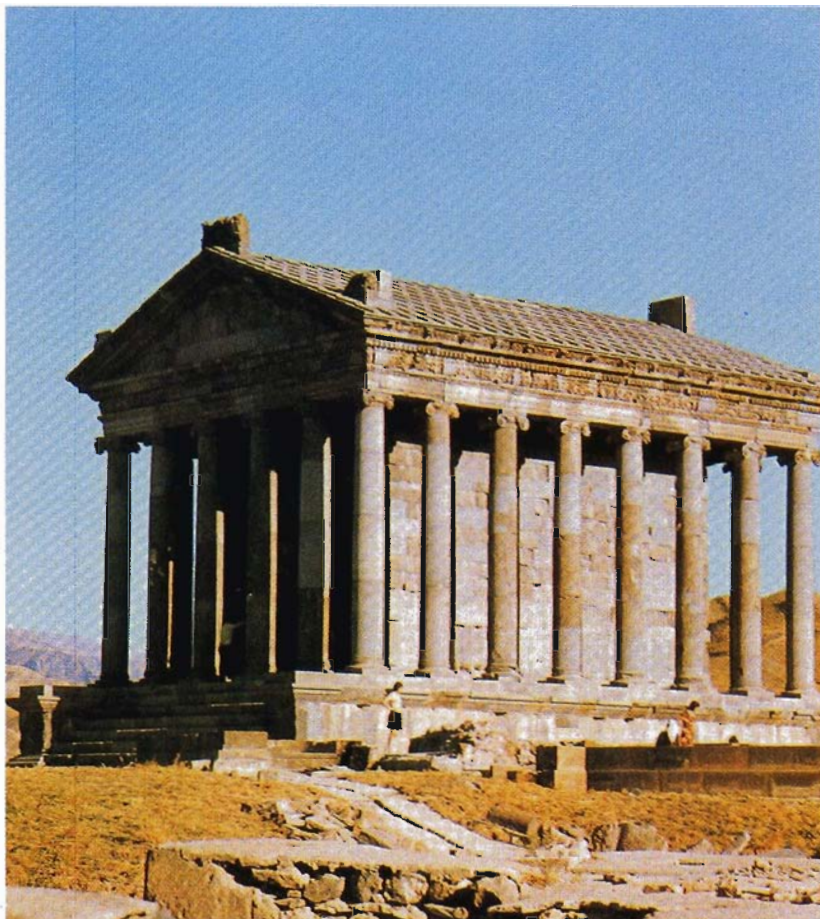
Նկ. 62. Արարատ: Տեսարան Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանից



Նկ. 63. Արարատն ու Արարատյան դաշտավայրն Արագած լեռից: Չմեռ: Առավուտ: Նկարիչ՝ Պ. Հերունի



Նկ. 64. Արևամուտն Արագած լեռան վրա: Նկարիչ՝ Պ. Հերունի



Նկ. 65. ԱՐ-Հայր Աստծո տաճարը Գառնիում, Հայաստան



Նկ. 66. ԱՐ-Հայր Աստվածը առյուծի վրա: Որմնանկար Էրեբունի (Երևան) հին ամրոցի պատին (մ.թ.ա. VIII դար)



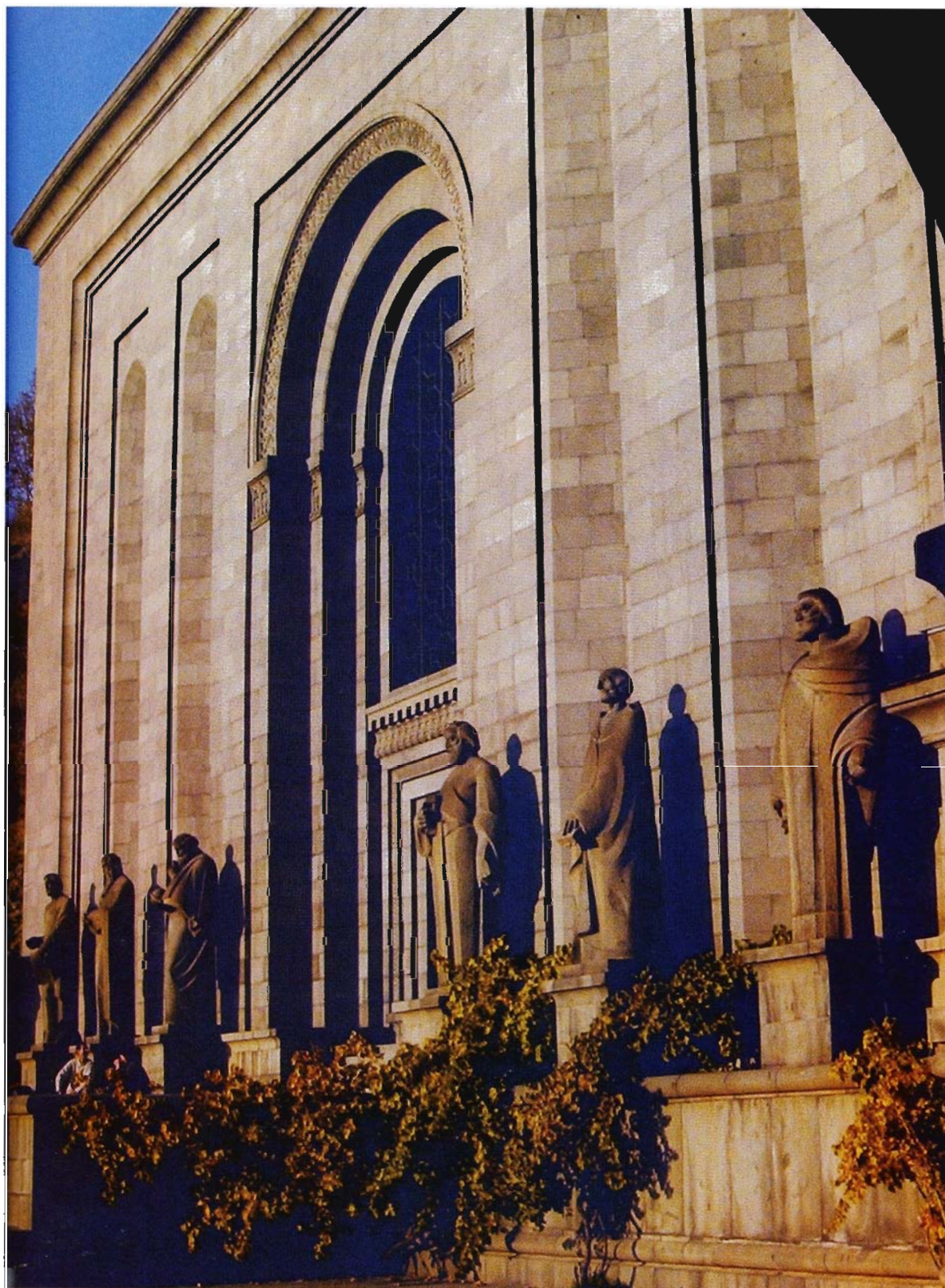
Նկ. 67. ԱՆԱՀԻՏ Աստվածուհին: Ոսկե արծանի գլուխը (բրոնզե պատճենը): Գտնվում է Բրիտանական թանգարանում



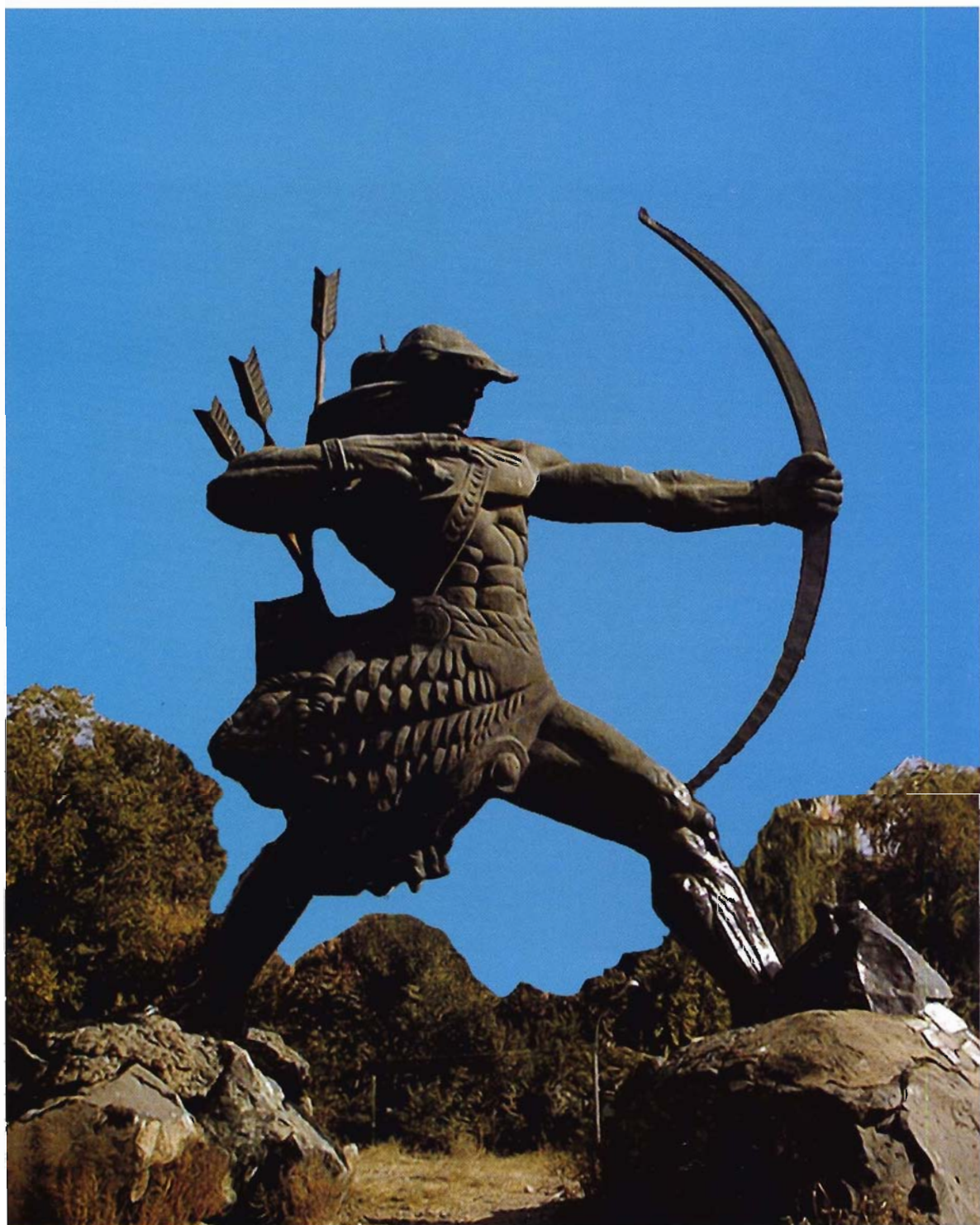
Նկ. 68. ՎԱՀԱԳՆ Աստծո Ծնունդը (չարի և վիշապների ոչնչացնողը): Նկարիչ՝ Պ. Հերունի



Նկ. 69. ՎԱՀԱԳՆԻ արծանը Երևանում



Նկ. 70. Մատենադարանի շենքը՝ հայ հնագույն գիտնականների արձաններով: Երևան



Նկ. 71. Հայոց Կեսար ՀԱՅԿԸ (մ.թ.ա. 2493-2444): Արծան
Երևանում: Քանդակագործ՝ Կ. Նուրիջանյան

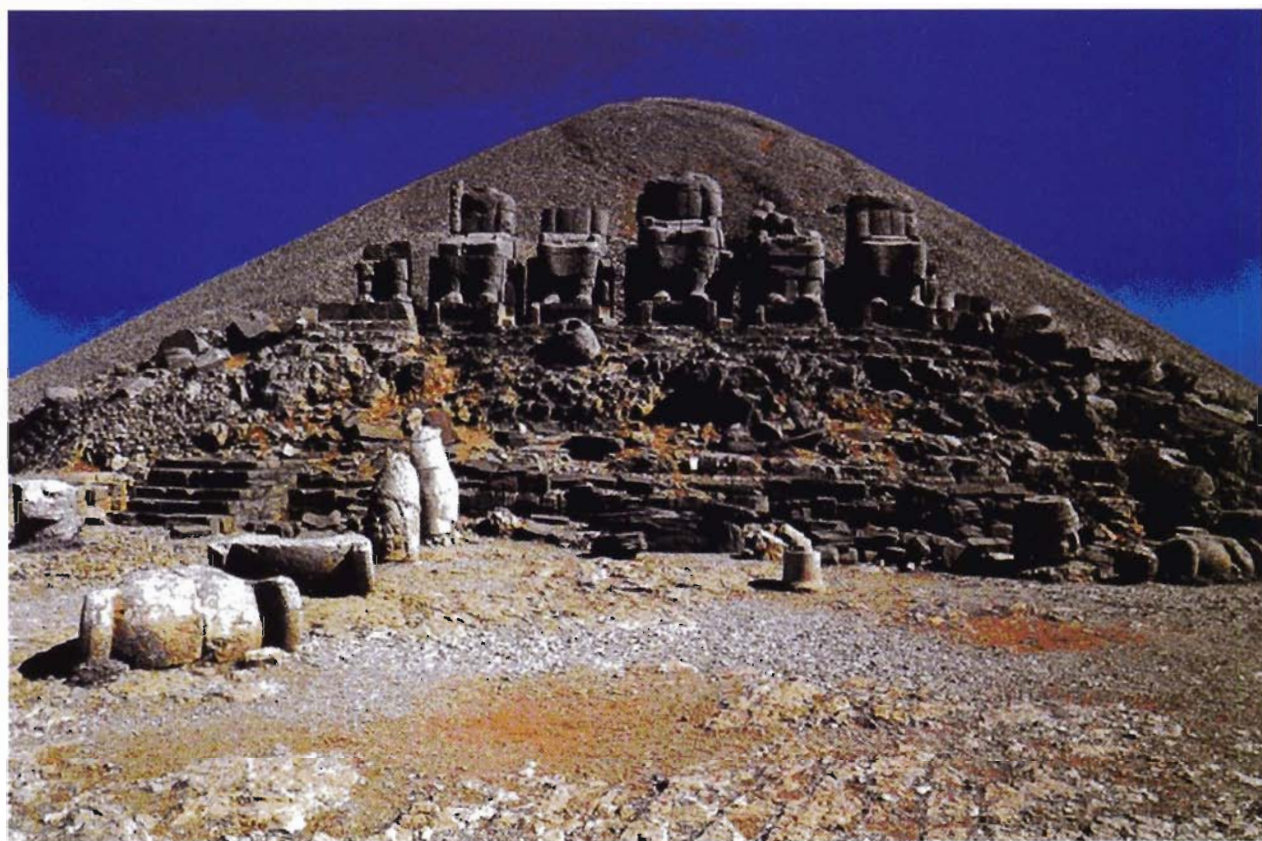


Նկ. 72. Հայոց թագավոր Տիգրան II Մեծը: Արքայաց Արքա:
Նկարիչ՝ Վ. Ղարիբյան

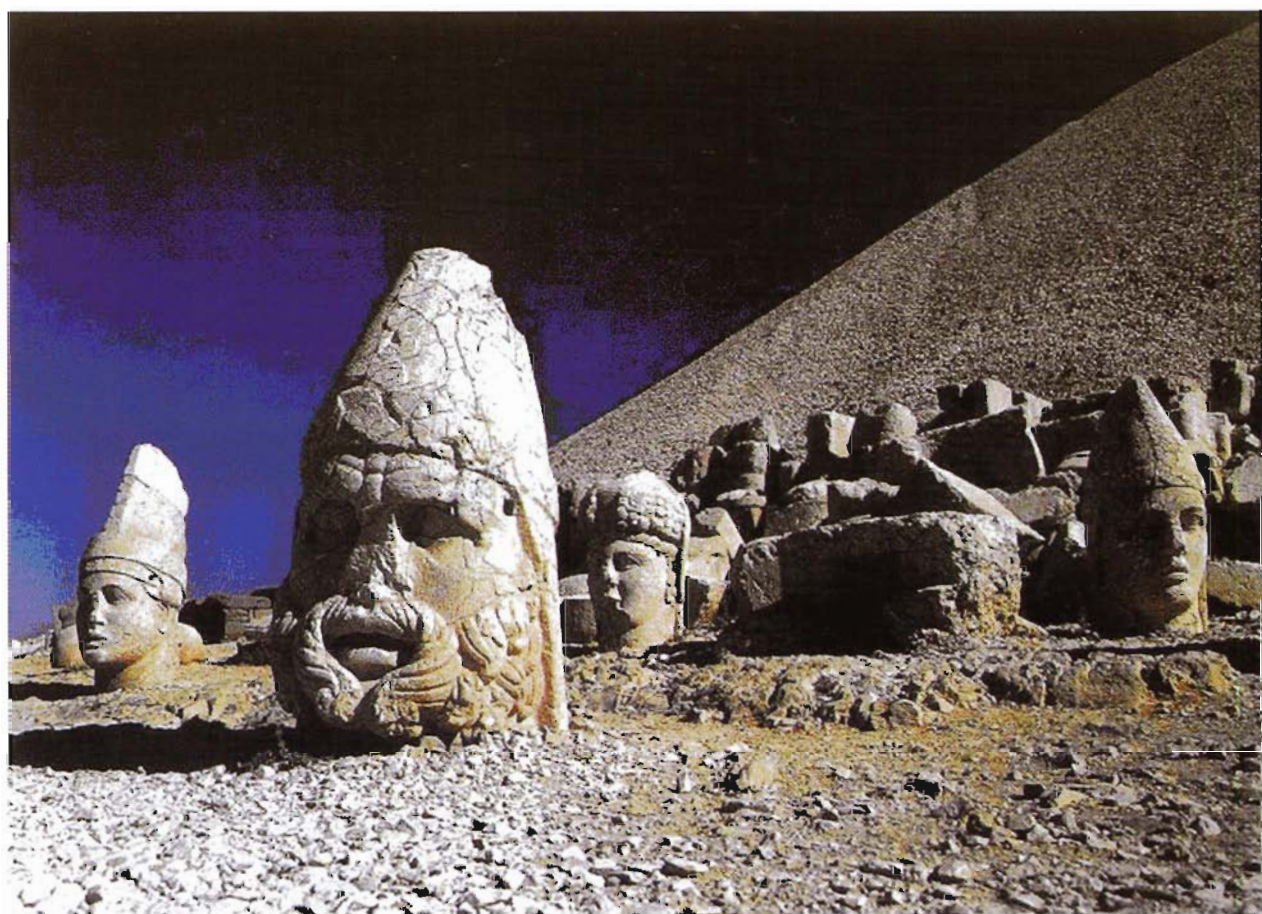


Նկ. 73. Հին Հայկական հսկա Մոնումենտ Եփրատի ափին, Նեմրուժ սարի վրա, Գամիրքում (Կապադոկիայում, այժմ Թուրքիայում):

Արևելյան դարատափը: Լուսանկար, 1882թ.: Աստվածների արձանները քանդած-փշրած են, բայց ԱՆԱՀԻՏ Աստվածուհու արձանը դեռ գահին է և գլուխ ունի: (Արձանների բարձրությունը 9 մետր է)



Նկ. 74. Նեմրուժ սարի արևելյան դարաստափ,
լուսանկար, 1995թ.: ԱՆԱՀԻՏ Աստվածուհու
արձանի գլուխն արդեն բացակայում է



Նկ. 75. Նեմրուժ սարի արևմտյան դարատափը դատարկ
գահերով և ԱՐ, ՎԱՀԱԳՆ ու ՏԻՐ աստվածների
վնասված գլուխներով



Նկ. 76. Նեմրուք սարի արևմտյան մաս: ԱՐ-ի սիմվոլ Առյուծի քանդակը, ֆոտո 1983թ.



Նկ. 77. Նույն Առյուծի քանդակը՝ կոտրված դեմքով և մարմնով, ֆոտո 1996թ.

Մեծ Հայքի առաջին թագավորը (և գլխավոր քուրմը, այսինքն կեսարը) երևի եղել է ԱՐԱՄ I (Ար • ամ = Արևի որդի), և Արամյան դինաստիան գոյություն է ունեցել մ.թ.ա. 40-ից մինչև 10-րդ հազարամյակը:

Արամը հնագույն հայկական անունն է, առաջին հայոց կեսարի անուն է և նշանակում է Արևի որդի: Այդ անունը Աստվածաշնչում հնչում է “Ադամ” – առաջին մարդու անունը, որին Աստված (-Հայրը) ստեղծել էր դրախտում, որը համաձայն Աստվածաշնչի նույնպես գտնվում է Հայաստանում, Վանա լճի մոտակայքում, որտեղից սկիզբ են առնում չորս գլխավոր գետերը. Արաքսը (ար • ակ • ս = Արևի սքանչելի աղբյուր = դեպի սքանչելի Արևելք գնացող), Արածանին՝ (Եփրատի վտակը), Եփրատը (կոչվում է նաև հայկական գետ), Զորոխը (կամ Գալիս = եկող) և ոչ հեռվում հոսող նաև Տիգրիսը:

— . —

Ադամ ու Եվա Այն փաստը, որ առաջին քաղաքակիրթ մարդիկ եղել են հայերը (արմենոիդ ռասա), հաստատվում է նաև շատ հնագույն հայկական լեզուններով: Այդ են վկայում հայոց լեռների վրա փորագրված հազարավոր հնագույն ժայռապատկերները:

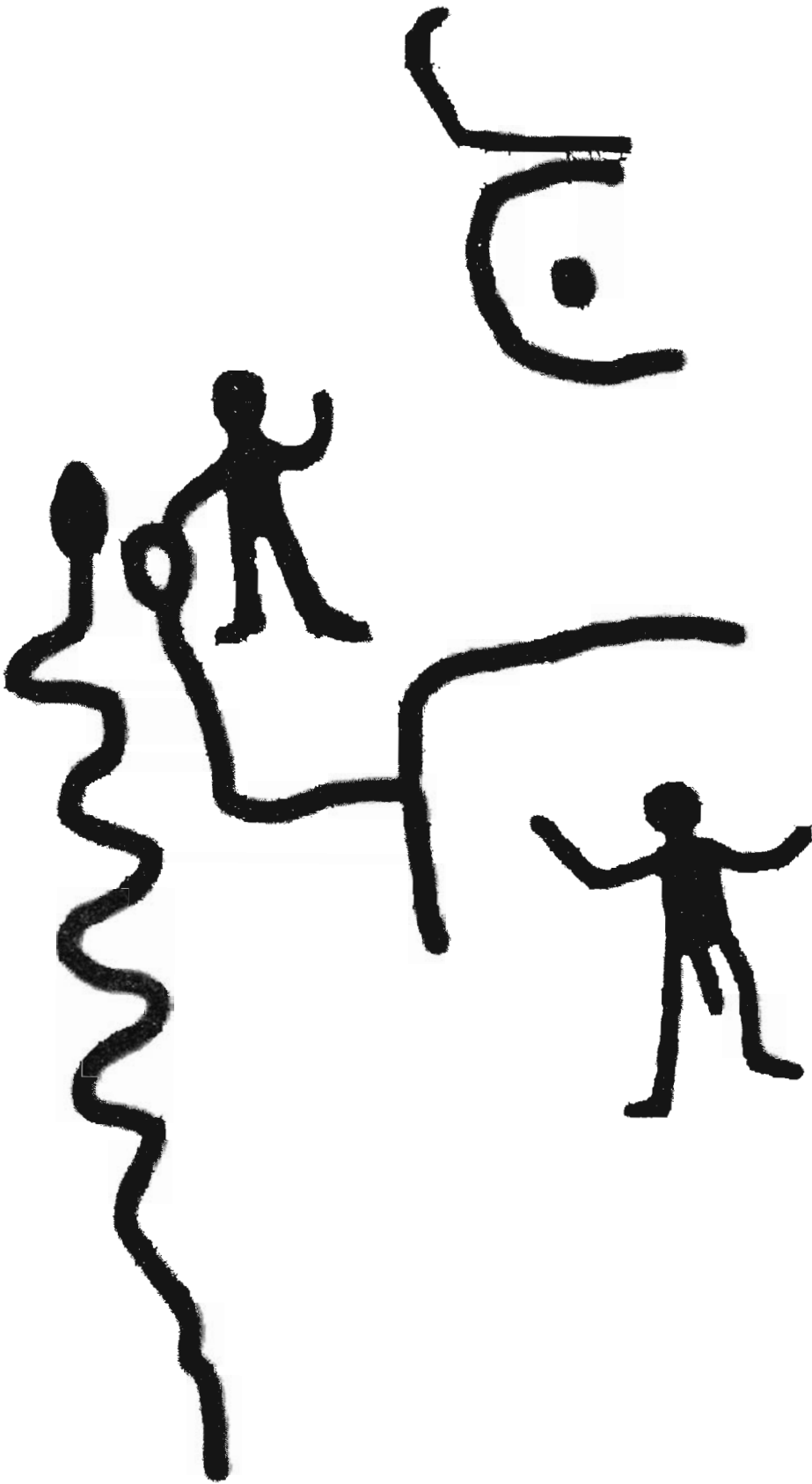
Դրանց թվումն է Սյունիքի լեռներում գտնվող հնագույն ժայռապատկերը առաջին մարդկանց՝ Ադամի ու Եվայի մասին Նկ. 78:

Ժայռապատկերին Ադամն ու Եվան են դրախտում, խնձորի ծառի մոտ: Հսկա օձի կերպարանքով Սատանան, մարդկանցից շատ ավելի մեծ, ներշնչում է Եվային քաղել պտուղը (ինչն արգելված էր Աստծո կողմից): Եվան պարզել է ձեռքը ու քաղում է պտուղը, իսկ Ադամը կանգնած է ծառի մյուս կողմը և դեռ տեղյակ չի, թե ինչ է կատարվում:

Այս ժայռապատկերի սյուժեն ծանոթ է բոլորիս Աստվածաշնչից և վկայում է, որ աստվածաշունչը գրողները “մոռացել են” հիշատակել, որ սա հնագույն հայկական լեզուն է, ինչպես և տղամարդուն անվանել են Ադամ Արամի փոխարեն:

Ինչպես վերը ասվեց, Արամ հայերեն նշանակում է Արևի որդի, իսկ Եվա նշանակում է. Ե • վ • ա = “ելավ դեպի կյանք”:

Արամի ու Եվայի մասին ժայռապատկերը հայտնաբերել, պատճենահանել և ուղարկել են ինձ Սիսիանի բնակիչներ՝ Հերման Ավագյանը և Գուրգեն



Նկ. 78. Հին հայկական լեգենդ՝ Արամն ու Եվան դրախտում

Վարդանյանը [126]*:

Ժայռապատկերի տարիքը ըստ հնագետների (Ա. Ավետյան և ուրիշներ) 7-8 հազար տարի է:



Թույլ տվեք նշել, որ հին հարևան ժողովուրդների լեգենդներում առաջին մարդը նույնպես ներկայացված է որպես հայ, օրինակ, շումերական առասպելներում առաջին մարդու անունը Հի կամ ՀԱՅ է եղել, այսինքն այնպես, ինչպես մենք մեզ անվանում ենք: Զորոաստրի կրոնում (Իրան) առաջին մարդու անունը ՀԱՅՈՍԱՐԴ է եղել, այսինքն՝ “հայ • ո • մարդ = սուրբ հայ մարդ”: Այս բոլոր համընկնումները պատահական չեն:

Հայերն իրենց պետության մեջ ապրել են բարության, հավասարության, ազատության և առաջընթացի մթնոլորտում: Դա եղել է երկարատև խաղաղության ժամանակաշրջան, սկսած մ.թ.ա. 40-րդ հազարամյակից մինչև մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի կեսը, երբ նոր ձևավորված Բաբելոնի զորքերը Բելի գլխավորությամբ եկան Հայաստանը գրավելու: Դա առաջին մեծ պատերազմն էր աշխարհում, որը տեղի էր ունեցել Վանա լճի մոտակայքում: Այս բանակը (հսկաների) ջախջախվեց առաջին կազմակերպված հայկական բանակի կողմից կեսար Հայկի ղեկավարությամբ (մ.թ.ա. 2492թ.), երբ Հայկը սպանեց Բելին:

Այսպիսով, երկար ժամանակամիջոցում, մ.թ.ա. 40-ից մինչև 3-րդ հազարամյակը հայերն զբաղված էին միայն ստեղծագործ աշխատանքով. գյուղեր ու քաղաքներ էին կառուցում, զբաղվում էին անասնապահությամբ ու հողագործությամբ, գիտելիքների, մշակույթի և առաջին գրերի զարգացմամբ (պատկերաին, խորհրդանշային, հիերոգլիֆիկ): Իսկ ավելի քան 10 հազար տարի առաջ հայերն ունեցել են արդեն տառեր (այբուբեն), որոնց մեծ մասն անփոփոխ են մնացել մինչ այժմ (տես ՄԱՍ 2): Ինչպես նաև սկսել են կատարել Արևի, Լուսնի և աստղերի աստղագիտական դիտումները մոտ 25 հազար տարի առաջ: Սկսվել էր երկնքի (աստղերի) համաստեղությունների բաժանման պրոցեսը: Հայտնաբերվեցին առաջին զոդիակալ (Կենդանակերպի) համաստեղությունները և կազմվեց առաջին արևային օրացույցը: Այդ աշխատանքները Հայաստանում ավարտվեցին մ.թ.ա. 8 – 3-րդ հազարամյակների ընթացքում (տես ՄԱՍ 1):

Առաջին հայկական օրացույցը (ԱՀՕ) սահմանվել է, ըստ երևույթին, մ.թ.ա.

* Գ. Վարդանյան – Պ. Հերունի, անձնական նամակագրություն, Սիսիան – Երևան, 2006թ.:

23-րդ հազարամյակի վերջում: Նրա սկիզբը եղել է մոտավորապես մ.թ.ա. 22946 Արեգի 1-ին (Մարտի 21), այսինքն $2492 + 14$ Հայկական շրջան ($2492 + 14 \times 1461 = 22946$ տարի): Դա աշխարհում առաջին օրացույցն էր: Այն արևի (արևային) օրացույց էր տարում 365 օրով, այնպես որ դա այսպես կոչվող “շարժական օրացույց” էր: Ավելի ճշգրիտ “անշարժ” օրացույց 365.25 օրով տարվա մեջ ծագել է Հայսատանում մոտ 8 հազար տարի առաջ (տես Գլուխ “Օրացույց” ՄԱՍ 1):

Հին ժամանակաշրջանում (մ.թ.ա. 50 – 20-րդ հազարամյակներում) ծագել ու զարգացել են նաև երգեր, ներբողներ, պոեմներ ու պարեր (ծիսական և ժողովրդական): Ըստ առասպելների առաջին օրացույցի հետ միաժամանակ ծնվել է Վահագն Աստվածը, գուցե մ.թ.ա. 22946 Արեգի 1-ին: Նա եղել է ժողովուրդի կողմից սիրված գեղեցիկ երիտասարդ Աստված, ով ոչնոացնում էր չարը և վիշապներին:

Հռչակավոր հայ պատմաբան Մովսես Խորենացին (մ.թ. 5-րդ դար) իր “Հայոց պատմություն” գրքում [22] պահպանել է մեզ համար 11 տող շատ հին ներբողից կամ էպոսից, տողեր Վահագն Աստծո ծնունդի մասին: Այդ տողերը գրաբարով են, բայց հասկանալի են նաև արդի հայերենով:

Ահա այդ սքանչելի բանաստեղծությունը (որը այս գրքի բնօրինակի համար են փորձել են թարգմանել անգլերեն).

*Երկնէր երկին, երկնէր երկիր,
Երկնէր և ծովն ծիրանի,
Երկն ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ.*

*Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ.*

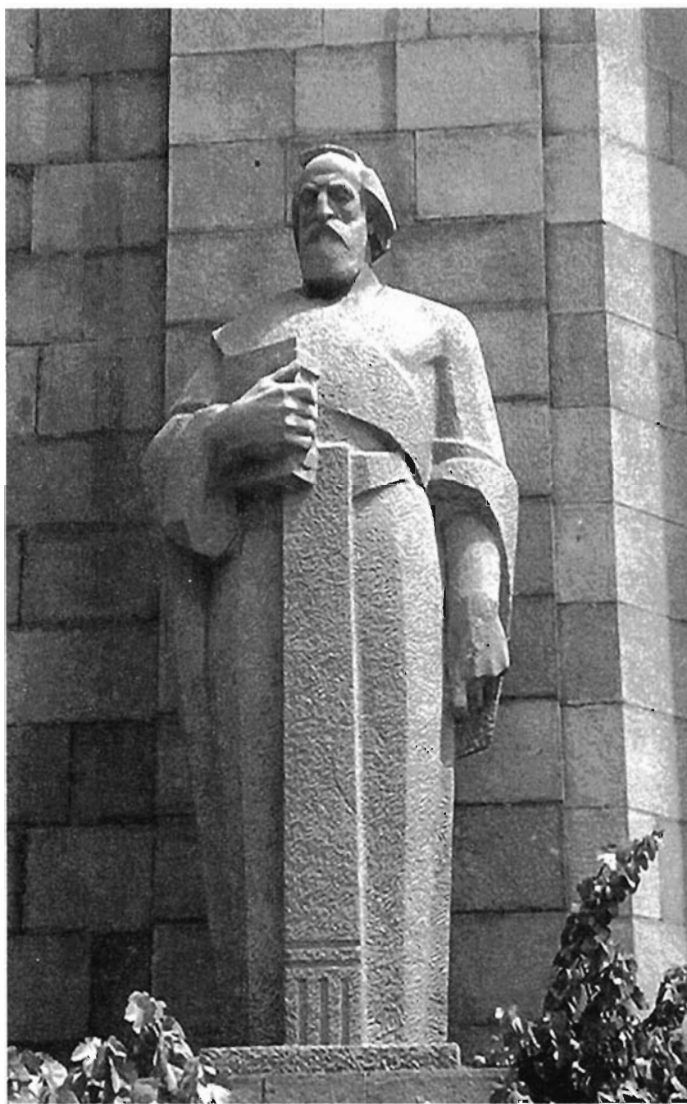
*Նա հուր հեր ունէր,
Բոց ունէր մօրուս,
Եւ աչքունքն էին արեգակունք:*

Մովսես Խորենացին գրում էր նաև, որ ինքը լսել է, թե ինչպես են հին աշուղներն այդ բանաստեղծությունը երգում որպես երգ:

Հայ բանաստեղծ և հրապարակախոս Լևոն Միրիջանյանը համեմատել է այդ տողերը հին հայկական “խորհուրդ մեծ և սքանչելի” շարականի հետ, որի բառերը

Մովսես Խորենացին է գրել ու որը մինչ այժմ ավանդաբար կատարվում է Հիսուս Քրիստոսի Ծննդյան առիթով: Նա գտել է, որ “Վահագնի ծնունդի” բանաստեղծության վանկերի քանակը համընկնում է “Խորիուրդ մեծ և սքանչելի”-ի վանկերի քանակի և մեղեդու հետ: Այնպես որ մեծն Մովսես Խորենացին կարողացել է մեզ համար պահպանել “Վահագնի ծնունդի” ոչ միայն բառերը, այլ նաև մեղեդին [83]:

Մովսես Խորենացու արձանը, (որը կանգնեցված է Երևանում, Մատենադարանի մոտ), պատկերված է Նկ. 79-ում:



Նկ. 79. Մովսես Խորենացու արձանը Երևանում

Մ.թ.ա. 23 – 20-րդ հազարամյակների ժամանակաշրջանից սկսած, հայերն տարածվել են Մեծ Հայքից (Արարատ սարի շուրջը, Հայկական Լեռնաշխարհ, Հարավային Կովկաս) դեպի Սև, Միջերկրական և Կասպից ծովերը, Ուրմիա լիճը, Միջագետք և Փոքր Ասիա: Այն ժամանակ ամենուրեք նրանք եղել են միակ բնակչությունը:

Ասված հսկա տարածքները այն ժամանակ հնարավոր չէր կառավարել մեկ մայրաքաղաքից: Այդ պատճառով Մեծ Հայքի շուրջը գոյացել էին մի շարք այլ հայակական թագավորություններ. Հայկական (կամ Հյուսիսային) Միջագետքը, հին Շումերը (սամեր), Կոմագենը, Ծոփքը, Կապադովկիան, Փոքր Հայքը, Կիլիկիան, Փյունիկիան և այլք: Այդ բոլոր նոր թագավորությունների բնակչությունը, իհարկե, միայն հայեր էին, որոնք խոսում էին հայերեն, ապա գրում էին՝ օգտագործելով հայոց այբուբենը:

ԳԼՈՒԽ 3.4. ՄԵԾ ՀԱՅՔԸ մ.թ.ա. 40 – 23-րդ ՀԱՋԱՐԱՄՅԱԿՆԵՐՈՒՄ

Մեծ (Մայր) Հայսատանը, հայերի բնօրանը, գտնվել է Արարատ սարի շուրջը, Հարավային Կովկասի և Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքներում, այսինքն հյուսիսային լայնության 35° – 41° սահմաններում, Քուռ գետից հարավ, Սև և Կասպից ծովերի միջև և երկայնությամբ՝ Եփրատ գետից դեպի արևելք, ներառյալ Սևան, Վան և Ուրմիա լճերը: Ներառյալ նաև Կիլիկիան:

Մեծ Հայքի մեջ էին մտնում նաև Տայքի, Գուգարքի՝ Զավախքով, Ուտիքի և Արցախի (հյուսիս-արևելյան մասում); Բարձր Հայքի, Կիլիկիայի և Ծոփքի՝ Սասունով (արևմտյան մասում); Սյունիքի ու Փայտակարանի (արևելյան մասում), Այրարատի՝ Արագածոտնով և Տուրուբերանով (կենտրոնը, Սևան և Վան լճերի միջև); Ջարոնի (Վանից արևմուտք), Մոկքի (Վանից դեպի հարավ); Վասպուրականի ու Շիրականի (Վանի և Ուրմիայի միջև); Աղձնիքի, Արուստանի և Կորչայք - Կորդուքի (հարավային մասում)* տարածքները:

Նկար 80-ում և 81-ում ներկայացված են Սևանա լճի տեսարանները և Նկ. 82-ում՝ Վանա լճի տեսարանը:

Գլխավոր քաղաքներն էին. Արտաշատը, Երվանդաշատը, Արմավիրը, Վաղարշապատը, Էրեբունի - Երևանը, Բագարանը (Այրարատում); Նախիջևանը Կարինը (Էրզրում), Բաբերթը և Տրաբզոնը (Բարձր Հայքում); Վանաձորը

* Բոլոր տարածքների անունները բերված են, իհարկե, այն ձևով, ինչպես որ մեզ են հասել:

(Գուգարքում); Շուշին (Արցախում); Գանձակը, Տիգրանակերտը (Ուտիքում); Աշտիշատը, Բիթլիսը և Մուշը (Տարոնում); Վանը (Վասպուրականում); Արշամաշատը (Ծոփքում); Տիգրանակերտը (Աղծնիքում); Արդահանը և Կարսը (Տայքում); Սիսը (Կիլիկիայում) և ուրիշներ:

Հին ժամանակներից Մեծ Հայքում ամենուր ծագել ու զարգանում էին քնարերգությունը (պոեզիան), երգը և պարերը, որոնց հիմքում էին ինչպես Գլխավոր ԱՐ-Հայր Աստծուն նվիրված ծիսական, այնպես էլ ժողովրդական ավանդույթները:

Հնագույն ժամանակներից Մեծ Հայքում են ապրել արմենոիդ ռասայի արիացիները, այսինքն՝ հայերը և ստեղծել ու զարգացրել են իրենց ազգային մշակույթը, գիտելիքները, քաղաքները, իրենց պետականությունը (թագավորական տներն իրենց դինաստիաներով) դեռ 40 հազարամյակ մեր թվարկությունից առաջ:

Դժբախտաբար, մարդկության հին պատմության մեջ այս բոլորը սարսափելիորեն աղավաղված է և ասվում է, որ հայ ժողովուրդը ծագել է այսպես կոչվող Ուրարտուից հետո մ.թ.ա. 5-րդ դարում (ընդամենը) հայասա, արմենների, հուրիտների, հալդերի և այլ ցեղերից, ու նրանց առաջին թագավորությունը գոյացել է մ.թ.ա. 2-րդ դարում (այդքա՛ն ուշ): Այդ բոլորը մեծ սուտ է, որը հնարված է միայն նրա համար, որ հայերը և Հայաստան բառերը չօգտագործվեն: Այդ ամենը հարկավոր է ուղղել:

3.4(1). ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջագետքի հին հայկական անունը եղել է Պաղամ Արամ: Պաղամ = “պա • դ • ամ = քայլ դեպի կրտսերը”, այնպես որ Պաղամ Արամ նշանակում է “Կրտսեր Արամ կամ Արամի (Ադամի) կրտսեր ճյուղը” - հայկական հնագույն առաջին թագավորի և դինաստիայի անունը:

Հայկական (կամ Հյուսիսային) Միջագետքի հայկական թագավորությունը կոչվում էր նաև Միտանիա (մ.թ.ա. 22 – 13-րդ դարեր), ինչը նշանակում է “մի • տան • իա = միևնույն թագավորական տան երկիր”: Այստեղ ապրում էին հայ-հուրիտները:

Պաղամ Արամ հայկական թագավորությունը, որը այլ անուններ էլ ուներ. Հարանի, հետո՝ Էդեսայի թագավորություն, գոյություն է ունեցել մոտավորապես մ.թ.ա. 23-րդ հազարամյակից մինչև մ.թ. 8-րդ դարը:

Մայրաքաղաքը եղել է Արհանը (ար • հ • ան = արևապաշտների քաղաք), որը

հետագայում կրել է. Արհա (Ուրհա, Ուրֆա), Օրրան (“orrorog”) և Էդեսիա (էդ • ես • իա = այդ իմ երկիրն է) անունները: Այժմ քաղաքը կրում է Ուրֆա անունը (Թուրքիայում): Հետագայում Օրրանին նմանեցնելով, երկիրը կոչել են Օսրոեն:

Այլ մեծ քաղաքներ են եղել Հարրանը (հ • ար • ան = Արևին պաշտողների քաղաք), Մծբինը (մ • ծ • բ • ին = նրանք մեր հաջորդ բարի ժողովուրդն են) և Նինվեն (ն • ին • վ • ե = նրանք մեր նման մարդ են), որը հետագայում դարձել է Ասորեստանի մայրաքաղաքը:

Հարանը շատ հին ու մեծ քաղաք է եղել, գտնվել է Արևելքից Արևմուտք և Հյուսիսից Հարավ տանող ուղիների խաչմերուկում: Համաձայն Աստվածաշնչի սեմիտների նախահայր Աբրահամը իր հոր՝ Ֆարայի հետ եկել է Հարան Հալդական Ուրից*: Դա եղել է մոտավորապես մ.թ.ա. 1680թ.* [36]: Թաղելով իր հորը Հարանում, Աբրահամը (75 տարեկան հասակում) իր կնոջ՝ Սառայի հետ գնում է Հանահան:

Արհանը (Ուրֆան, Էդեսիան) նույնպես հայերն են հիմնադրել հին ժամանակներում (Հարանի հետ) Մեծ Ջրհեղեղից շատ առաջ: Բայց նրա հին պատմությունը դեռ գրեթե անհայտ է: Մ.թ. մոտավորապես 3 թվականին թագավոր Աբգար IV Երվանդունին վերակառուցեց Էդեսիան, դարձնելով այն մեծ ամրոց՝ Մեծ Հայքի երկրորդ մայրաքաղաքը, Եփրատի կողմից հռոմեական զորքերից պաշտպանվելու համար: Միևնույն ժամանակ Էդեսիան (և երկիրը) հռչակվել էին աշխարհում, որպես առաջին անգամ քրիստոնեություն ընդունողները: Անգլիացի պատմաբան Ադրիան Ջիլբերտը համաձայն է ասվածի հետ: Նա կրկնում է. “Էդեսիան Միջագետքի աչքն է” արտահայտությունը [36, էջ 213] ու գրում է. “...Այսպիսով Էդեսիան դարձավ աշխարհում առաջին հիրավի քրիստոնեական քաղաքը” [36, էջ 227]: Սակայն նա չի ասում, որ Էդեսիան հայկական մայրաքաղաք էր, ու երկիր հայ բնակչությամբ, և որ Աբգար անունով թագավորները Մեծ Հայքի Երվանդունի դինաստիայից էին:

Համաձայն սիրիական տարեգրության “...մինչև մ.թ.ա. 130թ. (երբ հայկական զորքը ջախջախեց Անտիոք Սուդետի բանակը, և որից հետո սելևկիդներն այլևս երբեք չէին փորձում անցնել Եփրատի արևելյան ափը) արիացիների դինաստիան նորից գահակալեց Էդեսիայում”: Իրոք, դա եղել է մ.թ.ա. 163թ., երբ կարճ ընդմիջումից հետո Էդեսիայի գահին վերադարձավ Երվանդունի-Աբգարյան

* Ա.Ջիլբերտը գրում է, որ Աբրահամը մ.թ.ա.1680թ. Հարան է եկել, հնարավոր է, ոչ թե հալդական Ուրից (հայերեն՝ Ար, Պ.Հ.), այլ Էդեսիայից, և ինքը հուրիտ է եղել [36, էջ 392, 394], (այսինքն՝ հայ, Պ.Հ.): Ա.Ջիլբերտը կարծում է նաև, որ իսկական Հալդական Ուրը Ուրհան է (այսինքն՝ Արհանը, Էդեսիան), [36, էջ 252]:

դինաստիան, որը Երվանդունիների դինաստիայի (Մեծ Հայքի թագավորների) փոքր ճյուղն էր:

Էդեսիայի Աբգար II թագավորին մ.թ.ա. 63թ. Հռոմը ընդունեց որպես Էդեսիայի (Հայոց Օսրոյեն երկրի) թագավոր: Նա կարևոր դեր խաղաց, երբ Հռոմի եռապետ Մարկ Կրասը մեծ բանակով մտել էր Հռոմի Սիրիական արվարձանը մ.թ.ա. 54թ., Պարսկաստանն ու Հայաստանը զավթելու նպատակով: Աբգար II գայթակղեց հռոմեացիներին մտնել հայկական Հարան քաղաքը, ուր Պարսկաստանի ու Մեծ Հայքի միացյալ բանակները ջախջախեցին նրանց (մ.թ.ա. 353 թ.) և Կրասն էլ սպանվեց:

Մեծ Հայքի կեսար Աբգար V, որը ուներ արքայաց արքա տիտղոսը (մ.թ. 12-50թթ.), գտնվելով Էդեսիայում և տեղեկանալով, որ Հիսուս Քրիստոսը Երուսաղեմումն է, գրեց նրան իր հռչակավոր նամակը ու պատասխան ստացավ Նրանից 32-33թթ.: Այդ նամակների տեքստերը կան Մովսես Խորենացու “Հայոց պատմություն” գրքում [22, էջ 85-86; 84, էջ177-178]*:

Աբգար V նամակը Հիսուս Քրիստոսին

“Աբգար Արշամի որդի, աշխարհի իշխան, բարերար և փրկիչ Հիսուսիդ, որ Երուսաղեմացոց աշխարհում երևեցար, ողջույն:

Լսել եմ քո մասին և այն բժշկությունների մասին, որ կատարվում են քո ձեռքով առանց դեղերի և արմատների, որովհետև, ինչպես ասում են, դու կույրերին տեսնել ես տալիս, կաղերին քայլեցնում ես, բորոտներին մաքրում ես, չար ոգիները և դևերը հանում ես և առհասարակ երկարատև հիվանդություններով չարչարվողներին բժշկում ես, նաև մեռածներին կենդանացնում ես:

Երբ այս ամենը քո մասին լսեցի, մտքումս դրի այս երկուսից մեկը – կա՞մ որ դու աստված կլինես, որ երկնքից իջել ես և այս բաներն անում ես, կամ աստծու որդի կլինես, որ այդ անում ես:

Այս պատճառով քեզ գրեցի աղաչելով որ նեղություն կրես, գաս ինձ մոտ և բժշկես իմ ունեցած հիվանդությունը:

Նաև լսեցի, թե հրեաները քեզանից տրտնջում են և ուզում են քեզ չարչարել, բայց ես մի փոքր և գեղեցիկ քաղաք ունեմ, որ երկուսիս էլ բավական է:”

Հիսուս Քրիստոսի նամակը Աբգար V

“Երանի նրան, ով ինձ հավատում է, թեպետ ինձ տեսած չլինի, որովհետև իմ

* Այս տեքստերը նույնպես կան [36, էջ 222-223], [85, էջ 40-41] և այլ հրապարակումներում:

մասին այսպես է գրված, թե որոնք ինձ տեսնում են, ինձ չեն հավատա, իսկ որոնք չեն տեսնում, կհավատան և կյանք կգտնեն:

Իսկ որ դու ինձ գրեցիր, որ գամ քեզ մոտ, ես այստեղ պետք է կատարեմ այն բոլորը, որի համար ուղարկված եմ: Երբ այս բոլորը կկատարեմ, կհամբառնամ նրա մոտ, որ ինձ ուղարկեց և երբ համբառնամ, քեզ մոտ կուղարկեմ իմ այս աշակերտներից մեկին, որ քո ցավերը բժշկե և կյանք շնորհե քեզ և քեզ հետ եղողներին”:

Հարցն այն է, թե որ լեզվով են եղել այս կարևոր նամակները: Կարծիք կա, որ դա եղել է այսպես կոչվող արամեերենը: Սակայն դա սխալմունք է: Ինչպես ես հիմնավորել եմ Գլուխ 2.15-ում, այսպես կոչվող արամեացիներ, արամեական սեմիտական լեզվով և այբուբենով, երբեք գոյություն չեն ունեցել: Իրականում դա հայերենն է եղել իր այբուբենով: Եվ հայոց թագավոր Արտաշեսը, որը Աբգար V թագավորից երկու հարյուր տարուց ավել առաջ է ապրել, նույնպես հայերեն էր գրում: Այնպես որ այդ երկու նամակը, իհարկե, գրված են հայերենով, օգտագործելով հայոց այբուբենը, ինչպես արել են բոլոր հայոց թագավորները:

Ի՞նչ կատարվեց Հիսուս Քրիստոսի նամակից հետո: Նրա Հարությունից հետո, մ.թ. 33 թ. Թադևոս առաքյալը եկավ Էդեսիա հայոց թագավոր Աբգար V մոտ ու բուժեց նրա հիվանդությունը (գլխացավերը), ինչպես խոստացել էր Հիսուս Քրիստոսը, ինչպես նաև բուժեց Էդեսիա քաղաքի բոլոր բնակիչներին: Իր հրաշագործ բուժումից հետո Աբգար թագավորը իր ողջ ընտանիքով և Էդեսիայի բնակիչներով Քրիստոնեություն ընդունեցին մ.թ. 33թ.: Աբգար V դարձավ աշխարհում ամենաառաջին քրիստոնյա թագավորը, իսկ Էդեսյան Հայաստանը դարձավ առաջին քրիստոնեական երկիրը: Այնպես որ ես համոզված եմ, որ Աբգար V Երվանդունին արժան է “Մեծ”- ի տիտղոսին:

Այն ժամանակ Իսրայելը Հռոմի կայսրության Պաղեստինյան գավառի կազմում էր, և Աբգար V մի այլ նամակ էլ Հռոմ ուղարկեց:

Աբգար V նամակը Հռոմի կայսր Տիբերիին

“Աբգար, հայոց թագավոր, իմ տիրոջ, Հռոմեացիների Տիբերիոս կայսեր ողջույն:

Թեպետ գիտեմ, որ թագավորությունից ոչ մի բան չի ծածկվի, բայց իբրև քո մտերիմ՝ ավելին քեզ իմաց եմ տալիս գրով: Որովհետև պաղեստինացիների գավառներում բնակվող հրեաները ժողովվելով Քրիստոսին խաչեցին առանց որևէ հանցանքի, փոխանակ նրա մեծամեծ երախտիքներին, որ նրանց մոտ կատարեց – հրաշքներ և սքանչելի գործեր, մինչև անգամ մեռած մարդկանց

կենդանացնել: Պետք է գիտենաս, որ սրանք սոսկական մարդու գորություններ չեն, այլ աստծու: Որովհետև հենց այն ժամանակ, երբ նրան խաչեցին, Արեգակը խավարեց, երկիրը շարժվեց ու տատանվեց և ինքն էլ երեք օրից մեռած տեղից հարություն առավ և շատերին երևաց: Եվ այժմ ամեն տեղ նրա անունը նրա աշակերտների միջոցով մեծամեծ սքանչելիքներ է կատարում, ինչպես ինձ վրա հայտնի ցույց տվեց: Արդ՝ այսուհետև քո տերությունը գիտե, թե ի՞նչ է պետք հրամայել հրեա ժողովրդի վերաբերմամբ, որոնք այն բանը գործեցին, և բոլոր աշխարհին գրել, որ Քրիստոսին երկրպագեն իբրև ճշմարիտ աստծու: Ողջ մնաս:”

Հռոմի կայսր Տիբերիի նամակը Աբգար V

“Տիբերիոս Հռոմացիների կայսր, Հայոց Աբգար թագավորին ողջույն:

Քո մտերմության թուղթը կարդացին իմ առաջ*, նրա համար մեր կողմից շնորհակալություն: Թեպետ և առաջուց մենք շատերից էինք այդ լսել, բայց և Պիղատոսը ստուգապես մեզ հայտնեց նրա հրաշքների մասին և թե հարությունից հետո շատերը հավատացին, թե նա աստված է: Ուստի և ես ևս կամեցա անել այն, ինչ որ դու մտածել ես... Բայց մենք հրաման տվինք, որ ամեն ոք, ով կամենա, Հիսուսին էլ թվի աստվածների թվում, և մահ սպառնացինք նրանց, ովքեր քրիստոնյաների վրա կչարախոսեն: Իսկ հրե ժողովրդի վերաբերմամբ, որոնք հանդգնեցին նրան խաչել, որի մասին լսում եմ, թե չէր արժանի խաչի և մահվան, այլ պատվի և երկրպագության, նրանց գործը կքննեմ և արժանավոր (պատիժը) կհատուցեմ...”

Տիբերիի այս նամակը սկիզբ դրեց Հռոմում քրիստոնեությունն ընդունելու գործընթացին:

Աբգար V Տիբերիին գրած երկրորդ նամակից

“Աբգար, Հայոց թագավոր, իմ տիրոջ՝ Հռոմայեցիների Տիբերիոս կայսեր ողջույն: Բայց դու, տեր, բարեհաճիր ուրիշ մարդ ուղարկել Երուսաղեմ Պիղատոսի տեղ, որպեսզի նա անարգանքով հեռացվի այն իշխանությունից, որ դու նշանակել ես, որովհետև նա հրեաների կամքը կատարեց և Քրիստոսին անմեղ տեղը խաչեց առանց քո հրամանի: Ողջ եղիր”:

Հայտնի է, որ Պիղատոսին պաշտոնանկ էին արել:

* “Կարդացվեց ինձ համար” արտահայտությունը ասում է այն մասին, որ Աբգար V նամակը Տիբերիոսին նույնպես հայերեն է եղել:

Աբգար V նամակը Ասորեստանի ու Բաբելոնի թագավոր՝ Ներսեհին

“Աբգար, Հայոց թագավոր, իմ որդի Ներսեհին ողջույն:

Քո ողջույնի գիրը տես, Պերոզին կապանքներից արծակեցի և հանցանքը ներեցի, և եթե կամենաս, նշանակիր նրան Նինվեի վերակացու (Ասորեստանի մայրաքաղաք, Պ.Հ.), ինչպես ուզում ես:

Գալով քո գրածին, թե ինձ մոտ ուղարկիր այդ բժշկին, որ այդ հրաշքները գործում է և քարոզում է մի ուրիշ աստված, որ հրից ու ջրից էլ վեր է, որպեսզի նրան տեսնեմ ու լսեմ, – նա բժիշկ չէ մարդկային արվեստով, այլ աշակերտ էր աստծու որդու, հրի և ջրի ստեղծողի, և նա ուղարկվեց Հայաստանի կողմերը, ինչպես նրան վիճակ է ընկել:

Բայց նրա գլխավոր ընկերներից մեկը, Սիմոն անունով, ուղարկված է այդտեղ, Պարսկաստանի կողմերը, նրան փնտրի՛ր, գտի՛ր և նրանից կլսես, ինչպես և քո Արտաշես հայրը: Նա բոլոր հիվանդությունները կբժշկե և ցույց կտա կյանքի ճանապարհը:”

Աբգար V թագավորի նամակը Իրանի թագավորին

“Աբգար, Հայոց թագավոր, իմ եղբայր պարսից Արտաշես թագավորին ողջույն:

Գիտեմ, որ դու արդեն լսած կլինես Հիսուս Քրիստոսի, աստծու որդու մասին, որին հրեաները խաչեցին և որ մեռած տեղից հարություն առավ և իր աշակերտներին ուղարկեց բոլոր աշխարհը՝ ամեն տեղ ուսուցանելու:

Նրա գլխավոր աշակերտներից մեկը, Սիմոն անունով, քո տերության կողմերումն է: Արդ՝ փնտրի՛ր, գտի՛ր նրան և նա կբժշկե ձեզ մոտ բոլոր ախտերն ու հիվանդությունները և կյանքի ճանապարհի ցույց կտա:

Դու հավատա նրա խոսքերին, դու և քո եղբայրներդ և բոլորը, որ կամովին հնազանդում են քեզ: Որովհետև ինձ ախորժելի է, որ դուք, մարմնով իմ ազգականներս, նաև հոգով իմ մտերիմ հարազատները լինեք:”

Աբգար V վերը բերված նամակների տեքստերը կան Մովսես Խորենացու նույն գրքում [84, էջ179-182]: Խորենացին գրում է նաև, որ Աբգար V պահպանել է բոլոր (այս 7) նամակները Էդեսիայի իր արխիվներում: Հետագայում նրա արխիվները տեղափոխվել են Եվրոպա:

Մովսես Խորենացին գրում է նաև, որ իր նամակը Հիսուս Քրիստոսին Աբգարն ուղարկել է Երուսաղեմ իրեն նվիրված քարտուղար Անանի հետ, (որն ըստ

ամենայնի, նաև շնորհալի նկարիչ էր, կամ նրա հետ լավ նկարիչ կար*): Եդեսիա վերադառնալով Անանը բերեց Հիսուս Քրիստոսի պատասխան նամակը, ինչպես նաև Նրա դիմանկարը [84, էջ 178], այսպես կոչվող “Մանդիլիոնը”, Հիսուս Քրիստոսի հռչակավոր ու միակ դիմանկարը: Հետագայում այդ դիմանկարից կոպիաներ են արվել, որոնցից մեկը պահվում է Բրիտանական թանգարանում:

Այսպիսով, Աբգար V աշխարհում առաջին քրիստոնեական թագավորն է եղել և հսկայական դեր է խաղացել քրիստոնեության ընդունման ու տարածման գործում: Եդեսիայում գտնվելով, նա եղել է նաև Մեծ Հայքի թագավորը (մ.թ. 12-50), նա եղել է Հայոց “Արքայաց արքա” Տիգրան II Մեծի եղբոր՝ Արշամի որդին: Աբգար V մահացել է մ.թ. 50թ. [36, էջ 227]:

Աբգար V Հայոց թագավորը, իրոք, արժանի է կոչվելու Աբգար V Մեծ:

Սուրբ մասունքները, այսինքն Հիսուս Քրիստոսի նամակն ու Նրա դիմանկարը (և Աբգար V բոլոր արխիվները) պահպանելու համար հայերը դրանք թաքցնում են Եդեսիայի քաղաքային դարպասի քարե պատի մեջ (մ.թ. մոտ 220), ուր նրանք գտնվում էին մինչև մ.թ. 525թ., երբ տեղի ունեցավ մեծ ջրհեղեղ և սուրբ մասունքները նորից գտնվեցին [36, էջ 227]:

Աբգար V-ից հետո Եդեսիայի գահին բարձրացավ նրա տղան՝ Անանը (մ.թ. 50-53թ.թ.), իսկ նրա զարմիկ Սանատրուկը դարձավ Մեծ Հայքի թագավորը (մ.թ. 50-64):

Անանիից հետո Եդեսիայի գահին մ.թ. 53թ. բարձրանում է Աբգարի հաջորդ որդին, Մանուկ VI (մ.թ. 53-60), որը չէր ընդունում քրիստոնեությունը և մ.թ. 57թ. վերադարձավ հին աստվածներին: Բայց Եդեսիայի (և ողջ Օսրոյենի) հայկական բնակչությունը հավատարիմ մնացին քրիստոնեությանը:

Քրիստոնեությունը վերստին ընդունվեց Հայկական Միջագետքում (Եդեսիայում) մ.թ. 207թ. Աբգար VIII Մեծ թագավորի կողմից (մ.թ. 177-212):

Համաձայն Ա.Զիլբերտի Աբգար VIII Մեծը կրում էր նաև “Արքայաց արքա” տիտղոսը և մ.թ. 197թ. արժանացել է փառավոր ընդունելության Հռոմում [36, էջ 221]:

* Այն ժամանակ թագավորական պալատներում կային լավ նկարիչներ:

3.4(2). ԿՈՄԱԳԵՆԱ, ԾՈՊՔ, ԿԱՊԱՂՈՎԿԻԱ, ՓՈՔՐ ՀԱՅՔ

Այս չորս երկրները (տարածքները) եղել են հայկական թագավորություններ սկսած մ.թ.ա. մոտավորապես 23-րդ հազարամյակից և ժամանակ առ ժամանակ ունեցել են ընդհանուր թագավորներ: Հին ժամանակներում Կոմագենան և Կապադովկիան եղել են Մեծ Հայքի ավելի մեծ տարածքի՝ Ծոփքի կազմում:

ա. Կոմագենա

Կոմագենան գտնվում էր Օսրոենից (Էդեսիա) դեպի արևմուտք, Եփրատ գետի աջ ափին:

Գլխավոր քաղաքը (մայրաքաղաքը) Սամոսատն էր Եփրատի աջ ափին: Սամոսատի հին անունը եղել է գուցե Սաղմ(ոս)ատ, այսինքն՝ “սաղմ • ոս • ատ = առանձին սուրբ երգ կամ խորալ”: Սամոսատում (ինչպես և Էդեսիայում) կային մեծ գրադարաններ:

Լինելով Եփրատի արևմտյան ափին՝ Կոմագենան երբեմն պաշարվում էր արևմուտքից, հատկապես այն ժամանակաշրջանում, երբ առաջացան Հռոմի կայսրությունը և Բյուզանդիան:

Կոմագենայի թագավորները եղել են Մեծ Հայքի Երվանդունիների դինաստիայից:

բ. Ծոպք

Ծոպք անունը սեպագրերում Ծուպ է, իսկ հին աղբյուրներում՝ Սոֆենա է:

Ծոպքը (նաև Շաունին) գտնվում էր Օսրոենից (Էդեսիա) հյուսիս և Տարոնից արևմուտք: Տարոնը Մեծ Հայքի տարածքներից էր, այն գտնվում էր Վանա լճից արևմուտք մինչև Եփրատ գետը և տարածվում էր Արածանիի (Եփրատի վտակը) երկայնքով: Ավելի ուշ ժամանակներում Ծոպքը նաև Սոֆենա է կոչվել:

Թույլ տվեք այստեղ մեջբերել Ծոպքի որոշ թագավորների համառոտ անվանացանկը, որոնք (ինչպես և Էդեսիայում), հանդիսացել են Մեծ Հայքի Երվանդունիների դինաստիայի կրտսեր ճյուղը.

Սամոս (մ.թ.ա. 3-րդ դարի կես),

Արշամ (մ.թ.ա. 240-220),

Կսերքս (մ.թ.ա. 3-րդ դարի վերջ),

Ջարեհ (մ.թ.ա. 190-175),

Արկաթիաս (մ.թ.ա. 2-րդ դարի կես),

Մերուժան (մ.թ.ա. 2-րդ դարի վերջ),

Արթաննես (մ.թ.ա. 2-րդ դարի վերջ – մ.թ.ա. 94 թ.):

Շոպրուն գտնվում են մեծ քաղաքներ. Խարբերթը կամ Քարբերթը = քար • բերդ = քարե բերդ, որի ավելի հին անվանումը եղել է Քարպուտ = Քար • պ • ու • տ = քարե պարիսպ ունեցող տեղ*:

գ. Կապադովկիա

Կապադովկիան գտնվում է Եփրատից դեպի արևմուտք (Փոքր Ասիայում), հյուսիս-հարավ ուղղությամբ՝ Փոքր Հայքի և Կիլիկիայի միջև: Կոմագենայի արևմտյան մասում մի մեծ լիճ կա, որի անունը թուզ է: Կապադովկիայի հին անունը Փամիրք է եղել, այսինքն՝ գա • միրգ = “պտղաբեր”:

Կապադովկիայի գլխավոր և հնագույն քաղաքի հին անվանումը եղել է Մաջիակ (կամ՝ Մշակ), ինչը նշանակում է մա • գ • ալ = “ուժի և կյանքի աղբյուր”: Հետագայում, ավելի ուշ ժամանակաշրջանում քաղաքը վերանվանվել է Կեսարիա, որը նույնպես գալիս է հին հայերենից՝ կես • ԱՐ = “կես • Աստված” (հայոց թագավորների հինավուրց տիտղոսը) և -իա վերջավորությունը, որը տեղ, երկիր է նշանակում: Այսինքն Կեսարիա նշանակում է “թագավորանիստ վայր”:

Կապադովկիայի սրբավայրի մասին ասվել է Բաժին 3.2(3).-ում, (տես նաև Նկ. 59, 73-77):

Ըստ Մովսես Խորենացու հին Փամիրքի թագավորները եղել են Մեծ Հայքի կեսար Արամի (Արևի որդի) դինաստիայից:

դ. Փոքր Հայք

Փոքր Հայքը գտնվել է Սև ծովի հարավից մինչև Կապադովկիան ներառյալ Եփրատի վերին տարածքները: Փոքր Հայքի և Մեծ Հայքի միջև գտնվում է “Բարձր Հայք” լեռնաշղթան:

Մայրաքաղաքը Անի-Կամախն էր: Փոքր Հայքի մյուս գլխավոր քաղաքը եղել է նավահանգիստ Տրաբզոնը (Տրապիզոն): Այդ անունը նշանակում է “տր • ա • բ • գ • ո • ն = “տալիս է սկիզբը կառուցողական կյանքի”: Մի այլ մեծ քաղաքի անվանումը Սեբաստիա էր = սե • բ • աստ • իա = “սիրո և բարության տիեզերական վայր”: Եղել են նաև հին քաղաքներ. Արդասա = “Արևին ուղղված սիրուն կյանք” և Նիկոպոլիս = ն • իկ (ա) • ո • պոլիս = “սա դարձավ սրբազան քաղաք”:

Հետագայում Փոքր Հայքի հյուսիսային մասում (կարճ ժամանակով) գոյացել է

* “Պուտ”-ը պահպանվել է հնդեվրոպական լեզուներում որպես “հավաքել” – հայերենում, “to set, put place, stand” – անգլերենում:

Պոնտական թագավորությունը, որը կախման մեջ էր Մեծ Հայքից:

Թուրքիայում հայերի ցեղասպանությունից հետո (1915-1920) Փոքր Հայքի բնակչության գերակշռող մասը (Տրաբզոնից և այլ քաղաքներից) տեղաշարժվեց Սև ծովի արևելյան ափը՝ Սուխումի (Աբխազիա), Սոչի (Ռուսաստան) և այլ կողմեր:

3.4(3). ԿԻԼԿԻԱ

Կիլիկիա = Կ • ի • լի • Կ • իա = “կեսը մարդկանց ջրի (ափին) կեսը՝ (լեռնային) երկրում”:

Կիլիկիան մեծ հայկական պետություն (թագավորություն) է եղել մ.թ.ա. մոտավորապես 22-րդ հազարամյակից մինչև մ.թ.ա. 1-ին դարը և հետո՝ մ.թ. 11-ից մինչև 14-րդ դարերը (մ.թ.1080-1375): Կիլիկիայի լեռնային մասերը եղել են հայկական տարածքներ մինչև մ.թ. 18-րդ դարի վերջերը [68, էջ 28], երբ Թուրքիայում սկսվեց հայոց ցեղասպանությունը:

Կիլիկիան գտնվում է Միջերկրական ծովի հյուսիս-արևելյան ափին ներառյալ Կիարոս կղզին: Կիլիկիան ընդգրկում է Միջերկրական ծովի հյուսիս-արևելյան մասի Հայկական ծոցը ու տարածվում է ծովից դեպի հյուսիս մինչև Կապադովկիան և դեպի արևմուտք՝ մինչև Փոքր Ասիայի (Անատոլիա) կեսը, այսինքն մինչև արևելյան երկայնության 30⁰:

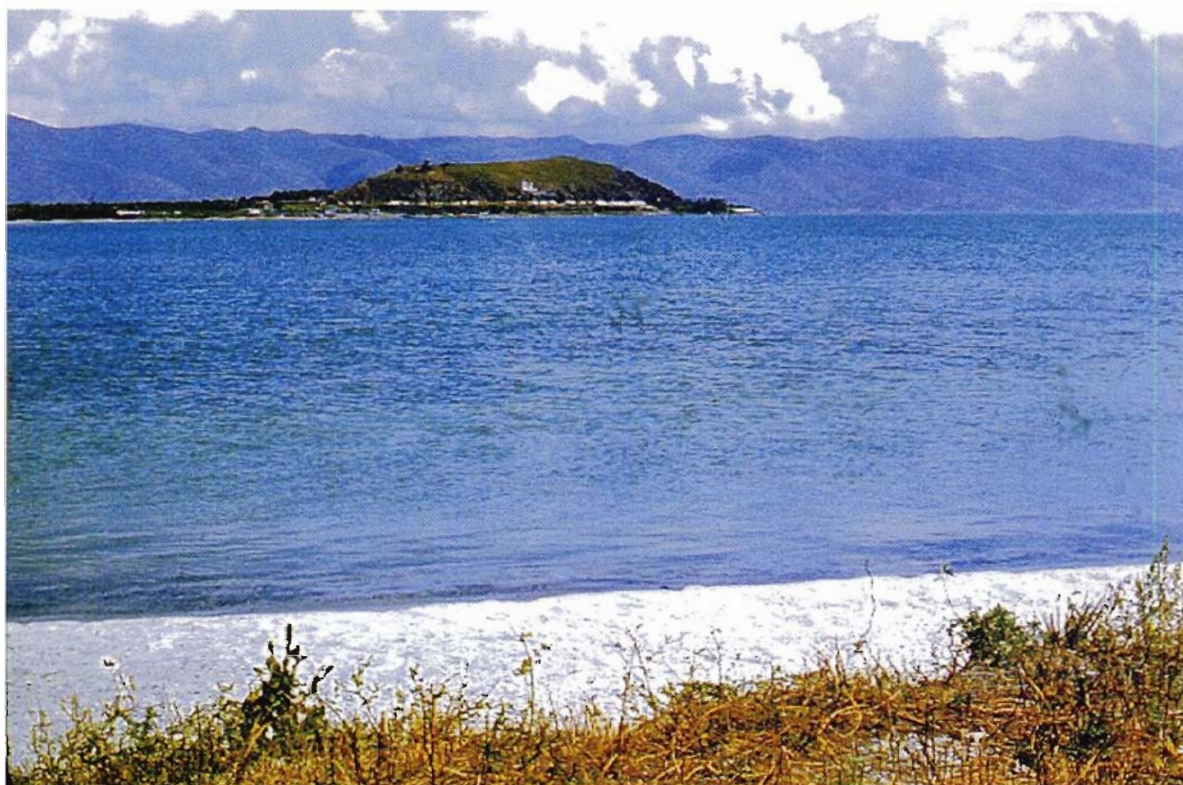
Կիլիկիայի բնական պայմանները երկիրը բաժանում են երկու մասի. Լեռնային Կիլիկիա, ուր արևմուտքից արևելք ձգվում է Հայկական Տավրոսի լեռնաշղթան և Դաշտային Կիլիկիա, որը տարածվում է ծովափի երկայնքով:

Տաք կլիման և բնական այլ պայմանները բարենպաստ են մարդկանց կյանքի, մշակույթի ու տնտեսական կառուցվածքի զարգացման համար: Ոռոգման համար օգտագործվել են լեռնային Պիրամ, Սար, Կիդն, (Թարս) և Կալիկադն գետերը:

Մուտքը դեպի Կիլիկիա հնարավոր է միայն որոշ լեռնանցքներից, ինչպիսիք են Կիլիկիան դարպասը (Նկ. 89) և Սիրիական դարպասը: Այդ լեռնանցքները (ու ողջ տարածքը) պաշտպանված են եղել Լամբրոնի, Վախի, Կորիկոսի, Լեվոնկլայի (Նկ. 90 ա, բ, գ, դ), Կապան, Բերդուս, Անագարբա, Հռոմկլա ամրոցներով:

Կիլիկիայի մայրաքաղաքը եղել է Սիսը, ուր եղել է Կիլիկիայի հայոց կաթողիկոսի նստատեղը (այժմ տեղափոխված է Անթիլիաս):

Այլ հին ու մեծ քաղաքներից են նաև. Թարսը, Անագարբան, Հաճնը, Դազարկը, Կապանը, Ջեյթունը (Ուլնիա), Բերդուսը, Մարաշը, Սկեվերան, Մուսալեռը և ուրիշներ:



Նկ. 80. Սևան լիճը



Նկ. 81. Սևան լիճը: Արևածագ: Նկարիչ՝ Պ. Հերունի



Նկ. 82. Կան լիճը Սիփան սարով (այժմ Թուրքիայում)



Նկ. 83. Սասունցի Դավիթ: Արծան Երևանում:
Քանդակագործ՝ Ե. Քոչար



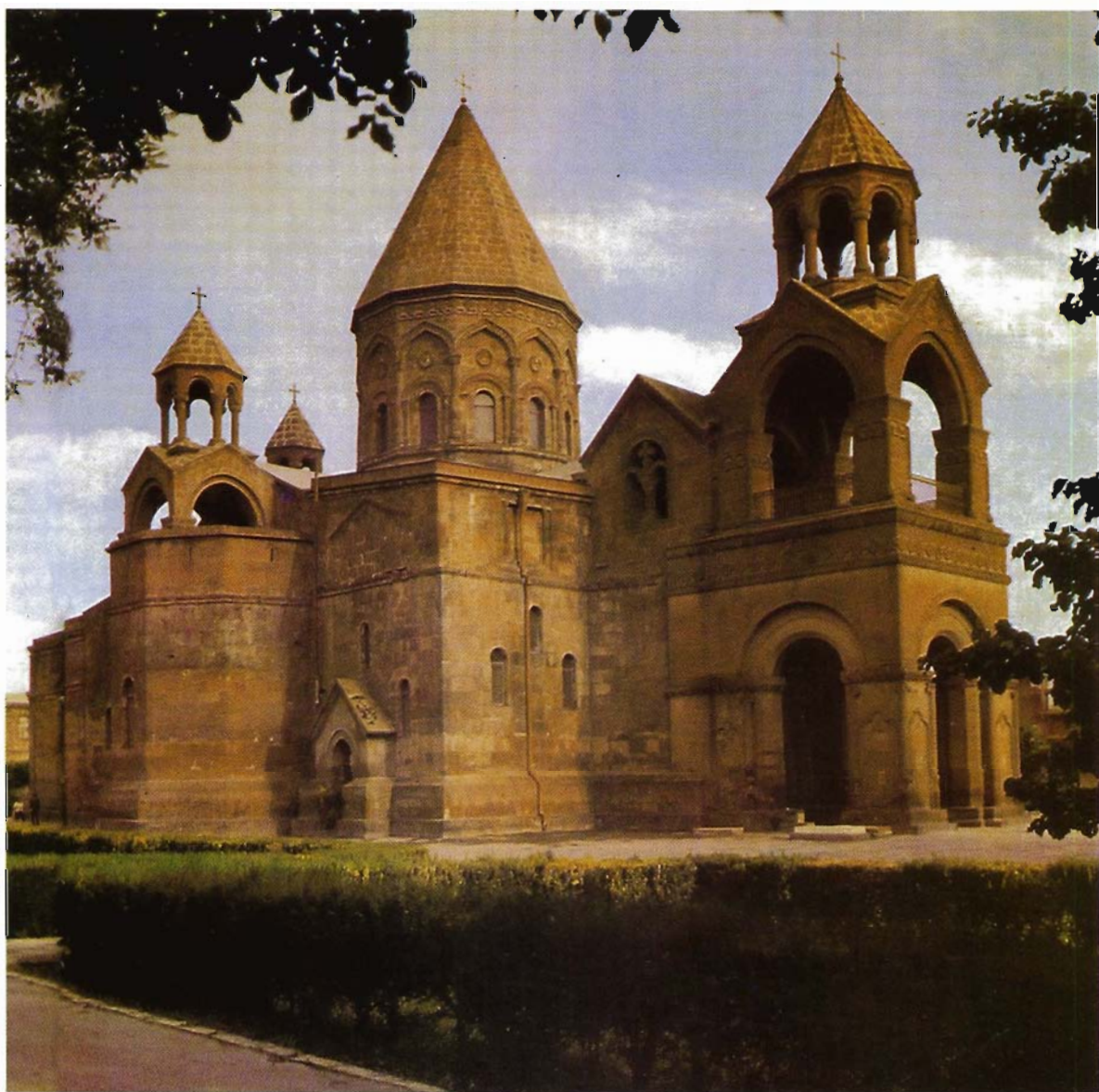
Նկ. 84. Հայկական հին մեծ ամրոց Ամբերդը
Արագած լեռան վրա



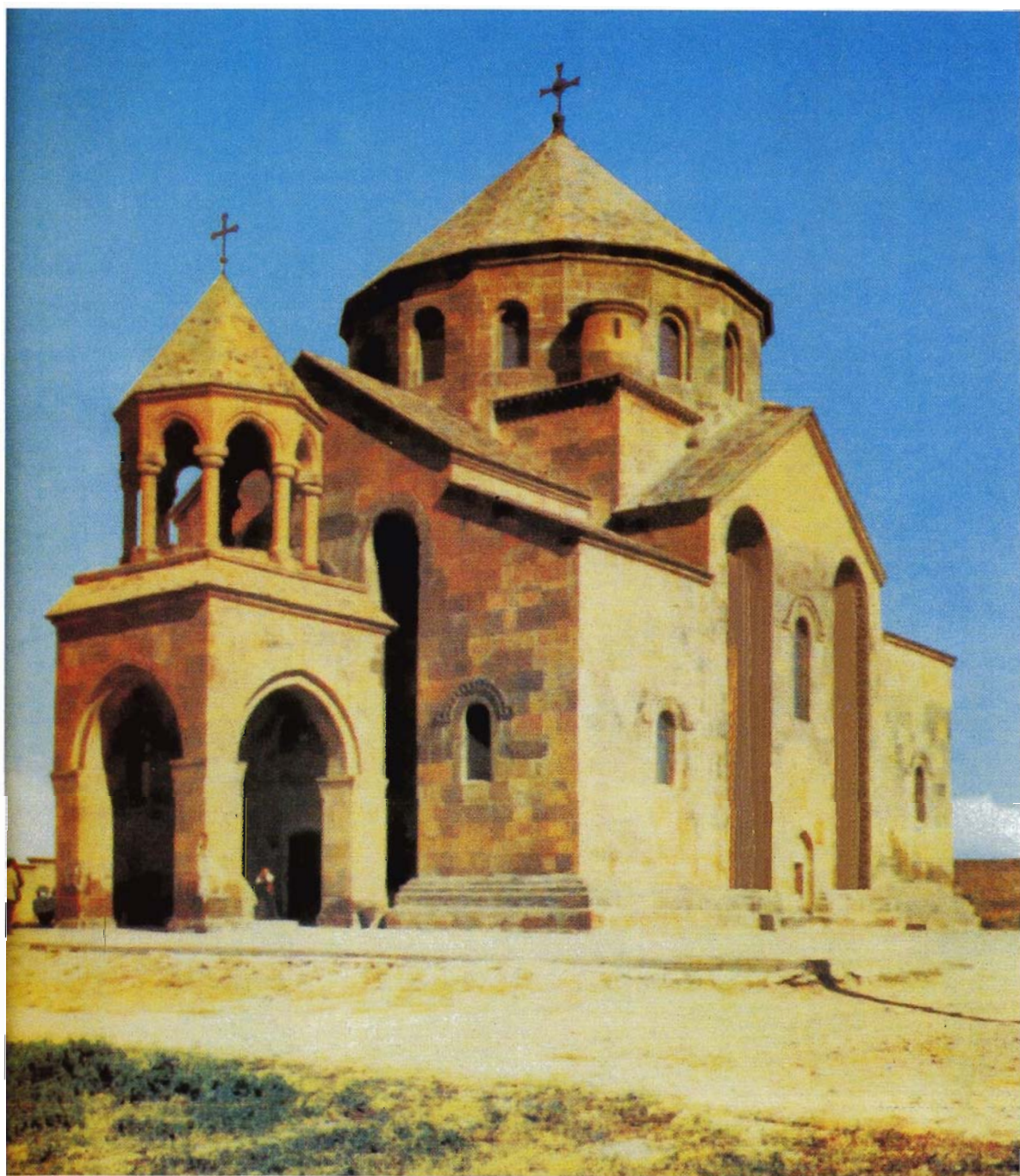
Նկ. 85. Հայկական ավանդական կանացի արձաթե գուտի
(մ.թ. XVI դար): Նկարիչ՝ Պ. Հերունի



Նկ. 86. Արիս (Խոյ): ԱՐ-ի հին հայոց խորհրդանիշը (Առյուծի և Արծիվի հետ միասին): Բրոնզե արձանիկ մ.թ.ա. XIII դար: Պեղված է Առիճ գյուղի մոտ (Արագած լեռ) հնագետ Թ.Խաչատրյանի կողմից

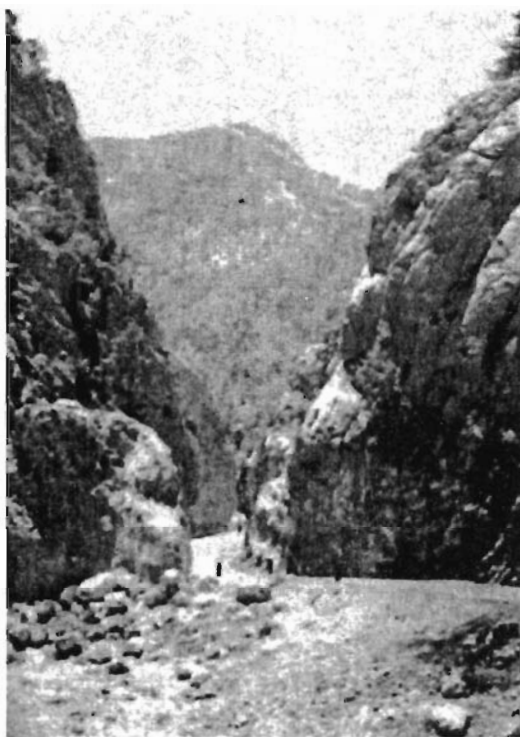


Նկ. 87. Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին (կառուցվել է
մ.թ. 301 - 304թթ.)

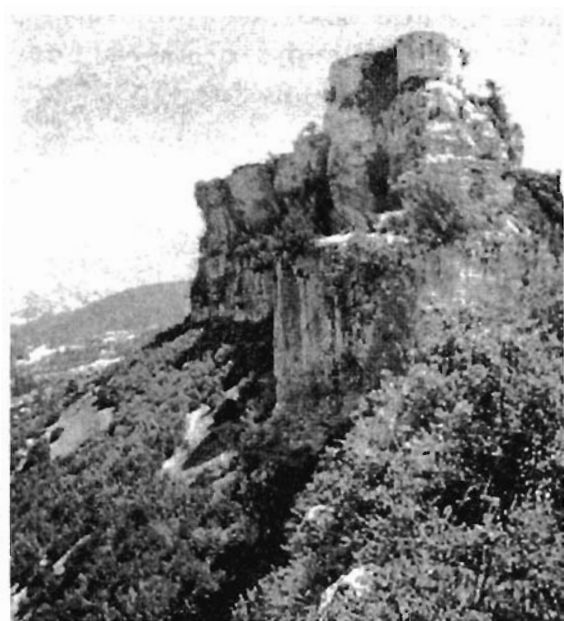


Նկ. 88. Սուրբ Հռիփսիմեի տաճարը (մ.թ. 618): Էջմիածին

Նավահանգիստներն են. Հայասը և Ալեքսանդրետան (Հայկական ծոցի ափին), Ադանան (Սար գետի վրա), Կորիկոսը, Սելեվկիան, Կոլոնոպը (ծովափին):



Նկ. 89. Կիլիկիայի դարպասը Հայկական Տավրոսի լեռնաշղթայում



ա) Լանդրոն



բ) Վախա



գ) Կորիկոս



դ) Լեվոնկա

Նկ. 90. Կիլիկիայի բերդերը

Կիլիկիան եղել է ծովային մեծ երկիր: Կիլիկիացիներն, օգտագործելով անտառների մայրիները, կառուցում էին մեծ ծովային նավեր (նույնիսկ մինչև հինգ տախտակամած ունեցող) և փյունիկյացիների հետ միասին (հայկական մի այլ մեծ ծովային երկիր) հին ժամանակներում կտրում էին ծովերն ու օվկիանոսները, լողալով դեպի հեռավոր անհայտ երկրներ (“terra incognita”), ընդհուպ մինչև Ամերիկա: Վերջերս Եգիպտոսի ավազներում Գիզի և Ալեքսանդրիայի մոտ հայտնաբերվել է մեծ, հինգ տախտակամածով հնագույն մի նավ, որը առաջացրել է մեծ զարմանք, քանի որ հայտնի չի, թե ովքեր են այն ստեղծել:

Մեզ են հասել կիլիկիացիների հին հայկական որոշ չքնաղ երգեր: Դրանցից երկուսը, օրինակ, “Կիլիկիան” և “Նավավարն” են:

“Կիլիկիա” երգում հեղինակը պատմում է, թե ինչքան չքնաղ է Հայոց երկիր Կիլիկիան, երկիր, որն իրեն տվել է արև (այսինքն կյանք): Լինելով հեռու իր երկրից ու կարոտելով նրան, նա ուզում է վերադառնալ ու նորից տեսնել Կիլիկիան:

“Նավավար” (նավ • ա • վար) երգը ձկնորսական նավի նավավարի մասին է, մի խիզախ մարդու մասին, որն անվախ գնում է ծովի փոթորկին հանդիման, ու չի վախենում, քանի որ ինքը ծովափին է ծնվել ու իր ողջ կյանքն անց է կացրել ծովում, ինչպես իր հայրն ու եղբայրները:

Կիլիկիացիները հայեր են եղել և իհարկե օգտագործել են հայոց լեզուն և հայոց այբուբենը*, երբ այն ծագեց**: Նույնը վերաբերվում է նաև փյունիկիացիներին: Այնպես որ Մ. Ռիմշնայդերի [65] կարծիքն այն մասին, որ հույները փյունիկյան այբուբենը փոխառել են Կիլիկիայից (տես ՄԱՍ 2), միանգամայն ճշմարտացի է, որովհետև Կիլիկիան ավելի մոտ է Հունաստանին, քան Փյունիկիան:

Հնագիտական պեղումներ Կիլիկիայում գրեթե չեն կատարվել, այնպես որ նրա հին ժամանակների պատմության մասին մենք իրական տեղեկություն չունենք: Ավելի ուշ ժամանակաշրջանի Կիլիկիայի երկու հայկական դինաստիաների՝ Ռուբինյանների (մ.թ. 1080-1225) և Հեթումյանների (մ.թ. 1226-1375) բոլոր թագավորները հատնի են (տես Հայոց թագավորների աղյուսակը): Կիլիկիայի վերջին թագավոր Լևոն VI (մ.թ. 1374-1375) վախճանվել է 1393թ., Փարիզում և թաղված է Սեն-Ղենի բազիլիկում (գերեզման № 55), որի վրա գրված է . “Լևոն VI, Հայոց թագավոր, 1393”:

* Այդ հաստատումն են նաև Կիլիկյան թագավորների փողերի վրա հայերեն տառերով կատարված գրությունները:

** Սկսած 10 հազար տարի մեզանից առաջ (տես ՄԱՍ 2):

3.4(4). ՓՅՈՒՆԻԿԻԱ (ԵՎ ՀԱՐԻՆԵՐԸ)

Փյունիկիա նշանակում է. փ • յ • ուն • ի • կ • ի • ա = “հավասար ես ունեմ. իմ (ծովային) կեսը և կյանքը (ցամաքը)”:

Փյունիկիան եղել է հայկական պետություն (թագավորություն) մ.թ.ա. մոտավորապես 20-րդ հազարամյակից մինչև մ.թ.ա. 1-ին դարը:

Փյունիկիան գտնվել է Միջերկրական ծովի արևելյան ափին այժմյան Սիրիայի, Պաղեստինի, Լիբանանի և Իսրայելի տեղում:

Գլխավոր հին քաղաքներն էին.

Տիրը (տ • ի • ր = “մարդկանց տեղ անող”),

Սիդոնը (ս • ի • դ • ո • ն = “նա սուրբ տեղ մարդուն մոտիկ”),

Բիբլ (բ • ի • բ • լ = “լավ բարիք մարդուն բերող”),

Երուսաղեմ (հ • ար • ի • սա • դ • ե • մ = “Արևը պաշտող մարդկանց էության սա մեծ կենտրոն”):

Երուսաղեմը մ.թ.ա. 6-րդ հազարամյակում հիմնադրել են հայ հարիները (հ • ար • ի = “Արևը պաշտող մարդիկ”), որոնք եկել են Մեծ Հայքից և ապրել են Փյունիկիայի հարավի մի տարածքում, որը կոչվել է Հարիտ = “արևապաշտ ժողովրդի տեղ”: Այնպես որ նրանց հարիտներ կամ հուրիտներ անվանելը ճիշտ չի: Հարկավոր է նրանց անվանել հարիներ (արիացիներ), այսինքն հայեր, որոնք ապրել են Հարիտում:

Փյունիկիան և Կիլիկիան եղել են հայկական ծովային մեծ երկրներ: Նրանց խիզախ ծովայինները ու գիտնականները, օգտագործելով մեծ ծովային նավեր, հետազոտել են ծովից այն կողմ գտնվող հեռավոր երկրները, նույնիսկ Ամերիկան և Անտարկտիդան, մ.թ.ա. դեռ 8 – 6-րդ հազարամյակներում: Կենտրոնական Ամերիկայում նրանք տեղի ցեղերին կրթել են, կուլտուրա են սովորեցրել, կառուցել են այնտեղ Արևի Աստծուն նվիրված տաճարներ և զիկուրատի տեսակի բուրգեր (տես Բաժին 3.7(2).):

Ավելի ուշ փյունիկացիները կառուցել են նաև հռչակավոր Կարթագենը Միջերկրական ծովի աֆրիկյան ափին: Հետագայում այդ քաղաքը իր հողերով աճեց, վերածվելով մեծ երկրի: Կարթագեն բառը նշանակում է. Քար • թ • ա • գ • ե • ն = “քարի պես հավերժ ու գեղեցիկ եղավ նա”:

Փյունիկացիներն (ու հարիները), ինչպես և կիլիկիացիները հայեր են եղել և, իհարկե, խոսել են հայերեն ու օգտագործել են հայոց այբուբենը: Այն կարծիքը, որ աշխարհի բոլոր այլ այբուբենները սկիզբ են առել Փյունիկյան այբուբենից, ճիշտ է,

բայց ավելի ճիշտ կլիներ ասել որ բոլոր այբուբենները ծագել են Հայոց այբուբենից, որովհետև Փյունիկյանը եղել է նույն հայկական այբուբենը, իսկ Փյունիկիան եղել է հին Հայաստանի միայն մի մասը (տես Գլուխ 2.14, Աղյուսակ 18):

Հայաստանի հին պատմությունը դուրս է նետված համայն մարդկության հին պատմությունից: Այդ պատճառով մարդկության հին պատմությունը լի է բազմաթիվ հանելուկներով, ուր առկա են փաստեր, որոնք չունեն բացատրություն:

Այդ հանելուկների թվին են պատկանում նաև շատ հին տաճարների ու բուրգերի փլատակները Կենտրոնական Ամերիկայում և Մաչու-Պիկչուի նման քաղաքները, որոնց տարիքը 6 հազար տարուց ավել է (այսինքն շատ ավելի հին են, քան մայայի, ացտեկների և ինկերի քաղաքակրթությունները):

ԳԼՈՒԽ 3.5. ՄԵԾ ՀԱՅՔԸ մ.թ.ա. 23 – 10-րդ ՀԱՋԱՐԱՄՅԱԿՆԵՐՈՒՄ 3.5(1). ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

Մեր թվարկությունից առաջ 23 – 10-րդ հազարամյակների ժամանակաշրջանում հայերն ունեին արդեն բավականին զարգացած գիտություն, տեխնոլոգիաներ և մշակույթ:

Աստղագիտություն

Արևը, Լուսինը, աստղերը երկնքում ու նրանց շարժումները գրավում էին բանական մարդկանց ուշադրությունը դեռ ամենասկզբից՝ մ.թ.ա. 50-40 հազար տարի առաջ: Քայլ առ քայլ նրանց գիտելիքները կուտակվում էին և աճում:

Հայկական քաղաքակրթությունը սկիզբ է առել մ.թ.ա. մոտավորապես 40-րդ հազարամյակից: Հազարամյակների ընթացքում կուտակված գիտելիքները, մոտավորապես մ.թ.ա. 23-րդ հազարամյակում, արդեն հնարավորություն են տվել, օգտագործելով պարզ աստղագիտական գործիքներ, որոշել, որ Արևի ծագման կետը շարժվում է հորիզոնով, վերադառնալով նույն կետին 365 օրվա ընթացքում, այդ տևողությունը անվանել են մեկ տարի, որով և հիմնադրվել է աշխարհում առաջին հայոց օրացույցը (տես Գլուխ 1.17): Մենք կարող ենք ենթադրել, որ որպես տարեսկիզբ ընտրված է եղել գարնանային գիշերահավասարի օրվա (մարտի 21-ի) Արևի ծագման պահը (ժամը 6): Սա առավել հավանական

տարբերակն է: Կարող ենք ենթադրել նաև, որ մեկ տարին բաժանվել է 12 ամիսների և Արևի աստղային ճանապարհը կիսվել է 12 մասի (այսինքն 12 համաստեղությունների):

Մենք կարող ենք ենթադրել, որ այս բոլոր իրադարձությունները հայտնի են դարձել արդեն մ.թ.ա. 22946 թվականին, հաշվելով 14 Հայկական ցիկլ (1461-ական տարով) նախքան Կեսար Հայկի հաղթանակը մ.թ.ա. 2492 թվականին ($14 \times 1461 + 2492 = 22946$):

Հայ աստղագետները, որոնք հազարամյակների ընթացքում ուսումնասիրել են երկինքը, նկատել են, որ Արևը դանդաղորեն փոխում է իր դիրքը աստղերի նկատմամբ (գտնվելով 2160 տարի Կենդանակերպի յուրաքանչյուր համաստեղության մեջ), այսինքն նրանք իմացել են Երկրագնդի առանցքի պրեցեսիայի երևույթի մասին մ.թ.ա. դեռ 11-րդ հազարամյակում (տես Գլուխ 1.22):

Տեխնոլոգիաներ

Հայերը մեծ առաջընթաց են ունեցել տների, բնակավայրերի և քաղաքների կառուցման, քարի մշակման և օգտագործման տեխնոլոգիաների մեջ, տներ և տաճարներ կառուցելիս: Նրանք հիանալի գործիքներ էին պատրաստում քարից, փայտից, կավից և այլ նյութերից: Նրանք սկսել էին օգտագործել նաև մետաղները երկնաքարերից, բոլիդներից ու լեռնային հանքերից ստացված: Այդ գործիքները շատ ավելի բարձր որակի էին, քան պեղված հազարավոր քարե գործիքները, որոնք 300-50 հազար տարվա տարիք ունեն:

Հայերը հայտնագործել և օգտագործել են հզոր վերամբարձ կոունկներ ծանր քարերը բարձրացնելու համար և զարգացրել են տների ու տաճարների շինարարության տեխնոլոգիաները:

Ջարգացած էին նաև սննդի և հագուստի արտադրության տեխնոլոգիաները:

Գյուղատնտեսություն

Բացի խնձորի, խաղողի (գինու), ծիրանի մշակումից հայերը սկսեցին ցորենի կուլտիվացումը և ունեին հաց թխելու տեխնոլոգիան: Հաց թխելու նպատակով նրանք օգտագործում էին՝ կավից պատրաստած ու թրծած թոնրի, հողի մեջ թաղված շիկացրած ներքին պատերը: Եվ այս ամենը աշխարհում առաջին անգամ էր արվում:

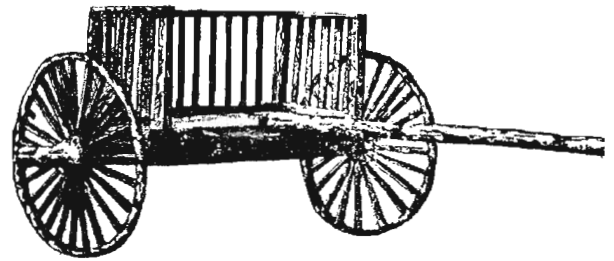
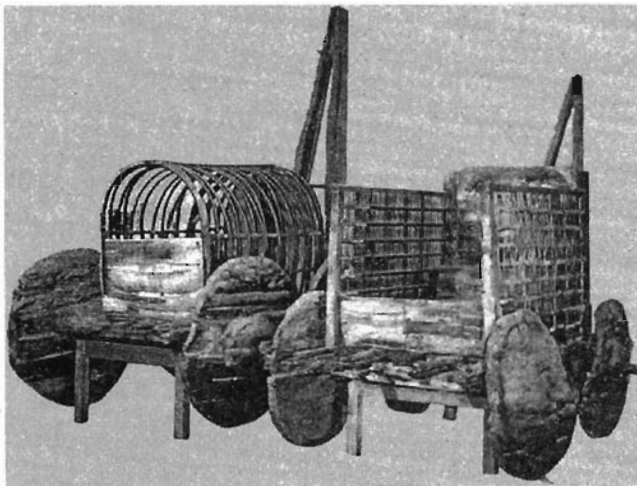
Ուշագրավ է, որ Հայաստանում մինչ օրս էլ աճում են վայրի ցորենի աշխարհում հայտնի չորս տեսակներից երեք տեսակը: Այնպես որ Հայաստանը ցորենի հայրենիքն է:

Տնային կենդանիներ

Բացի ոչխարներից, հավերից, շներից հայերը ընտելացրել են նաև ծիուն, կովին, գոմեշին, այծին, խոզին, կատվին և այլն: Այդ ամենը տեղի է ունեցել առաջին անգամ աշխարհում, քանի որ այլ քաղաքակրթություններ դեռ գոյություն չեն ունեցել:

Հայերն օգտագործել են ձիերին և գոմեշներին որպես լծկան իրենց գյուղական տնտեսություններում և տնաշինարարության մեջ: Հայաստանի սարերում շատ ժայռապատկերներ կան (սկսած մ.թ.ա. 8-րդ հազարամյակից և ավելի վաղ), ուր պատկերված են գոմեշներ՝ լծած չորս անիվանի սայլերին (Նկ.58): Հետագայում, մ.թ.ա. 5 – 1-ին հազարամյակներում օգտագործվել են ավելի կատարելագործված սայլեր (Նկ. 91):

Սկսած մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներից, երբ առաջացան պատերազմները, հայկական հեծյալ զորքը հայտնի էր ամենուրեք որպես լավագույնը: Իրանը և այլ երկրներ տարեկան տասնյակ հազարավոր զլուխ ձի էին գնում Հայաստանից: Այնպես որ Հայաստանը ընտելացված ձիերի հայրերնիքն է:



Նկ. 91. Սևան լճի մոտ կատարված պեղումների ժամանակ հայտնաբերված մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակների կատարելագործված սայլեր

Գիր

Մ.թ.ա. մոտավորապես 23-22 հազարամյակներում Հայաստանում ծագել են առաջին գրերը (նկարներ, խորհրդանիշեր, հետո՝ հիերոգլիֆներ), որոնք մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակից հետո օգտագործվել են նաև (այբուբենին զուգահեռ)

երկար ժամանակվա ընթացքում մինչև մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակը այն ձևով, ինչպես որ պահպանվել են ժայռերին Մեծամորում՝ մեծ մետաղագործական կենտրոնում (մ.թ.ա. 3600թ.) [97], որը գտնվում է Արարատյան դաշտավայրում Երևանից 25կմ հեռավորության վրա:

Հայոց այբուբեն

Հայոց այժմյան այբուբենի 19 տառերը ծագել են արդեն մ.թ.ա. 12 – 10-րդ հազարամյակներում: Ես հայտնաբերել են այբուբենի այդ 19 տառերը:

Ամեն նոր տառ ծագել է ըստ համապատասխան հնչյունի, որոնց հերթականությունը պայմանավորված է եղել հնարավոր չափով նոր բառեր արտասանելու կամ գրելու համար (տես Գլուխ 2.11): Ես շարեցի այդ տառերը երկու տողով՝ 10 և 9 տառ յուրաքանչյուրում (Աղյուսակ 15) և շատ զարմացա, արդյունքում ստանալով երկու հնից եկող նախադասություն և հայտնաբերելով տառերի ու թվերի ձևերի նմանությունը: Այս երկու արդյունքը նշանակում են, որ.

- Նախնական այբուբենի 19 տառերի հայտնաբերումը ճիշտ է,
- 1, 2, 3, ... 9, 0՝ հայկական թվեր են, որոնք գալիս են հին Նախնական այբուբենից (մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակ):

Քարահունջի ժամանակներում մ.թ.ա. 7 – 6-րդ հազարամյակներում հայոց այբուբենը զարգացել էր և բաղկացած էր 34 տառից (տես ՄԱՍ 1 և 2):

Մշակույթ

Շատ հին ժամանակներից սկսել են զարգանալ հայ բանաստեղծական արվեստը, երգերն ու պարերը:

Մեր թվարկությունից առաջ մոտավորապես 23-րդ հազարամյակում ծագել է (նաև երգի ձևով) հայկական էպոսը չարի ու վիշապների դեմ պայքարող Վահագն Աստծո մասին: Գլուխ 3.3-ում բերված են տասնմեկ տող այդ էպոսից Վահագնի ծնունդի մասին:

Մենք կարող ենք երթադրել, որ մոտավորապես մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակում է ծագել հռչակավոր “Սասունցի Դավիթ” հայկական էպոսը Հայաստանը պաշտպանող հերոսի մասին: Նկար 83-ում նրա արձանն է Երևանում: Այդ էպոսի սկզբում հայոց թագավորի Ծովինար (Ծով • ի • նար = “ծովային ժողովրդի առաջնորդ”) անունով աղջիկը խմում է ծովի հատակի աղբյուրից երկու բուռ ջուր ու ծնում է երկու հերոս տղա. Սանասարին ու Բաղդասարին:

Հետագայում (և առ այսօր) հայ պոեզիան, երաժշտությունը, երգերն ու պարերը շատ են զարգացել Հայաստանում և փոխառվել են բազմաթիվ այլ

ժողովուրդների կողմից: Օրինակ, հին հնդկական “Ռամայանա” էպոսը սկսվում է նույնպես, ինչպես հիշատակված հայկական լեգենդը Ծովինարի մասին; շոտլանդական, իռլանդական և Ուելսի ժողովրդական երաժշտությունը, երգերն ու պարերը մոտ են հայկականներին; Եվրոպական հոգևոր և դասական երաժշտության ակունքները բխում են հայկական հոգևոր և ժողովրդական երաժշտությունից:

Շատ հին ժամանակներից են գալիս ԱՐ Աստծո պաշտամունքի հետ կապված հայ մարդկանց անունները, որոնք օգտագործվում են մինչ այսօր.

Արամ – Ար-ի (Արևի) որդի

Արման – Արևի մարդ

Արա – Արևի կյանք (մարդ)

Արիս – Արևի իսան (մարդ)

Արտուր – Արևի տուն ունի անողը (կառուցողը)

Արշակ – Արևի հորդ աղբյուր

Արևշատ – Արևի լիություն

Արտակ – Արևի տան ակունք

Արև – Ծագած Արև

Արուս – Բարձր հասուն Արև

Արևիկ – Փոքրիկ Արև

Արփիկ – Փոքրիկ Արև

Արմինե – Արևի մի նա էակ

Արմիկ – Արևի մի (նման) կյանք

և ուրիշներ:

Ակներև է, որ աշխարհի քաղաքակրթությունների հետագա արագ աճն ու զարգացումը կատարվել է հնագույն հայկական քաղաքակրթության ազդեցության ներքո, ներառյալ աստղագիտությունը, մաթեմատիկան, տեխնոլոգիաները, գյուղատնտեսությունը, մշակույթն, ինչպես նաև պետականությունը (թագավորությունը)՝ իր օրենքներով ու կարգ ու կանոնով, որոնք շատ զարգացած էին հին Հայաստանում:

3.5(2). ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՒՄԵՐ (ԿՐՏՍԵՐ ԱՐԱՄԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ)

Մեր թվարկությունից առաջ մոտավորապես XIV հազարամյակում (և ավելի վաղ) հայերը եկել են հարավային Միջագետք ու հիմնել են Փոքր Արամի թագավորությունը (կամ Հայկական Սումերը), որը համառոտ կոչել են նաև Սումեր (սու • մեր = “սա մերն (է)”)։ Նրանք զբաղվում էին գյուղատնտեսությամբ, շատ տնային կենդանիներ ունեին և քաղաքներ էին կառուցում։

Զ.Հենքոքը պատմում է մի շատ հին ավանդություն, ուր համաձայն հալդական պատմիչ Բերոսի ասվում է, որ “Վաղնջական ժամանակներում բարձրանիստ լճերի աստվածները եկել են Սումեր երկիրը։ Նրանց առաջնորդի անունը Օաննեշ է եղել։ Նա շումերներին գիտելիքներ է տվել գրերի, գիտությունների և տարբեր արվեստների մասին։ Նա նրանց սովորեցրել է տներ ու տաճարներ կառուցել, օրենքներ սահմանել, բացատրել է երկրաչափական գիտելիքների հիմունքները։ Նա սովորեցրել է նրանց գյուղատնտեսություն և մարդասիրություն։ Նրա տված գիտելիքներն այնքան բազմակողմանի էին (ունիվերսալ), որ այն ժամանակվանից անհրաժեշտություն չի ծագել որևէ շոշափելի, բան ավելացնել” [26, էջ 77-78]։

Այստեղ կարող են ավելացնել, որ Օաննեշ անունը հայկական Հովաննես անունն է, որը նշանակում է. հ • ո • վան • ես = “ես աղոթող եմ սուրբ Վանից”։

Ռուս հնագետներ Վ.Բացաեվը և Ա.Վարակինը գրում են, որ սումերական քաղաքների պեղումները ցույց են տալիս, որ նրանց կուլտուրան հիմնվում է մի այլ, ավելի զարգացած նախորդ ազգի մշակույթին, որոնք սումերներ չէին և որոնց բարձր մշակույթը համաձայն հայտնի անգլիացի հնագետ Լ.Վուլին գոյություն է ունեցել դեռ մինչև Մեծ Ջրհեղեղը [87, էջ 19]։ Լ.Վուլին գրել է այդ հին ժողովրդի մասին. “Ղա եղել է նրանց մշակույթը, ովքեր ապրել են մինչև Մեծ Ջրհեղեղը... Բազմաթիվ այլ արժեքների հետ մեկտեղ նրանք սումերներին պատմել են նաև լեգենդը Մեծ Ջրհեղեղի մասին” [87, էջ 19]։

Ովքե՞ր են եղել այդ բարձր քաղաքակրթության տեր մարդիկ։ Վ.Բացաեվը և Ա.Վարակինը գրում են նաև. “Միջագետքի նախաշումերյան բնակիչները կարողացել են հասցնել շումերներին նրանց արիմիտիվ վիճակից մինչև բարձր քաղաքակրթություն։ Այդ նրանք էին, որ քարե գործիքները փոխարինեցին մետաղից պատրաստածներով ու ստեղծեցին շքեղ առարկաներ... Այսօր մենք հաստատ գիտենք, որ այդ մարդիկ շումերներ չէին ու որ շումերական քաղաքների անունները՝ Ուր, Էրիդու, Լարակ, Արուկ, Հիպպուր, Կիշ շումերական չեն։ Այդ

անունները բացարձակապես այլ լեզվից են... Հին Շումերում շումերական չէին նաև մասնագիտությունների անունները՝ հողագործ, հյուսն, առևտրական”:

Իսկապես, ո՞վ էին այդ բարձր քաղաքակրթության տեր մարդիկ, և ի՞նչ լեզու էին նրանք օգտագործում: Նրանք միայն հայեր կարող էին լինել, որովհետև այն ժամանակ միայն հայերն ունեին քաղաքակրթության անհրաժեշտ բարձր մակարդակ և որովհետև բոլոր 7 շումերական քաղաքների անունները հեշտությամբ բացատրվում են հայերեն: Թույլ տվեք ինձ ցույց տալ այդ (տես Աղյուսակ 10).

- Ուր = Ար = Արև (Սումերի մայրաքաղաքը),
- Էրիդու = Արիդու = Ար • ի • դ • ու = “Արևի մարդկանց վայրը”,
- Լարակ = Լ • ար • ակ = “Արևով լի ակունք”,
- Լարսա = Լ • ար • սա = “սա լավ Արև (-ոտ) է”,
- Արուկ = Ար • ակ = “Արևի աչք”,
- Նիպպուր = Ն • ի • պ • ար = “նա (սա) մարդու համար արևոտ տարածք է”,
- Կիշ = Կ • ի • շ = “շատ մարդկանց կերակրողը”:

Մենք տեսնում ենք, որ սումերական քաղաքների անվանումների թարգմանությունը հայերեն ոչ միայն տառացի է, այլ նաև բացահայտում է Սումերերի բնական առանձնահատկությունները՝ այն, որ շատ արևոտ տեղ է եղել, հացաշատ տեղ (հնարավոր է եղել տարվա մեջ երեք բերք հավաքել): Յոթ քաղաքներից վեցի անվանման մեջ կա ԱՐ բառը (Արև): Մենք արդեն գիտենք, որ հայերը արևապաշտ են եղել և ունեցել են գյուղատնտեսական ավանդական բարձր տեխնոլոգիաներ:

Թույլ տվեք ինձ ասել նաև, որ քաղաքների անվանումների այս թարգմանության օրինակը նույնպես ակներև է դարձնում պարբերաբար կրկնվող մի սխալ. շատ գիտնականներ սումերական, ուրարտական և այլ բառերում “ա” հնչյունի փոխարեն “ու” են օգտագործում (արտասանում), իսկ “ս”-ի փոխարեն՝ “շ” և այլն: Այս խախտումը պատճառ է դառնում այնպիսի մի սխալի, ինչպիսին է “Արարատի” փոխարեն “Ուրարտու” կարդալը և այլն: Հնարավոր է, դա տեղի է ունենում այն պատճառով, որ հնագույն բառերը (այդ թվում նաև հայկականները) հայերեն կարդալու փոխարեն ասորերեն են կարդում:

Այստեղ եկեք հիշենք անգլիացի բանաստեղծ լորդ Բայրոնի բառերը, որն ասել է. “Հնարավոր չի ուսումնասիրել Արևելքի պատմությունը առանց գիտենալու հայկականը”: Ապրելով սուրբ Ղազար կղզում գտնվող հայկական միաբանությունում, նա սովորել է հայերենը և կազմել է առաջին Անգլերեն-հայերեն բառարանն ու քերականությունը:

Հայ գիտնական Վ.Սաֆարյանը հաջողությամբ հայերեն է կարդացել նաև հին շումերական պիկտոգրաֆիկ տեքստերը (պատկերագրերը) և համարում է, որ դրանց ճիշտ ընթերցումը հնարավոր է միայն հայերեն լեզվով [88]:

Ըստ երևույթին հայերը (որոնք արդեն ունեին այբուբեն) սումերների հետ բացատրվելու նպատակով օգտագործել են պատկերագրեր:

Սումերական էպոսը, որը աշխարհում ամենահիններից մեկն է, պարունակում է ինն էպիկական երգ, որոնց հիմքում ընկած են մ.թ.ա. 28 – 27-րդ դարերի պատմական իրադարձությունները: Նրանցից հինգի մեջ “Արատտա” բառը կա՝ այն երկրի անունը, որտեղից եկել էին շումերների նախնիները: Որտե՞ղ էր Արատտան: Կարծիքներ կան, որ այն եղել է Իրանում, Ավղանստանում կամ Հայկական Լեռնաշխարհում: Հայ պատմաբան Ա.Մովսեսյանը համոզիչ կերպով ապացուցում է, որ Արատտան Արարատ է նշանակում և Արատտա երկիրը հենց Հայկական Լեռնաշխարհն է, նրա մի մասը Վանա լճից հարավ-արևելք, որը Հարիտն է, հարիների երկիրը (հուրիտների), այսինքն հայերի, որոնք այն ժամանակ (մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի վերջ) ունեին, ինչպես հայտնի է, իրենց սեփական (այսինքն հայկական) այբուբենը [89]:

Այսպիսով, Մեծ Ջրհեղեղից առաջ (այսինքն մինչև մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակը) հայերը եկել են սումերների հողը (հարավային Միջագետք) մ.թ.ա. մոտավորապես 14-րդ հազարամյակում (կամ ավելի վաղ) և նոր թագավորություն են ստեղծել, կառուցելով նոր քաղաքներ, զբաղվելով գյուղատնտեսությամբ և այլն:

Հայերի նոր հոսք դեպի Սումեր եղավ Մեծ Ջրհեղեղից հետո, ըստ ամենայնի, մ.թ.ա. 9 – 8-րդ հազարամյակներում, նրանք պատմում էին տեղի ցեղերին Հայաստանի մասին, Մեծ Ջրհեղեղի մասին, սովորեցնում էին նրանց մշակույթ, գիտություն, գյուղատնտեսություն, ճարտարապետություն, Արևի բարի կրոնը: Վերը հիշատակված յոթ քաղաքները կառուցվել են իրենց հին տեղերում տիղմի հաստ (19 մ) շերտի վրա, որը գոյացել էր Մեծ Ջրհեղեղից հետո: Ավելի ուշ, հնարավոր է, այդ հայերը մասամբ ձուլվել են տեղի ցեղերի հետ և գոյացել է սումերա-բաբելոնա-հայկական ժողովուրդ:

Այժմ հասկանալի է դառնում, ինչու սումերները, որոնք ապրել են Մեծ Ջրհեղեղից հազարամյակներ հետո, լեգենդներ են ունեցել Մեծ Ջրհեղեղի մասին: Պատմաբաններ Զ.Սմիթը (1872թ.) և Ա.Փեբելը (1914թ.) ապացուցել են, որ սումերները (և բաբելոնացիները) Մեծ Ջրհեղեղի մասին լեգենդը ունեցել են Աստվածաշնչից մի քանի հազարամյակ առաջ [87, էջ18]:

3.5(3). ՀԱՅԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍՈՒՄ

Մեր թվարկությունից առաջ 15 – 2-րդ հազարամյակների ընթացքում հայերն ուսումնասիրել են մոտիկ և հեռու երկրները ու ծովերը, ամենուր տարածելով քաղաքակրթություն, գիտելիքներ և հավատը դեպի բարի ԱՐ Աստվածը: Բնիկներն ամենուրեք աստվածացնում էին նրանց մարդասիրության, բարձր գիտելիքների ու բարության համար: Հայերն այլ ազգերին շնորհում էին հազարամյակների ընթացքում կուտակած բարձր գիտելիքները, բարությունը, հնդեվրոպական կուլտուրան և լեզուն նույնքան առատածեռն ու անշահախնդիր, ինչպես իրենց ԱՐ Հայր Աստվածը նվիրում էր իրենց կյանք, լույս ու ջերմություն:

Հայերը գիտելիքներ կուտակելու համար (ասենք, մինչև Քարահունջի մակարդակի), ծախսել են մոտ 30 հազար տարի, այն ժամանակ, երբ այլ ժողովուրդներին (մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում և ավելի ուշ) գիտելիքների նույն մակարդակին հասնելու համար անհրաժեշտ եղավ ընդամենը մոտ հազար տարի, գուցե և ավելի քիչ՝ շնորհիվ հայերի: Դրա հիմնական պատճառն այն է, որ հայերը 30 հազար տարիների ընթացքում միայնակ են եղել և որևէ ուսուցիչներ չեն ունեցել:

Մ.թ.ա. մոտավորապես 11-րդ հազարամյակում հայերն առաջին անգամ եկան Եգիպտոս (որտեղ այն ժամանակ, բնականաբար, որևէ պետություն դեռ չկար): Հայերի հիմնական նպատակը երկրների ուսումնասիրությունը և հսկայական հուշարձանի կառուցումն էր ի պատիվ իրենց կողմից կատարված մեծ գիտական հայտնագործության՝ երկրագնդի առանցքի պրեցեսիայի երևույթի հայտնաբերմանը: Ու նրանք կառուցեցին Մեծ Սֆինքսը՝ հսկայական մի առյուծ, առյուծի մոլորով, հայացքն ուղիղ դեպի հորիզոնի արևելյան կետը, որտեղից այն ժամանակներում տարին երկու անգամ գիշերահավասարի օրերին Արևը ծագում էր Առյուծի համաստեղությունում: Ավելի մանրամասն այս մասին կարող եք կարդալ Գլուխ 1.35-ում՝ “Մեծ Սֆինքս” (ՄԱՍ 1):

Մեծ Ջրհեղեղից հետո Եգիպտոսում տեղի ունեցած երաշտի ժամանակաշրջանում հայերը նորից են Եգիպտոս եկել մ.թ.ա. 3500-3000թթ., և համախմբելով այնտեղի տարբեր ցեղեր՝ հիմնադրել են առաջին Եգիպտական պետությունը: Հնագույն պատմության գրքերում ասվում է, որ առաջին Եգիպտական թագավորի անունը Մենես կամ Մին է եղել: Այդ երկու անունները շատ նման են հայկական Մինաս անվանը, որը հայերեն նշանակում է. մ • ի • ն • աս = “մեծ մարդը նա առաջին, այսինքն, առաջին կեսար (կամ փարավոն)”:

Այստեղ շատ կարևոր է նշել, որ հայերը չեն զավթել Եգիպտոսը, այլ

հիմնադրել են Եգիպտոսում Եգիպտական առաջին պետությունը: “Եգիպտ(ոս)” բառը հայերեն նշանակում է. ե • գ • ի • ս • տ = “եկան խելացի մարդիկ ընտրած տեղը”: Տեղի բնակիչները սիրալիր ընդունում էին հայերին և աստվածացնում էին նրանց բարության ու բարձր գիտելիքների համար: Եգիպտագետ Սետա Տերիանը (ԱՄՆ) կարդացել է հայերեն բուրգերից մեկի գրերը, ուր գրած է. “Եթե ուզում ես գնաս դրախտ, արի այստեղ և ասա ՀԱՅԿ”:

Եգիպտացիները ընդօրինակել էին հայերից նաև գլխավոր բարի Աստված ԱՐ-ի (ՐԱ) և ՍԵԹԱ-ի (ՍԵԹ) իմացության և գիտության Աստվածուհու պաշտամունքը: Սեթա (Ջեթ) այն ժամանակ եղել է նաև Հայկի համաստեղության Հայկի գոտու ամենապայծառ աստղի անունը (այժմ այն Օրիոնի համաստեղության Ալնիտակ աստղն է):

Հայկական ԱՐ Աստծուն նվիրված ամենահին հիմներից մեկը պահպանվել է Եգիպտոսում: Ահա մի քանի տող այդ մեծ հիմնից.

*Օ Դու, որ գեղատեսիլ ես առավոտյան և երեկոյան,
Օ Դու, Տեր, որ կաս և արարում ես,
Օ, իմ Տեր:
Օ Դու, որ թագակիր թագավորն ես աստվածների մեջ:
Օ, Տեր Աստվածների մեջ,
Օ Դու ես միակը... [93]*

Մինասից սկսած, բոլոր Եգիպտական կեսարները (փարավոնները) և բարձր խավը (դասը) երկար ժամանակաշրջանի ընթացքում՝ I - XVIII դինաստիան հայեր են եղել, այսինքն, մ.թ.ա. մոտավորապես 3100թ. մինչև մ.թ.ա. 1600թ.:

Եգիպտոսի պատմությունը բաժանված է մի քանի ժամանակաշրջանի:

Վաղ ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 3000-2800), երբ հիմնադրվել էր առաջին Եգիպտական պետության I դինաստիան՝ կեսար Մինասի գլխավորությամբ, հետո գալիս է II դինաստիան:

Հին ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 2800-2300), երբ տիրում էր III դինաստիայի կեսար Ջեսերը = ջ • ե • սեր = “եկավ սքանչելի սերը”: Մ.թ.ա. 2490-2480 Եգիպտոսում տիրել է Հայոց Կեսար Հայկը (մ.թ.ա. 2493-2444), որը հիմնադրել է IV եգիպտական դինաստիան և կառուցել է Մեծ Բուրգը (տես Գլուխ 1.34):

Առաջին միջանկյալ ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 2300-2000), երբ Եգիպտոսում տիրում էին հուրիտ-արիացիների VII-X դինաստիաները, (հարի-հայերը, մ.թ.ա. 2200-1800):

Միջին ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 2000-1800), երբ տիրում էին XI և XII դինաստիաները, իսկ կեսար էր Արմենին և այլոք:

Երկրորդ միջանկյալ ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 1800-1600), երբ տիրել են XIII-XVIII դինաստիաները, երբ Եգիպտոսում եղել են հայեր-հիքսոսները, որոնք կառուցեցին Ավարիս մայրաքաղաքը:

Նոր ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 1600-1100), երբ տիրել են XIX, XX դինաստիաները:

Ուշ ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. 11 – 6-րդ դարեր):

Օկուպացման ժամանակաշրջան, պարսիկների կողմից՝ (մ.թ.ա. 6 – 4-րդ դարեր), Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից՝ (մ.թ.ա. 332թ.), հետո՝ Պտղեմեի կողմից (կամ Հելլենական ժամանակաշրջան՝ մ.թ.ա. 4 – 1-ին դարեր), Հռոմի կողմից՝ (մ.թ.ա. 30թ. – մ.թ. 395թ.), Բյուզանդիայի կողմից՝ (մ.թ. 395-639) և արաբների կողմից՝ (մ.թ. 639թ. մինչ այժմ):

Եգիպտացիների ժամանակակից հետնորդները (այսպես կոչվող կոպտերը), որոնք այժմ բնակվում են արաբական Եգիպտոսում, քրիստոնյաներ են, ընդունել են հայկական (մոնոֆիզիթական) քրիստոնեություն:

Այսպիսով, հենց ամենասկզբից, սկսած առաջին թագավոր Մինասից (5500-5000 տարի առաջ) ու մինչև XVIII դինաստիայի վերջը (մ.թ.ա.1600թ.), այսինքն մոտ 2000 տարի, Եգիպտոսի թագավորները հայեր են եղել: Միևնույն ժամանակ նրանք եղել են նաև Եգիպտոսի գերագույն քրմերը, այսինքն կեսարներ էին: Սկսած մ.թ.ա. 16-րդ դարից՝ կեսար բառի փոխարեն Եգիպտոսում կիրառվեց “փարավոն” բառը: Հայերեն այն մեկնաբանվում է. փ • ար • ա • վ • ո • ն = “Նա սուրբ ուղիղ (կյանք) մարդ (է) Արևի չափ”: Հիշեցնեմ, որ “կեսար” բառը նշանակում է “կես Արև” կամ “Արևի նման”:

Հետաքրքիր է նաև, որ շատ փարավոնների անուններ (հատկապես “հայկական դինաստիաների”) հայերեն մեկնաբանություն ունեն (նշանակություն): Օրինակ.

Տուտմոս II (մ.թ.ա. 16-րդ դար) = S • ու • տ • մ(ոս) = “Մեծ տանը ունի տեղ”:

Ամենհոտեպ IV (մ.թ.ա. 14-րդ դար) = “Նա եղավ մեծ կյանքի նշան, սուրբ տեղն եկավ տիրեց”:

Ռամզես II (մ.թ.ա. 13-րդ դար) = “Արևը մեծ մոտիկ ելավ ինձ”:

Էխնատոն (մ.թ.ա. 13-րդ դար) = է • խ • նա • տ • ո • (ն) = “Էակ է բարձրաստիճան նա և տան սուրբ հոգի”: Նա արևապաշտ էր և պարտադրում էր նույնը բոլորին:

Նեֆերտիտի (մ.թ.ա. 13-րդ դար) = “նա տան տիրոջ թիկունքն եղավ” (նա եղել

է էխնատոնի կինը): Ըստ երևույթին նա ևս հայուհի է եղել, որովհետև հայտնի է, որ նա հյուսիսային երկրներից էր և իր հորը ուղարկված նամակում խնդրում է իր օժիտի մի մասը տալ (ուղարկել) մետաղով:

Եգիպտերենում նաև շատ բառեր կան, որոնք հայերենում նույնն են: Օրինակ վարդ, հաց, (սեր), սիր, աստ (տիեզերք, տեղ):

Մեծ Հայքի կեսար Հայկը (մ.թ.ա. մոտավորապես 2544-2444, որը կեսար էր մ.թ.ա. 2493-2444), Բաբելոնի Բուրգի (Աշտարակի) կառուցումից հետո, մ.թ.ա. մոտավորապես 2526-2495 գալիս է Եգիպտոս և կառուցում է Մեծ Բուրգը (Գիզայում) մ.թ.ա. մոտավորապես 2490-2480 (տես ՄԱՍ 3): Եգիպտացիների համար նա եղել է ԱՐ-ի (ՐԱ-ի) որդին, նա եղել է երկնքում որպես Հայկ-արիացու (ավելի ուշ՝ Օրիոնի) համաստեղությունը, նա է եղել Օսիրիս Աստվածը (և Քեոպսը, Հու - ֆուն):

Զ.Հենրոքն ու Ռ.Բոուելը իրենց “Սֆինքսի ուղերձը” գրքում գրում են, որ եգիպտագետ Սելիմ Հասանը 1930-40թթ. իր պեղումների ընթացքում “...վկայություններ է հայտնաբերել այն մասին, որ օտարերկրացի “կանանիտների” գաղութ է բնակված եղել Եգիպտոսի այդ ներքևի մասում մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակի սկզբում: Նրանք սրբազան քաղաք Հարանից էին... և, ըստ ամենայնի, կարող էին ուխտագնացներ լինել: Համենայն դեպս, քարե հուշասյունը և գտնված իրերը ապացույցն են այն բանի, որ նրանք ապրել են անմիջապես Սֆինքսի մոտ, պաշտել են նրան որպես Աստված, անվանելով Հըվըլ [100, էջ 4]”:

Թույլ տվեք ավելացնեմ, որ “Կանանիտները (հարանիտները) հայեր էին սուրբ քաղաք Հարանից” հայկական հռչակավոր Հարան = հ • ար • ան = “արևապաշտների քաղաքից”: Իսկ “Հըվըլ” բառը (Սֆինքսի հին անունը) հայերեն մեկնաբանվում է. հ • վ • լ = “լուսը, (այսինքն Արևը) պաշտող”:

Մեծ Բուրգը և Ստոունհենջը և ավելի ուշ՝ նաև Քարնակը, Ստոունհենջեր II և III, Քալենիշը և Ամոն-Րայի տաճարը հնագույն եգիպտական աստղադիտարանով այժմյան Ասուանի մոտ Եգիպտոսում կառուցվել են հայերի կողմից մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի մոտավորապես կեսին (և վերջին) ի պատիվ հայ հին գիտնականների կատարած մեծ գիտական հայտնագործության՝ Երկրի գնդաձև լինելու մասին (ու նրա չափերի): Հայտնագործությունը կատարվել է Հայաստանի աստղադիտարաններում, Արև-Աստծո տաճարներում, համալսարաններում, ինչպես և Քարահունջում 7500-ից մինչև 2000 տարի առաջ (տես ՄԱՍ 1, Գլուխ 1.34):

3.5(4). ՀԱՅԵՐԸ ԵԹՈՎՊԻԱՅՈՒՄ

Եթովպիա հայերը եկել են մոտավորապես նույն ժամանակաշրջանում ինչ Եգիպտոս (Մեծ Զրիեղեղից հետո): Հնարավոր է, սկզբում Եթովպիան եղել է նոր հիմնադրված Եգիպտական պետության կազմում և միայն ավելի ուշ դարձել է անկախ երկիր:

Համենայն դեպս, հայերի գերիշխող ազդեցությունը եթովպացիների վրա և նրանց միջև գոյություն ունեցած կապերը ակնհայտ են:

Մինչև այժմ եթովպացիներն օգտագործում են մի այբուբեն, որի տառերը գրեթե նույնն են, ինչ հայերեն տառերը:

Մեծ Հայքում հինավուրց ժամանակներից մինչև ուշ միջնադար եթովպացի կանայք համարվել են լավագույն կաթ ունեցողները, ապրում էին հայոց շատ թագավորների և իշխանների պալատներում ու ամրոցներում ու կերակրում էին երեխաներին:

Եթովպացիները հնագույն ժամանակներից սերտ կապի մեջ էին նաև շատ այլ հայկական թագավորությունների հետ, օրինակ, Փյունիկիայի: Նրանք ապրում էին նաև Կարթագենում, որը կառուցել էին փյունիկյացիները (հիմնադրված է մ.թ.ա. 825 և քանդված է հռոմեացիների կողմից մ.թ.ա. 146):

3.5(5). ՀԱՅԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԵՎ ՍԵՎ ՃՈՎԻ ԱՓԵՐԻՆ

Մինչև Մեծ Զրիեղեղը հայերը Մեծ Հայքի կենտրոնից տարածվել էին դեպի հյուսիս և ապրում էին Վիրքում, Կոլխիդայում, Հյուսիսային Կովկասում և Սև ծովի ափերին:

Վիրք կամ Վերին Հայաստան

Վիրքը կամ Վերին Հայաստանը Մեծ Հայքի հյուսիսային մասն էր, գտնվում էր Քուռ գետից դեպի հյուսիս և հյուսիս-արևմուտք, ուր այժմյան Վրաստանն է: Հայերեն Վիրք նշանակում է վերին իսկ վրացի՝ Վիրքի բնակիչ: Ժամանակակից հայերենով “վրացի” ասելով՝ մենք հասկանում ենք ազգություն, որն ինքնըստինքյան սխալ է, քանի որ ժամանակակից վրացիները Վիրք եկել են շատ ավելի ուշ և եղել են Վիրքի բնակչության մի փոքր մասը (10% մ.թ. 1921թ.) [90, էջ 4]:

Համաձայն գրականության նույնիսկ մ.թ. 6-րդ դարում [90, էջ 33], [91, էջ 38],

Մեծ Հայքի հյուսիսային մասը անցել է Կովկասյան լեռների գագաթներով: Բոլոր ժամանակներում Վիրքի իշխանները եղել են հայեր: Մեր թվարկության 1001թ. Հայոց Արքայաց Արքա Գագիկ I Բագրատունու (մ.թ. 989-1020) եղբայր, Վիրքի իշխան Գևորգ Բագրատունին հայտարարեց իրեն Վիրքի թագավոր (Մեծ Հայքի Արքայաց Արքայի իշխանության տակ գտնվող տարբեր հայկական աշխարհների մոտավորապես 10 հայկական թագավորներից մեկը):

Կոլխիդա

Հայերը Մեծ Հայքից, Փոքր Հայքից և Վիրքից Սև ծովի ափով եկել են դեպի հյուսիս՝ Կոլխիդա (կ • ո • լ • հ • ի • դ • ար = “սրբազան Աստված Արևին պաշտող ժողովուրդի մաս”): Մեր թվարկությունից առաջ 6 – 2-րդ դարերում է ծագել Կոլխիդայի թագավորությունը [92, էջ 605]: Հայտնի է, որ մ.թ. 1001թ. Գևորգ Բագրատունու (Վիրքի թագավորի) տղան, Բագրատ Բագրատունին դարձավ Կոլխիդայի թագավորը, որն այժմ Աբխազիա է կոչվում Սուխումի մայրաքաղաքով [90, էջ 39]: 1812թ. Նապոլեոնի արշավի ժամանակ Կուսուլգովի գեներալներից Բագրատիոնը Հայոց Բագրատունիների ցեղիցն էր:

Այսօր Աբխազիայի հայկական բնակչությունը կազմում է բնակիչների ընդհանուր թվի մոտ 60%: Այդքան բարձր տոկոսը բացատրվում է նաև 1915թ. եղեռնից հետո հայերի ներգաղթով բոլոր հայաբնակ տարածքներից, ներառյալ նախկին Փոքր Հայքից (Տրապիզոն քաղաքից և այլ տեղերից):

Հյուսիսային Կովկաս և Սև ծովի ափերը

Հայերը, շարժվելով առաջ Սև ծովի ափով դեպի հյուսիս ու հետո՝ ձախ և աջ ուղղություններով, եկան նաև Հյուսիսային Կովկասի հողերը և Ղրիմ թերակղզին: Նրանք կառուցեցին քաղաքներ ու տաճարներ (ավելի ուշ՝ նաև քրիստոնեական եկեղեցիներ) ու մինչ այժմ բնակվում են այդ վայրերում: Այժմ բազմաթիվ հայկական հին եկեղեցիներ կան նաև Հյուսիսային Կովկասում և Սև ծովի ափերին:

Հայերը մ.թ. 1 – 2-րդ դարերում, գալով հայկական էդեսիայի թագավորությունից, հիմնադրել են Օդեսա քաղաքը Սև ծովի հյուսիսային ափին: Օդեսայում պահպանվել են 7 հայկական քրիստոնեական հին եկեղեցիներ:

3.5(6). ՀԱՅԵՐՆ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ

Մեծ Զրիեղեղից առաջ հայերը տարածվել են ոչ միայն դեպի Հարավ (Սումեր, Փյունիկիա, Եգիպտոս, Եթովպիա) և դեպի Հյուսիս (Կոլխիդա, Հյուսիսային Կովկաս, Ղրիմ), այլ նաև դեպի Արևելք (Իրան, Հնդկաստան, Միջին Ասիա) և դեպի Արևմուտք՝ ողջ Փոքր Ասիա (Փոքր Հայք, Կապադովկիա, Կիլիկիա, Հեթիթիա, Լիդիա, Տրոյա):

Ամենուրեք հայերը տեղի բնակիչներին սովորեցրել են իրենց մշակույթը, գիտելիքները, հայոց լեզուն (այսինքն հնդեվրոպականը), քարոզել են բարություն և Արևի կրոնը, արգելել են մարդկային զոհաբերությունները աստվածներին: Հայերը կարևոր դեր են խաղացել նաև բոլոր այդ երկրների պատմության, մշակույթի գիտության մեջ (այդ թվում նաև արևմտյան երկրների):

3.5(7). ՀԱՅԵՐՆ ԻՐԱՆՈՒՄ

Իրանը Մեծ Հայքի արևելյան սահմանակիցն է: Իրանի հայկական անունը եղել է Արան = Ար • ան = “Արևի (արևոտ) երկիր”: Ավելի ուշ Իրանի ժողովուրդը դարձավ արիացիների՝ հնդեվրոպական ժողովուրդների մի ճյուղը:

Մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում ձևավորվել է առաջին իրանական պետությունը: Մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակում ձևավորվել են հին պարսկական, ավեստական և սկիթական լեզուները: Սկսած մ.թ.ա. 9 – 8-րդ դարերից գոյացել են նոր իրանական (հնդեվրոպական) լեզուները. պարսկերենը, ֆարսին (դարին), տաջիկերենը, ավղաներենը (պուշտու), քրդերենը, պամիրերենը, օսեթերենը, թալիշերենը և այլք:

Մեծ Հայքը գրեթե բոլոր ժամանակներում սերտ հարաբերությունների մեջ է գտնվել Իրանի հետ: Մինչ այժմ էլ Իրանում բնակվում են շատ հայեր, քանի որ հայերն ու իրանացիները բարեկամ (արիացի) ժողովուրդներ են: Որոշ ժամանակ երկու երկրների թագավորները անգամ եղել են միևնույն (պարթևների) դինաստիայից. Արշակիդներն՝ Իրանում (մ.թ.ա. 250 մինչև մ.թ. 224) և Արշակունիները՝ Հայաստանում (մ.թ. 62-428):

3.5(8). ՀԱՅԵՐԸ ՀՆԴԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հայերն առաջին անգամ գնացել են Հնդկաստան, ըստ ամենայնի, դեռ մինչև Մեծ Զրիեղեղը, սովորեցրել են տեղի ցեղերին բարություն, հումանիզմ, բարձր գիտելիքներ: Դրանով սկիզբ է դրվել հնդեվրոպական ռասայի ծնավորմանը Հնդկաստանում (հայեր + տեղական ցեղերի վերին խավը՝ կասստան): Ավելի ուշ, մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներում հայերը նորից են եկել Հնդկաստան, իրենց հետ բերելով արիական աշխարհընկալումն ու քաղաքակրթությունը, էպոսների հետ մեկտեղ: Մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում Հնդկաստանի հյուսիսային մասում գոյացավ առաջին Հնդկական պետությունը, և մ.թ.ա. 8 – 7-րդ դարերում հայկական այբուբենի հիման վրա ծագեց Բրահմայական գիրը: Նույն հիմքի վրա մ.թ.ա. 4–1-ին դարերում ծագում է սանսկրիտը (հայոց գրաբարի փոքր քույրը), որը կարևոր դեր է խաղում Հնդկաստանում մինչև մ.թ. 19-րդ դարը:

Հնդկական գլխավոր հին (ինչպես նաև ժամանակակից) հինդի լեզվով (հնդեվրոպական լեզուների ընտանիքի հնդ-արիական խումբ) Հնդկաստանին ասում են Բհարատ, ինչը հայերեն նշանակում է. Բ • հ • ար • ա տ = “ԱՐ-ի բարի երկրագույների կյանքի վայրը”:

Ինդի գետահովտի հնագույն քաղաքակրթությունը կոչվել է Հարապյան քաղաքակրթություն (մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներում): Այս բառը հայերեն նշանակում է Հարավի քաղաքակրթություն, ինչպես նաև սերում է հին հայկական մեծ քաղաք Հարանի (Հայկական Լեռնաշխարհում) անունից, ինչը հայերեն նշանակում է. Հ • ար • ան, Հ • ար • ապ = “ԱՐ-ին երկրագողների քաղաք, վայր”:

Հնդկաստանի նախավեդական մշակույթը գենետիկորեն կապված է նախահարապյան մշակույթի հետ [110]: Մեծ երկրներ Մահաթհան և այլք գոյացել են Հնդկաստանում մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի երկրորդ կեսում:

Մեր թվարկության 19-րդ դարում Հնդկաստանը եղել է Բրիտանական գաղութ: 1950թ. հիմնադրվել է Հնդկաստանի անկախ հանրապետությունը: Անկախության համար մարտերի զորավարներից շատերը եղել են հայեր:

Հին հնդկական “Ռամայանա” էպոսը սկսվում է ճիշտ այնպես, ինչպես հայկական “Սասունցի Դավիթ” էպոսը, ուր Ծովինար արքայադուստրը երկու կում ջուր է խմում ծովում բխող աղբյուրից ու ծնում է երկու ուժեղ որդիներ՝ Սանասարին ու Բաղդասարին:

Հայերը մինչ այժմ ապրում են Հնդկաստանում (հիմնականում՝ Կալկաթայում), ինչպես և այլ արևելյան երկրներում:

Նկար 92-ում պատկերված է Արևի Աստված Կոնարքի տաճարի ֆասադը

Օրիսայում: Հայերեն (կ • օ • ն • ար • ք մեկնաբանվում է “կես-սուրբ, Արևի կես, մաս”): Հետաքրքրական է, որ այստեղ ներկայացված Արևը նույնն է, ինչպես հայկական հին ժայռապատկերներում (անիվի նման), տես Նկ. 53:



Նկ. 92. Արև Աստվածը: Կոնարքի տաճարի ֆասադը Օրիսայում, Հնդկաստան

Ահա մի քանի հետաքրքիր փաստ:

Մեր թվարկության 15-րդ դարի վերջում Մեծ Մոնղոլների դինաստիայի կեսար Ակբարը ամուսնացել էր հայ ազնվականուհի Մարիամ Զամանի Բեգումի հետ (թագուհի): Կեսարի արքունիքում շատ հայեր կային, ինչպես օրինակ, Ակբարի հոգեորդի Միրզա-Ջուլ-Քարնայինը, որը ականավոր բանաստեղծ էր ու երգիչ; տիկին Ջուլիանան, որը բժիշկ էր արքունիքում (ավելի ուշ ամուսնացել է Նավարայի թագաժառանգ Ֆիլիպ Բուրբոնի հետ); Աբդուլ Հայը արդարադատության գլուխ է կանգնած եղել; Դոմինգո Պիրեսը եղել է թարգմանիչ և ուրիշներ [107]:

Մեր թվարկության 17-րդ դարում Շահ Զահանը Մեծ Մոնղոլների դինաստիայից (վերը հիշատակված Ակբարի թոռը) ամուսնանում է հայ ազնվականուհի Հեղինեի հետ*, որի մահվանից հետո Շահ Զահանը նրա հիշատակին կառուցում է ամբողջ աշխարհին հայտնի Թաջ Մահալ դամբարանը, ուր հետագայում իրեն էլ են թաղում [108, էջ 213]: Հայտնի է նաև, որ Թաջ Մահալը կառուցել են հայ ճարտարապետն ու վարպետները:

* Նա ավելի հայտնի է Մամթագ Մահալ անունով:

3.5(9). ՀԱՅԵՐԸ ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱՅՈՒՄ

Միջին Ասիա հայերը եկել են հին ժամանակներում: Բայց այդ մասին շատ քիչ տեղեկություններ կան: Հայտնի է, որ.

1. Եղել է Բակտրիա անունով հին պետություն: Այս բառը հայերեն հիմք ունի: $\text{Բ} \cdot \text{ակ} \cdot \text{տ} \cdot \text{ր} \cdot \text{իա} = \text{“բարի ակունք տվող երկիր”}$:

2. Բակտրիացիները կամ տոհարները մ.թ.ա. 2-րդ դարում կործանել են Մակեդոնացու հունական պետությունը Բակտրիայում:

3. Մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակից սկսած Միջին Ասիայի հարավային տարածքները (այժմյան Տաջիկստանի, Ուզբեկստանի հարավն ու Ավղանստանի հյուսիսը) կոչվել են Տոհարստան:

4. Տոհար ժողովուրդը ապրել է Միջին Ասիայում մ.թ.ա. 2-րդ դարից սկսած մինչև մ.թ. 1-ին հազարամյակը:

5. Տոհար հայերեն նշանակում է. $\text{տ} \cdot \text{ո} \cdot \text{հ} \cdot \text{ար} = \text{“Ար-ին երկրպագողների որդիների վայր (երկիր)”}$:

6. Այդ երկու բառը՝ Բակտրիա և Տոհար ունեն հայկական մեկնաբանություն, որը ցույց է տալիս, որ այդ ժողովուրդը դրսից է եկել (արևապաշտների երկրից, այսինքն՝ Հայաստանից):

7. Տոհարերենը պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի մեռած լեզուների խմբին: Պահպանվել են մ.թ. 5 – 8-րդ դարերի տոհարական ձեռագրեր: Հնարավոր է, որ այժմյան տաջիկներն ու ավղանացիները տոհարներից (հայերից) և իրանացիներից են ծագել:

Հայերը հին Միջին Ասիայում ապրել են լեռնային վայրերում, ինչպես նաև օազիսներում, ուր հնագետները գտել են զարգացած հին բնակավայրեր ու ոռոգման ջրանցքներ:

Միջին Ասիայում հայերի ներկայության մասին վկայում են նաև հին ճարտարապետական հուշարձաններ, ինչպիսիք են, օրինակ, “Արկ” ամրոցը (հայերեն՝ կես Արև) Բուխարա քաղաքում ($\text{Բ} \cdot \text{ու} \cdot \text{հ} \cdot \text{ար} = \text{“բարիք ունի ԱՐ-ին պաշտողը”}$), Սամարկանդ քաղաքը, որը հայտնի է մ.թ.ա. 329 թվականից որպես Մարկանդ ($\text{մ} \cdot \text{ար} \cdot \text{կ} \cdot \text{ան} \cdot \text{դ} = \text{“նա դեպի մեր Արևը ծագող (նա մեր Արևելքումն է)”}$), միջնադարյան (մ.թ. 1428) աստղադիտարանը Սամարկանդի մոտ և պատմական այլ հուշարձաններ:

ԳԼՈՒԽ 3.6. ՄԵԾ ԶՐՀԵՂԵՂ

Մեծ Զրհեղեղի և Երկրագնդի վրա մի շարք այլ երևույթների գլխավոր պատճառը հանդիսանում է Երկրի առանցքի թեքության ε անկյան դանդաղ փոփոխությունը: Այդ անկյունը, (որը հիմա հավասար է 23.44°), փոփոխվում է $23.3^{\circ} \pm 1.2^{\circ}$ սահմաններում, այսինքն 24.5° -ից դեպի 22.1° (ու հետ) 41000 տարիների ընթացքում:

Նկար 39 (Գլուխ 1.20, ՄԱՍ 1) բերված է Երկրի առանցքի թեքության փոփոխությունը և դարաշրջանների էվոլյուցիան ժամանակի ընթացքում: ε անկյան փոփոխության լրիվ (բացարձակ) արժեքը 2.4° է: Դա այնքան էլ նկատելի չի ազդում Երկրագնդի արևադարձային գոտիների եղանակի վրա, սակայն ավելի զգալի է բևեռային տարածքների համար, ուր արևի ճառագայթներն ավելի սուր անկյան տակ են ընկնում: Այնպես որ ε անկյան նվազեցման հետ Երկրագնդի բևեռային գոտիների սառցե ծածկույթի մակերեսն ընդլայնվում է, և սառույցները պակասում են (հալչում են), երբ ε -ն ավելանում է:

Վերջին սառույցյալ շրջանի սկիզբը եղել է 34500 տարի առաջ: Հետզհետե ջերմաստիճանը իջել է և 32500 տարի առաջ Եվրոպայի, Ռուսաստանի և Կանադայի հյուսիսային մասերը ծածկվել են սառույցներով: Սառցի առաջխաղացմանը զուգընթաց մարդիկ ու կենդանիները տեղափոխվում էին դեպի հարավ:

Սառցե շրջանը տևել է երկար ժամանակ՝ 18500 տարի, մինչև $32500-18500=14000$ տարի առաջ սկսվել է սառույցների հալվելու շրջանը: Հետո սկսվեց սառույցների արագ հալքի շրջանը՝ 2000 տարիների ընթացքում, որի արդյունքում եղավ Մեծ Զրհեղեղը (մ.թ.ա. 10-րդ հազարամյակում) 12000 տարի առաջ: Արդյունքում ջրով էին ծածկվել հսկայական տարածություններ, շեշտակիորեն աճել էին խոնավությունը, ջրերի գոլորշիացումը, ամպամածությունը և սկսել էին տեղատարափ ուժեղագույն անձրևներ: Բոլոր գետերը (այդ թվում նաև նոր գոյացածները), դուրս էին եկել ափերից՝ տանելով դեպի ծովերը և օվկիանոսները ջրի հսկայական զանգվածներ: Արդյունքում համաշխարհային օվկիանոսի մակարդակը 100 մետրով բարձրացել էր:

Բոլոր ցածրադիր վայրերը ծածկված էին ջրի հաստ շերտով, շատ մարդիկ (ցեղեր), կենդանիներ ու բույսեր կորստի մատնվեցին, ցածրադիր վայրերի բոլոր բնակավայրերն ու քաղաքները ոչնչացան: Հետագայում այդ վայրերը ծածկված էին տիղմի հաստ շերտով, մասնավորապես՝ Միջագետքում:

Մեծ Զրհեղեղի մասին տարբեր ժողովուրդների շատ հին լեգենդները,

մասնավորապես Սումերի և Հնդկաստանի լեգենդները, մեզ են հասել 3-րդ հազարամյակից:

Մեծ Ջրհեղեղի տեղի ունենալու առաջին փաստացի ապացույցը հիմնավորել է անգլիացի հնագետ Լ.Վուլին: Պեղելով սումերական քաղաքները, նա շարունակել է պեղումները, խորանալով ևս 19 մետր, հայտնաբերել է ավելի հին քաղաքներ: Տիղմի այդ 19 մետրանոց շերտն ապացուցեց, որ Մեծ Ջրհեղեղն իսկապես տեղի է ունեցել, և այդ նոր հայտնաբերված հին քաղաքները Մեծ Ջրհեղեղից առաջ են կառուցված եղել: Գլուխ 3.4-ում ես նշում եմ, որ այդ հին քաղաքները հայկական են եղել: Այսպիսով մենք կարող ենք ենթադրել, որ հայերը Մեծ Ջրհեղեղից հետո Սումեր վերադառնալով, “նոր” սումերներին պատմել են Մեծ Ջրհեղեղի մասին ու նրանց բազմաթիվ գիտելիքներ են հաղորդել: Այդ “նոր” սումերները, փաստորեն, եղել են հայերի ու տեղաբնակ ցեղերի խառնուրդը:

Հաջորդ Մեծ Ջրհեղեղը տեղի կունենա 29000 տարի հետո (մ.թ. 31000), տես Նկ. 39 ՄԱՍ 1: Դրանից առաջ հաջորդ սառուցյալ ժամանակաշրջանի սկիզբը Երկրագնդի բևեռային շրջաններում պետք է գա 6500 տարի անց ու հետո ինտենսիվ սառցակալումից հետո հաջորդ սառուցյալ ժամանակաշրջանը կգա 8500 տարի հետո և կտևի 18500 տարի: Դրանից հետո սկսվելու է սառույցների հալման շրջանը (2000 տարվա ընթացքում) և $41000 - 12000 = 29000$ տարի հետո տեղի կունենա հերթական Մեծ Ջրհեղեղը:

Ի՞նչ էր տեղի ունենում Մեծ Հայքում անցյալ Մեծ Ջրհեղեղի ժամանակ 12000 տարի առաջ: Ոչ մի սարսափելի բան: Հայոց լեռնաշխարհը չի ծածկվել ջրով, որովհետև Հայկական Լեռնաշխարհի միջին բարձրությունը կազմում է 1700մ, և լեռնահովիտների նվազագույն բարձրությունն այստեղ 600մ է (համաշխարհային օվկիանոսի մակարդակը բարձրացել էր ընդամենը 100մ): Իհարկե, Հայաստանի երկինքը շատ ամպամած է եղել, քամիներ էին փչում, ամպրոպային անձրևներ էին տեղում, և ուժեղ կայծակներ էին ժայթքում, որոնցից վախենում էին բոլոր կենդանիները և անգամ մարդիկ: Վայրագ գետերը բազալտային ժայռերում մեծ կիրճեր էին բացում: Սակայն բնակչությունն իր մշակույթով, բոլոր կենդանիները և բույսերը չոչնչացան: Այնպես որ Մեծ Հայքի ողջ տարածքը դարձավ ասես խորհրդանշական Նոյան տապան, ուր բոլոր մարդիկ, կենդանիներն ու բույսերը փրկվեցին: Ահա թե ինչու հայերը Մեծ Ջրհեղեղի մասին լեգենդ չունեն:

Հայաստանում Ջրհեղեղի ժամանակ բնական տարերքից վախեցած (կայծակներ և այլն) ձիերը, գոմեշները, այծերը, մոտենում էին մարդկանց ու նրանց բնակավայրերին, պատսպարվելու, պաշտպանվելու, ու ընտանի էին

դառնում:

Քարայծը (խոյը), այդ գեղեցիկ ու խոշոր լեռնային կենդանին, բարձրանում էր սարերի ու բլուրների սուր գագաթներին, նայում էր կայծակներին ու չէր վախենում նրանցից: Այդ պատճառով մարդիկ նրան ընդունեցին որպես ԱՐ-ի երրորդ խորհրդանիշը (Առուծից ու Արծվից հետո), անվանելով նրան Արիս (“Իմ Արևը”), և այդ անունով անվանում են նաև Կենդանակերպի առաջին համաստեղությունը: Կենդանակերպի առաջին համաստեղության հնուց եկած այդ անվանումը պահպանվել է աստղագիտության մեջ մինչև այսօր “Արիես” ձևով: Խոյի եղջյուրների պարույրային ձևը դարձավ հիանալի ճարտարապետական զարդանկար հայերի գեղարվեստական ավանդույթում (տես Նկ. 48):

Քանի որ Խոյը, ԱՐ-ի խորհրդանիշը լինելով, Մեծ Ջրհեղեղից հետո (կամ ժամանակ) պաշտամունքի առարկա էր, բայց նրա արծանը բացակայում է Կապադովկիայի արծանախմբում, (տես Նկ. 59, 73-75), մենք կարող ենք ենթադրել, որ այդ արծանախումբը (ԱՐ, Կեսար, Անահիտ, Տիր, Վահագն, Առյուծ և Արծիվ) ստեղծվել է մինչև Մեծ Ջրհեղեղը, ավելի քան 12000 տարի առաջ (տես 3.2(3).):

ԳԼՈՒՄ 3.7. ՄԵԾ ՀԱՅՔԸ մ.թ.ա. 10 – 5-րդ ՀԱՋՐԱՄՅԱԿՆԵՐՈՒՄ

Մեր թվարկությունից առաջ 10 – 5-րդ հազարամյակներում Մեծ Հայքը դեռ մնում էր աշխարհի միակ պետությունը (մյուս հայկական թագավորությունների հետ համատեղ) և հայերը՝ միակ քաղաքակիրթ ազգն էին իրենց բարձր մշակույթով, գիտելիքներով և այբուբենով:

Մեծ Հայքը գտնվում էր Անդրկովկասի (Հարավային Կովկասի) տարածքում, Սև և Կասպից ծովերի միջև, Քուռ գետի զույգ ափերին, Արարատ և Արագած սարերի, Սևան, Վան և Ուրմիա լճերի շուրջը, ողջ Հայկական Լեռնաշխարհում և Միջագետքում (Էդեսիայի թագավորություն)*:

Մեծ Հայքի շուրջը գոյություն են ունեցել այլ հայկական թագավորություններ՝ Կիլիկիայում, Փյունիկիայում, Փոքր Ասիայում և Միջագետքում*:

Անգլիացի պատմաբան Ա.Ջիլբերտը գրել է, որ բուրգերի կառուցումից շատ վաղ և հրեաների նախահայր Աբրահամի Հալդական Ուրից (ավելի ճիշտ կլինի ասել Հայկական Արից, Պ.Հ.) խեղրոն (Չեվրոն) ճանապարհվելուց առաջ, արդեն

* Հիշենք Գլուխ 3.1.-ի սկիզբը. “Անտրոպոլոգիական տվյալներ”:

գոյություն ունեւ հնդեվրոպական ծագում ունեցող մի ազգ, որը պարսիկների ու եվրոպացիների նախնին էր և ունեւ թագավորական դինաստիաներ [36]: Ինձ թվում է, որ Ա.Զիլբերտը գիտի, բայց ինչ-որ պատճառով իսկությունը չի ասում այն մասին, որ դա հայոց ազգն է:

Գերմանացի պատմաբան Մ.Րիմշնայդերը գրում է, որ հունական ամբողջ մշակույթը վերցված է կիլիկիացիներից, փյունիկյացիներից, հեթիթներից ու հալդերից, որոնք ուրարտացիներ էին այսինքն Արարատյան թագավորության բնակիչները [65]:

Ռուս մտավորական Վ. Բրյուսովը գրում է. “Նախ և առաջ պետք է հիշել, որ Տիգրան Մեծի ժամանակից Հայաստանը մեծ պետություն էր և առանց գիրգրականության չէր կարող վարել կառավարության գործերը: Հայ պատմիչները հաճախ են հիշատակում գրագիրներ (քարտուղարներ), ինչպիսին էր, օրինակ, Ագաթանգեղոսը Տրդատ Մեծի օրոք: ...Մենք գիտենք նաև, որ հայաստանում կազմակերպված էր ճիշտ դատավարություն: Ժամանակ առ ժամանակ կատարվում էր մարդահամար: Դարձյալ դժվար է ենթադրել, որ բոլոր այսպիսի դեպքերում դիմեին որևէ օտար լեզվի:”

“Վերջապես այն բոլոր հայ հեղինակները, որոնք խոսում էին Մեսրոպի կողմից տառեր գտնելու մասին, ընդունում են, որ առաջ արդեն գոյություն ունեին հայկական տառեր, ... որ հնարված էին հնագույն ժամանակներում...” [127]

Այլ ժողովուրդներ, պետություններ և քաղաքակրթությունները՝ Սումերում, Եգիպտոսում, Բաբելոնում, Իրանում և այլն, հայերի միջնորդությամբ են սկսել ձևավորվել մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում և ավելի ուշ:

Հայերը երբեք ագրեսիվ չեն եղել ու չեն ունեցել շովինիստական և իմպերիալիստական միտումներ: Լինելով աշխարհի առաջին քաղաքակիրթ ժողովուրդը, նրանք ազնիվ էին, իմաստուն ու բարի: Նրանք ի վերուստ կոչված էին քաղաքակրթել մոտիկ ու հեռու բոլոր ցեղերն ու ժողովուրդները: Նրանք գալիս էին այլ հողեր, որ օգնեն տեղի ցեղերին պետություններ ստեղծել, ինչպես այդ եղավ Եգիպտոսի, Սումերի, Բաբելոնի, Եթովպիայի, Հնդկաստանի, Միջին Ասիայի և այլ դեպքերում:

Սակայն հայերը հերոսաբար պաշտպանել են իրենց հայրենիքը, անգամ թշնամուց ավելի սակավ ուժեր ունենալով:

3.7(1). ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԵՆՈՒԿԸ

Հայաստանի հին պատմությունը դուրս է նետված համաշխարհային հին պատմությունից: Այդ պատճառով հին աշխարհի պատմությունը լի է հանելուկներով ու առեղծվածներով, քանի որ շատ փաստեր ու հարցեր կան, որոնք բացատրություն չունեն: Թույլ տվեք այստեղ ներկայացնել այդ հանելուկներից մի քանիսը:

Հարցեր

1ա. Ո՞վ է կառուցել Մեծ Բուրգը 4500 տարի առաջ և շատ ավելի վաղ՝ Մեծ Սֆինքսը:

1բ. Ինչու՞ են նրանք կառուցվել: Ի՞նչ նպատակով:

1գ. Ինչու՞ են նրանք կառուցված հենց այդ, իրենց տեղում (վայրում): Հանուն ինչի՞ է կատարվել այդքան մեծ աշխատանքը:

2ա, բ, գ. Նույն հարցերը ծագում են Ստոունհենջի, Նյու-Գրենջի, Քարնակի և այլ մեծ հին մոնումենտների վերաբերյալ (4500-4000 տարի առաջ):

3. Ո՞վ և ինչու՞ է կառուցել բուրգերն ու տաճարները Կենտրոնական Ամերիկայի արևադարձային անտառներում ավելի քան 6000 տարի առաջ:

4. Աշխարհագրական քարտեզների հանելուկը: Կան մի քանի միջնադարյան քարտեզներ, որոնց վրա պատկերված են տարբեր երկրամասեր, որոնք կատարված են այն ժամանակների համար աներևակայելի բարձր ճշտությամբ: Այդ քարտեզներին պատկերված են նույնիսկ այն երկրամասերը, որոնք այն ժամանակներում դեռ չէին հայտնաբերված:

Օրինակ, գոյություն ունի մ.թ. 1513 թվագրված այսպես կոչվող ադմիրալ Պիրի Ռեյսի քարտեզը, որի վրա ներկայացված է մ.թ. 1818 հայտնաբերված Անտարկտիդան, այսինքն, ավելի քան 300 տարի նրա հայտնաբերումից առաջ: Ադմիրալը այդ քարտեզի եզրին գրանցել է, որ ինքը այդ քարտեզը կրկնօրինակել է, օգտագործելով ավելի հին աղբյուրներ, որոնք չեն պահպանվել: Առավել հետաքրքիրն այն է, որ այդ քարտեզի վրա Անտարկտիդան պատկերված է առանց այժմյան սառցե ծածկույթի: Համաձայն գեոֆիզիկական տվյալների դա եղել է ավելի քան 6000 տարի առաջ: Ավելին, այդ քարտեզը իր ճշտությամբ կարող է մրցակցել միջազգային գիտարշավի կողմից սեյսմագրաֆիայի ժամանակակից մեթոդների օգտագործմամբ 20-րդ դարում պատրաստված Անտարկտիդայի մայր հողի քարտեզի հետ [26, էջ 9-17]:

Խնդիրն (համար 4) այն է, թե ո՞վ, ինչու՞ և ինչպե՞ս է 6000 տարուց ավել առաջ պատրաստել այդ քարտեզը, որը ապշեցուցիչ ճշտությամբ համընկնում է

ժամանակակից քարտեզի հետ: Գիտնականների եզրակացությունը մեկն է. նախապատմական ժամանակներում բարձր զարգացածություն ունեցող մի քաղաքակրթություն է եղել Երկրագնդի առայժմ անհայտ տեղում, որը ուսումնասիրել է գրեթե ողջ մոլորակը և իրենց գիտելիքները հաղորդել է այլ ազգերի [26]:

Նման զարմանալի այլ հին քարտեզներ էլի կան, որոնք կատարված են բարձր ճշտությամբ [26]:

Պատասխաններ

Հիմնական և գլխավոր պատասխանը Քարահունջի գոյությունն է, որը այլ փաստերի հետ մեկտեղ (այդ թվում նաև լեզվաբանական տվյալները) թույլ են տալիս ասել, որ այն ժամանակներում անհրաժեշտ գիտելիքներ, սարքավորումներ և տեխնոլոգիաներ ունեցել են միայն հայերը:

Ավելի մանրամասն պատասխանները վերը առաջադրված հարցերին տրված են գրքի 1 և 2 մասերում: Այստեղ մենք կարող ենք միայն համառոտ կրկնել դրանք:

1ա և 2ա հարցերի պատասխանն այն է, որ Մեծ Բուրգը, Ստոունհենջը և շատ այլ հուշարձաններ կառուցել են հայերը Սկզբնային Ուղեղի կենտրոնում (Գլուխ 1.34), մասնավորապես, հայոց կեսար Հայկի կողմից (Գլուխ 1.30):

1բ և 2բ հարցերի պատասխանն այն է, որ Մեծ Բուրգը և Ստոունհենջը կառուցել են հայերը որպես աստղադիտարաններ և մոնումենտներ, որ հեռավոր ապագա սերունդների համար տեղեկություններ պահպանվեն այն մեծ գիտական հայտնագործության մասին, որ Երկիրը գնդած է (Գլուխ 1.28): Մեծ Աֆինքսը կառուցվել է, որպեսզի տեղեկություն պահպանվի ապագայի հեռավոր սերունդներին մի այլ մեծ հայտնագործության՝ Երկրի առանցքի պրեցեսիայի երևույթի մասին (Գլուխ 1.22 և 1.35):

1գ և 2գ հարցերի պատասխանն այն է, որ Երկրի գնդածն լինելը ապացուցելու համար Քարահունջից (ըստ լայնության) հավասար հեռավորության լայնություններում կառուցվել են որոշ մոնումենտներ: Օրինակ, Ստոունհենջը և Մեծ Բուրգը գտնվում են Քարահունջի լայնությունից մոտ $\pm 10^0$ տարածության վրա; Քալենիշը (Շոտլանդիայում) և Ամոն-Րաի (Արևի) հնագույն աստղադիտարանն ու տաճարը՝ Եգիպտոսում (այժմյան Ասուանի մոտակայքում) գտնվում են Քարահունջի լայնությունից $\pm 16^0$ լայնությունների վրա:

3-րդ հարցի պատասխանն այն է, որ հայերը մ.թ.ա. 15-2 հազարամյակների ժամանակամիջոցում ուսումնասիրել են գրեթե ողջ մոլորակը: Նրանց մեծ առաքելությունն է եղել ամենուրեք կրթել տեղի ցեղերը, տարածել գիտելիքներ,

բարություն, մարդասիրություն և Արևի ԱՐ Աստծո բարի կրոնը: Այդ են վկայում նաև տարբեր տեղերում ապրող տարբեր ազգերին պատկանող միևնույն լեգենդները: Համաձայն այդ լեգենդների հինավուրց ժամանակներում նրանց երկրներ են եկել ճերմակամորթ, մեծ թավ մորուքով (արմենոիդ ռասային պատկանելու հիմնական հատկանիշները) աստվածներ, որոնք ամեն ինչ իմանում էին ու փոխանցել էին նրանց իրենց բարությունը և իրենց գիտելիքները: Այսպիսի լեգենդներ ունեն ոչ միայն սումերները, հնդիկները և այլն, այլ նաև Կենտրոնական Ամերիկայի բոլոր ժողովրդությունը (Պերու, Բոլիվիա, Չիլի, Մեքսիկա և այլն):

4-րդ հարցի պատասխանը հետևյալն է. այդքան ճշգրիտ քարտեզներ կարող էին պատրաստել միայն մաթեմատիկա, երկրաչափություն (ներառյալ սֆերիկ երկրաչափություն և եռանկյունաչափություն) իմացող գիտնականները, որոնք ունեին շատ ճշգրիտ գործիքներ՝ տեղի լայնությունն ու երկայնությունը չափելու համար պետք է ունենային նաև օվկիանոսային մեծ նավեր: Նման աստղագիտական և այլ գործիքներ ունեցել են Քարահունջի ժամանակներում (7500 տարի առաջ) հայ գիտնականները: Քարահունջը վկայում է այն մասին, որ նրանք իմացել են նաև մաթեմատիկա, երկրաչափություն, եռանկյունաչափություն և ճշգրիտ չափումների մեծ փորձ են ունեցել (30 աղեղնային վայրկյան կամ ժամանակի 2 վայրկյան ճշտությամբ): Կիլիկիացի և փյունիկցի հայերը այն ժամանակներում արդեն ունեցել են մեծ օվկիանոսային նավեր ու ծովագնացությանը վերաբերող գիտելիքների բարձր մակարդակ (նավ, նավիգացիա միջազգային բառերը հայերենից են վերցված): Այսպիսով, 6000 և ավելի տարի առաջ այս ամենին անհրաժեշտ գիտելիք ու հնարավորություններ ունեցել են միայն հայերը:

3.7(2). ՀԱՅԵՐՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՆ

Կենտրոնական Ամերիկայի հին պատմության մեջ կան շատ հանելուկներ, որոնք գալիս են բազում հազարամյակների խորքից, այսինքն նախքան մայայի և ացտեկների (Մեքսիկա) և ինկերի (Պերու, Բոլիվիա, Չիլի) քաջ հայտնի ժամանակաշրջանի մշակույթները մ.թ.ա. 2-ից մ.թ. 2-րդ հազարամյակների միջև: Այդ հանելուկները պարունակում են բոլոր թվարկված երկրների ժողովուրդների միևնույն հին լեգենդների առկայությունը և հին քաղաքների, տաճարների ու զիկուրատի տիպի (սանդղածև) բուրգերի առկայությունը, ինչպես որ նրանք եղել են Բաբելոնում, Ուրում (Ար՝ հայերեն) և Եգիպտոսում:

Զ.Հենքոքը գրում է, որ ինկերի հին լեգենդները Մեծ Զրիեղեղից հետո նրանց ծագման մասին հայտնի են դարձել մեզ իսպանացի գիտնական և հոգևորական Խոսե դե Ակոստայի (մ.թ. 16-րդ դար) գրքից. “Տիտիկակա լճից եկավ Վիրակոչա աստվածը... և սկսվեց մարդկային ցեղի աճը”: Լեռնային Անդերի բնակիչների այլ լեգենդներում ասվում է, որ Վիրակոչան եղել է սպիտակամորթ, մորուքավոր միջահասակ տղամարդ: Մարդկանց նա անվանում էր “իմ որդիներ ու դուստրեր”: Նա ճանապարհորդում էր ու հրաշքներ գործում, բուժելով “մեկ հալումով”, շատ բարի էր, մարդկանց սովորեցնում էր բժշկություն, մետաղաձուլություն, հողագործություն, անասնապահություն, հնարամտության արվեստին (որը հետագայում մոռացության տրվեց), բացատրում էր տեխնիկայի ու շինարարության կոմպլեքս հիմունքները [26, էջ 48, 49, 54]: Շատ լեգենդներ վկայում են, որ Վիրակոչան ու նրա մարդիկ մեկնեցին ծովով, շարժվելով օվկիանոսում (Խաղաղ) թիակներ չունեցող նավերով [26, էջ 88]:

Զ.Հենքոքը պատմում է նաև, որ Տիտիկակա լճի ավազանի Տիաուանակո քաղաքում տեղի հնդկացիների այմարա ժողովուրդը մինչև հիմա, արդեն մոտ 10000 տարի, խոսում է Վիրակոչայի հին լեզվով: Որոշ լեզվաբանների կարծիքով այմարա լեզուն ամենահինն է աշխարհում և ունի հարուստ շարահյուսական կառուցվածք [26, էջ 87]:

Հետաքրքիր է, որ հայերեն Տիտիկակա նշանակում է. տ • ի • կա = “այնտեղ մարդու տունն է”, իսկ այմարա նշանակում է. հայ • մար • ա = “հայեր ծովից” կամ՝ “մայր-Հայաստանից”: Վիրակոչա անունը հայերեն նշանակում է. վիր • ա • կոչ = “վերեն կոչված”: Հայ բանասեր, բ.գ.թ. Մ.Սարգսյանն ապացուցում է, որ այմարա լեզուն շատ նման է հայերենին, որովհետև անգլերեն-այմարերեն բառարանի այմարերեն 600 բառերից 54-ը համընկնում են հայերեն բառերի հետ և իմաստով, և հնչեղությամբ [106]:

Ըստ Զ.Բուշնելի Վիրակոչան ուներ նաև Պաչաքամակ (Պաչա քամակ) անունը [128], որը ուղղակի հայերեն է:

Զ.Հենքոքը նկարագրում է մի հին տաճար Տիաուանակոյում (Բուլվիա) Վիրակոչայի մեծ արձանով, “Արևի դարպասով” և Կալասասայա անունով հրապարակով: Կալասասայա այմարերեն նշանակում է. “Ուղղահայաց կանգնած քարերի տեղ” [26, էջ 72]: Հայերեն Կալասասայա բառը նշանակում է. Քար • սաս • հայա = “մեծ կանգնած քարեր Հայերի”, կամ. Քար • սաս • իա = “կանգնած մեծ քարերի տեղ”: Այս և ուրիշ օրինակները նշանակում են, որ այմարա և հայերեն լեզուները իսկապես նման են մեկը մյուսին: Այդ տպավորությունն ավելի համոզիչ է դառնում, եթե հաշվի առնենք, որ ըստ Զ.Հենքոքի Կալասասայան հին, 15-17

հազարամյա աստղադիտարան և քարե օրացույց է եղել [26, էջ 74]: Իհարկե, այն այդքան բարձր զարգացածության աստղադիտարան չէր, ինչպես Քարահունջը, որովհետև Կալասասայայի կանգնած քարերը անցքեր չունեն, այնպես որ դիտումների ճշտությունը այնքան բարձր չէր: Բայց այդ ամենը համաձայնեցվում է մեր ենթադրության հետ այն մասին, որ Հայաստանում առաջին աստղադիտարանները կառուցվել են 23 հազար տարի առաջ (տես Գլուխ 1.17):

Մայա և աքսոնների նախնիներից եկած նույն լեգենդներն ունեն նաև Մեքսիկայի ժողովուրդները: Զ.Հենքոքը մի լեգենդ է պատմում իսպանացի ժամանակագիր՝ Խուան դե Տորկվեմադայի (մ.թ. 16-րդ դար) գրառումներից Կեցալկոատլի (Վիրակոչայի մեքսիկական տարբերակը) մասին, որը “մի տղամարդ էր ծաղկուն տարիքում երկար մորուքով... Նա վիթխարի կազմվածքի սպիտակամորթ մարդ էր բարձր ճակատով, խոշոր աչքերով ու մեծ մորուքով... Նա մեղադրում էր նրանց, ովքեր աստվածներին մարդկային զոհաբերումներ էին անում, խրախուսելով միայն մրգեր ու ծաղիկներ բերելը: Նա հայտնի էր որպես խաղաղության Աստված...”: Այդ իմաստուն ուսուցիչը “եկել էր ծովի այն կողմից ինքնաշարժ, առանց թիերի նավով... Նա մարդկանց սովորեցրեց օգտվել կրակից... Նա տներ կառուցեց և մարդկանց սովորեցրեց ապրել զույգերով, ընտանիքով, որպես ամուսիններ...” [26, էջ 97]:

Ըստ Զ.Հենքոքի, մայայի լավագույն գիտակ՝ Ս.Գ.Մոռլին գրում է, որ հենց այդ նույն “Մայայի պանթեոնի Մեծ Աստվածը... եղել է մեծ կազմակերպիչ, քաղաքներ հիմնադրող, օրենքների և օրացույցի հեղինակ... Նրա բնավորության հիմնական գծերն ու կենսագրությունն այնքան ռեալիստական են, որ լիովին հնարավոր է, որ նա իրականում եղել է պատմական անձ, գլխավոր օրենսդիր... ինչը հիմք է ծառայել նրա աստվածացմանը”: Այստեղ Զ.Հենքոքը գրում է, որ “Բոլոր լեգենդները որոշակիորեն հաստատում են, որ Կեցալկոատլը եկել է Կենտրոնական Ամերիկա հեռվից (մյուս կիսագնդից, “Արևելքի ծովով”) ու հետագայում էլի լողալով, գնացել է նույն ուղղությամբ...” [26, էջ 96, 97]:

Այս բոլոր և այլ լեգենդները հաստատում են, որ “աստվածները” վաղնջական ժամանակներում եկել են Կենտրոնական Ամերիկա, տեղի բնակիչների հետ կառուցել են մեծ քաղաքներ, շատ երկար ճանապարհներ (մոտ 15000կմ), տաճարներ ու բուրգեր: Որպես հին զարգացած քաղաքների առկայության պայծառ օրինակ մենք կարող ենք բերել Պերուի գեղատեսիլ սարերում գտնվող Մաչու-Պիկչուն: Այդ քաղաքը կառուցվել է ճանապարհներից շատ հեռու բարձր լեռներում, այնպես որ Զ.Հենքոքը գրում է, որ. “Ով էլ որ լինեի այդ եկվորը... որը կառուցել է Մաչու-Պիկչուն այստեղ, նա այդ անելու համար շատ ծանրակշիռ

պատճառներ պետք է ունենար” [26, էջ 57]:

Մաչու-Պիկչուն աստղագիտական կողմնորոշում ունի և կառուցված է երկգագաթ մեծ սարի ստորոտին, որը շատ նման է Մեծ ու փոքր Արարատին (տես Նկ. 93): Քաղաքը կառուցվել է ինկերի քաղաքակրթությունից շատ վաղ [26, էջ 36-53]: Պոտսդամի համալսարանի աստղագիտության պրոֆեսոր Ռ.Մուլլերը հայտնաբերել է, որ Մաչու-Պիկչուի շենքերի ու կառույցների էլեմենտները աստղագիտական կողմնորոշում ունեն: Օգտագործելով Երկրի առանցքի պրեցեսիայի օրենքները, նա հաշվարկել է, որ քաղաքը կառուցվել է մ.թ.ա. 4000 և 2000թթ. միջև, այսինքն, մոտ 6000 տարի առաջ [26, էջ 60]:



Նկ. 93. Մաչու-Պիկչու, հին քաղաք Կենտրոնական Ամերիկայում [26]

Կուսկո քաղաքում (Պերու) կա Արևի հին տաճար, որի անունն է Կոզիկանչա Վիրակոչայի պատկերներով [98, էջ 355]: Այդ անունը մոտ է հայերեն “քարի կանչ”-ին, որը գրեթե նույնն է նշանակում, ինչ որ Քարահունջը (խոսող քարեր):

1927-1930թթ. հին քաղաքների տարիքի աստղագիտական թվագրում է կատարվել, մասնավորապես, Տիաուանակոյի, նրա Արևի տաճարով, Արևի դարպասով, բուրգով և Կալասասայա հրապարակով գիտնականներ՝ Լա-Պասի համալսարանի պրոֆեսոր Ա.Պոզնանսկու, “Սպեկյուլա Վատիկանիկա”-ից՝ դոկտոր Ֆ.Բեկերի, Բոննի համալսարանի պրոֆեսոր Ա.Կուզուտեռի կողմից: Նրանք բոլորը պնդում են, որ Տիաուանակոն մոտ 17000 տարեկան է [26, էջ 76]:

Արդյո՞ք մենք բավարար հիմքեր ունենք ասելու, որ հին ժամանակներում Կենտրոնական Ամերիկայում այդ ամբողջ մեծ գործունեությունը հայերն են ծավալել: Կարծում եմ, այո, որովհետև.

1. Կենտրոնական Ամերիկայի բոլոր երկրներն ունեն միևնույն լեզենդներն այն մասին, որ հին ժամանակներում Արևելքից եկել են բարի, խելացի “աստվածներ” բարձր գիտելիքներով ու հետո, էլի ծովով, ետ են վերադարձել դեպի Արևելք: Այս գիրքն էլ նույնպես ի հայտ է բերում այն, որ հայերը հին ժամանակներում (17 - 4 հազար տարի առաջ) նույնպես եղել են բարի և ունեցել են բարձր գիտելիքներ:

2. “Աստվածները” եղել են սպիտակամորթ, մորուքավոր, բարձր ճակատով ու խոշոր աչքերով, ինչը մատնացույց է անում նրանց արմենոիդ ռասային պատկանելի:

3. Հին ժամանակներում հայերը շատ օտար ցամաք ու ծով են գնացել և ամենուրեք տեղի բնակչությունը աստվածացրել է նրանց, շնորհակալ լինելով, նրանց բարության, բարձր գիտելիքների և օգնության հասնելու պատրաստակամության համար: Նրանք արգելում էին մարդ գոհաբերել, գիտելիքներ էին տարածում, սովորեցնում էին լեզուն, շինարարության արվեստը և հավատքն բարի Արև Աստվածուն: Տեղական ցեղերի գլխավոր Աստվածը նույնպես Արևն էր:

4. “Աստվածների” լեզուն հայերենն էր, քանի որ քաղաքների, կառույցների և “աստվածների” (ինչպես Վիրակոչան) բազմաթիվ հին և նույնիսկ ժամանակակից անունները, ինչպես նաև շատ բառեր որոշ լեզուներում (ինչպես այմարերենում), ունեն հայերեն մեկնաբանություն:

5. “Աստվածները” կառուցեցին քաղաքներ, ճանապարհներ, Արև Աստծուն նվիրված տաճարներ ու բուրգեր զիկուրատների տեսքով, որոնք ունեին աստղագիտական կողմնորոշում: Նրանք ունեին մեծ օվկիանոսային նավեր, գերձգրիտ նավարկային սարքավորում և գործիքներ, որոնք ունեին միայն հայերը:

3.7(3). ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԱՍԻԱՆ: ՀԵԹԻԹԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՓՐԻԳԻԱ, ԼԻԴԻԱ

Հայտնի է, որ հայկական ռասայի ներկայացուցիչները եղել են Փոքր Ասիայի միակ բնակիչները հին ժամանակներից ի վեր: Փոքր Ասիայում գտնվում էին մի քանի հին հայկական թագավորություններ: Կոմագենայի, Ծոպքի, Կապադոկիայի և Փոքր Հայքի թագավորությունների մասին ասվել էր Բաժին 3.4(2)-ում: Կիլիկիայի

մասին ասված է Բաժին 3.4(3)-ում: Տրոյայի (Իլիոնի) մասին կասվի հաջորդ Բաժին 3.7(4)-ում: Այս Բաժին 3.7(3)-ը Հեթիթական թագավորության, Փրիգիայի և Լիդիայի մասին է:

Հեթիթական թագավորություն

Հայտնի է, որ Հեթիթական պետությունը մ.թ.ա. 17 – 12-րդ դարերում գտնվում էր Փոքր Ասիական թերակղզու կենտրոնական մասում, և հեթիթերենը (հաթիթին) հնդեվրոպական լեզու էր [92]: Սակայն ի՞նչ էր եղել մինչև անվանված դարերը: “Հին քաղաքակրթություններ” գրքում ասվում է. “Ըստ ամենայնի, Հաթիթի-ն Հաթթուշ քաղաքի շուրջ սփռված տարածքի նախնական, շատ հին անունն է... Այդ տարածքի բնակիչները մ.թ.ա. դեռ 3-րդ հազարամյակում հաթիթերեն էին խոսում ու այդ պատճառով կրում էին “Հաթիթ” անունը, քանի դեռ չէին խառնվել հետագա թագավորությունների բնակչությանը, որոնց մայրաքաղաքը Հաթթուշն էր” [98, էջ 111]:

Թե ինչ է եղել մինչև մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակը, հայտնի չի: Եկեք այստեղ հիշենք անտրոպոլոգիական տվյալները (տես Բաժին 3.1(1).) այն մասին, որ 10 հազար տարի առաջ ողջ Փոքր Ասիան բնակեցված էր միայն արմենոիդ ռասայի ներկայացուցիչներով, այսինքն, միայն հայերով, որոնցից ծագել են հնդեվրոպացիները և հնդեվրոպական լեզուները: Մոտավորապես մ.թ. 20-րդ դարի կեսից ամենուրեք սկսեցին ասել, որ հեթիթական լեզուն սեմիտական է: Բայց հեթիթական մայրաքաղաք Հաթթուշի ու նրա մեծ գրադարանի պեղումներից հետո ապացուցվեց, որ հեթիթական լեզուն պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին: Իսկ այժմ հայտնի է, որ հեթիթական և հայկական շատ բառեր (նաև քերականությունը) նույնն են կամ շատ նման են [68] և այս այժմ ընդունված է ամենուրեք:

Հայտնի է նաև, որ հեթիթների երկիրը (պետությունը, հետագայում՝ կայսրությունը) սերտ կապի մեջ էր Մեծ Հայքի և այլ հայկական թագավորությունների հետ, մասնավորապես, Կիլիկիայի հետ, և դրանց թագավորները մի ժամանակ եղել են հեթիթական թագավորների եղբայրները (միևնույն դինաստիայից): Նրանք ստանում էին Մեծ Հայքից շատ ապրանք, զարդեղեն ու զենք:

Փրիգիա

Տրոյայի անկումից հետո (մ.թ.ա. 13-րդ դար) նրա տարածքի հյուսիս-արևմտյան մասը հետագայում սկսել են անվանել Փրիգիա (Գորդիան

մայրաքաղաքով): Ըստ պատմական տվյալների Փրիգիան գոյություն է ունեցել սկսած մ.թ.ա. 10 – 8-րդ մինչև մ.թ. 2 – 3-րդ դարերում: Նրա լեզուն իրենից ներկայացնում է լեզուների հնդեվրոպական ընտանիքի առանձին ճյուղ (ինչպես և հայերենը): Լեզուն ներկայացված է գրերով, բառապաշարով ու անձնական անուններով [75, էջ 376; 1986]: Ակներև է, որ այդ գրերը հնարավոր է կարդալ հին հայերենով:

Լիդիա

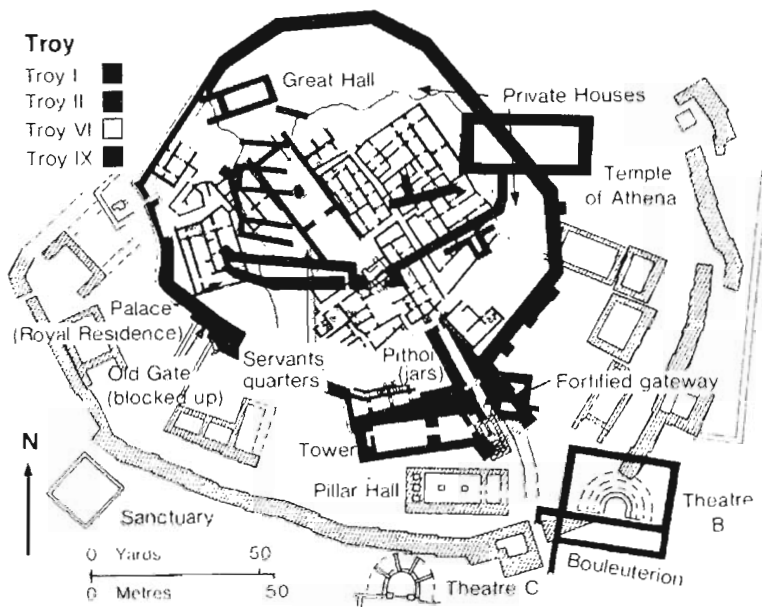
Լիդիան գտնվել է Փոքր Ասիայի հարավ-արևմուտքում ու ինչպես Փրիգիան և այլ փոքրասիական երկրները, նախկինում մտնում էին այլ հայկական թագավորությունների կազմի մեջ (ինչպիսիք էին Կիլիկիան, Հեթիթիան, Տրոյան և այլք): Մ.թ.ա. 7 – 6-րդ դարերում Լիդիան անկախ երկիր է եղել: Լեզուն եղել է հնդեվրոպական:

3.7(4). ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՐՈՅԱ

Մեր գիտելիքները Տրոյայի և Տրոյայի թագավորության մասին գալիս են Հոմերի “Իլիականից” (մ.թ.ա. 9 – 8-րդ դարեր) և գերմանացի հնագետ Հ.Շլիմանի 1870-1890թթ. Դարդանելի նեղուցից մոտ 6կմ հեռավորության վրա գտնվող բլուրին կատարած պեղումների արդյունքներից: Պեղումները շարունակեցին Վ.Դորպֆելդը, իսկ հետագայում, 1932-1938թթ.՝ ամերիկացիներ Վ.Սենդլի ու Կ.Բլեզենի գիտարշավը:

Տրոյան բազմաթիվ բնակավայրերով շրջապատված մեծ հին քաղաք էր, որի հիմնադրման տարիքի մասին այժմ չատ են վիճաբանում (մ.թ.ա. 2500-1900) [98, էջ 144]: Ըստ այլ աղբյուրների Տրոյան գոյություն է ունեցել մ.թ.ա. 4-րդ հազարամյակում ու գտնվել է հին ծոցի ափին [102, էջ 25,144,145; 103]: Տրոյական պատերազմը եղել է մ.թ.ա. 13-րդ դարում:

Տրոյայի պեղումների քարտեզը պատկերված է Նկ. 94 [98, էջ142] և Նկ.95ա-ում տիկին Շլիմանն է տրոյական զարդերով [98, էջ143]:



Նկ. 94. Տրոյա: Պեղումների քարտեզը [98].



Նկ. 95. Տիկին Շիմանը տրոյական գարդերով [98].

Մեզ համար կարևոր է իմանալ Տրոյաի ծագման իրական ժամանակը: Ես համոզված եմ, Տրոյան ծագել է ավելի քան 10 հազար տարի առաջ, քանի որ հայերը (արմենոիդ ռասան) այնտեղ ապրել են այդ ժամանակ, և այն հայկական երկիր (թագավորություն) է եղել շատ ավելի մեծ տարածքով, քան հետագա ժամանակաշրջանում: Համոզված եմ, որ այդ կապացուցվի նոր պեղումներով, և որ տրոյական բոլոր ինն գրերը հարկավոր է կարդալ հայերեն (ինչպես և ինն

եգիպտականները, սումերականները, բաբելոնականները և այլն):

Մեր թվարկությունից առաջ 13-րդ դարում, երբ տեղի է ունեցել տրոյական պատերազմը, հույները որպես մի ազգ և մի պետություն դեռ չէին ձևավորվել: Հոմերը նրանց աքեացիներ ու դանայացիներ է անվանում: Դրանք առանձին քաղաք-պետություններ և կղզի-պետություններ էին: Ջարգացմանը զուգընթաց հույները առևտրական ճանապարհների կարիքն ունեցան, հատկապես՝ դեպի Արևելք, ներառյալ Սև ծովի ավազանը (Արևմուտքը դեռ զարգացած չէր): Սակայն դեպի Արևելք տանող ճանապարհին (ծովային ու ցամաքային) Դարդանելի նեղուցի մոտ գտնվում էր Տրոյական թագավորությունը: “Դարդանը” հին բառ է, որը հայերեն նշանակում է. դ • ար • դ • ան = “ճանապարհ դեպի ԱՐ-ը, դեպի Նա (Աստված)”:

Հոմերը Տրոյան Իլիոն է անվանում, դա հայկական անուն է (Իլիոն - Արիան = Ար • ի • ան = “Արևի ժողովուրդի քաղաք”): Դեպի նոր հողեր տանող ուղիներ զավթելու համար հունական մանր պետությունները առաջին անգամ համախմբվեցին մի միասնական բանակում ու Ագամեմնոնի առաջնորդությամբ (փոքր թագավորներից մեկը), օգտագործելով հարյուրավոր նավեր, եկան, որ տիրեն Տրոյան: Արևելյան մի շարք երկրներից միացյալ զորքեր եկան, որ օգնեն տրոյացիներին պաշտպանվելու: Հայաստանից եկել էր Նաիրի երկրի թագավոր՝ Ջայրմայրը (զ • այր • մայր = “մոր առաջին զավակը”), որը հետագայում զոհվեց Տրոյական պատերազմում:

Փաստորեն, դա առաջին համաշխարհային պատերազմն էր՝ զարգացող Արևմուտքի (Հունաստան) և Արևելքի միջև, որը տևեց 10 տարի: Հույները չէին կարողանում հաղթել, բայց ի վերջո դիմեցին խորամանկության, որի համար հետագայում պատժվեցին սեփական աստվածների կողմից: Բայց իհարկե, Տրոյան մնաց կանգուն: Դա մեծ երկիր էր հզոր բանակով: Տրոյաի գոյությունը հիշատակվում է նաև միջնադարում: Օրինակ, պատմաբան Կ.Վասիլեվը իր “Â...z " ³ ·ÿ#Š-••¶" «³ ·z < , · ·” [129] գրքում գրում է, որ, ըստ լեգենդի, տրոյացի զորավար Բրուտը, գալով Տրոյաից, հիմնադրել է Լոնդոնը: Նշենք, որ Բրուտ հայերեն է, նշանակում է խեցեգործ, կամ Բ • ր • ու • տ = “ունևոր տան բարի անողը”:

Տրոյական պատերազմի պատմությունը հայտնի է դարձել Հոմերի “Իլիականից”:

Հարց. արդյո՞ք “Իլիականը” հունական էպոս է (կամ պոեմ): Իհարկե ոչ, որովհետև.

1. “Իլիականի” ամենասկզբում աքեա-դանայական (հունական) գլխավոր

հերոսները, Աքիլլեսն ու Ագամեմնոնը, բացասաբար են ներկայացված: Նրանք անդադար վիճում ու հայհոյում են իրար, միմյանց սրիկա անվանելով և այլն: Արդյունքում Աքիլլեսը հրաժարվում է պատերազմին մասնակցելուց (մի տարի) և ասում է Ագամեմնոնին, որ ինքը տրոյացիների՝ ծիեր վարժեցնողների (այսինքն հայերի) դեմ բնավ ոչինչ չունի: Աքիլլեսը սպանեց Հեքտորին, կապեց նրա մարմինը իր ծիու պոչին ու քարշ տվեց գետնի վրայով: Հեկտորի հայրը, ծեր ճերմակահեր Պրիամը, Տրոյայի թագավորը, եկավ ու ծնկաչոք աղաչեց Աքիլլեսին տալ իր որդու դիակը, որ թաղեն: Սակայն Աքիլլեսը մերժեց: Հոմերոյ բազմաթիվ այլ բացասական պահեր է նկարագրում հույների գործողությունների մեջ: Սակայն Տրոյայի հերոսներին նկարագրելիս, նա այլ որոշիչներ է օգտագործում. ազնիվ Պրիամը, ազնիվ Հեկուբան և այլն:

Արդյո՞ք հնարավոր է, որ որևէ մի ժողովրդական էպոսում սեփական հերոսներին անվանեն “կեղտոտ սրիկաներ”, իսկ հակառակորդներին (տասը տարվա թշնամիներին) անվանեն “ազնիվ”: Կարծում եմ, հնարավոր չի:

2. Հենց իրենց հունական աստվածները չեն սիրում հունական հերոսներին: Գլխավոր աստվածներ Զևսը և Պոսեյդոնը անտարբերություն են ցուցաբերում հույների նկատմամբ: Միայն Աթենաս-կռավարարն է (որը սաղավարտով ծնվել է Զևսի գլխից) հովանավորում հույներին: Տրոյացիների (հայերի) հովանավորողը, իհարկե, Արև-Աստվածն էր՝ Ապոլոնը:

3. Երբ տասնամյա անհաջող պատերազմից հետո հույները չկարողացան հաղթել և որոշել էին ետ վերադառնալ, Վոդիսեսը խորամանկելով՝ հորինեց փայտե մեծ ծին, ինչի միջոցով հույները կարողացան գիշերով կոտորել տրոյացիներին և այրել Տրոյան, երբ նրանք քնած էին:

Այդ անպատիվ ու նենգ հաղթանակի համար աստվածները խիստ պատժեցին հույներին: Տուն դառնալու ճանապարհին Պոսեյդոնը նրանց վրա մեծ փոթորիկ ուղարկեց և հունական նավերի կեսից ավելը խորտակվեցին: Ագամեմնոնը, վերադառնալով իր քաղաքը, տեսավ, որ այնտեղ ուրիշ թագավոր է իշխում: Վոդիսեսին Զևսը արգելեց տուն վերադառնալ, դատապարտելով նրան 20 տարվա տարագրության, և այլն:

4. Տրոյայի հերոսների անունները մեկնաբանվում են հայերեն. Պրիամ թագավորը (Պարդան Աստված-թագավորի հետնորդը) – “ժողովրդի առաջնորդ”; նրա կինը՝ Հեկուբան – “նվիրված ու առատածեռն”; նրանց որդին՝ Հեկտորը – “հայրենիքի նվիրյալ պաշտպան”; նրանց որդին՝ Պարիսը – “Ար աստծո շրջապատի մարդ”; նրանց դուստրը՝ Կասանդրան – “նա պարոնի դուստր է, նրա կյանքին նվիրված”:

5. Մինչ այժմ հստակ հայտնի չի, թե ո՞վ էր Հոմերը ազգությամբ և իր ծագմամբ: Հունական 7 քաղաքների հնուց վիճում են, ասելով, որ նա իրենց քաղաքից էր:

Հույն փիլիսոփա Լուկիանոսը (մ.թ. 2-րդ դար) գրում է, որ ինքը երազում տեսել է Հոմերին, ու իր հարցին. “Որտեղի՞ց ես և ի՞նչ է քո իսկական անունը”, նա պատասխանում է, որ ինքը արևելյան բաբելոնյան երկրներից է (հին հույները Արևելքի հետ կապված գրեթե ամեն ինչը “բաբելոնյան” էին անվանում), ու իր անունն այնտեղ Տիգրան է եղել [104, էջ 398, 399]: Հայտնի է, որ Տիգրանը (հնում էլ, հիմա էլ) տարածված հայկական անուն է (Տիգրան = “այր, որն ստեղծում է հիմնալի տուն (կյանք) մարդկանց համար”): Տիգրան անունը կրել են նաև Մեծ Հայքի որոշ թագավորներ:

Այս ամենն ապացուցում է, որ “Իլիականը” հայկական (տրոյական) էպոս է և Հոմերը (Տիգրանը) հայ բանաստեղծ է եղել:

3.7(5). ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ՄԵԾ ՀԱՅՔՈՒՄ

Պեղումներ Հայկական Լեռնաշխարհում

Հայկական պատմական քաղաք Արհանի մոտ (այժմ՝ Երզանի, Դիարբեքիրի շրջակայքում, Թուրքիա) անցյալ դարի 80-ական թվականներին պեղվել է հին բարձր մշակույթ ունեցող քաղաք, որի տարիքը 9500 տարի է [96]: Այդ քաղաքի մոնումենտալ շենքերը կառուցված են եղել համաձայն միասնական գլխավոր նախագծի: Հայտնաբերվել են բազմաթիվ պղնձե գործիքներ, սարքավորումներ ու զենք և բարձր զարգացած գյուղատնտեսության հետքեր:

Անկասկած, Արհանը հայկական քաղաք է եղել (ար • հ • ան = “Արին երկրպագողների քաղաք”), այնպես որ պղնձե դարը Հայաստանում սկսվել է մոտ 10 հազար տարի առաջ կամ ավելի քան 5000 տարի առաջ, քան ընդունված է համարել:

Այժմյան Հայաստանի տարածքը

Քարահունջի աստղադիտարանը, ամենահինն աշխարհում, կառուցվել ու գործել է ավելի քան 7500 տարի առաջ (տես ՄԱՍ 1): Այն եղել է մեծ ու զարգացած աստղադիտարան բազմաթիվ աստղագիտական քարե գործիքներով, որոնք ունեն բարձր ճշգրտություն: Հայ հին գիտնականները ունեին շատ բարձր գիտելիքներ: Նրանք գիտեին, որ Երկիրը գնդաձև է, չափում էին Երկրագունդը:

Նրանք գիտեին, որ Երկիրը պատվում է իր առանցքի շուրջը և Արեգակի շուրջը, գիտեին մաթեմատիկա, կոսմոգոնիա, ունեին այբուբեն և գիր: Նրանք նախագծել էին ու կառուցել այլ մեծ մոնումենտներ տարբեր լայնություններում, ինչպես Մեծ Բուրգն ու Ստոունհենջը:

Գիտությունը, անկասկած, կապված է մշակույթի ու արվեստի հետ: Օրինակ, հայ շեքսպիրագետ Է.Վարդանյանը համարում է, որ հայկական թատրոնը ծագել է մոտ 8000 տարի առաջ [112]:

Զարգացած հայկական մշակույթը (այսպես կոչվող Քուռ-Արաքսյան մշակույթը), սկսած 8000 տարի առաջ և ավելի վաղ ժամանակներից մինչև մ.թ.ա. 2-րդ հազարամյակը, ներկայացված է ժամանակակից Հայաստանի տարածքում Քուռ և Արաքս գետերի միջև (Շենգավիթ, Շաննիդար, Մոխրաբլուր, Վանաձոր, Լեհաշեն, Ագարակ և այլուր) կատարված բազմաթիվ պեղումների արդյունքներով: Գտածոները պատրաստված են քարից, փայտից, պղնձից, ոսկուց, արծաթից, ապակուց և ավելի ուշ (մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներում)՝ երկաթից ու պողպատից: Դրանք ամենատարբեր գործիքներ, առարկաներ են. արձանիկներ, զարդեր, ափսեներ և այլն: Մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներին վերաբերող բազմաթիվ նման իրեր են հայտնաբերվել նաև այլ երկրներում, մասնավորապես, Եվրոպայում:

Քուռ-Արաքսյան Հայոց երկրի բնակիչները միշտ հայեր են եղել: Ինչու՞ պետք է ոմանք այդ մշակույթը անվանենին Քուռ-Արաքսյան, իսկ իրենց լեզուն՝ “հուրիտուրարտական” հայկականի փոխարեն: Այդ հեղինակները օգտագործում են ցանկացած բառեր, միայն թե չարտասանեն “Հայաստան, հայկական, հայեր”: Ինչու՞:

Նկար 86-ում ներկայացված է խոյի բրոնզե մի արձանիկ (մ.թ.ա. 14 – 13-րդ դարեր), որը հայտնաբերել է հնագիտության պրոֆեսոր Թ.Խաչատրյանը Արագած սարի հյուսիսային լանջին գտնվող Առիճ գյուղի պեղումների ժամանակ: Խոյը կանգնած է խարսխի վրա, որն անհրաժեշտ է եղել սայլին ամրացնելու համար: Խոյի արձանիկը փուչ է, իսկ ներսում մետաղե գնդիկներ կան: Երբ սայլը գնում էր, այդ զանգակը զնգզնգում էր և վանում “չար ոգիներին”: Մասնագետներն ասում են, որ նման արձանիկ ծուլելու համար անհրաժեշտ էր տիրապետել շատ բարձր տեխնոլոգիաների:

Մեծամորը եղել է մեծ հին մետաղագործական գործարան, որը իր թանգարանով գտնվում է Արարատյան դաշտավայրում, Երևանից մոտավորապես 30 կմ հեռավորության վրա: Այստեղ, սկսած մ.թ.ա. 5-րդ հազարամյակից, մեծ քանակությամբ մետաղ է ծուլվել: Նախ դա եղել է պղինձ, ոսկի, արծաթ, բրոնզ,

իսկ հետո, ավելի ուշ, (սկսած մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակներից), երկաթ ու պողպատ, ինչպես նաև իրեր գունավոր ապակուց: Մեծամորի գործարանի արտադրանքը մեծ քանակությամբ արտահանվում էր արտասահման: Մեծամորում շատ պեղումներ են կատարվել [97]:

ԳԼՈՒԽ 3.8. ՄԵԾ ՀԱՅՔԸ մ.թ.ա. 5 – 1-ին ՀԱԶԱՐԱՄԻԱԿՆԵՐՈՒՄ

Մինչև մ.թ.ա. 3 – 2-րդ հազարամյակները աշխարհում պատերազմներ չեն եղել, քանի որ գլխավոր ուժը այն ժամանակ Մեծ Հայքի և հայկական այլ թագավորությունների ձեռքում էր; հայերը ագրեսիվ չէին, երբեք չէին ձգտում զավթել այլ երկրներ և տիրել այլ ժողովուրդների: Նրանք շատ անգամ են գնացել օտար հողեր մարդասիրություն ու բարին տարածելու միակ ազնիվ նպատակով ու առաքելությամբ, այլ ժողովուրդներին գիտելիք տալու և օգնելու նրանց կազմավորել իրենց առաջին պետությունները:

Բայց գիտելիք ստանալով, շատ այլ ազգեր սկսեցին զենք ստեղծել, սպանել իրար, պատերազմներ սանձազերծել և օտար հողեր զավթել: Համընդհանուր ազնվության ժամանակաշրջանը Երկրի վրա ավարտվել էր ու եկել էր ագահության ժամանակաշրջանը. հարստանալու, հզորանալու, բոլորին գերիշխելու ձգտումը դարձել էր սովորական բան: Ցավոք, այդ ժամանակաշրջանը շարունակվում է առ այսօր:

Հայաստանի վրա էլ էին հարձակումներ կատարվում, և արդյունքում Հայաստանը շատ էր տառապում բոլոր կողմերից եկող ճնշումից: Սակայն Հայաստանում քաղաքացիական պատերազմներ երբեք չեն եղել:

Առաջին պատերազմն աշխարհում սկսվել է մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի կեսին, երբ հսկաների բանակը Բաբելոնից Բելի առաջնորդությամբ եկել էր Հայաստանը տիրելու: Բայց Բելին սպանեց Հայոց կեսար Հայկը մ.թ.ա. 2492 թվականի ձակատամարտում և բաբելոնյան զորքը հեռացավ (տես Գլուխ 1.18 և 1.30):

Այստեղ ես ցանկանում եմ բերել այլ հեղինակների կարծիքը հայերի մասին:

Գերմանացի գիտնական Մագդա Նոյմանը գրում է. “Ամենքին, ով ծանոթ է Հայաստանի պատմությանը, հայտնի է, որ դա աշխարհում միակ երկիրն է եղել, ուր քաղաքական ինքնաձևանաչման ակունքներից առ այսօր երբեք գոյություն չեն ունեցել կաստաներ, ճորտատիրություն ու ճորտեր; հայերը երբեք չեն ունեցել որևէ ստորին դասի կոնցեպցիա” [95, էջ 88]: “Բոլոր օտարերկրացիները, որոնք

գերի էին ընկնում պատերազմի ժամանակ, կամ Հայաստան էին գալիս իրենց բարի կամքով, Հայաստանի տարածքում ստանում էին լիակատար ազատություն և հայերին հավասար իրավունքներ” [95, էջ 89]:

“Հայկական պետությունը բաղկացած էր չորս դասից. վերնախավը (տոհմիկ դաս, ազնվականություն), քրմերը, քաղաքացիները, գյուղացիները: Նրանք միմյանց հետ գտնվում էին բնականոն հարաբերությունների մեջ ու պահպանում էին փոխադարձ և ընդհանուր շահագրգռվածությունը” (էջ 89):

“Կինը Հայաստանում հատուկ ինչ-որ պաշտամունքի առարկա չի եղել, սակայն տանը նա շատ պատվավոր տեղ է գրավել: Հայաստանում երբեք հետերաներ չեն եղել: Համաձայն մոնոգամիայի (միակնության) սրբազան ավանդույթի հայ կինը միշտ եղել է ամուսնու հավատարիմ ընկերը և ընտանեկան օջախի հարգարժան պահապանը” (էջ 89):

Ռուս պատմաբան Ս.Գլինկան իր “Հայ ժողովրդի պատմության ակնարկ” գրքում (1832, Սանկտ-Պետերբուրգ) գրում է. “Հայերը երբեք չեն կռվել միայն կռվելու համար: Նրանք կռվել են հանուն Հայրենիքի, որն ապրում էր նրանց սրտերում ու պատկերված էր նրանց հին վահանների վրա, կամ էլ նրանք կռվել են հանուն անկախության, որը գնահատել են սեփական կյանքից ավելի բարձր: Պետության կարևորագույն խնդիրները լուծվել են համատեղ, համաժողովրդական հավաքներին” [94]:

Այո, հայերը երբեք ագրեսիվ չեն եղել: Բայց իրենց հայրենիքը պաշտպանելու անհրաժեշտության դեպքում միշտ գործել են հերոսաբար, ընդհուպ մինչև զոհաբերվելու աստիճան:

– Հիշենք Տիգրան Մեծի հայոց հզոր բանակի փայլուն հաղթանակները Մեծ Հայքը և այլ հայոց երկրները պաշտպանելու, ազատագրելու և միավորելու հարցերում: Նա միացնում էր Մեծ Հայքին այն տարածքները, որտեղ ժողովուրդը խոսում էր հայերեն:

– Հիշենք, թե ինչպես Մեծ Եղեռնի տարիներին հայկական շատ քաղաքների, ինչպիսիք են Վանը, Մուսալեռը, Հաճնը և շատ ուրիշներ, անգն հայ բնակչությունը, կազմելով ջոկատներ, 1-2 տարի հերոսաբար դիմադրել էր թուրքական կանոնավոր բանակին:

– Հիշենք, թե ինչպես հայ ժողովուրդն իր սիրված գորավարներ Նժդեհի և Անդրանիկի գլխավորած հայոց կամավոր բանակների հետ միասին փրկեցին թուրքերից Զանգեզուրը և ազատագրեցին Նախիջևանը:

– Հիշենք, թե ինչպես 1918թ. Հայաստանի Առաջին Հանրապետության նորաստեղծ բանակը հայ ժողովուրդի հետ միասին ջախջախեցին Երևանը

զավթելու եկած թուրքական կանոնավոր բանակը երեք մեծ ճակատամարտերում՝ Սարդարապատի, Ապարանի և Վանաձորի մոտ:

– Հիշենք, երբ 1990-1991թթ. ազատության ծգտող հայկական Լեռնային Ղարաբաղի վրա հարձակվեց ադրբեջանական բանակը: Ղարաբաղը վաղնջական ժամանակներից բնիկ հայկական տարածք է հայ բնակչությամբ, որը սովետական տարիներին, 1920-ական թվականներին (Նախիջևանի տարածքի հետ մեկտեղ) ստիպողաբար, առանց Հայաստանի հետ համաձայնեցնելու հանձնվել է Ադրբեջանին (թուրքերին): Ողջ հայ ժողովուրդը ոտքի կանգնեց և Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության նորաստեղծ բանակի հետ միասին դուրս չալրտեցին ադրբեջանական զորքը Լեռնային Ղարաբաղից և հարակից տարածքներից: Այս ճակատամարտերին հերոսաբար մասնակցում էին նաև սփյուռքի հայերը: Արդեն 15 տարի է, որ Հայոց Եռագույն Դրոշը ծածանվում է անկախ Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտի վրա:

3.8(1). ՀԱՅՈՑ ԿԵՍԱՐ ՀԱՅԿԸ

Ըստ Աստվածաշնչի (նաև ըստ Մովսես Խորենացու [22, էջ12]), հայոց կեսար Թորգոմը, Հայկի հայրը, Նոյան որդի Հաբեթից հետո երրորդն էր: Կեսար Թորգոմի անունով Հայաստանը (երբեմն մինչ այսօր էլ) կոչվում է “Թորգոմա տուն”:

Մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի կեսին Թորգոմի որդին՝ արքայորդի Հայկը իր ընտանիքով, լավագույն գիտնականներով ու վարպետներով (ավելի, քան 300 մարդ) գնացին դեպի հարավային հողերը ու սկսեցին տեղի ցեղերի մասնակցությամբ կառուցել այնտեղ բուրգ (աշտարակ) գիկուրատի տեսքով:

Շուտով այդ հսկա շինության շուրջը քաղաք գոյացավ, որը հետագայում կոչվեց Բաբելոն՝ հայ գորավար Բաբի անունով (բ • ա • բ = “բարի կյանք բերող”), որն ավելի ուշ դարձավ Բաբելոնի առաջին թագավորը:

Երբ Աշտարակի մեծ մասը կառուցված էր, Հայկի ու տեղի գորավար Բելի (աստվածաշնչյան Նեմրոդի, որը Նոյի որդի Քամից հետո երրորդն էր) միջև կոնֆլիկտ ծագեց և աշտարակի շինարարությունը դադարեցվեց: Հայկն իր մերձավորների հետ վերադարձավ Հայաստան:

Մ.Խորենացին գրում է, որ Հայաստանում, հետ դարձի ճանապարհին դեպի Արարատյան հողերը, Հայկը հանգիստ առավ Վանա լճի մոտ, կառուցեց տոհմական մի ամրոց ու տվեց այն իր թոռ Կադմոսին, կարգելով նրան որպես

Վանա հողերի իշխան:

Հետո Հայկը եկավ Արարատյան աշխարհի ու դարձավ հայոց կեսար (թագավոր և գլխավոր քուրմ) իր հայր Թորգոմից հետո: Այդ ժամանակ Հայկն արդեն չորս որդի ուներ, վեց դուստր ու շատ թոռներ:

Մ.Խորենացին Հայկի մասին գրում է. "...անվանի և քաջ Նախարար հաստ աղեղով և հզոր նետածիգ" [22, էջ 18; 84, էջ 109]: Նա Հայկին "հայերի նախահայր" չի անվանում: Սակայն այժմ, նրա մասին խոսելիս հաճախ օգտագործում են "մեր նահապետը", ինչը ճիշտ չի: Նախ • արար = "նախապես ստեղծված (մարդ)", այսինքն մարդ, որը մնացածներից առաջավոր է, վեր է դասվում, այսինքն՝ թագավոր, գերագույն քուրմ, այսինքն, երկրում բարձրագույն ադմինիստրատիվ (և կղերական) կոչումը կրող, ինչը համապատասխանում է հայկական հնագույն "կեսար" բառին: "Նախարար" բառը հասել է մեզ Մ.Խորենացուց ու ժամանակակից Հայաստանում կիրառության մեջ է մտել "մինիստր" բառի նշանակությամբ: Այնպես որ Հայկին ավելի ճիշտ կլինի անվանել կեսար կամ թագավոր (այլ ոչ թե նահապետ):

Երբ Հայկը հեռացավ Բաբելոնից, զորավար Բելը այնտեղ իրեն սկսեց պահել որպես թագավոր, բայց Բաբելոնի առաջին պաշտոնական թագավորը, Բաբն է եղել (Բելի մահվանից հետո):

Բելը նամակ է ուղարկում Հայկին (իր որդու միջոցով), ուր ասվում է. "Պու ապրում ես սարսափելի ցուրտ երկրում, սակայն... ենթարկվիր ինձ ու հանգիստ ապրիր իմ երկրում այնտեղ, ուր կկամենաս": Հայկը կոշտ մերժումով է պատասխանում, ասելով, որ չի ուզում Բաբելոն վերադառնալ [22, էջ 19]:

Այդ ժամանակ Բելը տեղի ցեղերից հսկաների հետիոտն մեծ բանակ է հավաքում ու արշավում է Հայաստանը տիրելու: Երբ նրանք հասնում են Վանա լճի ափերին, Կադմոսը (Հայկի թոռը), շտապ գալիս է Արարատյան հողերն ու Հայկին տեղեկացնում է Բելի բանակի գալու մասին:

Կեսար Հայկը շտապ զորք է հավաքում և գնում է Բելին ընդառաջ: Բանակները հանդիպում են Հայոց ծորում Վանա լճից հյուսիս:

Ճակատամարտն սկսվում է՝ լցնելով շրջակայքը սարսափելի աղմուկով: Հայկը խիզախների մի ջոկատով Բելի բանակի դիրքերը պատռելով, հասնում է այն բարձունքը, ուր կանգնած էր Բելը իր զորավարների խմբի հետ: Բելի գլխին երկաթե սաղավարտ կար, կրծքին ու մեջքին՝ հաստ պղնձե զրահ, ոտքերն ու ձեռքերը՝ նույնպես զրահապատ: Նա զինված էր երկսայր թրով ու շատ երկար նիզակով:

Հայկն առաջ է գալիս, բարձրացնում է իր հսկա աղեղը, ու նրա եռագլուխ* նետը պատռում է գրահները, Բելի մարմինը, անցնում նրա թիակների արանքով ու խրվում հողի մեջ: Բելն ընկնում է բերանքսիվայր ու մահանում: Նրա գորքը ջախջախվում է ու Հայաստանից դուրս քշվում [22, էջ 19-23]:

Այդ ճակատամարտը եղել է մ.թ.ա. 2492 թվականին: Հայկը հրամայել է ամեն տարի տոնել այդ հաղթանակի օրը և սահմանել է նոր տոմար (ՀՏՏ) (տես Գլուխ 1.18), որի սկիզբը այդ հաղթանակի օրն է (այժմյան օրացույցով դա օգոստոսի 11 է, և այդ օրը նշվում է մինչ այժմ հայ ժողովուրդի կողմից “Նավասարդ” անունով):

Հայ ժողովուրդն աստվածացրել է կեսար Հայկին: Հայ հին աստղագետները Հայկի անունով են անվանել երկնքի ամենապայծառ համաստեղություններից մեկը (այժմ՝ Օրիոն), իսկ նրա Հայկ անունը դարձել է տարածված հայկական անուն: Հայկի արծանը Երևանում հսկա նետ-աղեղով պատկերված է Նկ. 71:

Հայկից հետո հայոց կեսար է դառնում նրա որդի Արամանյակը:

Թորգոմի, Հայկի և ուրիշ թագավորների կյանքի ու գործունեության տարեթվերը մենք կարող ենք մոտավորապես հաշվարկել՝ օգտագործելով ներքոշարադրյալ հայտնի տվյալները:

1. Արամանյակը Հայկի որդին է, ծնվել է Բաբելոնում:
2. Թորգոմը եղել է երրորդը Հաբեթից հետո, որը Նոյի որդին էր:
3. Բելը եղել է երրորդը Քամից հետո, որը Նոյի որդին էր:
4. Բաբելոնից տունդարձի ճանապարհին Հայկը կանգ է առնում Վանա լճի մոտակայքի հայկական հողերում և Արամանյակի որդի՝ իր թոռ Կադմոսի համար ամրոց-պալատ է կառուցում:

5. Հայկի ու Բելի ճակատամարտը եղել է մ.թ.ա. 2492թ.:

Բացի այդ մենք կարող ենք ասել նաև հետևյալը:

1. Թորգոմը 30 տարեկան էր, երբ ծնվեց Հայկը (մ.թ.ա. 2544):
2. Բելը Հայկից 15 տարով մեծ էր:
3. Արամանյակը 17 տարեկան էր, երբ ծնվեց Կադմոսը (մ.թ.ա. 2509):
4. Կադմոսը դարձավ Վանի իշխանը երբ 15 տարեկան էր, և 2495թ. նա 17 տարեկան էր:

5. Թորգոմը, Հայկն ու Արամանյակը ապրել են 100-ական տարի:

Օգտագործելով այս հայտնի պատմական փաստերը ու մեր կռահումները, հիմա կարող ենք հաշվարկել ու մոտավորապես որոշել, որ.

1. Թորգոմը ծնվել է մ.թ.ա. 2574թ. (իսկ Բելը՝ մ.թ.ա. 2559):

* Հայկի նետը եռագլուխ էր, որովհետև գլխավոր Աստված ԱՌ-ը ուներ երեք խորհրդանիշ. Առյուծը Արծիվը և Արիսը (Խոյը):

2. Հայկը ծնվել է մ.թ.ա. 2544 (երբ Թորգոմը 30 տարեկան էր):

3. Հայկը Բաբելոնի երկիրն է եկել մ.թ.ա. 2526թ., երբ եղել է 18 տարեկան (այդ ժամանակ Թորգոմն արդեն 48 տարեկան էր, իսկ Բելը՝ 33):

4. Հայկը մեկնել է Բաբելոնից մ.թ.ա. 2495թ., երբ 49 տարեկան էր (Թորգոմը 79 էր, Բելը՝ 64): Նա եղել է Բաբելոնում և կառուցել է աշտարակը 31 տարիների ընթացքում:

5. Հայկը Հայաստան է վերադարձել (նախ՝ Վան) մ.թ.ա. 2494թ., երբ 50 տարեկան էր (Թորգոմն արդեն 80 էր, իսկ Բելը՝ 65):

6. Հայկը դառնում է Հայաստանի կեսար մ.թ.ա. 2493թ., երբ 51 տարեկան էր:

7. Բելը զորքով Բաբելոնից դուրս է գալիս 2493թ., երբ 66 տարեկան էր:

8. Հայկի ու Բելի պատերազմը տեղի է ունեցել մ.թ.ա. 2492թ., երբ Հայկը 52 տարեկան էր (Թորգոմը՝ 82, Բելը՝ 67, Արամանյակը՝ 34, Կադմոսը՝ 17):

9. Արամանյակը ծնվել է մ.թ.ա. 2526թ.:

10. Կադմոսը ծնվել է մ.թ.ա. 2509թ. (երբ Արամանյակը 17 տարեկան էր) ու Վանի իշխանն է դարձել մ.թ.ա. 2494թ. 15 տարեկան հասակում:

Այս հաշվարկները հեշտ կլիմի հասկանալ սկսելով առաջինից մինչև վերջին (9 և 10) կետերը:

Այսպիսով, մենք կարող ենք գրել նաև հետևյալը.

Թորգոմ – ապրել է մ.թ.ա. 2574-2474թթ. և թագավորել է մ.թ.ա. ?-2493թ.;

Հայկ – ապրել է մ.թ.ա. 2544-2444թթ., կեսար է եղել մ.թ.ա. 2493-2444թթ.;

Արամանյակ – ապրել է մ.թ.ա. 2526-2426թթ., կեսար է եղել մ.թ.ա. 2444-2426թթ.;

Կադմոս – ապրել է մ.թ.ա. 2509-2409 թթ.;

Բել (Նեմրոդ) – ապրել է մ.թ.ա. 2559-2492 թթ.;

Բաբելոնի աշտարակը կառուցվել է մ.թ.ա. 2526-2495 թվականների ընթացքում:

Կարող ենք ենթադրել նաև հետևյալը:

1. Եգիպտոս Հայկը մեկնել է մ.թ.ա. մոտավորապես 2490թ. ու կառուցել է Մեծ բուրգը մոտ 10 տարվա ընթացքում (հնարավոր է, որ շինարարությունն ավարտվել է Հայկի գնալուց հետո): Իր բարության ու բարձր գիտելիքների համար նա Եգիպտացիների կողմից աստվածացվել է, փարավոն է դարձել և հիմնել է Եգիպտական փարավոնների IV դինաստիան: Եգիպտոսից նա մեկնել է մ.թ.ա. 2480թ. և, հնարավոր է, Եգիպտացիներին խոստացել է ետ վերադառնալ, բայց չի կարողացել այդ անել: Այնպես որ հնարավոր է, որ Եգիպտացիները սպասել են

նրան ու նույնացրել են Օսիրիս Աստծո հետ, որը պարբերաբար մահանում ու նորից կենդանանում էր: Եթե այդ ամենը եղել է, արդեն պարզ է դառնում, թե ինչու Մեծ Բուրգում ոչ ոք չի թաղվել, չնայած սարկոֆագը (նաև կնոջ համար) պատրաստված էր:

2. Հայաստան վերադառնալուց մեկ-երկու տարի հետո՝ մ.թ.ա. 2477թ. Հայկը ճանապարհվեց Ֆրանսիա (Բրետան) և Մեծ Բրիտանիա (նախկինում՝ Ալբիոն), ուր մնաց մոտ 10 տարի, հիմնեց պարզ աստղադիտարաններ՝ այժմյան Քարնակի, որը Բրետանում է, Ստոունհենջի, որը Մեծ Բրիտանիայում է, Նյու-Գրենջի՝ Իռլանդիայում և Քալենիշի՝ Շոտլանդիայում, նախնական, պարզ տեսակները: Նրանք գրեթե նույնանման էին Քարահունջին Հայաստանում, բայց ավելի ուշ վերակառուցվել են, ստացել իրենց այժմյան տեսքը, օգտագործվելով այլ նպատակների համար (օրինակ, պաշտամունքային); բացառությամբ Քալենիշից (“Քալենիշ”, այսինքն՝ “Քարե միշ”), որը մինչև հիմա նույնանման է Քարահունջին:

3. Հայաստան Հայկը վերադարձել է մոտավորապես մ.թ.ա. 2467 թվականին, երբ 77 տարեկան էր: Նրա մահվանից հետո (մ.թ.ա. մոտավորապես 2444) Հայաստանի կեսար դարձել է նրա որդի Արամանյակը (մինչև մ.թ.ա. մոտ 2426):

3.8(2). ՀԱՅԵՐԸ ԲԱԲԵԼՈՆՈՒՄ

Քաղաք և պետություն Բաբելոնը առաջացել է հարավային Միջագետքում Հայոց կեսար Հայկի կողմից Բաբելոնի աշտարակի կառուցման ընթացքում մոտավորապես մ.թ.ա. 2526-2495թթ. ժամանակաշրջանում, երբ այդտեղ շատ բանվորներ էին բնակվել:

Այդ երկրում վաղ ժամանակներից շատ հայեր էին ապրում: Այդ երկրի առաջին թագավորը եղել է հայ Բաբը (մ.թ.ա. 2492 սկսած): Բաբ հայերեն թարգմանվում է “բարի կյանք բերող”: Նրա անունով այդ երկիրը կոչվել է Բաբելոն, ինչը հայերեն նշանակում է “եկավ Բաբը, որն ունի մեծ հոգի”, կամ. “Եկավ բարի Բաբը”:

Բաբելոնը հնուց բարեկամական հարաբերություններում էր Մեծ Հայքի հետ, Հայկական Կիլիկիայի ու Լիդիայի հետ: Բաբելոնի ծաղկունքի ժամանակաշրջանը եղել է Քամուրապիի թագավորելու ժամանակ (մ.թ.ա. 18-րդ դար), որի անունը հայերեն մեկնաբանությամբ նշանակում է “ուժեղ հայր”:

Մեր թվարկությունից առաջ 626-538թթ. և ավելի ուշ Բաբելոնն անվանում էին

Հալդական (կամ Նորբաբելոնական) թագավորություն, որի թագավորները եղել են այսպես կոչվող հալդերը կամ հալդեացիները, որոնք բարձր գիտելիքներ ունեցող հայեր էին: Շատ երկրներում “հալդ” բառը շատ հին ժամանակներից (երբեմն մինչ այժմ) օգտագործվում էր (նշանակում էր) “իմաստուն” և հայերեն մեկնաբանվում է որպես. հ • ալ • դ = հ • ար • դ = “արևապաշտ”:

Համաձայն պատմական աղբյուրների Հալդեական թագավորության ծաղկման շրջանը եղել է Նաբուխոդոնոսոր II (մ.թ.ա. 605-562) օրոք: Նրա անունը խիստ աղավաղված է տարբեր մասերի ավելացմամբ: Գլխավոր մասը առաջինն է՝ “Նաբ”, որը հայերեն նշանակում է. նա • բ = “նա բարի (է)”:

Դ.Ռեգերի և Ե.Չերկասովայի “Հին աշխարհի պատմություն” գրքում ասված է. “Հետագայում “Բաբելոնացի” և “Հալդեացի” տերմինները դարձան հոմանիշներ”:

“Հալդերի դինաստիայի կողմից կառավարվող Բաբելոնը վերստին հասավ իր ծաղկմանը” [121, էջ 231]:



Նկ. 96. Հայտնի ամենահին (Բաբելոնյան) քարտեզը (մ.թ.ա. 6-րդ դար), ուր ցույց են տրված Հայաստանն ու հայկական մեծ քաղաք Հարանը

Աստվածաշնչում հիշատակվում է “Ուր Հալդեական” քաղաքը: Ավելի ճիշտ կլինի կարդալ այդ անվանումը որպես “Ար հայկական”:

Շատ հին քարտեզներ կան, ուր պատկերված է Հայաստանը: Բրիտանական պատմաբան Ռուբեն Գալիշյանի գրքում ներկայացված են ավելի քան 120 այդպիսի քարտեզներ [113]: Դրանցից ամենահինը (մեզ հասածներից) մ.թ.ա. 6-րդ դարով թվագրված բաբելոնյան քարտեզն է կավե սալիկի վրա, որի սխեման բերված է Նկ. 96:

Այստեղ ներկայացված են

Հայաստանն ու Հայկական Հարանը, ինչպես նաև Հայկական Լեռնաշխարհը (նաև Բաբելոնը և Ասորեստանը) [113, էջ 36]:

Ասորեստանը, որը գոյություն է ունեցել ընդամենը մոտ 3 դար, շատ ագրեսիվ երկիր է եղել ու իր շուրջը գտնվող բոլոր երկրների հետ պատերազմելու մեծ

սիրահար: Մ.Նոյմանը գրում է, որ Ասորեստանը շարունակ հարձակվել է Հայաստանի վրա, ինչի պատճառով հայոց բանակը միդիական և բաբելոնական բանակների հետ համատեղ գրոհեցին ու վերցրին Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեմ մ.թ.ա. 605թ.: Եվ Ասորեստանը կործանվեց [95, էջ 63]:

3.8(3). ԲԻՀԱՅՆԱ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պատմության շատ դասագրքերում ասված է, որ Մեծ Հայքի տարածքում 4300-4200 տարի առաջ ապրում էին հուրիտների (կամ հայասների) ցեղեր: Պա սխալ է, որովհետև դրանք ցեղեր չեն եղել և այդպիսի անուններ չեն կրել: Նրանք հայ-արիացիներ էին, արիացիներ, որոնք միշտ, բոլոր ժամանակներում բնակվել են Մեծ Հայքի թագավորությունում:

Հայաստանում միշտ ապրել են հայեր: Ու կարիք չկա այլ անուններ հորինել Հայաստանի բնակիչների համար:

Մեծ Հայքում մ.թ.ա. 13 – 6-րդ դարերի ժամանակաշրջանում գոյություն է ունեցել Բիհայնա հայկական թագավորությունը, որը բաղկացած է եղել երկու մասից. Նաիրիի թագավորություն (որը հայտնի է եղել մ.թ.ա. 15 – 9-րդ դարեր) Վան մայրաքաղաքով (հիմնվել է մոտավորապես մ.թ.ա. 35-րդ հազարամյակում) և Արարատյան թագավորությունը շատ հին ժամանակներից, որը սխալմամբ անվանում են “Ուրարտու” մ.թ.ա. 9 – 6-րդ դարերի ժամանակաշրջանում: Մինչև մեր թվարկությունից առաջ 9-րդ դարը Արարատյան թագավորության մայրաքաղաքը եղել է Մանազկերտը (հիմնադրվել է մ.թ.ա. մոտավորապես 25-րդ հազարամյակում):

Մեր թվարկությունից առաջ 9-րդ դարում Նաիրին միավորվել է Արարատյան թագավորության հետ Վան մայրաքաղաքով Արամ թագավորի (կեսարի) թագավորության ժամանակաշրջանում (մ.թ.ա. 860-840):

Այս միացյալ հայկական թագավորությունը անվանվել է Բիհայնա, ինչը հայերեն նշանակում է. Բի • հայ • նա = “նա կրկնակի հայկական (երկիր է)”:

Արարատյան թագավորության “ուրարտական” ժամանակաշրջանը լավ է ուսումնասիրված: Այդ նշանակում է, որ մ.թ.ա. 9 – 6-րդ դարերի կարճ ժամանակամիջոցում ոչ մի “Ուրարտու” գոյություն չի ունեցել, այլ շատ երկար ժամանակ գոյություն է ունեցել հայկական Արարատյան թագավորությունը, որը հայկական Նաիրի թագավորության հետ մ.թ.ա. 9 – 6-րդ դարերում կոչվել է Բիհայնա:

Մ.թ.ա. 9 – 6-րդ դարերի բոլոր թագավորների անունները հայտնի են (տես

ներքո՝ Թագավորների Աղյուսակ 22-ը):

Հայաստանի այժմյան մայրաքաղաք Երևանը մ.թ.ա. 782 թվականին հիմնադրել է Արգիստ I թագավորը (մ.թ.ա. 788-764): Ժամանակակից Երևանի տարածքում պեղվել ու մասամբ վերականգնվել է հիմնավորը “Էրեբունի” քաղաք-բերդը: Այստեղ հայտնաբերվել է մի քար Արգիստ I թագավորի սեպագիր տառերով (այն ժամանակներում հայերը զուգահեռ օգտագործել են և այբուբեն, և սեպագրեր) Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման մասին հետևյալ տեքստով. “Ես, Մենուայի որդի Արգիստս, Հալդ Աստծո կամքով կառուցել եմ այս չքնաղ քաղաքը ի փառս և ի հզորացումն Բիհայնա երկրի...” (տես Նկ. 97): Այնպես որ “ուրարտական” թագավորները սեփական երկիրը Բիհայնա էին անվանում: Նկար 84 պատկերված է մի այլ մեծ հին բերդ “Ամբերդը” Արագած սարի վրա:



Նկ. 97. Երևանի հիմնադրման մասին Բիհայնա երկրի Արգիստ թագավորի սեպագիր քարը (մ.թ.ա.782 թվական)

Ուրարտուի գոյությունը ժխտվում է բազմաթիվ փաստերով:

1. Ըստ կեղծ պատմաբանների նա ծագել է հանկարծակի (մ.թ.ա. 9-րդ դարում և գոյություն է ունեցել մինչև 6-րդ դար), ունենալով սեմիտական լեզու բուն Հայաստանի կենտրոնում (Արարատյան դաշտավայրում) հայերից առաջ, ունենալով արդեն քարձր զարգացած մշակույթ (նրանք կարողանում էին ծուլել պողպատ): Հայտնի չի, որտեղ է նա ծագել և զարգացել մինչ այդ աստիճանը և ուր է անհայտացել մ.թ.ա. 6-րդ դարում:

2. Հայաստանի տարածքում “նախաուրարտական”, “ուրարտական” և

“հետուրարտական” ժամանակաշրջանների մշակույթը միևնույնն է, ինչը ապացուցվում է բազմաթիվ հնագիտական պեղումներով. զարդերը, ամանեղենը, հագուստը, սայլերը, նետերի մետաղե գլխիկները և պեղված բոլոր այլ իրերը նույնն են և հայկական են:

3. Պնդում են նաև, որ հայերը եկել են այստեղ մ.թ.ա. 5 դարում (այդ թվում՝ Բալկաններից, այսինքն եկվորներ են): Սա հակասում է անտրոպոլոգիայի և հնագիտական հանրահայտ տվյալներին, որ հայերը (և միայն հայերը) բնակվել են այստեղ դեռ ավելի քան 10 հազար տարի առաջ:

4. Պատմության ֆալսիֆիկատորները, պաշտպանելով Ուրարտուի առկայության կեղծ վարկածը, պնդում են, որ իբր ուրարտական թագավորների անունները հայկական չեն: Սա հերքվում է հեշտությամբ հետևյալ աղյուսակով (տես նաև Աղյուսակ 10).

1. Արամ – Ար • ամ = Արևի որդի
2. Սարքար – Սար • քար = Սարի (պես) ամուր (քար)
3. Իսպոնի – Ի • ս • պ • ո • ն • ի = Իմ սիրելի ընտրյալ հոգով նա մարդ
4. Մինա(ս) – Մ • ի • նա(ս) = Նա Մեծ մարդ է(սիրված)
5. Արգիստ – Ար • գ • ի • ս • տ = Արի գեղեցիկ մարդու սիրո տուն
6. Ռուսա – Ռ • ուս • ա = Բարձր ուսերով (բարձրահասակ) մարդ
7. Արմեն – Ար • մեն (Ար • ման) = Արևի մարդ (զավակ)

Թագավորների թիվը 13 է, բայց նրանց անուններից երեքը կրկնվում են մի քանի անգամ (տես Հայոց թագավորների Աղյուսակ 22):

5. Պարսկաստանի թագավորները իրենց արձանագրություններում Հայաստանը միշտ անվանել են Արմինա:

3.8(4). ՀԱՅԵՐԸ ՍԻՐԻԱՅԻՄ, ԼԻԲԱՆԱՆԻՄ ԵՎ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻՄ

Ժամանակակից Սիրիայի, Լիբանանի և Պաղեստինի տարածքներում հայեր եղել են ամենավաղ ժամանակներից (մինչև Մեծ Զրիեղեղը), որտեղից հետագայում ուղեվորվել են դեպի Եգիպտոս: Նրանք կարևոր դեր են խաղացել տեղի ժողովուրդների ծնավորման և զարգացման գործում:

Տեղի բնակիչներին հայերը գիտելիքներ են բերել, սովորեցրել են տնաշինության ու քաղաքաշինության արվեստը, սովորեցրել են պաշտել բարի ԱՐ Աստծուն և այլ հայկական աստվածներին:

Պաղեստինում, օրինակ, հայերը հիմնադրել են Երուսաղեմ քաղաքը (նախքան մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակը), ու հին Պաղեստինի բնակիչները պաշտել են հայկական աստվածներին, մասնավորապես, Վահալ Աստծուն (Վահագնին) ու Աստարտա Աստվածուհուն (Աստղիկին):

Լիբանանում հայերի թիվն աճեց 1915թ. Թուրքիայում (նաև Կիլիկիայում) կատարված հայերի ցեղասպանությունից հետո, երբ շատ հայեր Կիլիկիայից և այլ տեղերից եկան հարևան Լիբանան: Այժմ այնտեղ, ծովամերձ մասերում շատ հայկական գյուղեր կան:

Այսպիսով, Պաղեստինում, Լիբանանում և Սիրիայում հիմա էլ ապրում են շատ հայեր և հայերին մոտիկ այլ քրիստոնյաներ:

3.8(5). ՀԱՅԵՐՆ ՈՒ ՀՐԵԱՆԵՐԸ

Մեր թվարկությունից առաջ 586թ. Երուսաղեմը պաշարվեց Բաբելոնի կաղմից և հրեաների մի մասը բռնի վերաբնակեցվեց Բաբելոնում (Բաբելոնյան գերություն մ.թ.ա. 586-539):

Քանի որ հրեությանը սպառնացող վտանգը դեռ կար, հրեական մարգարե Յերեմիան կոչ արեց իր ժողովրդին կանչել հայերին օգնության. “Պարզեք դրոշները, հնչեցրեք շեփորները ազգերի միջև, զինեք ազգերը նրա դեմ (Բաբելոնի), նրա դեմ հանեք Արարատյան, Մինեական և Ասքանազյան* թագավորությունները [114]:

Մեծ Հայքի թագավոր Տիգրան Երվանդունին (մ.թ.ա. 560-535) Իրանի թագավոր Կիրի հետ եկան ու գրոհեցին Բաբելոնը, ոչնչացրին բաբելոնյան թագավորությունը մ.թ.ա. 539 և ազատեցին հրեաներին [95, էջ 64]:

Հայոց արքայաց արքա Տիգրան II Մեծը (մ.թ.ա. 95-55) կառուցելով իր երկրորդ մայրաքաղաք Տիգրանակերտը (Վանա լճից հարավ), Երուսաղեմը զավթելուց հետո մոտ 10 հազար հրեա (և հույն) արհեստավոր հրավիրեց Տիգրանակերտ: Նրանց սերունդները մինչ այժմ էլ ապրում են Հայաստանում:

1960-ականներին (մ.թ.) Երուսաղեմում 15-17 հազար հայեր էին ապրում: Իսկ հիմա մոտ հազար հոգի են:

* Հայկական թագավորություններ [95, էջ 64]:

3.8(6). ՀԱՅԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ

Առաջին արշավները դեպի Եվրոպա հայերը, հնարավոր է, կատարել են մ.թ.ա. 5 – 4-րդ հազարամյակներում: Հիմնական նպատակը եղել է երկրների ուսումնասիրությունը, տարբեր կետերից լայնությունների չափումը և Քարահունջի հետ նմանություն ունեցող պարզ աստղադիտարանների կառուցումը:

Ավելի ուշ, հայոց կեսար Հայկի (մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի կեսը) ժամանակ շատ հուշարձաններ տեղի ցեղերը վերակառուցել են, տալով նրանց ավելի շատ կրոնական պաշտամունքային դեր, բացի Քալենիչից Շոտլանդիայում, որը մինչ այժմ պահպանել է մեծ նմանություն Քարահունջին: Այնպես որ, հնարավոր է, Քալենիչի տարիքը շատ ավելին է, քան համարում են այժմ:

Հայերի ներկայության ու նրանց բնակության մասին Եվրոպայում, սկսած մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակից, վկայում են նաև հայկական անվանումները, որոնք առ այսօր պահպանվել են, օրինակ, Բրետանում (Ֆրանսիա), ինչպիսիք են. Քարնակը (Մոնումենտի ու քաղաքի անունը), Վան քաղաքը, Արմորիկա լեռնաշղթան և այլն: “Բրետ” բառը հայերեն նշանակում է. $\text{բ} \cdot \text{ր} \cdot \text{ե} \cdot \text{տ} = \text{“բարի արվեցին ելած (կառուցված) տներ”}$:

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ

Հայերը Հունաստան են եկել մ.թ.ա. 5 – 3-րդ հազարամյակների ընթացքում երկու կողմերից. հարավից՝ Կրետե, Միքենա և հյուսիսային մասից՝ Ղելֆի:

Կրետե հայերեն նշանակում է. $\text{կ} \cdot \text{ր} \cdot \text{ե} \cdot \text{տ} \cdot \text{ե} = \text{“կիսատ արված տեղ} = \text{կտրված տեղ է (կղզի)”}$:

Հույն պատմաբան Ջ.Ա.Պապապոստոլուն իր “Կրետե” գրքում գրում է. “Քաղաքակրթության ամենավաղ հետքերը... նկատված են եղել Կնոսսոսում և վերաբերում են մ.թ.ա. 7-րդ հազարամյակի վերջին: Այն ժամանակ Կրետեում բնակվող մարդը գիտեր ինչպես է հարկավոր մշակել ցորենը և օգտագործել է քարե պարզ գործիքներ... Մեր թվարկությունից առաջ 5-րդ հազարամյակի մոտավորապես կեսերին սկսել են ձեռքով կավե սափորներ պատրաստել և օգտագործել:

Այդ ժամանակաշրջանի սկզբում (սկսած մ.թ.ա. 2600) Նեոլիտի ոճի տարրերը դեռ պահպանել էին իրենց դիրքերը և թողնում էին իրենց ազդեցությունը թե կյանքում և թե արվեստում: Այդուհանդերձ, բավականին կարճ ժամանակա-

միջոցում նոր բնակիչները բավականին արագ ստեղծագործաբար զարգացրին ու փոփոխեցին հնաժողովրդի գծերը ու փնտրում գտնում էին կղզու հարուստ պաշարները ուսումնասիրելու սեփական ուղիներն ու հնարավորությունները և կապի մեջ մտան Եգիպտոսի, Փոքր Ասիայի ու Սիրիայի հետ: Այստեղից նրանք ստանում էին պղինձ, անագ, փղոսկր և ոսկի» [115, էջ 13]:

Միքենա բառը հայերեն նշանակում է. մ • ի • ք • ե • նա = “մեծ մարդկանց ամրոցը եղավ նա”:

Միքենան հինավուրց քաղաք է Հունաստանի հարավում, եղել է բրոնզե դարի (մ.թ.ա. մոտ 2800-1000) էգեյական (Կրետե-Միքենյան) կուլտուրայի կենտրոնը: Միքենայի ծաղկման շրջանը եղել է մ.թ.ա. 1400-1200, սակայն մ.թ.ա. մոտ 1200թ. Միքենան կործանվել է հրդեհով [92, էջ 802, 1538]:

Աթենքի Ազգային պատմական թանգարանում ես, իհարկե, եղա նաև Կրետե-Միքենյան կուլտուրայի դահլիճներում: Այնտեղ բոլոր պատերին ոսկեգույն մեծ ու երկար ճառագայթներով մեծ արևներ կային: Այդ արևները հնագույն հայկական կուլտուրային պատկանելու գլխավոր ցուցանիշն են հանդիսանում: Այնտեղ ես գրքեր գնեցի Կրետե-Միքենյան կուլտուրայի մասին ու զարմացա, որովհետև գրքում իյուստրացիաների մեջ չկար ոչ մի Արև [115]:

Դելֆի բառը հայերեն նշանակում է. դ • ել • փ • հ • ի = “(իմ) դիմաց ելան բոլոր պաշտող մարդիկ”: Այս հայկական Գլխավոր Աստված ԱՐ-ի (Արև) և Մայր-Աստվածուհու՝ Հայայի (Երկիր) բառերն են: Դելֆիում հույները որպես ազգ լիովին ձևավորվելուց և աստվածների իրենց պանթեոնը ստեղծելուց առաջ կառուցել են ԱՐ-ին նվիրված Արև Աստծո (Ապոլոնի) հռչակավոր տաճարը: “Մեր թվարկությունից առաջ 8 – 6-րդ դարերում Հունաստանում գոյացան պոլիսներ (քաղաք-պետություններ) Աթենքում, Սպարտայում, Կրետե կղզում: Մ.թ.ա. 5 – 4-րդ դարերում պոլիսների ծաղկման շրջանն էր: Աթենքի ծաղկման շրջանը եղավ Պերիկլի (մ.թ.ա. 443-429) իշխանության օրոք” [92, էջ 339]:

Հույն պատմաբան Բ.Պետրակոսը իր “Դելֆի” գրքում գրում է. “Այդ տեղում կատարված պեղումների շնորհիվ մենք իմացանք, որ այժմ “Միքենյան” կոչվող ժամանակաշրջանում (մ.թ.ա. 14 – 11-րդ դարեր) Դելֆին մի փոքր գյուղ է եղել, որի բնակիչները պաշտում էին կին-աստված, այդ տեղերի տեր՝ Երկրի Աստվածուհուն: Այդ աստվածուհու կավե արձանիկները հայտնաբերվել են Ապոլոնի և Աթենաս Պրոնիայի տաճարների ամենախոր շերտերում:

Ավելի ուշ, “Երկրաչափական” ժամանակաշրջանում (մ.թ.ա. 11 – 9-րդ դարեր) Երկրի Աստվածուհու տաճարը վերածվեց Ապոլոնի տաճարի” [116, էջ 7]:

Ես լսել եմ, որ որոշ հույն պատմաբաններ այն կարծիքին են, որ հայերը Դելֆիում են ծագել: Ես ուրախ եմ, որ նրանք կապ են տեսնում Դելֆիի ու հայերի միջև, և համոզված եմ, որ ճիշտ հակառակն է տեղի ունեցել. Դելֆին կառուցել են հայերը:

ԻՏԱԽԱ

Մեր թվարկությունից առաջ I հազարամյակում Ապենինյան թերակղզու հյուսիս-արևմուտքում (այժմյան Տոսկանայի տարածքում) ապրում էին էտրուսկները, որոնք բարձր զարգացածության քաղաքակրթություն ունեին, այն հսկայական ազդեցություն է թողել Հռոմի վրա: Մեր թվարկությունից առաջ VII դարում էտրուսկները ստեղծել են 12 քաղաք-պետությունների միություն և մ.թ.ա. VI դարում արդեն նրա կազմի մեջ էին մտցրել Իտալիայի հարավում գտնվող Կամպանը (Նեապոլը): Սակայն մ.թ.ա. 5 – 3-րդ դարերում նրանք ենթարկվեցին Հռոմին: Գոյություն ունի վարկած, որ էտրուսկների լեզուն պատկանում է հնդեվրոպական լեզուների ընտանիքին [92, էջ1568]:

Հին քաղաքակրթությունների մասին գրքում ասված է. “էտրուսկների խնդիրը մնում է անըմբռնելի: Գոյություն ունեն միայն երկու հիմնավոր տեսություն. կամ նրանք եղել են տեղի ժողովուրդ, որը հույն և այլ առևտրականների հետ ունեցած կապերի շնորհիվ է զարգացրել իր կուլտուրան, կամ նրանք եկել են արևմտյան Ասիայից այն անհանգիստ ժամանակներում, երբ տեղի էր ունեցել Հեթիթական ու Միքենական կայսրությունների անկումը և հիմնվել են Իտալիայում, խառնվելով տեղում արդեն արմատ գցած (վիլանովական) բնակչության հետ: Այս հարցն առայժմ հնագիտական առումով լուծված չի, բայց ընդհանուր առմամբ, երկրորդ տարբերակը ավելի հնարավոր է թվում. ոչ միայն այն պատճառով, որ էտրուսկերենը արևելյան գրերին նմանություն ունի, ...ինչպես նաև էտրուսկյան կրոնական ծեսերը.... նման են արևելյան աղբյուրներին, այլ նաև այն պատճառով, որ այստեղ ժողովրդական ավանդույթներում, հավատալիքներում խորապես արմատավորված է ժամանակին Փոքր Ասիայից տեղափոխվելու մասին գաղափարը: Էտրուսկների արվեստում այնքան վառ արտահայտված լեգենդը Տրոյայից փախուստով ազատված էնեացիների մասին միայն լեգենդ չի: [98, էջ 241-242]:

Այս և այլ աղբյուրներ վկայում են այն մասին, որ մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում Ապենինյան թերակղզում էտրուսկներ են ապրել, որոնք, հնարավոր է, եկել էին

արևմտյան Ասիայից (Հեթիթիայից) կամ Բալկանյան թերակղզուց (Միքենա):

Այս ամենը չի հակասում գոյություն ունեցող ենթադրությանն այն մասին, որ էտրուսկները հայկական ծագում ունեն: Ես գիտեմ այն, որ մ.թ. 19-րդ դարում Եվրոպայում “էտրուսկների հայկական ծագումը” գիրք է լույս ընծայվել, բայց, ցավոք, չկարողացա այն գտնել:

“էտրուսկ” (տուսկ) բառը հայերեն մեկնաբանվում է. է • տ • ր • ու • ս • կ (տուսկ) = “կեսը (մասը) այս տվյալ տեղի տերն է”: Այս ամենը շատ հետաքրքիր է, ու նշանակում է նաև, որ էտրուսկական ձեռագրերը անհրաժեշտ է, որ կարդացվեն հայերեն:

Թույլ տվեք նաև ավելացնեմ, որ էտրուսկների հայկական ծագման մասին ենթադրությունը ճիշտ է նաև այն պատճառով, որ մ.թ. 1-ին հազարամյակում հայեր կային արդեն ողջ Եվրոպայում:

ԿԵԼՏԵՐ

“Կելտերը (հռոմեական անունը՝ գալլեր) հին հնդեվրոպական ցեղեր են եղել, որոնք մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի երկրորդ կեսին ապրել են այժմյան Ֆրանսիայի, Բելգիայի, Շվեյցարիայի, Գերմանիայի հարավային մասի, Ավստրիայի, հյուսիսային Իտալիայի, հյուսիսային ու արևմտյան Իսպանիայի, Բրիտանական կղզիների, Չեխիայի և մասամբ Հունգարիայի ու Բուլղարիայի տարածքներում” [92, էջ 567]:

“Կելտական լեզուները հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի ազգակից լեզուների խումբ է, որի մեջ մտնում են. գալլերենը, կելտիբերիականը, իռլանդականը, մենիականը, վալլականը, կորիանը և բրիտանական լեզուները” [92, էջ 567]:

“Գալլիան՝ անտիկ ժամանակաշրջանում գտնվել է Պո գետի ու Ալպերի և Ալպերի, Միջերկրական ծովի, Պիրենեյների ու Ատլանտիկ օվկիանոսի միջև:

Մ.թ.ա. 5-րդ դարի սկզբից Գալլերի տարածքը գրավված է եղել գերմանական ցեղերի կողմից, և մ.թ. 5-րդ դարի վերջում մտել է Ֆրանկների պետության կազմի մեջ” [92, էջ 271]:

“Կելտ” հայերեն նշանակում է. կ • ե • լ • տ = “կեսը (մասը), եկած լավ տեղ”: Այնպես որ սա հայերեն բառ է:

Կելտերը հայ են եղել նաև այն պատճառով, որ Հայաստանը եղել է հնդեվրոպացիների օրրանը, ու նրանց լեզուները հայերենից են գոյացել (տես ՄԱՍ 2): Այս հաստատող շատ փաստեր կան (տես ներքո):

Կելտերը եղել են Հայաստանն ու Երիտասարդ Եվրոպացիներին կապող հիմնական օղակը: Նրանք են բերել Եվրոպա հնդեվրոպական գեները, գիտելիքները, կուլտուրան ու քաղաքակրթությունը: Այնուամենայնիվ, Հայաստանը երբեք չի ունեցել գերիշխանական միտումներ:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

“Գերմանացիները՝ հնդեվրոպական ընտանիքի լեզուներով խոսող հին ցեղեր են, որոնք մ.թ.ա. I դարում ապրել են Հյուսիսային ու Բալթիկ ծովերի, Ռեյն, Դանուբ, Վիսլա գետերի միջև և Սկանդինավիայի հարավում, ունեցել են ցեղային կենսաձև: Մեր թվարկության 4 – 6-րդ դարերում նրանք զավթել էին Հռոմի կայսրության արևմուտքի մեծ մասը և ձևավորել մի քանի թագավորություն. արևմտագոթականը, արևելագոթականը, բուրգունդյանը, ֆրանկյանը, լանգոբարդականը” [92, էջ 296]:

“Գերմանական լեզուները հնդեվրոպական լեզուների ընտանիքին ազգակից լեզուների մի խումբ են.

- արևելագերմանականները՝ գոթականը և ուրիշներ;
- սկանդինավյան կամ հյուսիսգերմանականները՝ շվեդական, դանիական, նորվեգական, իսլանդական և ֆարերական;
- արևմտագերմանականները՝ անգլերենը, գերմաներենը, իդիշը, իռլանդերենը, հոլանդերենը, ֆրիզերենը, աֆրիկականները”:

Հին գերմանական հիմնական մեծ ցեղերի առաջնորդները հայեր են եղել հայկական անուններով՝ Արմեն (“արևային ժողովրդից”) և Արման (“արևային մարդ”): Այս անունները ձևափոխվելով դարձել են՝ Գերման, իսկ երկիրը՝ Գերմանիա: Այնպես որ Գերմանիա անունը Արմենիայի տարատեսակն է:

Ցեղերը միավորվել են Արմինիուս անունով առաջնորդի ղեկավարությամբ:

“Արմինիուսը (մ.թ.ա. 18 կամ 16 մինչև մ.թ. 19-21թթ.) եղել է գերմանական չերուսկի ցեղի առաջնորդը, որը մ.թ. 9թ. ջախջախել է հռոմեական բանակը Վարի հրամանատարությամբ Տեվտոբուրգյան անտառում” [92, էջ 76]:

Հնարավոր է, որ ժամանակակից Գերմանիայում հայերին առավել մոտիկ են բավարացիները:

“Ֆրանսիա – ... Հին ժամանակներում Ֆրանսիայի տարածքում ապրել են գալլերը (կելտերը), և երկիրը կոչվել է Գալլիա, իսկ մ.թ. 10-րդ դարից՝ Ֆրանսիա”:

“Ֆրանսերենը՝ ֆրանսիացիների և Բելգիայում, Շվեյցարիայում, Կանադայում (ուր այն պետական լեզուներից մեկն է), ինչպես նաև Աֆրիկայի, Հաիթիի, Ֆրանսիական Գվիանայի շատ պետություններում ֆրանսալեզու բնակչության հնդեվրոպական լեզուն է” [92, էջ 1435]:

Ֆրանսիայում մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում ապրել են կելտերը-հայերը, որոնք եղել են ֆրանսիացիների նախնիները: Ֆրանսիայում հայերի ներկայության շատ հետքեր կան: Օրինակ, Ֆրանսիայում գտնվող հնագույն քրիստոնեական եկեղեցին, Կարոլինգների եկեղեցին, կառուցել է Ժերմինի դե Պրեում (Լուարայի դեպարտամենտ) մ.թ. 806թ. հայ ճարտարապետ Օդոն Լե Մեսսինը (Մեծն) [117]: Ի դեպ, Կարոլինգ անունը հայերեն նշանակում է Կարո-լինգ, ինչպես հայտնի է, Կարո-ն տղամարդու շատ տարածված հայկական անուն է (նշանակում է “Սուրբ քար”), իսկ “լինգ” կամ “լենգ” նշանակում է “կաղ”: Կան նաև շատ այլ ֆրանսերեն բառեր ու անուններ, հատկապես “Ար-ով (Արև) սկսվող, ինչպես օրինակ, Արմանյակ, դ’Արտանյան, դ’Արտինգ և ուրիշներ, որոնք հայերեն մեկնաբանություն ունեն:

Հայերի վաղեմի ներկայության մասին շատ նշաններ կան Բրետան թերակղզում:

“Բրետանը (Bretagne) Ֆրանսիայի հյուսիս-արևմուտքում գտնվող թերակղզի է: Գլխավոր քաղաքը Ռենն է: ... Արմորիկայի բարձունքների շղթայի մաքսիմալ բարձրությունը 384 մ է:

Բրետոնացիները՝ Բրետանի բնակչությունն են: ... Լեզուն՝ բրետոներենն է, կելտական խմբին պատկանող” [92, էջ 168]:

Բրետան թերակղզու անունը հին ժամանակներում և միջնադարում եղել է “Արմորիկա”: Այդ բառը հայերեն նշանակում է. Ար • մոր • իկա (ԱՐ-ը Մորն իկա) = “ԱՐ-ը (Արևը) գնում է իր մոր մոտ”: Իրոք, Բրետանի բնակիչները ամեն օր տեսնում էին, ինչպես է Արևը մայր մտնում Մայր-օվկիանոսում՝ Արևմուտքում: Այլ կերպ ասած, “Արմորիկա”-ն “Արևմուտք” բառի հայերեն բացատրությունն է: Հայերի ներկայության մասին շատ ուրիշ նշաններ էլ գոյություն ունեն. Արմորիկայի բլուրները; Վան քաղաքը (Վանա լճի անունն է Հայաստանում, ինչպես և Վան քաղաքի անունը, որը մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում եղել է Մեծ Հայքի մայրաքաղաքը); քաղաքի ու հին Մոնումենտի “Քարնակ” անունները, ինչը

հայերեն նշանակում է “քարե նշան” կամ “քարե նիշ” (տես ՄԱՍ 1) և այլն:

Այսպիսով, հնում Ֆրանսիայում, հատկապես Բրետանում հին ժամանակներում ապրել են կելտ-բրետոնացի-հայերը, որոնք եղել են ֆրանցիացիների նախնիները:

ՄԻԱՑՅԱԼ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

“Մեծ Բրիտանիայի և Հյուսիսային Իռլանդիայի Միացյալ թագավորությունն ունի որպես ազգային տարածքներ. Անգլիան, Ուելսը, Շոտլանդիան և Իռլանդիան:

Մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում և ավելի վաղ այժմյան Միացյալ Թագավորության տարածքում ապրել են կելտերը-հայերը: Ինչպես ասվեց Բաժին 3.8(1)-ում մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում Հայկը Հայաստանից եկել է Բրիտանիա: Նրա հետ էին հայ հին գիտնականներ, քուրմեր: Շատ հնարավոր է, որ նրանց թվում եղել են հայտնի տոհմի պատկանող Ալբիոնիդներ (Արբիոնիդներ): Ալբիոնիդ= Ար • բ • ի • ո • ն • ի • դ = “Արև բերող մարդ, նա սուրբ (է) իմ դիմաց”: Ըստ երևույթին հենց նրանց անունից է ծագել Անգլիաի հնագույն Ալբիոն անունը: Մեր թվարկության 5 – 6-րդ դարերում այստեղ եկել են անգլո-սաքսոնացիները” [92, էջ 204]:

Անգլո-սաքսոնացիները արևմտյան սաքսերն էին, որոնք Միացյալ Թագավորություն էին եկել մ.թ. 449 թվականին: Այստեղ նրանք խառնվել են տեղի բնակչության՝ կելտերի հետ (կամ բրետոնացի-արմորիկացի-հայերի հետ): Անգլիա անվանումը գալիս է մ.թ. 7-րդ դարից: Քրիստոնեությունն ընդունել են մ.թ. 6 – 7-րդ դարերում, իսկ լատինական այբուբենը՝ մ.թ. 7-րդ դարում:

Հնագույն անգլիական եռալեզու “Անգլո-սաքսոնական ժամանակագրություն” գրքում (մ.թ. մոտավորապես 8-րդ դար) գրված է. “Այս հողերի (Բրիտանիայի) առաջին բնակիչները եղել են բրետոնացիները, որոնք եկել են Հայաստանից...” [118]: Նկար 98ա բերված է այդ գրքի առաջին էջը, Նկ. 98բ բերված է օրիգինալ տեքստի 1861թ. կատարված թարգմանությունը ժամանակակից նոր անգլերենի և Նկ. 98գ բերված է ժամանակակից նոր անգլերենի 1953թ. կատարված թարգմանությունը (այժմ “Լաուդի ժամանակագրություն” վերնագրով):

Coil Detail A. r.p.d.

[illegible]

Drillene Iglend is ebu
hund mila lang. 7 twa
hund brad. 7 her sind
on þis Iglanda 61 gepeods.
Englice. 7 Britlice. 7
Wilce. 7 Scyptlice. 7 Pyth-
lic. 7 Boccladen. Frost
werað boged þæne landas
Mæsse. pa coman of Armeg-
ie. 7 gesetan utweard
Mæsse. pa geleom
hæf 7 Mæsse. pa coman supan
of Northan. mid langum
wæge ax macgum. 7 pa
coman utweard of Northan
ax. 7 þær berðe(n)
comen. 7 hi ær macgum
wæron. ær hi mæsse be-
comen. heron hi eow-
an pa Macgum. ær now
macgum þære heron and
þære. We witað ær
eowan her be macgum.
þær ge macgum eowan gif
ge willað. 7 gif hwa now
willeað. we now fella-
mað. 7 ge hit macga ge-
gegan. Ða forðon pa
Mæsse. 7 geforðon þis land
norþan weard. 7 supan
weard bið heofon Britas.

Britens Igländ yu ehta
 hund mila lang . 7 st. hund
 mila brad . 7 her ar yndoo an
 pia Iglände sit beoda . Eeg-
 lio . 7 Brytlis . 7 Wyllac .
 7 Scyttlac . 7 Pihltac .
 Andes Deend bysces
 Armonia
 worde Br comen
 an mid lang-
 um scripum na manegum .
 7 ka comen serot on uorð
 Uernian opp . 7 her beodon
 Scottas þ bi þar moetan wu-
 gian . ac hi woldon herin
 lyuan . forþan bi awædon .
 we eow magan þrak ræd
 gelaenan . We wifan oþer
 eglænd her be eacian .
 þar ge magas eardian
 gif ge wyllas . 7 gif hwa
 eow wilecym . we eow
 sultetalas . þ ge hi magan
 gefeas . Da forðan ea Pih-
 las . 7 geferdan pia land
 norðenweardan . 7 sup-
 word hi hafðan Drylac .
 And þe Pihlan becom sbedon
 wif æt Scottum . on þ fore-

(w)

THE Island of Britain is eight hundred miles long, and two hundred miles broad; and here are in the Island five peoples: English, Brito-Welsh, Scottish, Pictish, and Book-Latin. The first inhabiting this land were Britons: they came from Armenia, and first settled southward in Britain.

¹ H.N.—The numerals in the side margin denote the pages of the Russian text.

* An error for *Armorica*.—"Du tractu Armorico advecti," are the words of Bede, H.E. I. 1.

(p)

THE LAUD CHRONICLE (E)

The island of Britain is eight hundred miles long and two hundred miles broad; and here in this island are five languages: English, British or Welsh, Irish, Pictish, and Latin.⁴ The first inhabitants of this land were the Britons, who came from Armenia [an error for Armorica = Brittany], and took possession at first of the southern part of Britain.

(q)

256

Հետաքրքիր է նաև, որ երկու թարգմանիչներն էլ (1861 և 1953) նշել են, որ “Հայաստանից” գրելը սխալ է, պետք է լիներ “Արմորիկայից”: Գրքի լույս ընծայվելու պահից մինչև հիշատակված թարգմանությունները անցել է ավելի քան 1000 տարի, ու մոռացվել է, որ արմորիկացի (բրետոնացի-կելտերը) հայեր են եղել, որոնք Արմորիկա էին եկել Հայաստանից, և որ “Արմորիկա”-ն Բրետոնի հին հայկական անվանումն է: Այնպես որ հին գրքի հեղինակը (հեղինակները) արդարացի էին, ասելով “Հայաստանից”:

Միացյալ Թագավորության տարածքում հայերի (կելտերի) գերիշխող դերի մասին վկայում են նաև ժամանակակից անգլերենի վերլուծության տվյալները, ըստ որի լեզվի բառերի 55% փոխառված են ֆրանսերեն (կելտ-հայերեն) լեզվից, և 10%՝ լատինական լեզուների խմբից:

Ուելսի, Շոտլանդիայի և Իռլանդիայի այժմյան բնակչությունը առ այսօր էլ մոտ է հայերին իր ավանդույթներով, մենտալիտետով, սովորույթներով, ժողովրդական երգերով, երաժշտական գործիքներով, պարերով և այլն:

Անգլերենի Օքսֆորդյան բառարանում ասված է. “Ուելշը Ուելսի կելտերեն լեզուն է” [62, էջ 1354]: Որքան ես գիտեմ, Ուելսի բնակիչները իրենք իրենց “կումրի” են անվանում: Հետաքրքիր է նշել, որ Հայաստանում հին տարածք կա, որի գլխավոր քաղաքը ունի հին և ժամանակակից “Կումրի կամ Գյումրի” անունը: Գյումրի քաղաքը 120 կմ հեռավորության վրա է Երևանից:

3.8(7). ՀԱՅԵՐՆ ՈՒ ՍԼԱՎՈՆՆԵՐԸ

“Սլավոնները ազգերի խումբ են, որոնք ընդհանուր նախնիներ ունեն: Այդ խմբի մեջ մտնում են. արևելյան խումբը (ռուսները, ուկրաինացիները, բելոռուսները), արևմտյան խումբը (լեհերը, չեխերը, սլովակները), հարավային խումբը (բուլղարացիները, սերբերը, խորվատները, սլովենացիները, մակեդոնացիները, բոսնիացիները)” [92, էջ 1222]:

Լեզուները՝ հնդեվրոպական են (Սլավոնական խումբ):

“Ռուսները, ինչպես նաև ուկրաինացիներն ու բելոռուսները գոյացել են արևելասլավոնական ցեղերից և հիմնադրել են հին ռուսական պետությունը Կիևի քաղաքի շուրջը: Ազգը ձևավորվել է մ.թ. 14 – 15-րդ դարերում...” [92, էջ 1149]:

Սլավոնների նախնիների ու նրանց զարգացման մասին կան հայերի հետ կապված շատ տեղեկություններ:

Գոյություն ունի ենթադրություն, որ սլավոնները (ռուսները, ուկրաինացիները,

մակեդոնացիները և այլոք) ծագել են այդ տարածքը եկած հայերի կոնտակտներից տեղի ցեղերի հետ:

“TM...”, “TM”.....“Y” և “3%...¶·‡” բառերը ռուսերենում բացատրություն չունեն: Սակայն հայերենում այս երեք բառը հնչում են. “Ռուս”, “Ռուսաստան”, “ռուս” և ունեն բացատրություն (իմաստ). ռուս = ռ • ուս = “մեծ է, բարձրահասակ” և Ռուսաստան = Ռուս • ա • ստան = “ռուսների երկիր”: Բացի այդ, Մեծ Հայքում մ.թ.ա. I հազարամյակում (Բիհայնա-Արարատյան երկրում) մ.թ.ա. 735-590թթ. ժամանակաշրջանում եղել է Ռուսա անունն ունեցող չորս թագավոր (I, II, III, IV): Ռուսա = Ռ • ուս • ա – հայերեն նշանակում է. “մեծ, բարձրահասակ մարդ”: Այսպիսով, ենթադրությունը կայանում է նրանում, որ այս թագավորներից մեկի թագավորության ժամանակ հայերի մի մասը գնացել է դեպի հյուսիս (հնարավոր է Ռուսա անունով թագավորներից մեկի առաջնորդությամբ) և կանգ են առել Ռուսաստանում որևէ մի տեղ: Ավելի ուշ հայերը խառնվել են տեղի ցեղերի հետ: Այդպիսով մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի վերջում տեղի բնակչությունը ստացել է “ռուս” անունը, իսկ երկիրն անվանվել է “Ռուսիա”:

Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունին Լիվիայում տարած իր հաղթանակից հետո նավարկեց դեպի Դրիմ, գնաց իր զորքով դեպի հյուսիս և Դնեպր գետի ափին մ.թ.ա. 585թ. հիմնեց “Սմբատաս” անունով բերդը, որի շուրջը հետագայում աճեց Կիեվ քաղաքը: Կիեվի ծննդականը (հիմնադրման տարեթիվը) գտնվել է Երևանի Մատենադարանում:

Այդ ժամանակ այժմյան Ուկրաինայի տարածքներում կային նաև այլ հայկական քաղաքներ. Արմեն (Ռոմեն), Արտան, Արտավետ, ուր ապրում էին հայեր, որոնք պատրաստում էին բարձրորակ պողպատե դաշույններ ու թեր: [119, էջ 293]:

Հայտնի է, որ Մոսկվա քաղաքը հիմնադրել է իշխան Յուրի Դոլգորուկին, և նրա ծիավոր արձանը կանգնեցված է Մոսկվայի քաղաքապետարանի դիմաց: Բայց ո՞վ էր նա, չի պարզաբանված:

Կա վարկած, որ դա հայ իշխաններ Երկարաբազուկյաններից մեկն էր: Նրանց դամբարանները մինչ այժմ գտնվում են Հայաստանի Սանահին քաղաքի մոտ:

Հայերին հարգել և միշտ հաճույքով ընդունել են Ռուսաստանում: Դա վերաբերվում է նաև Ռուսաստանի թագավորներին:

Հայտնի է, որ Ռուսաստանի առաջին թագավոր Իվան IV Ահեղի տատը,

Իվան III կինը հայ է եղել և եղել է Բյուզանդիայի վերջին կայսր Պալեոլոգի դուստր Սոֆիա Պալեոլոգը: Երբ Իվան IV կառուցում էր Մոսկովյան Կրեմլի մոտ գտնվող Վասիլի Բլաժեննիի տաճարը, Մոսկվան պաշարել էին թաթարները, որոնք մտադիր էին ռմբակոծել Մոսկվան հրանոթներից, բայց հրաձիգները հայեր էին (հրետանային կրակը վարելու համար հարկավոր էին հատուկ գիտելիքներ), և նրանք հրաժարվեցին ռմբակոծել Մոսկվան, որի համար թաթարները կապել էին հայերին հրանոթների փողերին և կրակել: Իմանալով այս սխրանքի մասին, Իվան IV կառուցվող տաճարի երկրորդ հարկը և տաճարը շրջապատող ութ գմբեթներից մեկը իր հրամանով նվիրում է հայերին:

Իվան IV վերոհիշյալ հրամանը մինչ այսօր ոչ ոք չի կասեցրել:

Մոսկվայի Կրեմլի տաճարները և նրանց բեմերի զարդերը նույնպես կառուցել են հատուկ հրավիրված հայ վարպետները:

Պետրոս I Մեծը հայերի վերաբերյալ արձակել է հատուկ հրաման, որը սկսվում է հետևյալ բառերով. “Այդ ժողովուրդը հոգուս մեջ է...” (“/ օ° <#, “y#-- · շ # ¶#¼z “ „%#, < ³ “fi%~ ”): Այդ հրամանում ասվում է, որ պետք է նպաստել հայերի Ռուսաստան գալու և թույլ տալ նրանց առևտուր անել առանց տուրք վճարելու:

Երբ Պետրոս I մոտ գալիս է Ղարաբաղից Իսրայել Օրին օգնություն խնդրելու, նա խոստանում է օգնել, շնորհում է նրան ռուսական բանակի գնդապետի աստիճան և ուղղարկում է որպես իր դեսպան Պարսկաստանի շահի մոտ:

Ռուսաստանի մեծ աշխարհահիշակ զորավար Ալեքսանդր Սուվորովը, որը հաղթել էր բոլոր ճակատամարտերում, նույնպես հայկական ծագում ուներ:

Ռուսական այբուբենը (կիրիլիցան) ստեղծող եղբայրներ Կիրիլը և Մեֆոդին եղել են Բյուզանդիայի հայազգի կայսրի որդիները:

Լեհաստանի թագավոր Սիգիզմունդը (1467-1548թթ.) շատ բարեկամաբար էր վերաբերվում հայերին, թույլատրել էր նրանց ազատ առևտուր և անկախ դատավարություն հայկական օրենքներով (Մխիթար Գոշի դատաստանագրքով): Լեհաստանում շատ հայեր արիստոկրատներ էին:

3.8(8). ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԿՈՒՆՏՈՐԱՆ

Մ.թ.ա. 5 – 1-ին հազարամյակների ընթացքում հայկական գիտության և կուլտուրայի առաջատար դերը ողջ աշխարհում շարունակվում էր: Այդ ապացուցվում է հայերի ու նրանց կուլտուրայի մեծ ազդեցությամբ այլ

ժողովուրդների ու երկրների զարգացման մակարդակի վրա, մասնավորապես, Եվրոպայում, այդ թվում նաև վաղ քրիստոնեական շրջանում՝ մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակ:

Հայտնի է նաև հայերի մեծ ազդեցությունը հնդեվրոպական ռասայի ու լեզուների, գիտության, տեխնոլոգիաների, երաժշտության, ճարտարապետության, մարդկային հարաբերությունների ձևավորման վրա, որոնք Հայաստանում շատ ավելի զարգացած էին: Ուզում եմ հատուկ նշել հայկական հիմնալի պոեզիան, որը գալիս է հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը:

Դա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ ծագում էին և արագ զարգանում բազմաթիվ ժողովուրդներ ու երկրներ: Նրանք սովորում էին նաև գեներ պատրաստել և, դժբախտաբար, աշխարհում պատերազմներ սկսեցին: Պատերազմների ժամանակաշրջանը սկսվել էր ու շարունակվում է մինչ այժմ: Բազում կարևոր խնդիրներ մարդիկ փորձում են ուժով լուծել, առայժմ չունենալով բարության ու մեծահոգության բավարար փորձ, որոնց կուտակումը հազարամյակներ է պահանջում:

Միևնույն ժամանակ Մեծ Հայքը եղել է, ինչպես և առաջ, կրթության և բարի Արև Աստծո կրոնի ուսուցման կենտրոնը: Բազմաթիվ օտարերկրյա գիտնականներ, փիլիսոփաներ, երաժիշտներ, հոգևորականներ, պատմաբաններ և այլք գալիս էին Հայաստան, կամ այն երկրներ, որտեղ ապրում էին հայ գիտնականները, նկարիչները, հոգևորականներն ու մոզերը, օրինակ, Եգիպտոս, Բաբելոն, Սիրիա և այլուր: Դրանց թվում են եղել, օրինակ, այնպիսի հայտնի անձնավորություններ, ինչպիսիք էին. Պյութագորասը, Զորոաստրը, Աբրահամը և ուրիշներ:

“Արևմտյան փիլիսոփայության հայր” Պյութագորասը (մ.թ.ա. 6-րդ դար) ըստ հույն փիլիսոփա Յամբլիկոսի (մ.թ. 3 – 4-րդ դար) “...այցելեց բոլոր Եգիպտական քրմերին ու ստացավ յուրաքանչյուրից ողջ իմաստությունը: Այդպես նա 22 տարի անցկացրեց (Եգիպտոսում) տաճարներում, ուսումնասիրելով աստղագիտությունը ու երկրաչափությունը և բավականին առնչվելով աստվածների բոլոր գաղտնիքներին... (հետո) Բաբելոնում (Հայաստանում, Պ.Հ.) նա մեծ գիտելիքներ ստացավ մոզերի հետ հանդիպումներից, որոնք հաղորդակից դարձրին իրեն հինավուրց գիտելիքներին և կատարյալ ծառայությանը աստվածներին: Նրանց օգնությամբ նա ավարտեց մաթեմատիկայի, երաժշտության և այլ գիտությունների ուսումնասիրությունը: Տասներկու տարի անց, մոտ 56 տարեկան հասակում նա վերադարձավ Սամոս կղզի” (Հունաստան, Պ.Հ.) [36, էջ 53]:

Պյութագորասի հայտնի թեորեմը բաբելոնացիները գիտեին դեռ 1200 տարի

Պյութագորասից առաջ, այսինքն 3800 տարի առաջ, իսկ հայերը այն գիտեին Քարահունջի ժամանակներից, այսինքն 7500 տարի առաջ:

Պարսկական կրոնի՝ զորոաստրիզմի հիմնադիր Զորոաստորը (մ.թ.ա. 7-րդ դար) Հայաստանումն է ծնվել, Արաքս գետի ափին (մ.թ.ա. մոտավորապես 630) և կրթություն է ստացել Հայաստանում, նաև Բաբելոնում:

Հրեաների նախահայր Աբրահամը (մ.թ.ա. մոտավորապես 1680) ապրել է հալդական Ուրում (հայկական Ար), հետո՝ հայկական մեծ քաղաք Հարանում և մոտ 73 տարեկան հասակում, իր հորը՝ Ֆարրային Հարանում թաղելուց հետո գնացել է Պաղեստին [36]:

Հայկական կուլտուրայի ու տեխնոլոգիաների ազդեցության մասին այլ երկրների զարգացման վրա պատմում է նաև “Արևելյան գորգեր (նրանց պատկերագիտությունն ու պատկերագրությունը վաղ ժամանակներից մինչև մ.թ. 18-րդ դարը)” Վոլկմար Գանտցհորնի գիրքը [63], ուր ցույց է տրված, որ գորգերը և գորգագործության արվեստը ծագել ու աշխարհով մեկ տարածվել են Հայաստանից: Այդ ակներև է դառնում նրա քարտեզից, որն այստեղ պատկերված էկ. 99 [63, էջ 20]:



Եկ. 99. Հայաստանից դեպի ողջ աշխարհը գորգերի տարածման Վոլկմար Գանտցհորնի քարտեզը [63]

Հայաստանում հնագույն ժամանակներից ավանդաբար զարգացած է եղել մետաղներից ամենատարբեր իրեղենի, ափսեների, զարդերի պատրաստման արվեստը: Նկ. 85 պատկերված է հայկական ավանդական մ.թ. 16-րդ դարի արծաթե կանացի գոտի: Նկար 86 պատկերված է մ.թ.ա. 13-րդ դարով թվագրված խոյի (Արիս՝ Արևի խորհրդանիշ) բրոնզե արծանիկը: Այն հայտնաբերել է Առիճ գյուղի մոտ (Արագած սար, Հայաստան) հնագետ՝ պրոֆ. Թ.Խաչատրյանը:

Այլ ազգերի ու երկրների ձևավորումը նույնպես նոր տվյալներ ներմուծեց Հայաստանի մասին գոյություն ունեցող տեղեկատվական դաշտի մեջ: Օտարերկրյա հեղինակները, ճանապարհորդները և պատմիչները սկսեցին գրել Հայաստանի մասին:

Պատմությանը հայտնի առաջին տեղեկությունը տալիս է մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի սումերական էպոսը, ուր ասվում է, որ իրենց նախնիները եկել են “Արատտայից”, այսինքն Հայաստանից (տես Բաժին 3.5(2).):

Հունաստանի և Հռոմի ձևավորումից հետո (մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակից – մ.թ. 1-ին հազարամյակի սկիզբը) հունական, հռոմեական և բյուզանդական բազմաթիվ ճանապարհորդներ, զավթիչներ ու պատմիչներ եղան Հայաստանում ու գրեցին նրա մասին: Դրանք էին. Ստրաբոնը, Պլինիոսը, Պրոկոպիոսը, Դիոնը, Կասիոսը, Տակիտոսը, Ամիանը, Մարցելը, Պլուտարքոսը, Պտոլեմեյը, Թեոդորետը, Իսիդորը, Սինցելը, Հերոդոտոսը, Քսենոֆոնը, Պոլիբիոս, Ցիցերոնը, Հորացիոսը, Սվետոնիոս, Սոզոմենը, Սոկրատեսը, Էվագրիոս, Ջոնարը, Սինեզիոս, Հուլիանոսը, Եվսեվիոս, Ջոսիմը, Միքայել Աթալիոսը, Ֆեոֆանը, Գեորգիոս, Ցեդրենը, Եփրեմիոս, Գեորգի Պաքիմերը, Նիկիտա Խոնիաթը, Դուկասը, Կոնստանդին Բագրյանորոդին, Նիկիֆոր Գրեգորասը, Լեվ Դիակոնը, Կոնտակուազենը և շատ այլոք [95, էջ 63]:

Նոր տեղեկություններ են ստացվում նաև ժամանակակից Հայաստանում կատարվող նոր պեղումների արդյունքում: Օրինակ, Արագած սարի մոտ (Ագարակ և Ջորափ գյուղեր) կատարվող վերջին պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել է մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակի սկզբով թվագրվող մի մեծ հայկական քաղաք զարգացած ճարտարապետությամբ ու կուլտուրայով [99]:

3.9(1). ՀԱՅՈՑ ԿԵՍԱՐ ԱՐՏԱՇԵՍ I ԲԱՐԻՆ

Մեր թվարկությունից առաջ II դարում անկախ հայկական պետություններ էին. Մեծ Հայքը, Փոքր Հայքը, Ծոպքը և Կոմագենան: Մնացած հայկական երկրները զավթված էին օտարերկրացիների կողմից:

Մեծ Հայքի հայոց կեսար Արտաշես I Բարին (մ.թ.ա. 186-160) Երվանդունիների դինաստիայից (որոնք գալիս են Հայկյանների դինաստիայից), հիմնեց Արտաշեսունիների դինաստիան ու սկսեց միավորել Հայաստանը: Նրա ջանքերի արդյունքում Մեծ Հայքը վերականգնեց գրեթե ողջ իր նախկին հզորությունը, տարածվելով Քուռ գետից մինչև Տիգրիս գետը, Հայկական Միջագետքը, Կորդուքը ու Հայկական սարերը; Կասպից ծովից մինչև Եփրատ գետը և Չորոխ գետի ավազանը ու Սև ծովը: Ծոպքի թագավոր դարձավ Մերուժանը, Ջարեհի որդին Երվանդունիների դինաստիայից, որը վերադարձել էր նաև գահակալելու Կոմագենայում (մ.թ.ա. 163) [73, էջ 23]:

Քարերի վրա կատարված արձանագրություններում (տես Գլուխ 2.15.) Արտաշես I թագավորը իրեն անվանում է “Արտաշես, թագավոր Երվանդունի, Բարի, Ջարեհի որդի”: Արարատյան դաշտում նա հիմնել է Մեծ Հայքի նոր մայրաքաղաք Արտաշատը:

Մովսես Խորենացին գրում է. “Արտաշեսը ... կառուցեց իր քաղաքը որպես հիանալի մայրաքաղաք”: Պլուտարքոսը Արտաշատի մասին գրել է. “շատ գեղեցիկ քաղաք է”:

3.9(2). ՀԱՅՈՑ ԿԵՍԱՐ ՏԻԳՐԱՆ II ՄԵԾ, ԱՐՔԱՅԱՑ ԱՐՔԱ

Մեծ Հայքի հայոց թագավոր Տիգրան II Մեծը, Արքայաց արքան (մ.թ.ա. 95-55) վարում էր Մեծ Հայքի տնտեսական զարգացման և պաշտպանունակության հզորացման, ինչպես նաև մյուս հայկական թագավորությունները Հռոմի ու պարթևների տիրակալությունից և ագրեսիայից ազատագրման քաղաքականություն:

Նա վերամիավորեց Մեծ Հայքի հետ Ծոպքը (մ.թ.ա. 94) ու Կապադովկիան, որոնք գտնվում էին Հռոմի հովանավորության տակ: Մեր թվարկությունից առաջ

86թ. նա պարթևներից ազատում է Հայկական Միջագետքը (Էդեսիան, Մծբինը և ուրիշներ), ուր հին ժամանակներից իշխել էին Աբգարյանների-Երվանդունիների հայկական դինաստիան: Նա վերադարձրեց Մեծ Հայքին ժամանակին պարթևների կողմից զավթված. “Յոթանասուն հովիտները”, Նինան, Արբելը (Ադիաբենը) ու Միջագետքի այլ մասեր, ինչպես նաև Էկբոտանը և Ատրպատականը (Ատրոպատենան):

Գահընկեց անելով Սելևկիդներին, Տիգրան Մեծը Մեծ Հայքին միացրեց Սիրիան ու Կիլիկիան, և որպես իր փոխարքա, Սիրիայի գահին նստացրեց հայ գորավար Բագրատին: Սելևկիդների մայրաքաղաք Անտիոքիան մ.թ.ա. 83թ. նա դարձրեց իր երեք մայրաքաղաքներից մեկը, ուր պատրաստվում էին իր դիմանկարով դրամները:

Նկար 100.-ում պատկերված է Տիգրան Մեծի արծաթե դրամը:



Նկ. 100. Տիգրան II Մեծի արծաթե դրամը

Տիգրան Մեծի իշխանությունը տարածվում էր նաև Կիլիկիայի, Փյունիկիայի, Կոմագենայի, Սիրիայի, Պաղեստինի, Հրեաստանի վրա և հյուսիսում՝ Իվերիայի ու Աղվանքի վրա: Պլուտարքոսը գրում է. “Տիգրանի շուրջը շատ թագավորներ կային ավատառուի (վասալի) կարգավիճակում [73, էջ 26] (տես Նկ. 72):

Մայրաքաղաք Արտաշատը գտնվում էր լայնատարած Մեծ Հայքի հյուսիսային մասում, այդ պատճառով Տիգրան Մեծը մ.թ.ա. 80թ. կառուցեց մի ուրիշ մայրաքաղաք՝ Տիգրանակերտը (թատրոններով) Աղձնիք աշխարհում՝ Վանա լճից հարավ: Պլուտարքոսը պատմում է, որ “Տիգրանակերտը շատ հարուստ քաղաք էր հսկայական գանձարանով ու առատածեռն նվերներով, որոնք մատուցվում էին աստվածներին, քանի որ հարուստ քաղաքացիները և ազնվականությունը մրցակցության սլացքով ընդլայնում, զարդարում ու բարեկարգում էին քաղաքը, պայքարելով ճոխությամբ թագավորին

համեմատվելու իրավունքի համար” [73, էջ 26]:

Առատաձեռն նվերներով Տիգրան Մեծի մոտ էին եկել հրեա դեսպանորդներ, խնդրելով բարեգութ լինել իրենց Ցարինային և ժողովրդին: Տիգրան II Մեծը հուսադրեց հրեական Ցարինայի դեսպանորդներին:

Հայաստանի վրա արշավեցին հռոմեական լեգիոնները Լուկուլի առաջնորդությամբ: Նրանք անցան Եփրատը ու անցնելով Ծոպքը, շարժվեցին դեպի Տիգրանակերտը (երբ Տիգրան II Մեծը բացակայում էր): Մ.թ.ա. 68 թվականին Լուկուլը շարժվեց Արտաշատի ուղղությամբ: Բայց Արածանի գետի մոտ նա հանդիպեց Տիգրան II Մեծի հայկական զորքին, որը ջախջախեց հռոմեական լեգիոնները և դուրս վռնդեց նրանց Հայաստանից:

Մ.թ.ա. 66թ. Կիլիկիայի կողմից Հայաստանի վրա հարձակում գործեց հռոմեական զորավար Պոմպեյը 100 հազարանոց բանակով: Միևնույն ժամանակ արևելքից Հայաստանի վրա հարձակվեց պարթևների բանակը Փրաատ III թագավորի գլխավորությամբ, որը եկավ Արարատյան դաշտ ու պաշարեց Արտաշատը, բայց Տիգրան II Մեծը դրանց էլ ջախջախեց ու դուրս մղեց Հայաստանից: Այս տեսնելով, Պոմպեյը կասկածեց, որ հաղթանակ կտանի, ու նրանք Տիգրան II Մեծի հետ խաղաղության համաձայնագիր կնքեցին Հայաստանի ու Հռոմի միջև (մ.թ.ա. 66): Պոմպեյը հաստատեց, որ Տիգրան II Մեծին ճանաչում է որպես Մեծ Հայքի թագավոր նրա վաղնջական սահմաններում. Եփրատի ու Չորոխի ավազաններից (արևմուտքում) մինչև Քուռ գետն ու Կասպից ծովը (արևելքում) և Հայկական Միջագետքը (հարավում): Մեծ Հայքի թագավորությունը հայտարարվել էր Հռոմի և նրա ժողովրդի բարեկամն ու դաշնակիցը: Նկար 72 պատկերված է Տիգրան II Մեծը գահի վրա:

Մ.թ.ա. 64 Տիգրան Մեծը խաղաղություն կնքեց նաև իրանական Պարթիայի հետ:

Տիգրան Երկրորդ Մեծի թագավորելու վերջին տարիները անցել են անվրդով ու խաղաղ: Նրանից հետո Մեծ Հայքի կեսար է դառնում նրա որդին՝ Արտավազդ II (մ.թ.ա. 55-34):

3.9(3). ՀԱՅ – ՊԱՐՖԻԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔԸ

Հռոմեական լեգիոնները Մարկ Կրասի հրամանատարությամբ մ.թ.ա. 54թ. Սիրիայի կողմից անցան Եփրատ գետը ու մոտեցան Հայկական Միջագետքում գտնվող Հարան քաղաքին Պարթիայի վրա հարձակվելու նպատակով:

Այդ ժամանակ Արտավազդ II պարթևների թագավոր Օրոդին հրավիրել էր Արտաշատ, ուր Պարֆիայի և Հայաստանի դաշինքը նորոգվել էր ու ամրապնդվել Արտավազդ II քրոջ և Օրոդի որդու՝ Պակորի ամուսնությամբ:

Գլխավոր ճակատամարտի ժամանակ Հարանի մոտ հռոմեական բանակը ջախջախվեց (մ.թ.ա. 53) և Կրասը սպանվեց: Նրա գլուխը բերվեց Արտաշատ և ի ցույց դրվեց Արտավազդին, Օրոդին ու ժողովրդին, որոնք թատրոնում հունական ներկայացում էին նայում:

Տասնհինգ տարի անց, երբ մ.թ.ա. 39թ. պարթև իշխան Պակորը իր զորքով գնաց դեպի Սիրիա և Փյունիկիա, հռոմեական լեգիոնները պարտության մատնեցին նրա բանակը, իսկ իրեն սպանեցին:

Հռոմեական եռապետ (տրիումվիր) Մարկ Անտոնին մ.թ.ա. 34թ. հռոմեական բանակով հարձակվեց Հայաստանի վրա ու մոտեցավ Արտաշատին, ուր սկսվեցին բանակցությունները Արտավազդ II հետ: Սակայն բանակցությունների ընթացքում Անտոնին նենգորեն ձերբակալեց Արտավազդին: Հայոց իշխան Արտաշեսը հարձակում գործեց Անտոնիի վրա հորն ազատելու նպատակով, բայց անհաջողության մատնվեց: Անտոնին Արտավազդին Ալեքսանդրիա տարավ, ուր ինքը և Կլեոպատրա թագուհին, իր կինը, բանտ նետեցին Արտավազդին և երեք տարի հետո սպանեցին: Մարկ Անտոնին սպանվեց մ.թ.ա. 31թ. Օկտավիան Ավգուստի դեմ վարած մարտում, իսկ Կլեոպատրա թագուհին ինքնասպան եղավ:

Մ.թ.ա. 31-20թթ. Արտաշես II դարձավ Մեծ Հայքի կեսար և ոչնչացրեց Հայաստանը պաշարած հռոմեական բանակը: Մ.թ.ա. 20 թվականին մեկ ուրիշ հռոմեական բանակ եկավ Հայաստան, Արտաշես II սպանվեց, ու նրա եղբայրը՝ Տիգրան III Մեծ Հայքի կեսար դարձավ (մ.թ.ա. 20-8)՝ վարելով Հռոմից անկախանալու քաղաքականություն: Նույնն անում էր նրա որդին, Տիգրան IV (մ.թ.ա. 8-5), իսկ նրանից հետո՝ նրա հորեղբայր Արտավազդ III (մ.թ.ա. 5-3):

Հռոմի երկարամյա ագրեսիվ տրամադրությունը Հայաստանի ու Պարֆիայի նկատմամբ արդյունքում հանգեցրեց հայ-պարթևական դաշնակցությանը և հարաբերությունների կոնսոլիդացմանը:

Մեր թվարկության 51թ. Պարֆիայի թագավոր դարձավ Վոլոգես I Արշակիդը, որը բարեկամական կապի մեջ էր հայկական թագավորների հետ: Հայոց բարձրաստիճան իշխանները որոշեցին ավելի սերտ կապեր ստեղծել Պարֆիայի հետ ընդհուպ մինչև Արշակիդներին հայոց գահին հրավիրելը:

Մեր թվարկության 52 թվականին հայոց թագավոր դարձավ Վոլոգես I եղբայր՝ Տրդատ I: Սակայն Հռոմի կայսր Ներոնը (մ.թ. 54-68) չկամեցավ հաշտվել այդ մտքին ու դեպի արևելք, Հայաստան ուղարկեց հռոմեական զորքը Կորբուլոնի

գորավարությամբ, որը գրավեց Արտաշատը, իսկ հետո գրավեց Տիգրանակերտը (մ.թ. 59):

Տրդատ I մ.թ. 61 թվականին պաշարեց Տիգրանակերտը; Վոլոգես I մտավ Հռոմին պատկանող Սիրիա: Կորբուլոնը ստիպված էր կնքել խաղաղության պայմանագիր և Տրդատ I ձանաչել անկախ Մեծ Հայքի թագավոր: Բայց Ներոնը չհամաձայնվեց ու դեպի Հայաստան նոր բանակ ուղարկեց Պետի հրամանատարությամբ: Այդ բանակը ջախջախվեց հայ-պարթևական միացյալ բանակի կողմից մ.թ. 62թ.: Ներոնը մ.թ. 64թ. ստիպված էր Տրդատ I ձանաչել Մեծ Հայքի թագավոր:

Մեր թվարկության 2-րդ դարի վերջում Արշակիդների դինաստիան արդեն ձանաչվելով որպես Արշակունիների դինաստիա, ձեռք բերեց հայկական գահի ժառանգաբար փոխանցման իրավունքը: Ներոնը, ի նշան համաձայնության և Տրդատ I ձանաչելու կապակցությամբ, հրավիրեց նրան Հռոմ, մեծ ու պերճաշուք ընդունելություն կազմակերպեց, նրա գլխին թագ դրեց և որպես Արտաշատում Կորբուլոնի կատարած ավերածությունների փոխհատուցում, ոսկով հսկայական գումար տվեց մայրաքաղաքի վերականգնման համար:

Հռոմն այդպես էլ չկարողացավ տիրել Հայաստանը և ենթարկել այն իրեն, ինչը տեղի էր ունեցել Եգիպտոսի, Սիրիայի, Կապադոկիայի, Հրեաստանի և այլ երկրների հետ:

3.9(4). ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՂԱՎԱՂՈՒՄՆԵՐԸ

Ցավոք, Հայաստանի պատմությունը շատ աղավաղված է ու նենգափոխված: Թույլ տվեք ինձ այդ ցուցադրել մի քանի օրինակով:

1. Այսպես կոչված “Ուրարտուի” մասին: Ժամանակակից պատմությունը ներկայացնում է Ուրարտուն որպես մի պետություն, որը անհայտ ծնով հայտնվել է Հայաստանում (Հարավային Կովկասից մինչև Վանա լիճը Վան մայրաքաղաքով, որը հիմնադրվել է հայերի կողմից դեռ 40 հազար տարի առաջ) մ.թ.ա. 9-րդ դարում (այնինչ Վանը մ.թ.ա. 15-րդ դարից սկսած եղել է Հայոց Նաիրի պետության մայրաքաղաքը): Ուրարտացիները իբր կարողանում էին ծուլել բրոնզ և պողպատ: Ովքեր էին ուրարտացիները հայտնի չի, “հայտնի է” միայն, որ նրանց լեզուն սեմիտական էր:

Հետո, մ.թ.ա. 6-րդ դարում (300 տարի հետո), այդ Ուրարտուն ինչպես հանկարծ հայտնվել է, նույնպես հանկարծ անհետանում է: Որից հետո մ.թ.ա. 5-րդ

դարում այդ տարածքում “հայտնվում են հայերի չգարգացած, անգրագետ ցեղերը” (ընդ որում շատ հեռվից՝ Բալկանյան թերակղզուց):

Իսկ իրականությունը կայանում է նրանում, որ մ.թ.ա. 9 – 5-րդ դարերում նշված տարածքում եղել է հայկական Բիհայնա գարգացած երկիրը: Այս բառը հայերեն նշանակում է. Բի • հայ • նա = “կրկնակի հայկական պետություն”, որը ձևավորվել է երկու հնագույն հայկական թագավորությունների միացմամբ մ.թ.ա. 9-րդ դարում. Հայոց Նաիրի երկրի (Վան մայրաքաղաքով) և Հայոց Արարատյան թագավորության (Մանազկերտ մայրաքաղաքով): Այդ մասին գոյություն ունի Բիհայնաի Արգիստ թագավորի սեպահգիր արձանագրությունը, որ նա կառուցել է Երևան քաղաքը ի փառս Բիհայնա երկրի (տես Բաժին 3.8(3).):

Անգլիական պատմաբան Դեվիդ Լենգը (Լոնդոնի Համալսարանի Կովկասագիտության ամբիոնի վարիչը) “Հայաստան: Քաղաքակրթության օրրան” իր գրքում [56] և գերմանական պատմաբան Մ.Ռիմշնայդերը իր գրքում [65] գրում են, որ Ուրարտուն Արարատյան թագավորությունն է:

Ովքեր են եղել հայոց պատմության աղավաղողները, որոնք ղեկավարվելով սիոնիստական գաղափարախոսությամբ, հնարել են սեմիտական Ուրարտուն: Ինչպես հայտնի է, դրանք սովետական պատմաբաններ՝ Բ.Բ.Պիոտրովսկին, Ի.Մ.Դյակոնովը և ուրիշներն են: Սովետական Հայաստանի շատ պատմաբաններ անպատասխանատվորեն կրկնել են այդ աղավաղումները: Ուրարտու բառը և հասկացողությունը պետք է անհապաղ դուրս հանվեն բոլոր դպրոցական և բուհական դասագրքերից, հանրագիտարաններից, պատմության, արվեստի և բոլոր այլ գրքերից, ինչպես նաև ուսումնական ծրագրերից՝ փոխարինվելով Բիհայնա Հայոց երկիր անունով:

2. Վերոհիշյալ Դեվիդ Լենգի “Հայաստան: Քաղաքակրթության օրրան” [56] գիրքը 2004թ. Մոսկվայում հրատարակվել է ռուսերեն “Հայերը արարիչ ազգ” [122] վերնագրի տակ (թարգմանիչ՝ Ե.Ֆ.Լեվինա), որը բոլորովին չի համապատասխանում բնագրի վերնագրին: Գրքի տեքստում շատ փոփոխություններ են կատարվել, այդ թվում դուրս է շարտված ծավալուն ներածական մասը, որտեղ Դ.Լենգը մանրամասն պատմում է Հայաստան իր մի քանի այցելության մասին և հայտնի հայ գործիչների, այդ թվում՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հետ հանդիպումների մասին:

Վերնագրի և տեքստի կոպիտ փոփոխությունները լրիվ աղավաղում են գրքի բուն իմաստը:

Հայոց պատմության սիոնիստական աղավաղումները շարունակվում են և այսօր:

3. Հայոց լեզվի հնագույն լինելը ծածկելու նպատակով հորինվել է այսպես կոչված “արամեերենը” (նույնպես սեմիտական), որպեսզի անհնար լինի հայտնաբերել ու հայերեն կարդալ հնագույն գրանցումները (տես Գլուխ 2.15):

4. Գ.Բոնգարդ-Լեվինի “Հին քաղաքակրթություններ” գրքում, որը լույս է ընծայվել Մոսկվայում (ռուսերեն) 1989թ. [123], Հայաստանը ներկայացված է երեք մասի բաժանված. Հարավային Կովկասում, Միջագետքում և Փոքր Ասիայում (Ինչու): Հարավային Կովկասի մասում Հայաստանի մասին նույնիսկ ասված է (Վ.Մ.Մասոն), որ “այսպես կոչված Մեծ Հայքը” ստեղծված է եղել Անտիոք III կողմից որպես Սելեվկիդների պետության մի մաս; ասված է, որ Տիգրան II Մեծը եղել է Հռոմի վասալը [123, էջ 171] և այլն: Դա ծիծաղելի է. հսկա Մեծ Հայքը եղել է Սելեվկիդների փոքր երկրի մա՞սը: Նույնիսկ Ալեքսանդր Մակեդոնացին իր հսկայական բանակով շրջանցեց Հայաստանը հարավից:

Այս ամենը տգետ, կանխամտածված, կատարյալ սուտ է: Իսկապես, ինչու՞ հրեա պատմաբաններն այդքան չեն սիրում հայոց պատմությունը:

Հայաստանի պատմության բոլոր այս և շատ այլ աղավաղումների համար մեղավոր են, իհարկե, նաև հայ պատմաբանները, որովհետև նրանք չեն պայքարել ողջ այս անարդարության դեմ:

3.9(5). ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՆՈՒՄԸ ՄԵԾ ՀԱՅՔՈՒՄ

Բաժին 3.2(1)-ում ասվել է, որ քրիստոնեությունը ծագել է բարի, արարիչ և մարդասեր ԱՐ (Արև) – Հայր Գլխավոր Աստծո հայկական կրոնի հիման վրա, որպես նրա շարունակությունը, և քրիստոնեությունում էլ Հայր-Աստվածը ամենասկզբից մինչև հիմա միևնույն ԱՐ (Արև) Հայր Գլխավոր Աստվածն է:

Քրիստոնեության և հին հայկական գիտելիքների, կուլտուրայի և Գլխավոր Հայր-Աստված ԱՐ-ի ժամանակաշրջանի խորհրդանիշերի միջև եղած խոր կապի մասին հայտնի շատ փաստեր կան: Դրանցից մեկը հայկական քրիստոնեական շրջանի հռչակավոր խաչքարերի, կառուցվածքն է



Նկ.101. Մ.թ. 14-րդ դարի խաչքար:

($\oplus$), որը մեզ է հասել հազարամյակների խորքից: Նրանք գնդաձև Երկրի վրա կանգնած մարդ են արտահայտում, ինչպես պատկերված է մ.թ.ա. 5-րդ հազարամյակի ժայռապատկերներում, ՄԱՍ 1, էջ 67, 81 և Նկ. 43: Նկար 101 պատկերված է այդ խաչքարերից մեկը (մ.թ. 14-րդ դար):

Այնպես որ քրիստոնեությունը ծնվել է Հայաստանում, և հայերը քրիստոնեությունը ավելի վաղ ու հեշտությամբ են ընդունել, որովհետև Հայր-Աստծո ԱՐ-ի զավակներն էին, ազնիվ ու ստեղծարար արիացիները: Հիսուս Քրիստոսը նույնպես եղել է (և կա) Արև-Հայր հայոց Աստծո որդին և քարոզել է Նրա բարի ու արարիչ կրոնը, այսինքն Հիսուս Քրիստոսը հայ էր, ինչպես նաև Մարիամը, Նրա մայրը: Նրանք խոսում, կարդում և գրում էին հայերեն:

Հայտնի է, որ երբ Հիսուս Քրիստոսը ծնվեց, նրա մոտ եկան երեք մոգերը շնորհավորանքով ու նվերներով: Ովքե՞ր էին այդ մոգերը: Այդ հարցի պատասխանը գտնելու համար Ադրիան Զ.Զիլբերտը մի ամբողջ գիրք է գրել “Մոգեր” [36]: Նա պատմում է, թե ինչպես է հանդիպել որոշ հայ մարդկանց հետ, գնացել է պատմական Հայաստանի քաղաքներ: Նա նույնիսկ բերում է այդ երեք մոգերի անունները. Կասպար (Գասպար, Պ.Հ.), Մելքիոր (Մելիք, Պ.Հ.) և Բալտասար (Բաղդասար, Պ.Հ.) [36, էջ 21], որոնք հայկական անուններ են, սակայն չի ասում, որ նրանք հայեր էին և Հայաստանից էին:

Աշխարհում առաջին անգամ քրիստոնեությունը պաշտոնապես ընդունվել է հայերի կողմից մ.թ. 33 թվականին Միջագետքի հայկական աշխարհի մայրաքաղաք Էդեսիայում Մեծ Հայքի Երվանդունիների դինաստիայի Աբգար V Մեծ թագավորի (մ.թ. 12-50) կողմից (տես Բաժին 3.4(1).):

Մ.թ. 57թ. այդ որոշումը իր պաշտոնական ուժը կորցնում է, բայց մ.թ. 207թ. քրիստոնեությունը վերստին պաշտոնապես ընդունվում է նույն Էդեսիայում Երվանդունիների դինաստիայից Աբգար VIII Մեծի (մ.թ. 177-212) կողմից (տես Բաժին 3.4(1).):

Թագավոր Աբգար V Մեծը (մ.թ. 12-50), նրա որդի Սանատրուկը (մ.թ. 50-57) և Արքայաց Արքա Աբգար VIII Մեծը (մ.թ. 177-212) եղել են միաժամանակ նաև Մեծ Հայքի թագավորները (կեսարները):

Մեր թվարկության 301 թվականին Տրդատ III Արշակունի թագավորի օրոք քրիստոնեությունը պաշտոնապես ընդունվել է Մեծ Հայքի մայրաքաղաք Վաղարշապատում (այժմ Էջմիածին, ինչը նշանակում է “Իջավ Միածինը (Հիսուս Քրիստոսը)”), որտեղ մ.թ. 301-304թթ. կառուցվել է հայկական Առաքելական եկեղեցու կենտրոնական տաճարը (տես Նկ. 87):

Բոլոր հայերի առաջին կաթողիկոսը եղավ Անատ Պարթևի որդի Գրիգորը: Հետագայում նա ստացավ “Լուսավորիչ” կոչումը:

1918թ. Հայաստանի առաջին հանրապետության մայրաքաղաքը դարձավ Երևանը, քաղաք Վաղարշապատը 1945թ. վերանվանվեց Էջմիածին:

Քրիստոնեության ժամանակաշրջանում Հայաստանի թե ժամանակակից և թե պատմական տարածքներում հազարավոր հիանալի եկեղեցիներ են կառուցվել:

Նկար 88 պատկերված է Սուրբ Հռիփսիմեի բազիլիկը (մ.թ. 618) Էջմիածնում: Այդ եկեղեցին ճարտարապետության գոթական ոճի հիմնադրման զուլխագործոցներից մեկն է:

Մեր թվարկության 1-ին հազարամյակի ընթացքում բազմաթիվ քրիստոնեական եկեղեցիներ են կառուցվել Եվրոպայում քարի հայ վարպետների (անգլերեն՝ մասոն) միջոցով, որոնք այնտեղ ունեին իրենց մեկուսի փակ ընկերությունները*:

ԳՐԱԼՆ 3.10. ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ստորև, (Աղյուսակ 21, էջ 274) ներկայացված է Հայոց հին (նախաքրիստոնեական) պատմության տարեգրությունը:

ԳՐԱԼՆ 3.11. ՀԱՅՈՑ ԿԵՍԱՐՆԵՐԻ, ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ, ԴԻՆԱՍՏԻԱՆԵՐԻ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ստորև, (Աղյուսակ 22, էջ 280) ներկայացված է հայկական կեսարների,

* Հետագայում այդ միությունը օգտագործվեց (և օգտագործվում է) հրեաների կողմից:

թագավորների և դինաստիաների տարեգրությունը:

Իր երկարատև պատմության ընթացքում Հայաստանն ունեցել է մոտ 1000 կեսար ու թագավոր 18 դինաստիաներից: Վերջին 10 հազար տարիների ընթացքում եղել է մոտավորապես 300 կեսար ու թագավոր 13 դինաստիաներից: Այդ 300-ից մոտավորապես 170-ի անունները մեզ հայտնի են (Աղյուսակ 22):

Քրիստոնեության ժամանակաշրջանում (մ.թ. 301 հետո) Հայաստանում եղել է 132 Ամենայն Հայոց կաթողիկոս:

ԳԼՈՒԽ 3.12. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ստորև, (Աղյուսակ 23, էջ 282) բերված է Հայաստանի մայրաքաղաքների տարեգրությունը: Իր երկարատև պատմության ընթացքում Մեծ Հայքը և Հայոց մյուս թագավորությունները ունեցել են 23 մայրաքաղաք:

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ (ԵՂԵՆՈՒԹՅՈՒՆ)

1992 թվական... Մի հայ երիտասարդ, խռոված ողջ աշխարհից, փորձում էր գտնել, վերհիշել իսկությունը, որը մոռացվել էր իր ազգի կողմից: Նա գնաց հեռավոր Տիբեթ՝ հուսալով գտնել իր հոգևոր ուսուցչին: Նա շրջում էր երկար ժամանակ, քաղցած, ուժասպառ ու վիրավոր: Երկար փնտրելուց հետո նա տեսավ մի լամայի, որը խորասուզված աղոթքի մեջ, փակել էր իր աչքերը: Նրա շուրջը ծյունն ու սառույցը հալել էին շնորհիվ իր հզոր էներգիայի:

Լաման բացեց աչքերը ու ժպտալով ասաց. “Ի՞նչ ես կորցրել այս երկրում, այ դու, Արևի խենթ որդի”:

Հետո նա բուժեց հայի վերքերը, և օրեր անց, բաժանվելիս, ասաց նրան.

– Իսկության աղբյուրը, որը դու փնտրում ես այստեղ երկար ժամանակ, գտնվում է քո գեղեցիկ երկրում, որը կոչվում է Հայաստան՝ որը քաղաքակրթության օրրանն է: Դուք առաջին արիացիներն եք: Դուք մոռացել եք այդ մասին, բայց ձեր թշնամիները հիշում են: Ես քեզ ոչինչ չեմ կարող սովորեցնել, գիտելիքը քո մեջ է: Վերադարձիր քո երկիրը և դու կգտնես իսկությունը ձեր չքնաղ սարերում” [124]:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՆԱԽՔԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Տարի առաջ	հազար ամյակ մ.թ.ա.	Հայերը, Հայաստան			Հնդեվրո- պացիների ծագումը հայերից	Սեմիտ- ները (Հրեաներ, Արաբներ)	Այլ ազգեր	Գլխավոր Աստվածներ	
		Հայերը (Արմենոիդ)	Հայկական տարածքներ, քաղաքներ	Հայկական քաղաքակրթությունը				Հայ- կական	Այլք
1	2	3	4	5	6	7, 8	9	10	11
302 000	300	- Հայերի նախնիները. նեանդերտալցի, կրոմանիոնցի - Բնությանը մոտ մարդ - Արևի զավակներ - Արմենոիդ ռասա	<u>ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ (ՄԱՅՐ)</u> <u>ՀԱՅԱՍՏԱՆ</u> - ԱՐԱՐԱՏԻ շուրջ - ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՈՆԱՇԽԱՐՀ (ԼՃեր, Վան, Սևան, Ուրմիա; գետեր, Քուռ, Արաքս, Եփրատ, Տիգրիս) - ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԱԿԱՍ - Իջևանատեղեր, բնակավայրեր. Արարատյան դաշտավայրում, Արագած սարի շուրջ, Հրազդան, Եփրատ, Արածանի գետերի ավազանում, Երևան, Վան, Խարբերդ քաղաքների շրջակայքում; Սևանի ավազանում; Հայկական Տավրոսի լեռնաշղթայում և այլն	- Վաղ պալեոլիտի ժամանակաշրջանի կուլտուրան, իջևանատեղեր, քարե գործիքներ, ամանեղեն, Կավե գործիքներ, օջախներ: 300 հազարամյակ առաջ “Ազոխեցի”, մ.թ.ա. 100-50 հազ. Արցախի Ազոխ գյուղում - ՀԱՅՈՑ ԼԵՁՈՒ սկիզբը մ.թ.ա. 50 հազ.				ԱՐ-ՀԱՅՐ (Արև-Հայր) 60 հազ. առաջ ԵՐԿԻՐ-ՄԱՅՐ (ՀԱՅԱ) ԱՆԱՀԻՏ ԱՐ-ի դուստրը	
50 000	48	- Հոմո Սապիենս - Արիացի Հայեր	Տեղերի, լճերի, գետերի անվանումները. Արարատ, Արագած, Վան, Սևան, Արաքս, Եփրատ, Տիգրիս	- Անուններ. Արամ, Արման, Հայկ, Արմեն (ԱՐ-ի զավակները) - Տեղերի միացում				ՆԱՆԵ, ԱՐ-ի դուստր	
42 000	40	ԱՐՄԵՆԻԱ – ՀԱՅԱՍՏԱՆ (ՄԵԾ ՀԱՅՔ) Առաջին անտուության ձևավորումը մ.թ.ա. 40 հազ.							
		<u>Արամյան դինաստիա</u> մ.թ.ա. 40-10 հազ. ԱՐԱՄ I (Հայ, Հայոմարդ) ԱՂԱՄ (Աստվածաշունչ)	<u>Երկրների անունները</u> Կենտրոն – Արարատ, Արագածոտն, Տուրուբերան Արևմուտք – Բարձր Հայք, Տոսպ, Սասուն, Տարոն, Կիլիկիա Արևելք – Սյունիք, Փայտակարան Հյուսիս-Արևելք – Տայք, Գուգարք, Ուտիք, Արցախ Հարավ – Մոկք, Աղծնիք, Կորդուք, Արուստան Հարավ-Արևելք – Վասպուրական, Շիրական	- Նստակյաց կենսածն, բնակավայրեր - Տնային կենդանիներ. ոչխար, հավ, շուն				ԱՐԱՄ, (ԱՂԱՄ) ԱՐ-ի որդին	
37 000	35	Հայկական արիական քաղաքակրթություն և պետություն սկիզբը մ.թ.ա. 40 հազարամյակից Հավասարություն, ազատություն, բարություն,		- Հողագործություն. խնձոր, խաղող, ծիրան - Քաղաքաշինություն, արվեստ - Արիեստ, գործիքներ, Անի - Արիական քաղաքակրթություն սկիզբը մ.թ.ա. 40 հազարամյակից					

1	2	3	4	5	6	7, 8	9	10	11
25 000	23	- Հարանի Հայկական թագավորություն մ.թ.ա. 23 հազ. – մ.թ. 4 դար - Կիլիկյան Հայկական թագավորություն մ.թ.ա. 22 հազ. – մ.թ. 1 դար և մ.թ. 11 – 14 դարեր	+ ՀՅՈՒՍՄԻՍԱՅԻՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ (ՄԵՍՐՊՈՏԱՄԻԱԿ) ՀԱՅԿԱԿԱՆ (Էդեսիայի) թագավորություն Քաղաքներ. Հարան, Արհան (Արհա, Օրրան, Ուրֆա, Էդեսիա). ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ թագավորություն Քաղաքներ. Թարս, Սիս, Ադանա, Հաճն, Մուսալեռ	ԳԻՐ (պատկերներ, խրիդանիշեր, հիերոգլիֆներ) Աստղադիտություն. Արևային ժամացույց և հայկական առաջին օրացույց, որն սկսվում էր մ.թ.ա. 22946 Արեգի 1 (Մարտի 21); Կենդանակերպի համաստեղություններ - Էպոս Վահագնի մասին (բանավոր և երգով) - Խաղող, գինի, ցորեն	Հայերի տարածման սկիզբը մ.թ.ա. 23-20 հազ. դեպի Սև, Միջերկրական, Կասպից ծովերը; Միջագետք, Փոքր Ասիա			ՎԱՀԱԳՆ չարո ոչնչացնողը ԱՍՏՂԻԿ ԱՐ-ի դուստրը, Վահագնի կինը	
22 000	20	- Հայկական Փյունիկյան թագավորություն մ.թ.ա. 21 հազ. – մ.թ.ա. 1 դար - Կրտսեր Արամի Հայկական Դինաստիա (Սուներ) մ.թ.ա. 15 – 10 հազ. Հայերը Սուներում մ.թ.ա. 9 – 8 հազ.	ՓՅՈՒՆԻԿՅԱՆ թագավորություն մ.թ.ա. 15 հազ. – մ.թ.ա. 1 դար Քաղաքներ. Տիր, Սիդոն, Բիբլ +ՄԻՋԱԳԵՏՔ Կրտսեր Արամի թագավորություն (կամ Հայկական Սուներ) Քաղաքներ. Ար (Ուր), Արիտուն, Արակ, Լարակ, Քիշ	- Օրենք, կարգ ու կանոն - Նավատորմ, - Նվազնացություն - Ծովինար. Սասունցի Դավիթ հայկական էպոսի սկիզբը - Հայաստանի (հին Սուների) կուլտուրա (Մեծ Ջրհեղեղից առաջ) - Աստղագիտություն, արեցեսիա	Հայերը Սուներում և Եգիպտոսում Մեծ Աֆինկս (Պրեցեսիա) մ.թ.ա. 11-10 հազ.			ՏԻԵԶԵՐԿ ԱՐ ԱՆԱՏ ՎԱՀԱՆ ԱՍՏԱՐՏ (Փյունիք.)	
014712 000	10	Մեծ Ջրհեղեղ, մ.թ.ա. 10 հազ. <u>Արատյան Հայկական դինաստիան</u> մ.թ.ա. 10-3 հազ. ՆՈՅ թագավոր (1)	Արարատի, Վանի և Միջագետքի միությունը Քաղաքներ. Ակոռի, Նախիջևան	- Նախնական ԱՅԲՈՒԲԵՆ (19 տառ + 10 թվեր) մ.թ.ա. 10 հազ. - Տնային կենդանիներ. ձի, այծ, զոմեշ, խոզ, կատու և այլն	Մ.թ.ա. 15-1 հազ. ընթացքում հայերը ուսումնասիրել են մոտիկ և հեռու երկրները ու ծովերը, տարածել են գիտելիքներ քաղաքակրթություն, Արի բարի կրոնը, հիմնել են արիական (հնդեվրոպական) ռասան ու լեզուները	ՆՈՅ (1) (անունների թվարկում ըստ Աստվածաշնչի)			
11 000	9	<u>Հաբեթ</u> (Իաֆետ).... (2) (կամ կեսար Արամ II)	+ ՓՈՔՐ ԱՍԻԱ + ԿՈՎԿԱՍ, ԴՐԻՄ Քաղաքներ. Երասխ, Ազով, Արհան (Երզնանի, Դիարբեքիր)	- Ջարգացած ԱՅԲՈՒԲԵՆ (34 տառ), մ.թ.ա. 8 հազ. - Մետաղի օգտագործում - Ուտելեղենի և հագուստի արտադրության տեխնոլոգիաներ		Սիմ (2)	Քամ (2)	ՏԻՐ, ԱՐ-ի քարտուղարը, գիտության, գրի, լեզվի ու արվեստի Աստվածը	
7500	6	Կեսարներ	Քաղաքներ. Սիսական (Սիսիան), Մծբին, Մալաթիա, Արաբկիր, Մաղաք (Կեսարիա), Սեբաստիա, Տրաբզոն, Վահագն, Բազարան, Միհզ, Մարտս, Կարկաթիոկերտ (Արկաթ, Երկաթ), Քարահունջ	ՔԱՐԱՀՈՒՆՋ (ավելի քան 7500 տարի առաջ) - Ավելի քան 220 կանգնած քարոք - ԱՐ Աստծո տաճար - Հզոր աստղադիտարան - Համալսարան - Արևի, Լուսնի և աստղերի դիտումներ - Անշարժ օրացույց - Մաթեմատիկա - Տիեզերագիտություն, աստվածաբանություն - Երկիրը գնդաձև է ու պտտվում է		Ցեղերի տաղաչարժը դեպի հարավ			

1	2	3	4	5	6	7, 8	9	10	11
7500	6	Գամեր.....(3)	Քաղաքներ. Շուշի, Մեղրի, Աղդամ, Գանձակ, Կադզվան (Կազան), Բակար, Հադախտ և այլք	- ՀԱՅԿԱԿԱՆ (ՔՈՒՆ – ԱՐԱՔՍՅԱՆ) բարձր կուլտուրա (մ.թ.ա. VI հազարամյակից) - Հայկական թատրոն		Արպակսատ (3)	Քուշ....(3)		
7000	5	<u>Տոռուհի Հայկական թագավորություն</u> մ.թ.ա. 50 -13 դարեր Թիրաս(4)	- Քաղաք Տրոյա (Արիան, Իլիոն) մ.թ.ա. 50դ. – մ.թ.ա. 1225թ. - Քաղաքներ. Լոռի, Կումայրի, Լճաշեն, Հրանդ, Երեզկան,	ՏՐՈՅԱԻ Հայկական թագավորություն մ.թ.ա. 50-13 դարեր - Համաստեղություններ, նրանց անվանումները - Կենդանակերպի 12 նշաններ լրացված են Մետաղների օգտագործում	Հայերը Սումերում մ.թ.ա. 30 դարից Քաղաքներ. Ար (Ուր), Արիտուն, Քիշ, Արուկ, Լարակ, Նիշպուտ	Կահնան..(4)	Մետաղա-իմ....(4)		
5000	3	<u>Կենտրոնական Հայաստան. Թոռոսի թագավորություն Թոռոսի տուն</u> մ.թ.ա. 26-4 դարեր - ԹՈՐՈՍ..... (5) մ.թ.ա. 2574-2474 Կեսար մ.թ.ա. 2554-2493	Քաղաքներ. Ուգարիտ, Աշտարակ, Արտաշատ, Մեծամոր Մանես (Ալավերդի), Դարանի (Էլար), Ագարակ	- Բուրգերը Հայաստանում - Մետաղի արտադրություն, Մեծամոր	Հայ Կեսարները Եգիպտոսում մ.թ.ա. 30-16 դարեր (I-XVII դին.) Մինաս – առաջին թագավորը	Սաղա....(5)	<u>Եգիպտոսի պետությունը</u> մ.թ.ա. 30 դարից	ՄԻՀՐ Մարդուկ (ԱՐ-ի որդի)	- ՐԱ (ԱՐ) - Օրիոն (Հայկ) - Վա-հալ Աս-տարտ (Եգիպտոս)
4600	3	<u>Հայկական դինաստիա</u> մ.թ.ա. 25-1 դարեր - ՀԱՅԿ(6) մ.թ.ա. 2544-2444 - Կեսար. մ.թ.ա. 2493-2444 ԱՐ-ի (Արև) որդի Արյան – Օրիոն (Աղեղնավոր), Օգիրիս – (Քեոպս, Հու-Ֆու)	Մեծ Հայք Արմենիա – ՀԱՅԱՍՏԱՆ - Կենտրոնական Հայաստանի, Միջագետքի, Եգիպտոսի, Փյունիկիայի, Կիլիկիայի և Հիթիթի միությունը - Քաղաքներ Հայկաշեն (մ.թ.ա. 26 դ.), Մանագկերտ (մ.թ.ա. 25 դ.), Շենգավիթ, Մալիշկա (Մոգ)	- Բաբելոնի աշտարակի կառուցումը մ.թ.ա. 2526-2495 (Հայկի կողմից) - Հայկի հաղթանակը առաջին հայրենական պատերազմում Բելի ու նրա բանակի դեմ, մ.թ.ա. 2492 - Բուն Հայոց Տոմար (ԲՀՏ) – Անշարժ արեգակնային օրացույց մ.թ.ա. 2492-ից - Եգիպտոսում Մեծ Բուրգի կառուցումը Հայկի կողմից (մ.թ.ա. 2490-2480) - Քարնակի (Բրետան), Ստոունհենջի (Անգլիա), Նյու Գրենջի (Իռլանդիա), Քալենհիշ (Շոտլանդիա) Հայկի կողմից կառուցված առաջին վախճանները (մ.թ.ա. 2477-2467)	<u>Իրան (Արան)</u> - Քաղաք Դելֆի, մ.թ.ա. III հազ., ԱՐ-ի տաճար (հետագայում Հունական Ապոլոնի) - Քաղաք Բաբելոն մ.թ.ա. 2525 – 539 (Հայկ)	Յեբեր....(6)	- Բել... (5) (Նեմրոդ) 2540-2492 “Թագավոր” 2515-2492 - Բաբ ... (6) մ.թ.ա. 2492-ից Բաբելոնի առաջին թագավոր	ԱՐ-ի որդի ՀԱՅԿ	ՐԱ-ի որդիները. Հայկ-Օրիոն, Օգիրիս (Եգիպտոս)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
4400	3	Կեսարներ. Արամանյակ.....(7) (մ.թ.ա. 2444-2426) Արամայիս(8) Ամասիա(9) Գեղամ.....(10) Հարմա(11) և ուրիշներ	Քաղաքներ. Քարքենիշ, Արմավիր, (25 դ.), Պարգա, Շիլայա, Խազանա, Արզան, Տսրոնք, Գառնի, Թորդան, Իջևան, Կապան, Արշամաշատ, Մելիտենա, Կաղխաղ (Խազահ), Նակգար, Քատուսաս, Բերիթ (Բեյրութ), Վարդենիս, Ավարնա, Ջերմուկ, Ջերմուկ (Ծոպք), Վանատուր, Շուխաբեր, Ար (Հարդեական Ուր)	- Հուրիտներ (Հայասներ), մ.թ.ա. 22 դարում Հայաստանից գնացել են Եգիպտոս և թագավորներ են եղել մ.թ.ա. 2100-1800 (VII-XII դինաստիաներ): - Հիմնել են Հայկական Միջագետքում Միտանի պետությունը մ.թ.ա. 22-13 դարերում - ՓՅՈՒՆԻԿՅԱՆ (Հայկական) Պետություն և Այբուբեն, մ.թ.ա. 22 դար - Հիքսոսներ մ.թ.ա. 19 դարում Հայաստանից գնացել են Եգիպտոս և թագավորներ են եղել մ.թ.ա. 1800-1600 (XIII-XVII դինաստիաներ) - Հեթեթներ, Հաուեթ (Հարդեր) - Հարի-Ուրարտական Հայկական բարբառ - Ստոունհենջ I (Քարահունջ) Բրիտանիայում 2475-2470 (հետո մ.թ.ա. 2000, մ.թ.ա. 1800) - Քարնակ Բրետանում (Ֆրանսիա), մ.թ.ա. 2000 առաջ	- Կրետե – Միկենյան (Հայկական) կուլտուրա մ.թ.ա. III հազ. - Հիքսոսյան մայրաքաղաք Ավարիսը Եգիպտոսում (մ.թ.ա. 19 դ.) - Հնդիկներ - Կրետեական գիր - Քաղաք Երուսաղեմ, հայերի կողմից կառուցված (Հարիներ)	Փաղեկ(7) Ռազավ (8) Սերուկ..... (9) Նակովր ... (10) Թերա..... (11)	Աներիս (7) Աբել ... (8) Կայաղ.. (9) Աբել... (10) Նին.... (11) - Քաբելո-նյան պետու-թյուն մ.թ.ա. 19դ.- 626 - Պաղեստին - Քաղաք Երուսաղեմ	ԱՐԱ-ՄԱԶԴ (ԱՐ-ի որդի)	Արամազդ-Որմիզդ (Իրան)			
3800	2	ԱՐԱՄ III...(12) (մ.թ.ա. 2 հազ.) Թաթուլ Հարանի թագա-վորություն և ևոն	Քաղաքներ. Երզնկա, Քարաշամբ (20դ.), Ամբերդ, Մաժակ (Կեսարիա), Անիաստան, Բերդ (Տավուշ), Բերդ (Արցախ)	ՀԵԹԻԹԱԿԱՆ Հայկական թագավորություն մ.թ.ա. 18 -12 դարեր ՄԻՏԱՆԱԿԱՆ Հայկական պետություն մ.թ.ա. 16 -13 դդ. Քալենիշ (Քարե նիշ) Շոտլանդիայում, մ.թ.ա. 1800	- Իրանական լեզու - Դելֆիական (Հայերեն) - Մակեդոնական (Հայկական)	ԱՐԱԿԱՄ (12) Սեմիտների նախահայր մ.թ.ա. 1680	Արախամ (իրեա)	Իսռահիմ (արաբ)	- Նինվա-ցիներ (12) - Սիռիա - Համուրապիի օրենք-ները մ.թ.ա. 18դ.	Վեդա-կան աստվածներ. Զարուն Ինդրա (Հինդու. Բա, Բամայանա)		
3500	2	ԱՐԱ Գեղեցիկ...(13) Արա-Արաիդ(14)	Քաղաքներ. Առիճ (15 դ.), Ամասիա, Բյուրական, Ամեդ, (Դիարբեքիր), Արժն, Կարին (Արզրում), Փայտակարան	Հայկական թագավորություններ. ՆԱԻՐԻ (Վան մայրաքաղաքով) և ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ (Մանազկերտ մայրաքաղաքով)	- Քաղաք Աթենք, 15դ. - Հնդկաստան - Արիացիներ Հնդկաստանում	Իսահակ (13)	Իսմաիլ (13)	Նավայոֆ (14)	Արաբ-ներ	- Չինաստան մ.թ.ա. 14դ. - Ասորեստան մ.թ.ա. 14 - 7 դարեր	ԱՐԱ Գեղեցիկ	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3300	2	<u>Նաիրյան դինաստիա</u> Թագավոր <u>ՋԱՅՐՄԱՅՐ</u>, մ.թ.ա. 13 դար — . — Տրոյաի թագավոր <u>ՊՐԻԱՄ</u>, մ.թ.ա. 13 դար	<u>ՆԱԻՐԻ</u> Հայկական թագավորություն (Լճեր. Վան, Ուրմիա) մ.թ.ա. 13 - 9 դար Մայրաքաղաք ՎԱՆ Քաղաք Գանձակ Կապուտան (Ուրմիա) լճի հարավում	- Տրոյական պատերազմ, մ.թ.ա. 1235 - 1225: Տրոյացիները այլ արևելյան թագավորությունների հետ միասին աքեացի ու դանայացի ագրեսորների դեմ - Հայեր (Հալդեր, Հարդեր – “Ուրարտացիներ”) մ.թ.ա. 13 դար	- Հումեո (կրետե-միկենացիներ և դելֆիացիներ) - Սյալոնների նախնիներ, մ.թ.ա. II - I հազ.	- Հրեական ցեղեր - Մովսես մ.թ.ա. 13դ	- Վեդա - Քաղաք Դամասկոս			ՅԱԿԵ (Եռվա Հրեական) ՉԵՎԱ Պոնտոն Ասորոն (Հունական)
3000	1	Բիհամական դինաստիա (մ.թ.ա. 9 - 6 դարեր) Արամ IV..... 860 - 840 Մինա(ս)..... 810 - 788 Արգիստ I 788 - 764 Ռուսա I 735 - 714 Ռուսա IV ... 590 - 570	<u>ԲԻՀԱՅՆԱ</u> Նաիրյան և Արարատյան երկրների (այսպես կոչված Ուրարտու) Հայկական միացյալ թագավորություն մ.թ.ա. 9 - 6 դարեր Մայրաքաղաք – Վան — . —	Քաղաք Երևան (Երեբունի), մ.թ.ա. 782 մ.թ. 1918 Հայաստանի մայրաքաղաք - Հումեո (Տիգրան), մ.թ.ա. 8 դար - Իլիադա, հայկական էպոս, մ.թ.ա. 8 դար Մ.թ.ա. 8 դարի քաղաքներ. Սարիղամիշ, Մոկու, Արճեշ	- Քաղաք Կարթագեն (Փյունիկիա) մ.թ.ա. 825 - 201/145 - Ետրուսներ մ.թ.ա. 8 - 7 դ. - Քաղաք Հոմ, մ.թ.ա. 754 - Կելտեր, Բրիտտեր, մ.թ.ա. 8 դ. - մ.թ. 5դ. - Հունական այբուբեն, 9 դ. (վերցրած կիլիկյանից)	- Իսրայել. Դավիթի (թագավորություն) մ.թ.ա. 10-8դ. - Դավիթ մ.թ.ա. ? - 950 - Սողոմոն մ.թ.ա. 965-928 - Հրեական այբուբեն (փյունիկյանից վերցրած), մ.թ.ա. 10դ. - Իսրայելի թագավորություն մ.թ.ա. 928-722 - Հուդայական թագավորություն մ.թ.ա. 928-586		Քաղաք Նինվե մ.թ.ա. 10դ. (Ասորեստան)		ԲՐԱՀ-ՍԱ
2700	1	Հայկագունիների դինաստիա, մ.թ.ա. 680 - 570 Սկայորդի...մ.թ.ա. 680 - 673 Պարույր.... մ.թ.ա. 673 - 630 Հրաչյա մ.թ.ա. 625 - 624	Քաղաքներ. Արծկե (7դ.), Կարմիր Բկուր (7դ.), Արդվին, Ագարակ, Աղստև, Խնձորեսկ, Կուալինի (7դ.), Վաղարշապատ (6դ., մ.թ. 1945- ից էջմիածին)	ՆՈՐ ԲԱԲԵՆՈՆԱՑԻՆԵՐ (Հալդեացիներ) Հայկական թագավորություն, մ.թ.ա. 626-538 - Միդիա, մ.թ.ա. 7 - 6 դարեր - Լիդիա, մ.թ.ա. 7 - 6 դարեր	- Հունաստան (Պետություն) - Սկիֆներ մ.թ.ա. 7դ. - մ.թ. 3դ.			Բրահմական գիր մ.թ.ա. 8-7դ. (Փյունիկյանից վերցրած)		- Ջորդանաստորիզմ մ.թ.ա. մոտ 600թ-ից (Պետական կրոն Իրանում, մ.թ. 3դ.) - Բուդդիզմ մ.թ.ա. 6-4 դ. (Հնդկաստան)
2600	1	Երվանդունիների դինաստիա մ.թ.ա. 6 – մ.թ. 3, <u>Երվանդ I</u> ... մ.թ.ա. 570 - 560	<u>ՄԵՇ ՀԱՅՔ</u> մ.թ.ա. 570 – մ.թ. 1045 Քաղաքներ. Անի (5դ.), Դվին (4դ.), Բիթլիս (4դ.), Ամասիա (4դ.), Բալու (4դ.), Երվանդաշատ (3դ.), Ջուղա, Ջուլֆա	- Ամրոցներ, բուրգեր, տաճարներ ողջ Հայաստանում - Ջվարթնոցի տաճարը <u>ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ</u> (Եդեսիա) <u>թագավորություն</u> - Արգադյան (Կոտսեր Երվանդունիների դինաստիա, մ.թ.ա. 312 BC – մ.թ.ա. 216 A)	- Իրանդիա, մ.թ.ա. 4 դ. - Ալեքսանդր Մակեդոնացի, մ.թ.ա. 4 դ.			- Եթովպական պետություն - Քաղաք Ալեքսանդրիա մ.թ.ա. 332		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
2300	1	- Արտաշեսունիների ղինաստիա մ.թ.ա. 189 – մ.թ. 1 - Արտաշես I, մ.թ.ա. 189 - 160	Քաղաքներ. Բաբերդ (3դ.), Արշամաշատ (3դ.), Արտամետ (2դ.), Ջարիշատ (2դ.), Արտաշատ, մ.թ.ա.188 (մ.թ.ա. 7 դ. եղած քաղաքի տեղում)	Կարթագենի անկումից հետո, Հաննիբալը (մ.թ.ա. 246 - 183) եկել է Հայաստան (Փյունիկացիների հայրենիք) և օգնել է Արտաշես Բարիին ամրացել մայրաքաղաք Արտաշատի բերդը Թատրոնն Արտաշատում	- Հելլենիզմ, մ.թ.ա. 3-2 դարեր - Սանսկրիտ, մ.թ.ա. 4-1 դարեր - Հռոմ (Պետություն) մ.թ.ա. 3 դար	Հրեական քառակուսի տառեր, մ.թ.ա. 3-2 դ. (փյունիկյան ներքին հիման վրա)		- Սելևկիդներ մ.թ.ա. 312-64 - Անտիոք III, մ.թ.ա. 242-187		ՅՈՒՊԻՏԵՐ (Հռոմեական)		
2100	1	<u>Տիգրան II Մեծ</u> մ.թ.ա. 95 - 55 արքայաց արքա <u>Արտավազդ II</u> մ.թ.ա. 55 - 34	Ծովից ծով ՀԱՅԱՍՏԱՆ Քաղաք Տիգրանակերտ (II մայրաքաղաք) մ.թ.ա. 77	- Մ.թ.ա. 86, 68, 66, 55 թթ տարած հաղթանակները Պարթիայի և Հռոմի ագրեսորների դեմ և խաղաղության պայմանագրեր նրանց հետ (մ.թ.ա. 66, 64 թթ). - Թատրոնը Տիգրանակերտում	- Արվանք պետություն - Ալանիա - Սլավոններ մ.թ.ա. 1-2 դար - Գոթեր մ.թ.ա. 1-2 դար			<u>Կուխի-դա թագավորություն</u> մ.թ.ա. 6-2 դ.				
2000	մ.թ. 1	- Երվանդունիների ղինաստիա - Աբգար V, մ.թ. 12 - 50 - Աբգար VIII, մ.թ. 177 - 212 - Արշակունիների ղինաստիա մ.թ. 64 - 428 21 թագավոր - Տրդատ I, մ.թ. 64 - 88 - Խոսրով II Մեծ մ.թ. 279 - 298	Ծ Ն Վ Ե Լ Է Հ Ի Ս ՈՒ Ս Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ս Ը, Ա Ր - Հ Ո Ր Ո Ր Դ Ի Ն Երեք հայ մոզեր (թագավորներ) Գասպարը, Մելիքը, Բաղդասարը առաջինն են այցելել Նրան ընծաներով Երկու առաքյալներ. Թադևոսը և Բարդուղիմեոսը գալիս են Հայաստան, առաջին անգամ տարածելու քրիստոնեությունը Հայկական Միջագետքում (Էդեսիա) թագավորներ Աբգար V Մեծի մ.թ. 33 և Աբգար VIII Մեծի մ.թ. 207 հրամաններով					- Պիղատոս - Հուդա - Քրիստոնեությունը մ.թ. 33 թվից մերժվել է		Սուրբ Երրորդություն.	ԱՐ Հայր - Հիսուս Քրիստոս որդի - Սուրբ Հոգի	
1700	մ.թ.301	<u>Կրդաս III Մեծ</u> մ.թ. 298 - 330	Քրիստոնեությունը ընդունվել է ողջ Հայաստանում որպես պետական կրոն մ.թ. 301 Սուրբ Էջմիածին				Արաբական տառեր մ.թ. 4 դ. (հայերից վերցրած)					

Սուրբ Էջմիածին

ՀԱՅՈՑ ԿԵՍԱՐՆԵՐԻ, ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ԵՎ ԴԻՆԱՍՏԻԱՆԵՐԻ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ Հայք

- Արամի դինաստիա մ.թ.ա. 40-10 հազ.
ԱՐԱՄ I
(Հայ, Հայոմարդ; Աստվածաշնչյան
ԱՂԱՄ)..... մ.թ.ա. 40 հազ.

— . —

- Հարանյան (Էդեսիան) դինաստիա
մ.թ.ա. 23 հազ. – մ.թ. 4 դար
Թաթուլ, Լևոն մ.թ.ա. 2 հազ.
- Կիլիկյան դինաստիա
մ.թ.ա. 22 հազ. – մ.թ. 1 դար
(և մ.թ. 11 – 14 դարեր)
- Փյունիկյան դինաստիա
մ.թ.ա. 21 հազ. – մ.թ. 1 հազ.
- Կրտսեր Արամի (Միջագետք) կամ
Սումերյան դինաստիա ..մ.թ.ա.15-10 հազ.

— . —

Մեծ Հայք

- Արարատյան դինաստիա մ.թ.ա.10–3 հազ.
ՆՕՅ (կամ ԱՐԱՄ II)մ.թ.ա. 10 հազ.
ՀԱԲԵԹ (ԻԱՖԵՏ)
Գամեր
Թիրաս և ուրիշներ
- Տրոյական դինաստիա մ.թ.ա. 5 հազ.-1225թ
Դարդան մ.թ.ա. 5 հազ.
Պրիամ մ.թ.ա. 13 դար

— . —

Մեծ Հայք

- (Թորգոմի թագավորություն)....մ.թ.ա. 3 հազ.
ԹՈՐԳՈՄմ.թ.ա. 2554–2493
- Հայկյան դինաստիա.....մ.թ.ա. 25 –1 դար
ՀԱՅԿ մ.թ.ա. 2493–2444
Արամանյակ մ.թ.ա. 2444–2426
Արամայիս
Ամասիա
Գեղամ
Հարմա
Արամ IIIմ.թ.ա. 2 հազ.

ԱՐԱ Գեղեցիկ մ.թ.ա. 2 հազ.

Արա-Արաիդ, Անուշավան, Պարետ, Արբակ,
Զավեն, Փառնակ I, Սուր, Հավանակ,
Վաշտակ, Հայկազ I, Ամրակ I, Առնակ,
Շավարշ I, Նորայր, Վաթամ, Կար, Գոռնակ,
Հրանտ I, Ենծակ, Գզակ, Հորո, Զայրմայր
(Նաիրի երկիր; նա զոհվել է Տրոյական
պատերազմում, մ.թ.ա. 13 դար), Շավարշ II,
Պերճ I, Արբուն, Պերճ II, Բազուկ, Հոյ,
Հուսակ, Ամբակ II, Կայակակ, Փառնակ II

- Քիլիկյան դինաստիամ.թ.ա. 9-10 դար
(Հայկյանների շարունակություն)

ԱՐԱՄ IV մ.թ.ա. 860 – 840
Սարքար I մ.թ.ա. 825 – 824
Իսպոնի մ.թ.ա. 824 – 810
Մինա(s) (Մենուա) մ.թ.ա. 810 – 788
Արգիստ I մ.թ.ա. 788 – 764
Սարքար II մ.թ.ա. 764 – 735
Ռուսա I մ.թ.ա. 735 – 714
Արգիստ II մ.թ.ա. 714 – 685
Ռուսա II մ.թ.ա. 685 – 640
Սարքար III մ.թ.ա. 640 – 620
Արմեն մ.թ.ա. 620 – 605
Ռուսա III մ.թ.ա. 605 – 590
Ռուսա IV մ.թ.ա. 590 – 570

- Հայկազունիների դինաստիա ..մ.թ.ա. 680-
- 570

(Հայկյանների շարունակություն)

Սկայորդի մ.թ.ա. 680 – 673
Պարույր մ.թ.ա. 673 – 630
Հրաչյա մ.թ.ա. 625 – 624
Փառնավոր
Պաճույճ
Քառնակ
Փավոս
Հայկազ..... մ.թ.ա. ? – 570

Մեծ Հայք

• Երվանդունիների դինաստիա

մ.թ.ա. 6 դար – մ.թ.1 դար

(Հայկյանների շարունակություն)

Երվանդ I մ.թ.ա. 570 – 560

Տիգրան I մ.թ.ա. 560 – 520

Վահագն

Արավան

Ներսեհ

Զարեհ

Արման

Բաղամ

Վահան

Արտաշիր

..... մ.թ.ա. 520 – 404

Երվանդ II մ.թ.ա. 404 – 360

Վահե II մ.թ.ա. 356 – 323

(նա զոհվել է Պարսկաստանի ճակատամարտում Ալեքսանդր Մակեդոնացու դեմ)

Երվանդ III մ.թ.ա. 323 – 280

Երվանդ IV մ.թ.ա. 220 – 189

Աբգար V Մեծ,

Արքայաց Արաքա մ.թ. 12 – 50

Քրիստոնեության ընդունումը

Էդեսիայում մ.թ. 33

Սանատրուկ մ.թ. 50 – 64

Աբգար VIII Մեծ,

Արքայաց արքա մ.թ. 177 – 212

Քրիստոնեության ընդունումը մ.թ. 33

Էդեսիայում, մ.թ. 207

— . —

• Էդեսիայի (Երվանդունի-Աբգարյան)

դինաստիա մ.թ.ա. 312 – մ.թ. 240

Աբգար I մ.թ.ա. 312 – ?

(Կարճ ընդմիջումից հետո Էդեսիան գաղղ վերականգնվել է մ.թ.ա. 163)

Աբգար II մ.թ.ա. 63(53) – ?

Աբգար IV ...մ.թ. 3 վերականգնեց Էդեսիան

Աբգար V Մեծ,

Արքայաց Արաքա մ.թ. 12 – 50

Քրիստոնեության ընդունումը մ.թ. 33

Անան մ.թ. 50 – 53

Մանուկ VI մ.թ. 53 – 60

(վերադարձ դեպի հին կրոնը)

Սանատրուկ մ.թ. 60 – 64

Աբգար VIII Մեծ,

Արքայաց արքա մ.թ. 177 – 212

Քրիստոնեության ընդունումը մ.թ. 207

— . —

Ծոպի թագավորները

• Երվանդունիների կրտսեր ճյուղը

մ.թ.ա. 3 – 1 դարեր

Սամոս մ.թ.ա. 3 դարի կես

Արշամ մ.թ.ա. 240 – 220

Կսերքս մ.թ.ա. 3 դարի վերջ

Զարեհ մ.թ.ա. 190 – 175

Արկաթիաս մ.թ.ա. 2 դարի կես

Մեիրուժան մ.թ.ա. 2 դարի վերջ

Արտանես մ.թ.ա. ? – 94

— . —

Մեծ Հայք

• Արտաշեսունիների դինաստիա

մ.թ.ա. 189 – մ.թ. 1

(Հայկյանների շարունակություն)

Արտաշես I մ.թ.ա. 189 – 160

Արտավազդ I մ.թ.ա. 160 – 145

Վաղարշակ մ.թ.ա. 145 – 115

Տիգրան I մ.թ.ա. 115 – 95

Տիգրան II Մեծ,

Արքայաց արքա մ.թ.ա. 95 – 55

Արտավազդ II մ.թ.ա. 55 – 34

Արտաշես II մ.թ.ա. 30 – 20

Տիգրան III մ.թ.ա. 20 – 6

Տիգրան IV մ.թ.ա. 8 – 5

Արատ մ.թ.ա. 2 – մ.թ. 1

• Արշակունիների դինաստիա

մ.թ. 64 – 428

Տրդատ I մ.թ. 64 – 88

Սանատրուկ մ.թ. 88 – 110

Աշխադար մ.թ. 110 – 113

Պարթամ մ.թ. 113 – 114

Վաղարշ I մ.թ. 117 – 144

Բակուր I մ.թ. 144 – 161

Բակուր II մ.թ. 161 – 163

Տիրան I մ.թ. 164 – 186

Վաղարշ II մ.թ. 186 – 198

Խոսրով I մ.թ. 198 – 216

Տրդատ II մ.թ. 216 – 252

Խոսրով II Մեծ մ.թ. 279 – 298

Տրդատ III Մեծ մ.թ. 298 – 330

Քրիստոնեության ընդունումը

Մեծ Հայքում մ.թ. 301

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

No	ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ	ՏԱՐԵԹԻՎ (մ.թ.ա./մ.թ.)	ԹԱԳԱԿՈՐՈՒ- ԹՈՒՆ	ԹԱԳԱԿՈՐ	ԴԻՆԱՍՏԻԱ	ՔԱՂԱՔԻ հիմնադրման տարեթիվը
1	2	3	4	5	6	7
1	ԱՐԱՄ, ՎԱՆ (Վանա լճի մոտ)	մ.թ.ա. 40–10 հազ.	ԱՐՄԵՆԻԱ, ՄԱՅՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ	ԱՐԱՄ I (ԱՂԱՄ)	Արամյանների մ.թ.ա. 40–10 հազ.	մ.թ.ա. 40 հազ.
2	ՀԱՐԱՆ	մ.թ.ա. 23 հազ.–4 դ.	ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔ	?	Հարանյան	մ.թ.ա. 23 հազ.
3	ԹԱՐՍ	մ.թ.ա. 22 հազ.– – մ.թ. 1 դ.	ԿԻԼԻԿՅԱՆ	?	Կիլիկյան	մ.թ.ա. 22 հազ.
4	ԱՐ (ՈՐ) (ՄԵԾ Զրիեղեղից առաջ)	մ.թ.ա. 15–10 հազ.	ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՒՄԵՐ	ԿՐՏՍԵՐ ԱՐԱՄ	Կրտսեր Արամյան մ.թ.ա. 15 հազարամյակից	մ.թ.ա. 15 հազ.
5	ՏԻՐ	մ.թ.ա. 21 հազ.–1 դ.	ՓՅՈՒՆԻԿՅԱՆ	?	Փյունիկյան	մ.թ.ա. 21 հազ.
6	ՆԱՆԻՋԵՎԱՆ	մ.թ.ա. 10 – 9 հազ.	ԱՐՄԵՆԻԱ, ՄԱՅՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ	ՆՈՅ	Արարատյան	մ.թ.ա. 10 հազ.
7	ԵՐԱՍԽ	մ.թ.ա. 9 – 3 հազ.	ԱՐՄԵՆԻԱ, ՄԱՅՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ	ՀԱՐԵԹ	Արարատյան	մ.թ.ա. 9 հազ.
8	ՏՐՈՅԱ	մ.թ.ա. 5 հազ. – – 1225թ	ԱՐԻԱՆՅԱՆ (ԻԼԻՈՆ) մ.թ.ա. 50-13 դդ.	ԴԱՐԴԱՆ, ՊՐԻԱՍ (վերջին թագավոր)	Արիան մ.թ.ա. 50 – 13 դ.	մ.թ.ա. 50 դ.
9	ՀԱՅԿԱՇԵՆ	մ.թ.ա. 25 – 9 դ.	ՄԵԾ (ՄԱՅՐ) ՀԱՅԱՍՏԱՆ	ՀԱՅԿ ԿԵՏԱՐ մ.թ.ա. 2493-2444 ապրել է մ.թ.ա. 2544-2444	Հայկայանների մ.թ.ա. 25 – 9 դ.	մ.թ.ա. 2494 Հայկ
10	ԲԱԲԵՒՈՆ	մ.թ.ա. 25 – 19 դ.	ԲԱԲԵՒՈՆՅԱՆ	ԲԱԲ, 2492-ից	Հայկյաններ	մ.թ.ա. 2525 Հայկ
10 a	ՆՈՐ ԲԱԲԵՒՈՆ	մ.թ.ա. 7 – 6 դ.	ՆՈՐ ԲԱԲԵՒՈՆՅԱՆ (ՀԱՆԴԵԱՆ) մ.թ.ա. 626 – 538	ՆԱԲ, մ.թ.ա. 620 – 604 (աճի տարիներ)	Արարատյան	մ.թ.ա. 2525 Հայկ
11	ՀԱՐՈՒՍ (Հատուսաս)	մ.թ.ա. 626 – 538	ՀԱՐՈՒՍՅԱՆ (Հեթիթյան) մ.թ.ա. 18 – 12 դ.	ՀԱՏՈՒՍԻՍ մ.թ.ա. 1650 – – 1620	?	մ.թ.ա. 18 դ.
12	ՎԱՐԱԿԱՆ	մ.թ.ա. 16 – 13 դ.	ՄԻՏԱՆԻԱԿԱՆ մ.թ.ա. 16 – 2 դ.	?	Հարրիտյան մ.թ.ա. 16 – 13 դ.	մ.թ.ա. 22 դ.
13	ՎԱՆ	մ.թ.ա. 13 – 8 դ. մ.թ.ա. 9 – 6 դ.	ՆԱԻՐԻ, մ.թ.ա. 13 – 9 դ. ՄԱՅՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԲԻՀԱՅՆԱ մ.թ.ա. 13 – 6 դ.	? ԱՐԱՄ IV մ.թ.ա. 860 – 840	Նաիրյան մ.թ.ա. 13 – 9 դ. Արարատյան մ.թ.ա. 9 – 6 դ.	մ.թ.ա. 35 հազ.
14	ՍԱՆԱԶԿԵՐՏ	մ.թ.ա. 9 դ.	ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ	ԱՐԱՄ IV մ.թ.ա. 860 – 840	Արարատյան	մ.թ.ա. 25 դ. Մանազկերտ
15	ԱՐՄԱԿԻՐ	մ.թ.ա. 6 – 3 դ.	ՄԵԾ ՀԱՅՔ մ.թ.ա. 570 – – մ.թ. 1045	ԵՐՎԱՆԴ I մ.թ.ա. 570 – 560	Երվանդունիների մ.թ.ա. 6դ.–մ.թ. 1դ.	մ.թ.ա. 775 Արգիստ I

1	2	3	4	5	6	7
16	ԵՐՎԱՆԴԱՇԱՏ	մ.թ.ա. 3 դ	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ԵՐՎԱՆԴ IV մ.թ.ա. 220-189	Երվանդունիների	մ.թ.ա. 3 դ
17	ԱՐՀԱՆ (Ուրիա, Օրրան, Էդեսիա)	մ.թ.ա. 312 – – մ.թ. 216	ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔ	ԱՐՁԱՐ I մ.թ.ա. 312 - ?	Երվանդունի – –Արգարյանների	մ.թ.ա. 23 հազ.
18	ԱՐՏԱՇԱՏ	մ.թ.ա. 188 – 163 մ.թ. 66 – 163 մ.թ. 186 – 335	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ԱՐՏԱՇԵՍ I մ.թ.ա. 189 – 160 ՏՐԴԱՏ I մ.թ. 64 – 88 ՎԱՂԱՐՇ II մ.թ. 186 – 198	Արտաշեսու- նիների մ.թ.ա. 189 –մ.թ. 1 Արշակունիների մ.թ. 64 – 428	մ.թ.ա. 188 Արտաշես I
19	ՄԾԲԻՆ	մ.թ.ա. 145 – 115	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ՎԱՂԱՐՇԱԿ Արշակունի մ.թ.ա. 145 – 115	Արտաշեսու- նիների	մ.թ.ա. 6 հազ.
20	ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ	մ.թ.ա. 77 – 55	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ՏԻԳՐԱՆ II ՄԵԾ մ.թ.ա. 95 – 55 Արքայաց արքա	Արտաշեսու- նիների	մ.թ.ա. 77 Տիգրան II
21	ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ (1945-ից՝ Էջմիածին)	մ.թ. 130 մ.թ. 163 – 428	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ՎԱՂԱՐՇ I մ.թ. 117 – 144	Արշակունիների	մ.թ.ա. 6 դ
22	ԴՎԻՆ	մ.թ. 335 – 885 մ.թ. 914 – 929	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ԽՈՍՐՈՎ III մ.թ. 330 – 338 ԱՇՈՏ II մ.թ. 914 – 929	Արշակունիների	մ.թ. 335 Խոսրով III
23	ԲԱԳԱՐԱՆ	մ.թ. 885 – 890	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ԱՇՈՏ I մ.թ. 885 – 890	Բագրատու- նիների մ.թ. 885 – 1045	մ.թ.ա. 6 դ
24	Շիրակավան	մ.թ. 890 – 914	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ՍՄԲԱՏ I մ.թ. 890 – 914	Բագրատու- նիների	մ.թ. 7 դ
25	ԿԱՐՍ	մ.թ. 929 – 961 (մ.թ. 963 – 1064 Կարսի թագավորություն)	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ԱԲԱՍ, մ.թ. 929 – 953 (ՄՈՒՇԵՂ I)	Բագրատու- նիների	մ.թ.ա. 9 դ
26	ԱՆԻ	մ.թ. 961 – 1045	ՄԵԾ ՀԱՅՔ	ԱՇՈՏ III մ.թ. 953 – 977	Բագրատու- նիների	մ.թ.ա. 16 դ
27	ՍԻՍ	մ.թ. 1080 – 1375	ԿԻԼԻԿԻԱ մ.թ. 1080 – 1375	ՈՂՈՐԵՆ I մ.թ. 1080 – 1095	Ռուբինյանների մ.թ. 1080 – 1225	մ.թ.ա. 6 հազ.
28	ԵՐԵՎԱՆ	1918 – մինչ այժմ	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒ- ԹՅՈՒՆ I – 1918, II – 1920, III – 1991	-	-	մ.թ.ա. 782 Ագիստ I

1. Кент Р., Я люблю вашу страну, газета “Коммунист”, Ереван, август 14, 1962
2. Лисицян С., Мегалитические поселения в Сисиане (Зангезур) “Труды АН СССР”, XIV, с. 709 — 712, Москва, 1938
3. Кушнарева К., Древнейшие памятники Двина с. 481, Ереван, 1977
4. Հասրաթյան Ս., Մեգալիթիկ կառույցներ, “Պատմահնագիտական ուսումնասիրություններ”, Երևան, 1985
5. Խնկիկյան Օ., Սիսիանի քարերը, “Հայաստանի բնություն”, №4, Երևան, 1984
6. Հերունի Պ., Հայոց Բուն Օրացույց, բուկլետ, Երևան, 1989
7. Sungiorgy R., Esisto in Armenia un altra Stonohenge, “Scienza & Vita”, 17, 1995; also: Un mistero come Stonehenge, “Terre di Mezzo”, 12, p. 21, Italy, 1995 (իտալերեն)
8. Геруни. П., Карахундж — чудо арамянской истории, газета “Республика Армения”, Ереван, июнь 20, 1996
9. Հերունի Պ., թերթ “Սյունիք”, Հայաստան, 13 հուլիսի, 1996
10. Հերունի Պ., Քարահունջ — հնագույն աստղադիտարան Սիսիանում, “Գարուն” ամսագիր, № 5, էջ 87 — 93, Երևան, 1998 (հայերեն)
11. Геруни П., Карахундж или Карениш — доисторическая обсерватория в Армении “Труды IV Съезда Астрономического Союза”, с. 350 — 362, Москва, 1998
12. Геруни П., Доисторическая каменная обсерватория Карахундж — Карениш, “Доклады Национальной Академии Наук Армении”, №4, с. 307 — 328, Ереван, 1998
13. Հերունի Պ., Քարահունջ աստղադիտարան, “Հայկական համառոտ հանրագիտարան”, հատոր 4, էջ 875, Երևան, 2003
14. Nazarian P., Karahoonj, Stone Henges, Magaz. AIM, p. 68, Montreal, Canada, December 2000
15. Բաբայան Հ., և ուրիշներ, Քարահունջ աստղադիտարանի մեգալիթների հետազոտությունը, “Քիմիան Հայաստանում XX դարում կոնֆերանսի աշխատություններ”, Երևան, 2000

16. Alexandrian A., Karahountch (Des Millenaire Avant Carnak), Magazine "Nouvelles d'Armenie", pp. 40 – 47, Paris, France, Fevrier 2002 (ֆրանսերեն)
17. Дятлов В., Замахин А., Диалог с небом, еженедельник "Итоги", №28, с. 38 – 41, Июль 16, 2002, Москва
18. Herouni P., Carahunge – the Prehistoric Observatory in Armenia, Report on International Conference on Archaeoastronomy (9 էջ անգլերեն), November 1-3, 2002, Sanremo, Italy. In print in "Giornale di Astronomia", Italy, 2004
19. Youssefian R., Karahundj, Generation 3, №9, pp. 10 – 13, Buenos-Aires, Argentine, 2000 (իսպաներեն)
20. Օրբեյյան Ստեփանոս (մ.թ. XII դար), Սյունիքի պատմություն (I – XII դարեր), էջ 395, Երևան, 1986
21. Բաղայյան Հ., Օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970
22. Խորենացի Մովսես (մ.թ. V դար), Հայոց պատմություն, Երևան, 1990
23. Ալիշան Ղ., Հուշիկք Հայրենյաց Հայոց, Վենետիկ, 1869
24. Շիրակացի Անանիա (մ.թ. VII դար), Տիեզերագիտություն և տարեգրություն
25. Թումանյան Բ., Հայկական աստղագիտության պատմության մասին, Երևան, 1985
26. Hancock G., Fingerprints of the Gods, London, 1995 (Перевод на русский, Следы Богов, Москва, 1997,)
27. Астрономический ежегодник за 1995 – 2001, С.— Петербург
28. Ջեռագիր № 8120, Մատենադարան, Երևան, 1648
29. Lockyer N., Penrose F., Proc. Royal Society, 69, 137, London, 1901
30. Hawkins G.S., Stonehenge Decoded, London, 1966 (Перевод на русский, Разгадка Стоунхенджа, Москва, 1972, 1994,)
31. Bure A., The Stone Circles in British Isles, London, 1989
32. Справочник по небесной механике и астродинамике, под редакцией Г.
Дубошина, Москва, 1976
33. Hawkins G.S., – Herouni P.M., Private Correspondence, Yerevan-Washington-Yerevan, 64 pages, Boston University Archives, Special Collection, Boston, MA, USA, February-October 1999
34. Туманян Б., Петросян С., Астрономические петроглифы, Ереван, 1970

35. Tokatyan K.S., The Astronomical Method for Absolute Chronology of Rock Carvings with Constellations, Proc. of 2nd Internat. Congress of Rupestrian Archaeology, Valamonica, Italy, 1997
36. Gilbert A.G., Magi, Bloomsburg, UK, 1996 (Перевод на русский, Москва, 1998)
37. Սամվելյան Խ., Հին Հայաստանի կուլտուրան, Երևան, 1931
38. Aalten G., – Herouni P., Private Correspondence. Zeist-Yerevan, Holland-Armenia, 1998 – 2001, incl. February 1999. Photos by Corbin B., 1998, <http://www.noaharksearch.com>
39. Bauvel R., Gilbert A., The Orion Mystery, 1994 (Перевод на русский, Москва, 1998)
40. Maunder E., Astronomy Without Telescopes, London, 1906
41. Олкотт У., Легенды звездного мира, С.—Петербург, 1911
42. Ալվազյան Ս., Հին Հայաստանի փառնությունից, Երևան, 1986
43. Фломарион К., Популярная астрономия, С.—Петербург, 1913
44. Берри А., Краткая история астрономии, Москва, 1946
45. Геруни П., Проблемы расчета двухзеркальных сферических антенн. “Радиотехника и электроника”, т. 19, №1, с. 3 – 12, Москва, 1964
46. Геруни П., Пятиметровая сферическая антенна для миллиметрового диапазона. “Антенны” (сборник статей), №4, с. 3 – 15, Москва, 1968
47. Геруни П., “Зеркальный Радиотелескоп Геруни”, SU Авторское свидетельство №1377941, дата приоритета: Январь 1986
48. Herouni P., The First Radio-Optical Telescope. Transactions of VI International Conference on Antennas and Propagation, ICAP-89, v. 1, pp. 540 – 546, IEEE/URSI, U.K., 1989
49. Herouni P., Oskanian V., Radio Flare on Etta Gemini Star. Transactions of IAU 137th International Symposium on Flare Stars, pp. 145 – 146, Byurakan, 1989
50. Herouni P., About Self Noises of Radio-Optical Telescope ROT-54/2.6 Antenna. Journal of Applied Electromagnetism, v. 2, № 1, pp. 51 – 57, Athens, 1999
51. Պետրոսյան Ս. – Հերունի Պ., Անձնական նամակագրություն, Երևան, 1980
52. Կարախանյան Գ., Սաֆյան Պ., Ժայռապատկերներ Սյունիքում, Երևան 1970 (հայերեն): Լրացուցիչ տիտղոսաթուղթ՝ ռուսերեն: Ամփոփումը՝ ռուսերեն և անգլերեն:

53. Իշխանյան Ռ., Ժայռապատկերները պատմում են, Երևան, 1996
54. Кочар Н., Антропология армян, Ереван, 1989
55. Гамкрелидзе Т., Иванов В., Индо-Европейский язык и Индо-Европейцы, том 1 и 2, Тбилиси, 1984. Տես նաև. Scientific American, v. 262, №3, March 1990
56. Lang D., Armennia, Cradle of Civilization, London, 1970
57. Ագաթանգեղոս (մ.թ. III – IV դարեր). Հայոց պատմություն, Երևան, 1983
58. Կորյուն (մ.թ. V դար), Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1962
59. Աճառյան Հ., Հայոց գրերը, Երեւան, 1984
60. Բյուզանդ Փավստոս (մ.թ. V դար), Պատմություն Հայաստանի, Երևան, 1987
61. Филострат (175 – 249 н.э.), Жизнь Аполлония Тианского Москва, 1985
62. Oxford Advanced Learner's Dictionary, New Edition, Oxford, U.K.
63. Gantzhorn V., Oriental carpets (from earlier times to 18-th century), Taschen, 1998
64. Советский энциклопедический словарь, Москва, 1980
65. Rimshneider M., Von Olimpia Bis Ninive in Zeitalter Homers, Leipzig, 1963 (գերմաներեն)
66. История армянского народа. Под редакцией Нерсисяна М. с. 38, Ереван, 1980
67. Հայ ժողովրդի պատմություն: Առաքելյան Բ. և Հովհաննիսյան Ա., էջ 41, Երևան, 1951
68. Зурикян М., Секреты диалектов, Волгоград, 1993
69. Буниак В., Армянский череп, “Труды института антропологических исследований при Московском Университете”, II, Москва, 1927
70. Ինքիլյան Ա., “Դարապատում և հնախոսություն”, էջ 75, Վենետիկ, 1827
71. Բժշկյան Ս., Պատմություն Պոնտոսի, որը Սև ծովն է, Վենետիկ, 1819
72. Рогинский Я.Я., Левин М.Г., Антропология, с. 528, Москва, 1978
73. Аветисян Г.А., Даниелян Е.Л., Мелконян А.А., История Армении (с древнейших времен до наших дней), Ереван, 1999
74. Սիրոդյան Վ., Սիրոդյան Պ., Սեզմենտների հարաբերության սահմանման նոր մոտեցում “Մաթեմատիկան դպրոցում”, 6, էջ 61-64, 2002, Երևան
75. Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Երևան
76. Мкртчян Ш., Историчекие и архитектурные памятники Нагорного Карабаха, Ереван, 1988

77. Հայ-Ռուսերեն բառարան, 75 000 բառ, Երևան, 1985
78. Տեղյան Ա., ԱՐ Աստծո պաշտամունքը Հայաստանում, Երևան, 1995
79. Robinson L., Story of the Origin and Destiny of Man, New-York, 1976
80. Գալոյան Գ.Ա., Հայաստանը մեծ տերությունների ագրեսիվ քախումների ոլորտում (16 դարից մինչև 1917), էջ 12, Երևան, 2004
81. “Երևան”, Երևան 2002 (հայերեն)
82. Շահինյան Լ., Հին Հայաստանի կուլտուրան, Երևան, 1982 (հայերեն)
83. Мириджанян Л.В., Истоки армянской поэзии, Ереван, 1980 (ռուսերեն)
84. Խորենացի Սուսես, Հայոց պատմություն, Երևան, 1981 (հայերեն)
85. Абаза В.А., История Армении, С.—Петербург, 1888 (ռուսերեն)
86. Меларт Ж., Древнейшие цивилизации древнего Востока, с. 79-109, Москва, 1962 (ռուսերեն թարգմանություն անգլերենից)
87. Бацаев Ж., Варракин А., Загадки археологии, Москва, 1998 (ռուսերեն)
88. Սաֆարյան Վ., Շումերական գրերի հայերեն վերծանման մասին, Երևան, 2003
89. Սուսեսյան Ա., ԱՐՍՏՍԱ, հնագույն պետություն Հայաստանում, Երևան, 1992 (հայերեն, համառոտ՝ անգլերեն (էջ 73) և ռուսերեն (էջ 78))
90. Айвазян С., Относительно некоторых проблем истории Арееянии, Ереван, 2000
91. Սեբեոս Բիշոպ, Պատմություն, էջ 38, Երևան, 1939
92. Советский энциклопедический словарь, Москва, 1987
93. [http:// members.aol.com/scrvant/rx/egypt.cr.html](http://members.aol.com/scrvant/rx/egypt.cr.html). 2003
94. Глинка С., Исторический обзор армянского народа С.—Петербург, 1832 (ռուսերեն), նաև Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հատոր 3, էջ 95, Երևան 1977
95. Нейман М., Армяне, серия статей в немецком журнале “Neve Revnes”, С.—Петербург, 1996, 1997. Տպագրված է նաև Երևանում, 1990 (ռուսերեն)
96. “Правда”, газета, Октябрь 10, 1986, Москва
97. Խանգադյան Ե., Հայկական Լեռնաշխարհի կուլտուրան նեոլիտի և վաղ բրոնզե ժամանակաշրջանում, Երևան, 2004, տպագրության մեջ է
98. The Encyclopedia of Ancient Civilizations, edited by Cotterell A., UK, USA, 1980/88
99. Գլուրջյան Գ. – Հերուևի Պ... Անձնական նամակագրություն, Երևան, 2004
100. Hancock G., Bauval R., The Message of the Sphinx, p. 4, New York, 1996

101. Bochkarev N.G., Bochkarev Yu.N., Armenian Archaeoastronomical Monuments Carahunge and Metsamor, Report on International Conference on Archaeoastronomy, SEAC-10, Tartu, Estonia, Aug. 2002. In print in Journal Folklor, Tartu, 2003
102. Арцруни А., Армянское Нагорье и цивилизация, Москва 1999 (ռուսերէն)
103. Криш Е., Сокровища Трои и их история, Москва, 1999 (ռուսերէն)
104. Лукиан(ос), Избранное, сс. 398, 399, Москва, 1987, перевод с древнегреческого
105. www.atamanhotel.com, 2003
106. Sarkisian M., Search of elements analogy between Aymara and Armennian language. “Вестник МАНЭБ”, том 10, № 5, с. 254, 2005, С.—Петербург
107. Seth M., Armennians in India, New Delhi – Bombay – Calcutta, 1983
108. Миргородская М., Великая Армения от начала до наших дней, Москва, 2000
109. Mukerjee M., Circles for Space, Scientific American, 32, Dec. 2003 (անգլերէն)
110. Altekar R.V., “Vastusastra”, Ancient Indian Architecture and Civil Engineering, New Delhi, p. 5, 2004
111. Հովհաննիսյան Վ.— Հերունի Պ., անձնական նամակագրություն, 2004
112. Վարդանյան Ե., Հին Հայաստանի աշխարհայեցողությունը և թատրոնի ծագումը (մ.թ.ա. 6000), Երևան, 1998
113. Galichian R., Armennia. Historic maps, London, New York, 2004
114. Seer Ieremia, book I, part 51, verse 27
115. Papapostolou J.A., Crete, “CLIO” Editions, 1981
116. Petrakos B., Delphi, “CLIO” Editions, 1977
117. Зинченко К. — Геруни П., Личная переписка, Париж, 1995
118. “The Anglo-Saxon Chronicle”, VIII cent. AD, National Library in Glendale, USA
119. Айвазян С., История России, Армянский след, Москва, 2002
120. Սառ Ն., Հայկական կուլտուրան, Երևան, 1989
121. Резер Д., Черкасова Е., История Древнего мира, том 1 Москва, 1970
122. Ланг Д., Армяне — Народ - Созидатель, Москва, 2004 ([53] գրքի Ե.Ֆ.Լեվինայի ռուսերէն թարգմանությունը անգլերէնից)
123. Древние цивилизации. Под редакцией Бонгард - Левина Г., Москва, 1989

124. Ավետիսյան Ա. Մ. – Հերունի Պ. Մ., Անձնական նամակագրություն, Երևան, 2004
125. Մարուխյան Ռ. Զ., Հովսեփյան Ա. Ա., Անձի էկոլոգիական կուլտուրան, էջ 118, Երևան, 2005
126. Վարդանյան Գ. – Հերունի Պ. Մ., Անձնական նամակագրություն, Սիսիան – Երևան, 17.01.2006
127. Բրյուսով Վ., “Հայ ժողովուրդի պատմական բախտի տարեգրությունը”, Երևան, 1967
128. Бушнелл Дж., “Перу от ранних охотников до империи инков”, Москва, 2003
129. Васильев К., “История Великобритании”, С.–Петербург, 2004 (անգլերեն)



Ակադեմիկոս Պարիս Միսակի ՀԵՐՈՒՆՈՒ մասին (Երեք լեզուներով)

Հայրը՝ Միսակ Մաթևոսի Հերունի, ծնվել է 1906թ. Հաճն քաղ. (Կիլիկիա): Մահացել է Երևանում 1986թ.:
Հայ:

Մայրը՝ Սեդա Նիկողոսի Հերունի (Ազատյան), ծնվել է 1908թ. Իգդիր քաղ.: Մահացել է Երևանում 1982թ.:
Հայուհի:

Նա ամուսնացած է, ունի երկու որդի և մեկ դուստր:

1. Ծնվել է 1933թ. դեկտեմբերի 17-ին Երևանում, ուսուցիչների ընտանիքում:
Ավարտել է Երևանի № 30 Վ.Չկալովի անվան դպրոցը 1951թ.:

2. Աշխատանքային գործունեությունը

- | | |
|-------------------|--|
| 1951-1957 | - Մոսկվայի Էներգետիկական ինստիտուտի Ռադիոտեխնիկական ֆակուլտետ |
| 1957-1960 | - Ռադիոինժեներ, գիտաշխատող, Ռադիոֆիզիկական կոնստրուկտորային բյուրոյի պետ Բյուրականի աստրոֆիզիկական աստղադիտարանում, Հայաստան |
| 1960-1968 | - Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի Ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ գիտության գծով և ԳԲՀ բաժնի վարիչ, ք. Աշտարակ |
| 1968-1971 | - Ֆիզիկատեխնիկական և ռադիոտեխնիկական չափումների համամիութենական ԳՀԻ (Մոսկվա), Ռադիոֆիզիկական չափումների հայկական բաժանմունքի տնօրեն, Երևան |
| 1971-մինչ
այժմ | - Ռադիոֆիզիկական չափումների համամիութենական ԳՀԻ (ՌԶՀԳՀԻ, Երևան) տնօրեն, իսկ 1983թ.-ից՝ Գլխավոր տնօրեն, որը 2000թ.-ից կոչվում է Ռադիոֆիզիկայի ԳՀԻ (ՌԳՀԻ), Երևան |
| 1983-մինչ
այժմ | - Հայաստանի Պետական ճարտարագիտական համալսարանում «Անտենային համակարգեր» ՌԳՀԻ-ի բազային ամբիոնի վարիչ, Երևան |

3. Գիտական աստիճանները և կոչումները

- 1965 – Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու (Ռադիոտեխնիկա, պաշտպ. Մոսկվայում)
1968 – Դոցենտ, Երևանի Պոլիտեխնիկական ինստիտուտ
1972 – Տեխնիկական գիտությունների դոկտոր (Ռադիոֆիզիկա, պաշտպ. Մոսկվայում)
1982 – Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ, Երևան
1983 – Պրոֆեսոր (Ռադիոֆիզիկա, ՌԶՀԳՀԻ)
1996 – Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս, Երևան
1999 – Հայաստանի ճարտարագիտական ակադեմիայի ակադեմիկոս, Երևան
2001 – Էկոլոգիական և կենսագործունեության անվտանգության գիտությունների Միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս (IAELPS), Ս.– Պետերբուրգ
2001 – Հայաստանի Տեխնոլոգիական ակադեմիայի ակադեմիկոս, Երևան

4. Պատվավոր կոչումները

- 1985 – Հայաստանի Տեղեր գյուղի պատվավոր բնակիչ
1998 – Հայաստանի Նկարիչների միության պատվավոր անդամ
2003 – Գիտության վաստակավոր գործիչ, IAEPS, Ս.-Պետերբուրգ

5. Գիտա-հասարակական գործունեությունը

- 1965-մինչ
այժմ - Ռուսաստանի Գիտությունների ակադեմիայի «Ռադիոաստղագիտություն»
պրոբլեմների Գիտական խորհրդի անդամ: 1997թ.-ից – այդ Խորհրդի բյուրոյի
անդամ, Մոսկվա, Ս.– Պետերբուրգ
- 1965-1992 - ԽՍՀՄ Գիտությունների ակադեմիայի և Միջգերատեսչական կոորդինացիոն
մի շարք Գիտական խորհուրդների անդամ (Հոլոգրաֆիայի, Անտենաների,
Չափագիտության և այլ հարցերով), Մոսկվա
- 1979- մինչ
այժմ - Գիտությունների թեկնածուի և դոկտորի գիտական աստիճաններ շնորհող
ՌԳՀԻ-ի Մասնագիտացված խորհրդի նախագահ, Երևան
- 1980- մինչ
այժմ - «Измерительная техника» գիտական ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի
անդամ, Մոսկվա
- 1985-1992 - Հայաստանի ԳԱ Ռադիոէլեկտրոնիկայի խորհրդի նախագահ, Երևան
- 1985- մինչ
այժմ - Ռուսաստանի Աստղագիտական միության անդամ, Մոսկվա
- 1990-1996 - Միջազգային Գիտական Ռադիո Միության (URSI, Մեծ Բրիտանիա) անդամ,
երկու ժամկետով՝ որպես ԽՍՀՄ-ի ներկայացուցիչ (1990-1993թթ.) և ապա
որպես Ռուսաստանի (1993-1996թթ.)
- 1998- մինչ
այժմ - Էլեկտրատեխնիկայի և էլեկտրոնիկայի ինժեներների Միջազգային Ին-
ստիտուտի (IEEE) անդամ, ԱՄՆ
- 2000- մինչ
այժմ - «People-to-people Ambassador» խմբի (ԱՄՆ) անդամ, կազմված աշխարհի 30
խոշորագույն գիտնականներից, որի Պատվավոր պրեզիդենտն է ԱՄՆ
Պրեզիդենտը
- 2001- մինչ
այժմ - «Вестник МАНЭБ» գիտա-տեխնիկական ամսագրի խմբագրական
կոլեգիայի անդամ, Ս.– Պետերբուրգ
- 2002- մինչ
այժմ - «Հայկական բանակ» ամսագրի Գիտական Խորհրդի անդամ, Երևան

6. Գիտա-մանկավարժական գործունեությունը

- 1960-1963 - Ռադիոֆիզիկայի դասախոսական դասընթաց (առաջին անգամ Հայաս-
տանում) Երևանի Պետական համալսարանում
- 1963-1990 - Անտենային համակարգեր դասախոսական դասընթաց (առաջին անգամ
Հայաստանում) Երևանի Պոլիտեխնիկական ինստիտուտում
- 1970- մինչ
այժմ - Պատրաստել է գիտությունների 24 թեկնածու և 5 դոկտոր, Երևան
- 1983- մինչ
այժմ - ՌԳՀԻ-ի ասպիրանտուրայի ղեկավար, Երևան

7. Գիտա-կազմակերպչական գործունեությունը

Նա հիմնել է

- 1958-1960 - Ռադիոֆիզիկական ԱԿԲ Բյուրականի աստրոֆիզիկական աստղադիտա-
րանում

- 1960-1968 - Հայաստանի ԳԱ Ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտը
ք. Աշտարակում
- 1968-1971 - ՖՏՌՉՀԳՀԻ (Մոսկվա) Ռադիոֆիզիկական չափումների հայկական բաժան-
մունքը Երևանում
- 1971- մինչ
այժմ - Ռադիոֆիզիկական չափումների համամիութենական ԳՀԻ (ՌՉՀԳՀԻ)
Երևանում, որը 2000թ.-ից կոչվում է Ռադիոֆիզիկայի ԳՀԻ (ՌԳՀԻ)
- 1972- մինչ
այժմ - ՌԳՀԻ-ի «Ալիք» փորձարարական գործարանը Երևանում
- 1975- մինչ
այժմ - ՌՉՀԳՀԻ-ին կից Անտենաների պետական էտալոնային կենտրոն: Այժմ՝
ՌԳՀԻ-ի Արագածի գիտական կենտրոն (Օրգով և Տեղեր գյուղերի մոտ)
- 1978-1990 - Պարբերական (3 տարին մեկ) «Անտենային չափումներ» ԽՍՀՄ համա-
միութենական գիտական կոնֆերանսներ (ԱՉՀԿ-1,2,3,4,5), ՌՉՀԳՀԻ-ում,
Երևան
- 1979- մինչ
այժմ - Գիտությունների թեկնածուի և դոկտորի գիտական աստիճաններ շնորհող
մասնագիտացված խորհուրդ ՌԳՀԻ-ում, Երևան
- 1983- մինչ
այժմ - Ասպիրանտուրա ՌԳՀԻ-ում, Երևան
- 1983- մինչ
այժմ - ՌԳՀԻ «Անտենային համակարգեր» բազային ամբիոնը Հայաստանի
Պետական ճարտարագիտական համալսարանում, Երևան

8. Պարգևները

- 1970 – «Աշխատանքային սխրանքի համար» մեդալ, Մոսկվա
- 1980 – ԽՍՀՄ ԺՏՀՑ -ի Ոսկե մեդալ, Մոսկվա
- 1983 – Աշխատանքային Կարմիր դրոշի Շքանշան, Մոսկվա
- 1984 – Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի Արծաթե մեդալ, Ս. Էջմիածին
- 1985 – Հայաստանի Պետական մրցանակ (գիտության ասպարեզում), Երևան
- 1986 – ԽՍՀՄ Պետական մրցանակ (ռադիոլոկացիայի ասպարեզում), Մոսկվա
- 1988 – «Աշխատանքի վետերան» մեդալ, Մոսկվա
- 1991 – IEE-URSI Միջազգային մրցանակ «Առաջին Ռադիո-Օպտիկական Աստղադիտակ»
աշխատանքի համար, Մեծ Բրիտանիա
- 1997 – Ֆրանսիայի Արտաքին գործոց նախարարության Բրոնզե մեդալ, Ֆրանսիայի դես-
պանություն, Երևան
- 2002 – Լոմոնոսովի անվան Ոսկե մեդալ, IAE LPS, Ս.– Պետերբուրգ
- 2003 – ՀՀ Գիտությունների Ազգային ակադեմիայի Ոսկե մեդալ
- 2003 – ՀՀ Կրթության և գիտության Նախարարության Ոսկե մեդալ
- 2003 – ՀՀ Պետական ճարտարագիտական համալսարանի Ոսկե մեդալ
- 2003 – ՀՀ Արհմիությունների Ազգային Խորհրդի Ոսկե մեդալ
- 2003 – «Գիտնականի աստղ» Շքանշան, IAE LPS, Ս.– Պետերբուրգ
- 2006 – Հայաստանի Արհմիությունների Կոնֆեդերացիայի Ոսկե մեդալ

9. Հիմնական ուղերձներն արտասահման

- 1958 - Չինաստան, Արևի խավարման դիտումներ՝ 50 սմ ալիքային տիրություն
- 1961 - ԱՄՆ, նոր տեսակի Մեծ Երկհայելի Անտենաների տեսության մասին՝
Միջազգ. Աստղագիտ. Միության Գլխավոր Ասամբլեայում (Կալիֆորնիայի
համալսարան, Բերկլի)
- 1962 - Մեծ Բրիտանիա, հրավիրվել է 3 ամսով Ջողրել Բենկ (Մանչեստերի համալսա-
րան) և Կավենդիշի Լաբոր. (Կեմբրիջի համալս.) համատեղ դիտումների և նոր
տեսակի Մեծ Անտենայի մասին զեկուցումների համար
- 1989 - Մեծ Բրիտանիա, զեկուցում ՌՕԴ – 54/2.6 -ի մասին Միջազգ. Գիտական

- 1990 - Ռադիո Միության (URSI) ICAP – 89 Միջազգ. կոնֆերանսում
 - Զեխոսովակիա, (Պրահա), պատվիրած զեկուցում՝ մոտիկ զոնայում անտենային չափումների մասին՝ Միջազգ. Գիտական Ռադիո Միություն (URSI) XXIII Գլխ. Ասամբլեայում
 - Մեծ Բրիտանիա, պատվերով զեկուցում մոտիկ զոնայի մասին Շեֆիլդի համալսարանում
 - Լատվիա (Ռիգա), պատվերով զեկուցում ՌՕԴ – 54/2.6-ի մասին URSI Միջազգային կոնֆերանսում
- 1991 - ԱՄՆ, պատվիրած զեկուցումներ՝ ՌՕԴ – 54/2.6 և մոտիկ զոնայի մասին Մասաչուսեթսի, Կորնելի, Կալիֆորնիայի համալսարաններում և Նյու-Մեյքսիկո (VLA), Արեսիբո (Պորտո – Բիկո) Ռադիո աստղադիտարաններում
 - Մեծ Բրիտանիա, պատվերով զեկուցումներ ՌՕԴ – 54/2.6-ի մասին Մանչեստերի, Վորվիկի, Կեմբրիջի, Յորքի, Շեֆիլդի համալսարաններում
 - Նիդերլանդներ, պատվերով զեկուցում Ռադիոհոլոգրաֆիայի և մոտիկ զոնայի մասին՝ ESTEC-ում, ESA (Եվրոպակ. Տիեզերակ. Գործակալ.)
- 1993 - Ֆրանսիա (VIP), պատվերով զեկուցումներ ՌՕԴ – 54/2.6 և մոտիկ զոնայի մասին՝ Փարիզում (Թոմսոն կորպորացիա) և Մեդոնի ու Նանսիի աստղադիտարաններում
- 1994 - Մեծ Բրիտանիա, պատվերով զեկուցումներ ԱՐԵՎ ծրագրի մասին Լոնդոնում և Կեմբրիջում
- 1995 - Ռուսաստան, ԱՐԵՎ ծրագրի հարցերով՝ Ս.– Պետերբուրգ, Ն.Նովոբորո, Բոտ
 - Մեծ Բրիտանիա, պատվերով զեկուցումներ ԱՐԵՎ-ի և մոտիկ զոնայի մասին՝ Լոնդոնում, Կեմբրիջում, Մանչեստերում, Մալվերնում, (+Ստոունհենջ)
 - Ռուսաստան, Մոսկվա, Ս.– Պետերբուրգ
 - Ֆրանսիա, Փարիզ (Թոմսոն կորպորացիա, SOFRATEV)
- 1997 - Ռուսաստան, Մոսկվա, Ս.– Պետերբուրգ և Վորոնեժ (պատվերով զեկուցում ցրող օբյեկտների դաշտի և ԱՐԵՎ-ի մասին՝ Միջազգ. գիտական կոնֆերանսում)
- 1997 - Հունաստան, Աթենքի Համալսարան, գիտական համագործակցություն
- 1998 - Ռուսաստան, Մոսկվա, պատվերով զեկուցում Անտենային Բնութագրերի Էտալոնների մասին ԱՊՀ երկրների գիտական կոնֆերանսում

10. Ակադեմիկոս Պ. Հերունին ունի 353 հրապարակված գիտական աշխատություններ, այդ թվում՝ 248 տպագիր, 4 մենագրություն և 25 արտոնագիր:

Նա բազմիցս ելույթ է ունեցել մաև թերթերում և ամսագրերում, ռադիոյով և հեռուստատեսությամբ, պրոպագանդելով գիտական նորությունները:

Նրա մասին եղել են շատ այլ հրապարակումներ ԽՍՀՄ-ի, Ռուսաստանի, Հայաստանի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի և այլ երկրների զանգվածային լրատվական միջոցներով:

11. Գիտական (տեսական և էքսպերիմենտալ) գործունեությունը

Նա հիմնել է մի շարք աշխարհում նոր գիտական ուղղություններ, որոնք այժմ ճանաչված են և կիրառվում են զարգացած երկրներում: Դրա ապացույցը տես հաջորդ 12-րդ մասում:

Տեսության ասպարեզում նա ստեղծել է.

11.1. Անշարժ սֆերիկ գլխավոր հայելով մեծ երկհայելի անտենաների տեսությունը և հաշվարկի մեթոդները (1958-64),

- 11.2. Տարբեր կոնֆիգուրացիա ունեցող անցքերի (բացվացքների) վրա էլեկտրամագնիսական ալիքների դիֆրակցիայի տեսությունը և հավասարումները, ինչպես նաև գրգռված անցքերի դաշտից դեպի հեռավոր զոնայի դաշտ անցման մեթոդները (1963-65),
- 11.3. Ռադիոհոլոգրաֆիա; տարածության մեջ դաշտերի որոշման նոր մեթոդներ ճառագայթող և ցրող օբյեկտների մոտիկ դաշտում (բացվածքի զոնայում) կոմպլեքս դաշտերի չափման եղանակով (1964-68),
- 11.4. Անտենաների հեռավոր զոնայում բնութագրերի որոշման մեթոդները նրանց մոտիկ զոնայի դաշտի չափման եղանակով (1967-70),
- 11.5. Ցրող օբյեկտների բնութագրերի որոշման տեսությունը և մեթոդները նրանց մոտիկ դաշտի չափման եղանակով (1984-87),
- 11.6. Անտենայի եզրերում դաշտի դիֆրակցիայի տեսությունը, երբ լուսավորված է նրա բացվածքի մի մասը (1963-64),
- 11.7. Անտենաների մետրոլոգիա (չափագիտություն); տեսությունը և անտենաների բնութագրերի էտալոնները (1970-75),
- 11.8. Բազմաճառագայթային անտենաների վիճակագրական տեսությունը և նրանց բնութագրերի չափման մեթոդները (1970-72),
- 11.9. Անտենաների բնութագրերի որոշման եղանակը (տեսություն և մեթոդներ) նրանց մոտիկ դաշտը սֆերիկ մակերեսի վրա չափման միջոցով (1980-84),
- 11.10. Մեկ անշարժ սֆերիկ կոլիմատոր ունեցող նոր տեսակի Արեգակնային հզոր էլեկտրակայանի տեսությունը և հաշվարկների մեթոդները (1991-95):

Էքսպերիմենտում նա.

- 11.11. Նախագծել, կառուցել, և օգտագործել է Երկհայելի Անտենան անշարժ սֆերիկ գլխավոր հայելով՝ 5մ. տրամագծով, այն ժամանակ աշխարհում խոշորագույնը մմ կարճ ալիքների տիրույթում (1959-62),
- 11.12. Նախագծել, կառուցել, համալրել և օգտագործել է աշխարհում առաջին Ռադիո-օպտիկական աստղադիտակը (ՌՕԴ-54/2.6)՝ «Հերմոնու հայելային ռադիոդիտակը» (պատենտի անվանումը), որի Մեծ Անտենայի (տրամագիծը՝ 54մ) բնութագրերը գերազանցում են աշխարհի բոլոր մեծ անտենաների բնութագրերը (1960-88),
- 11.13. Ժխտում է (ՌՕԴ-54/2.6-ի սեփական աղմուկների բացառիկ ցածր մակարդակի շնորհիվ) այսպես կոչված «ռելիկտային ֆոնի» առկայությունը և Տիեզերքի ծագման «Մեծ Պայթյունի» կոսմոգոնիական տեսությունը (1988-92),
- 11.14. Հայտնաբերել է հզոր ռադիոքոնկում Երկվորյակների Էտտա աստղի վրա, որը կարմիր հսկա է, որոնց վրա հզոր բռնկումները նախկինում հայտնի չէին (1985),
- 11.15. Ստացել է (չափումների միջոցով) աշխարհում առաջին Ռադիոհոլոգրամման (0.5 մ անտենայի բացվածքում 8 մմ ալիքի վրա):
- 11.16. Նախագծել և կառուցել է աշխարհում առաջինը՝ մի շարք բարձր էֆեկտիվ Ավտոմատիկ սարքավորման համալիրներ տարբեր տեսակի անտենային համակարգերի բնութագրերի չափման համար նրանց մոտիկ զոնայում, տարբեր ալիքների վրա (1968-93),
- 11.17. Նախագծել և կառուցել է ԳԲՀ ու միկրոալիքների անտենաների բնութագրերի և փուլերի շեղման անկյան աշխարհում առաջին Ազգային Սկզբնային տասնմեկ էտալոնները (1971-91),
- 11.18. Թռչող ապարատների վրա տեղադրված անտենաների բնութագրերի չափման համար (նրանց ռեալ թռիչքի պայմաններում) ստեղծել է սարքավորումների առաջին համալիրը, որն ընդգրկում է 18մ տրամագծով հատուկ անտենա (1976-79),
- 11.19. Նախագծել և կառուցել է 3200մ բարձրության վրա սուբմիլիմետրային տիրույթի (0,1մմ-3մմ) եզակի երկհայելի անտենա՝ 3,2մ տրամագծով (1987-91),
- 11.20. Առաջարկել է նոր տիպի բարձր արդյունավետությամբ և էկոլոգիապես մաքուր Արեգակնային հզոր էլեկտրակայան («Արև» նախագիծ) և կառուցում է նրա առաջին

էքսպերիմենտալ օրինակը՝ 100 կՎտ հզորությամբ, ՌԳՀԻ-ի Արագածի գիտական կենտրոնում 1750մ բարձրության վրա (1992-2004),

11.21. Աստղագիտական մեթոդներով ապացուցել է, որ Միսիան քաղաքի մոտ գտնվող նախապատմական քարե հուշարձանն իրենից ներկայացրել է աշխարհում առաջին, հզոր և բարձր զարգացած Աստղադիտարան, «Քարահունց» անունով, որն ակտիվորեն գործել է ավելի քան 7500 տարի առաջ (1994-2002),

11.22. Նախագծել և կառուցել է Հայաստանում առաջին անտենաներն ու ռադիո-ընդունիչները՝ 50 սմ և 8 մմ ալիքների տիրույթներում (1957-62):

12. Որոշ հիմնական գիտական հրապարակություններ:

Նոր հիմնադրված գիտական ոլորտություններ:

(11-րդ մասի շարունակությունը)

- 1957 - Առաջին գյուտի հայտը
- 1958 - Առաջին հրապարակությունը
- 1959-62 - 5 - մետրանի սֆերիկ երկհայելի անտենայի (ալիքային մմ - տիրույթի համար) նախագծումը և ստեղծումը
- 1960-64 - Проект и расчет сферических двухзеркальных антенн. «Радиотехника и Электроника» (РЭ), т. 9, №1, с. 3-12, Москва, 1964
- Дифракция волн и диаграмма направленности сферической двухзеркальной антенны. “Известия АН Арм. ССР, Физика”, Ереван, 1964
Հիմնադրել է Մեծ Անտենաների ստեղծման նոր ոլորտություն, 1962
- 1964-65 - Поле круглого и прямоугольного отверстий в дальней зоне. РЭ, т.10, №9, с. 1594-1599, Москва, 1965
Հիմնադրել է Մոտիկ դաշտը – Հեռու դաշտ (ՄԴ – ՀԴ) ձևափոխման տեսական նոր ոլորտությունը, 1964
- 1968 - Пятиметровая сферическая антенна мм диапазона. Сборник «Антенны», т. 4, с. 3-15, Москва, 1968
Ստացել է (չափել) աշխարհում առաջին Ռադիոհոլոգրամը (0.5 մետրանոց անտենայի բացվածքում, ալիքների 8 մմ - տիրույթում, 1968
- 1968-70 - Измерение параметров антенн в зоне их раскрыва. Труды Всесоюзной Конференции по метрологии в радиоэлектронике, с. 82, Москва, 1970
Հիմնադրել է Ռադիոհոլոգրաֆիան և Անտենաների բնութագրերի իրենց մոտիկ զոնայում չափման (ՄԴ – ՀԴ) նոր մեթոդներն ու սարքերը, 1964-68
- 1971 - Methods of Information Processing by Coherent Optic Systems. Trans. of II Internat. Symposium on Information Theory, Tsahkadzor, 1971
- Устройство для измерения параметров остронаправленных излучателей. SU Авторск. свидет. 534128, 15.12.1971, Москва
- 1971-72 - Обеспечение единства антенных измерений в стране. Тр. II Всесоюзн. конфер. по метрологии и точным измерениям, 6 стр., Тбилиси, 1971
- Гос. Эталонный центр по антенным измерениям. Тр. XIX Всес. конфер. по Теории и Технике Антенн, 12 стр., Москва, 1972
Հիմնադրել է «Անտենաների չափագիտություն» նոր ոլորտությունը, 1971
- 1976 - Радиоголография и современные методы антенных измерений. Сборник «Радио – и акустическая голография», с. 85-97, «Наука», С.–Петербург, 1976
- 1977 - Антенные измерения. Термины и определения, 44 стр., ВНИИРИ, Ереван, 1977
- 1978 - Панорамный радиолокатор. SU Авторск. свидет., 123477, 02.02.1978, Москва
- Антенны остронаправленные. Метод измерения параметров в ближней зоне (ГОСТ 8,309 – 78), 6 стр., Москва, 1978

- 1979 - Антенная система диаметром 18 м (РТ-18). «Антенные измерения», Тр. I Всесоюзн. конфер. по метрологии антенн, с. 13-23 ВНИИРИ, Ереван, 1979
Հիմնադրել է սարքավորումների համալիրի նոր տեսակ՝ թռչող ապարատների վրա տեղադրված անտենաների բնութագրերի չափման համար, իրական թռիչքի պայմաններում, 1979
 - Об одном методе аттестации антенны ОСА –18, основанном на разложении ее поля по сферич. гармоникам. Тр. Всесоюзн. конфер. «Радиотехнич. Измерения», 2с., Новосибирск, 1980
- 1980-81 - Комплекс «Сфера» для измерения параметров антенн на сферической поверхности в зоне раскрыва, Отчет ВНИИРИ, 52 стр., Ереван, 1981
Հիմնադրել է անտենաների բնութագրերի չափման նոր մեթոդ՝ նրանց մոտիկ զոնայում գտնվող սֆերիկ մակերեսի վրա (Սֆերիկ ՄԴ – ՀԴ), 1980
- 1982 - Устройство для аттестации бортовых антенн в полете. SU Авторск. свидет. 181719, 11.01.1982, Москва
 - Параллельный апертурный синтез. Тр. XIV Всесоюзн. конфер. «Радиоастрономические антенны», с. 238-239, Ереван, 1982
- 1984 - Определение эффективной поверхности рассеяния (ЭПР) объектов по измерениям в ближней зоне. Тр. III Всесоюзн. конфер. по антенным измерениям, с. 28-29, ВНИИРИ, Ереван, 1984
 - Определение ЭПР шара по измерениям в ближней зоне. Там же, стр.219-221
Հիմնադրել է օբյեկտների ցրման էֆեկտիվ մակերեսի որոշման նոր մեթոդ՝ նրանց մոտակա դաշտի չափման եղանակով, 1984
- 1986 - «Зеркальный радиотелескоп Геруни». SU Авторск. свидет. 1377941, 02.01.1986, Москва
- 1987 - Определение ЭПР по измерениям в ближней зоне. «Доклады АН СССР», т. 292, №4, с. 849-853, Москва, 1987
- 1989 - The First Radio – Optical Telescope. Trans. of the VI Internat. Confer. on Antenna and Propagation, ICAP – 89, v.1, p. 540-546, IEE – URSI, U.K., 1989
 - Radio Flare on Edda Gemini Star. Trans. of the IAU 137-th Internat. Symp. on Flare Stars, p. 145-146, Byurakan, 1989
- 1990 - Near Field Measurements and Standard Antennas. Abstr. of URSI XXIII General Assembly, v.1, p. 266, Praha, 1990
 - Construction and Operation of Radio – Optical Telescope ROT–54/2,6. Trans. of URSI Internat. Meeting on Mirror Antennas, p. 34-41, Riga, 1990
 - Антенные измерения. Термины и определения, 130 стр., ВНИИРИ, Ереван, 1990, (на русском, армянск. и английск. яз.)
 - Измерения на Оптическом Телескопе ROT–54/2,6. Труды V Всес. конфер. по Антенным измерениям, стр. 57-59, ВНИИРИ, Ереван, 1990
- 1991 - History of NF –FF and Holograpy in the USSR. Trans. of XIV ESA Symp. on Antenna Measurements, p. 5-18, ESTEC, Netherlands, 1991
 - Radio – Optical Telescope ROT–54/2,6 and Radioholograpy. Reports at the Colloquiums in Universities of Manchester (Jodrel Bank), Sheffield, Cambridge (Cavendish Lab.), U.K., 1991
 - The New Millimeter Waverange Radiotelescope in Armenia. Reports at the Colloquiums in Universities of Cornel, California (Berkly), Massachusetts and Radio Observatories in New–Mexico (VLA) and Aresibo (Porto Rico), USA, 1991
- 1992 - Солнечная электростанция. Патент РФ 203204, 18.08.1992, Москва
Հիմնադրել է նոր տեսակի, բարձր էֆեկտիվ, էկոլոգիապես մաքուր, հզոր Արեգակնային էլեկտրակայան (ԱԲԵՎ), 1992
- 1993 - The New Millimeter Waverange Radiotelescope in Armenia. Report on URSI

XXIV General Assembly, Kyoto, Japan, 1993

- The RMI Achievements in Antennas and Radioholography. Reports at the workshops in Thomson Corp. (Paris), Medon and Nansies Observatories, France, 1993
- 1994 - «АРЕВ – 100» Проект, 31 с., ВНИИРИ, Ереван, 1994
- Solar Powerful Device. U.K. Patent Appl. 9412260.3, 18.06.1994 and PCT Patent Appl. PCT/GB 95/01401, 15.06.1995
- Solar Powerful Rotational Machine. U.K. Patent Appl. 9412243.9, 18.06.1994 and PCT Patent Appl. PCT/GB 95/01412, 15.06.1995
- 1997 - Determination of Scattering Properties of Radar Objects by Near – Field Measurements. Proc. of III Internat. Confer. on Antennas and Radiocommunication Systems, v.2, p. 85-91, Voronezh, 1997
- 1997-98 - Карахундж – древнейшая каменная обсерватория в Армении. Доклад на Междунар. конфер. по археастрономии, Москва, 1997 и «Труды IV Съезда Астрономического Союза», с. 350-362, Москва, 1998
- 1998 - Доисторическая каменная обсерватория «Карахундж». «Доклады Национ. Акад. наук Армении», № 5, с. 307-328, Ереван, 1998
- Հիմնադրել է հետազոտություններ, որոնք ապացուցել են, որ Հայաստանում, Միսիան քաղ. մոտ գտնվող հնագույն քարե հուշարձանը եղել է աշխարհում ամենահին, մեծ և զարգացած «Բարահունջ» անունով Աստղադիտարանը, որն ակտիվ գործել է մեզանից ավելի քան 7500 տարի առաջ, 1994
- 1999-2000 - About Self Noises of Radio – Optical Telescope ROT–54/2,6 Antenna. « Journal of Applied Eletromagnetism», p. 51-57, Athens, Greece, 1999
- Параметры большой Антенны Первого Радио –Оптического Телескопа ROT–54/2,6. Труды LV научн. сессии по радиотехнике, электронике и связи, с. 61-62, Москва, 2000
- Հիմնադրել է հետազոտություն, որը ցույց է տվել, որ Տիեզերքի զարգացումը տեղի է ունեցել առանց «Մեծ Պայթյունի», 1988-98
- 2001 - Էլեկտրամագնիսական ալիքներ ցրող օբյեկտների և անտենաների բնութագրերի որոշման եղանակ (տարբերակներ) ըստ Հերունու և այն իրականացնելու սարք (տարբերակներ): ՀՀ պատենտ 1138, 26.07.01
- 2002-04 - Carahunge – the Prehistoric Observatory in Armenia. Proc. of Internat. Confer. on Archaeoastronomy, 9p, Sunremo, Italy, 2002; will be printed in «Giornal di Astronomia», Roma, 2004

Մայիս 2004թ.

ՌԳՀԻ հասցեն

Հեռախոս

Է-փոստ

Երևան 51,
Կոմիտասի պողոտա, 49/4

(37410) 234 990

Herouni@sci.am

INFORMATION
About Professor Paris M. HEROUNI
(Curriculum Vitae in 3 languages)

Father, Misak M. Herouni (Sachian), was born in town Hatchn (Kilikia) in 1906. Deceased in Yerevan in 1986. Armenian.

Mother, Seda N. Herouni (Azatian), was born in town Igdir in 1908. Deceased in Yerevan in 1982. Armenian.

He is married, has two sons and a daughter.

1. Was born 17 December 1933 in Yerevan, in family of teachers. Armenian. Graduated V. Chkalov 10-year School N30 in Yerevan, in 1951.

2. LABOUR ACTIVITY

- 1951 - 1957 – Radiotechnical Department of Moscow Power Institute**
- 1957 - 1960 – Radioengineer, Scientific operator then Chief of Radiophysics Constructing Bureau in Byurakan Astrophysical Observatory, Armenia**
- 1960 - 1968 – Vice Director of Science and Chief of SHF Division in Radiophysics and Electronics Institute of Armenian Academy of Science (town Ashtarak)**
- 1968 - 1971 – Director of Armenian Radiophysics Department (Yerevan) of All-Union Physics-Technical and Radiotechnical Research Institute (Moscow)**
- 1971 - still – Director; from 1983 President of All-Union Radiophysics Measurement
now Research Institute (RMI) in Yerevan; from 2000 – with name Radiophysics Research Institute (RRI)**
- 1983 - still – Head of “Antenna Systems” chair of RRI in State Engineering
now University of Armenia, Yerevan**

3. SCIENTIFIC DEGREES AND TITLES

- 1965 – Ph. D. (Radiotechnics, defended degree in Moscow)**
- 1968 – Associate Professor, State Engineering University of Armenia, Yerevan**
- 1972 – Doctor of Sci. (Radiophysics, defended degree in Moscow)**
- 1982 – Correspond.- Member of Armenian Academy of Science, Yerevan**
- 1983 – Professor (Radiophysics, RRI)**
- 1996 – Member of National Academy of Science of Armenia, Yerevan**
- 1999 – Member of Engineering Academy of Armenia, Yerevan**
- 2001 – Member of International Academy of Ecology and Life Protection Sciences (IAELPS), S.-Petersburg**
- 2001 – Member of Technological Academy of Armenia, Yerevan**

4. HONORARY TITLES

- 1985 – Honorary Villager of Teher, Armenia
1998 – Honorary Member of Artists Union of Armenia, Yerevan
2003 – Honoured Scientist, IAELPS, St.Petersburg

5. SCIENTIFIC – PUBLIC ACTIVITY

- 1965 - still now – Member of Scientific Council on Radioastronomy of Russian Acad. of Sci.; from 1997 is the member of this Council Board, Moscow
1965 -1992 – Member of a line of USSR Acad. of Sci. Scientific Councils and Inter-Department Coordinational Councils (on Holography, Antennas, Metrology and oth. problems), Moscow
1979 - still now – Chairman of Specialized Scientific Council in RRI on graduation of Ph.D. and Dr. of Sci. Scientific Degrees, Yerevan
1980 - still now – Member of Editorial Board of Scientific journal “Measurement Engineering”, Moscow
1985 - 1992 – Chairman of Armenian Acad. of Sci. Council on Radioelectronics
1985 - still now – Member of Euro-Asian Astronomical Society, Moscow
1990 -1996 – Member of Internation. Union of Radio Science (URSI), G.B., two times: as the Representative of USSR (1990 – 93), then - of Russia (1993 – 96)
1998 - still now – Member of IEEE, USA
2000 - still now – Member of the Group “People-to-People Ambassador” (USA) including 30 the top scientists of the World, the Honorary president of which is the President of USA
2001 - still now – Member of Editorial Board of the journal “Herald of IAELPS”, St.Petersburg
2002 - still now – Member of Scientific –Consulting Board of the journal “Armenian Army”, Yerevan

6. SCIENTIFIC – PEDAGOGICAL ACTIVITY

- 1960 - 1963 – Lectures on Radiophysics (at first in Armenia) in Yerevan State University
1963 -1990 – Lectures on Antenna Systems (at first in Armenia) in State Engineering University of Armenia, Yerevan
1970 - still now – Prepared 24 Ph.D. and 5 Dr. of Sci., Yerevan
1983 - still now – Head of Graduate School of RRI, Yerevan

7. SCIENTIFIC – ORGANIZATIONAL ACTIVITY. HE FOUNDED

- 1958 - 1960 – Radiophysical Constructional Bureau in Byurakan Astrophysical Observatory
1960 - 1968 – Armenian Acad. of Sci. Institute of Radiophysics and Electronics in town Ashtarak

- 1968 - 1971 – Armenian Department in Yerevan of All-Union Physics-Technical and Radiotechnical Research Institute (Moscow)
- 1971 - still now – All-Union Radiophysics Measurement Research Institute (RMI) in Yerevan, the name of which from 2000 is Radiophysics Research Institute (RRI)
- 1972 - still now – Experimental Plant “Wave” of RRI, in Yerevan
- 1975 - still now – National Standard Centre on Antennas of RMI, which now is Mount Aragats Scientific Centre of RRI, Mount Aragats, near villages Orgov and Tegher, on altitude 1720m., Armenia
- 1978 - 1990 – Periodical (once per 3 years) All-Union Conferences on Antenna Measurements in RRI (VKAI – 1, 2, 3, 4, 5), Yerevan
- 1979 - still now – Specialized Scientific Council in RRI on graduation of Scientific Degrees of Ph.D. and Dr. of Sci., Yerevan
- 1983 - still now – Graduate School in RRI, Yerevan
- 1983 - still now – “Antenna Systems” Chair of RRI in State Engineering University of Armenia, Yerevan

8. AWARDS

- 1970 – Medal “For Prowess Labour”, Moscow
- 1980 – Gold Medal of USSR All-Union Industrial Exhibition in Moscow
- 1983 – Order “Red Banner of Labour”, Moscow
- 1984 – Silver Medal of Catholicos of all Armenians Vazgen I, St. Echmiatsin
- 1985 – State Prize of Armenia (in the field of Science), Yerevan
- 1986 – State Prize of USSR (in the field of Radar), Moscow
- 1988 – Medal of Labour Veteran, Moscow
- 1991 – International Prize of IEE-URSI for the work “The First Radio-Optical Telescope”, Great Britain
- 1997 – Bronze Medal of France Foreign Ministry, France Emb., Yerevan
- 2002 – Lomonosov’s Gold Medal, IAELPS, St.Petersburg
- 2003 – Gold Medal of National Acad. of Sci. of Armenia
- 2003 – Gold Medal of Ministry of Education and Science of Armenia
- 2003 – Gold Medal of State Engineering University of Armenia
- 2003 – Gold Medal of National Council of Trade-Unions of Armenia
- 2003 – Order “The Star of Scientist”, IAELPS, St. Petersburg
- 2006 – Gold Medal of Trade-Unions Confederation of Armenia

9. MAIN VISITS ABROAD

- 1958 – China, for Sun Eclipse observation in waverange 50cm
- 1961 – USA, report about Theory of The New Type of the Large Antenna System at General Assembly of Internat. Astronom. Union (University of California, Berkeley)
- 1962 – U.K., invited for 3 months at Jodrel Bank (Univers. of Manchester) and

- Cavendish Lab. (Univ. of Cambridge) for joint observations and reports about Theory of the New Type of Large Antenna System
- 1989 – U.K., report about ROT-54/2.6 at Internat. Conference ICAP-89 of International Union of Radio Science (URSI)
 - 1990 – Czechoslovakia (Prague), invited report on Antenna Measurements in Near Field, at XXIII General Assembly of URSI
 - U.K., invited report on Near Field (NF), University of Sheffield
 - Latvia (Riga), invited report on ROT-54/2.6 at Internat. Conference of URSI
 - 1991 – USA, invited reports on ROT-54/2.6 and NF-FF in Universities of Massachusetts, Cornell, California (Berkeley) and in Radio Observatories of New-Mexico (VLA), Aresibo (Porto-Rico)
 - U.K., invited reports on ROT-54/2.6 in Universities of Manchester, Warwick, Cambridge, York, Sheffield
 - Netherlands, invited report on Radioholography and NF-FF at ESTEC,
 - European Space Agency (ESA)
 - 1993 – France (VIP), invited reports on ROT and NF-FF in Paris (Thomson Corporation) and Observatories in Medon and Nancies
 - 1994 – U.K., invited reports on AREV Project in London and Cambridge
 - Russia, for AREV Project, St.Petersburg, N.Novgorod, Bor
 - 1995 – U.K., invited reports on AREV and NF-FF in London, Cambridge, Manchester, Malvern, (+Stonehenge)
 - Russia, Moscow, St.Petersburg (Sci. Confer. and AREV)
 - France, Paris (Corpor. Thomson, SOFRATEV)
 - 1997 – Russia, Moscow, St.Petersburg and Voronezh (invited reports about RCS and AREV at Internat. Sci. Conference)
 - 1997 – Greece, Athens University, sci. co-operation
 - 1998 – Russia, Moscow, invited report about National Standards for Antenna Parameters at Sci. Conference of Commonwealth of Independent States

10. Professor Paris Herouni has 353 published Scientific Works, including 248 Printed ones, 4 Monographs and 25 Patents.

He also spoke many times on the air and TV, printed articles in newspapers and magazines with science popularization.

There were many other publications about him and his works in mass media of USSR, Russia, Armenia, USA, France, U.K., Italy and other countries.

11. SCIENTIFIC (THEORETICAL AND TECHNOLOGICAL) ACTIVITY

He founded a line of the first in the World scientific directions, which are accepted now and in use in developed countries. The proof of this see the next part 12.

In Theory:

- 11.1. Theory and calculation Methods of the Large Doublemirror Antennas with Fixed Spherical Main Mirror (1958 – 64),
- 11.2. Theory and equations of Electromagnetic field Diffraction on the Holes (apertures) of different configurations; Methods of Near Field Transformation to Far Field (1963 – 65),
- 11.3. Radioholography. New Methods of field determination in space by measurements of complex field near (NF) the emitting or scattering objects (1964 – 68),

- 11.4. Methods of Near-to-Far Field (NF – FF) measurements of antenna parameters (1967 – 70),
- 11.5. Theory and Methods of Parameters Determination of Scattering Objects (RCS) by NF-FF Measurements (1984 – 87),
- 11.6. Theory of field diffraction in antenna edges when illuminated the part of main aperture (1963 – 64),
- 11.7. The Antenna Metrology. Theory and Primary Standards of Antenna Parameters (1970 – 75),
- 11.8. Statistic Theory and Methods of Multi-beam Antenna Parameters Measurement (1970 – 72),
- 11.9. Theory and Methods of Antenna Parameters Measurement on Spherical Surface in NF (1980 – 84),
- 11.10. Theory and Methods of calculation of the New type of powerful Solar Power Station with one fixed spherical Collimator (1991 – 94),

In Experiment he:

- 11.11. Projected, built and used Doublemirror Antenna with Fixed Spherical Main Mirror of 5 m in diameter (DAS-5) which at that time was the largest in World in short mm waverange (1959 – 62),
- 11.12. Projected, built, adjusted and used the First Radio-Optical Telescope (ROT-54/2.6) – the “Herouni Mirror Radiotelescope”(name of Patent) – the Large Antenna of which with diameter 54m has the best parameters among all Large Antennas in the World (1960 – 88),
- 11.13. Disavows, due to exceptionally low level of ROT-54/2.6 Self Noises, the existence of so-called “background emission” and the cosmogonic theory of Universe formation by “Big Bang” (1988 – 92),
- 11.14. Espied the powerful Radio-Flare on the Edda Gemini red giant Star; the powerful flares on this type of stars were unknown (1985),
- 11.15. Received (measured) the first in the World Radiohologramm (of complex field in aperture of 0.5m antenna at wavelength 8 mm),
- 11.16. Projected and built at first in the World many high effective Automatic Systems of equipment for NF – FF Parameters Measurement of different type Antennas on different wavelengths (1968 – 93),
- 11.17. Projected and built eleven the first in the World National Primary Standards of Antenna Parameters and Phase Shift Angle on SHF and Microwaves (1971 – 91),
- 11.18. Projected and built the first System of equipment with the Antenna of 18m in diameter for parameters measurement of on-board antennas of flying crafts under conditions of their real flight (1976 – 79),
- 11.19. Projected and built at altitude 3200m the unique Antenna of submillimeter waverange (0.1mm – 3cm) with diameter of 3.2m (1987 – 91),
- 11.20. Presented the “AREV” Project of the New Type of Powerful, high effective and ecologically pure Solar Power Plant and built 70% of the first Prototype with output power of 100 kW (1992 – 2004),
- 11.21. Using astronomical methods Proved that Prehistoric stone big Monument near town Sisian in Armenia was the first in the World, large and developed Observatory “Carahunge” having the age more than 7500 years (1994 – 2002),
- 11.22. At the first in Armenia projected and built Antennas and Radioreceivers for waveranges of 50cm and 8mm (1957 – 62). (Continuat. of part 12.)

12. SOME MAIN SCIENTIFIC PUBLICATIONS.

FOUNDATION OF NEW SCIENTIFIC DIRECTIONS

(Continuat. of part 12.)

- 1957 – First Patent Application
- 1958 – First Publications (in Russian)
- 1959 – 62 – Design and Construction of 5m Spherical Doublemirror Antenna of mm Wavrange
- 1960 – 64 – Design and Calculation of Spherical Doublemirror Antennas. “Radio-techniques and Electronics”, (RE), v.9, No 1, p.3-12, Moscow, 1964 (in Russian).
- Waves Diffraction and Far Field Pattern of Spherical Doublemirror Antenna. “News of Armenia Acad. of Sci., Physics”, Yerevan, 1964
- Founded the New Direction on Large Antennas Construction, 1964
- 1964 – 65 – The field of Round and Rectangular Holes in Far Field. RE, v. 10, No 9, p.1594-1599, Moscow, 1965 (in Russian).
- Founded the New Direction on Near-to-Far Field (NF-FF) Transformation, 1964
- 1968 – Five Meter Spherical Antenna of mm Wavrange, “Antennas”, Collected Articles, v. 4, p.3-15, Moscow, 1968 (in Russian).
- Obtained the First in the World Radiohologramm (in Aperture of 0.5m Antenna, in 8 mm wave), 1968
- 1968 – 70 – Antenna Parameters Measurement in their Aperture Zone. Trans. of All-Union Confer. on Metrology in Radioelectronics, p.82, Moscow, 1970 (in Russian)
- Founded Radioholography and Near-to-Far Field (NF-FF) New Methods and Facilities for Antenna Parameters Measurement (1964 – 68)
- 1971 – Methods of Information Processing by Coherent Optic Systems, Trans. of II Intern. Symposium on Information Theory, Armenia – Tsahkadzor, 1971
- Device for Parameters Measurement of Narrow-Beam Emitters (Antennas), SU Patent No 534128, 15.12.1971, Moscow
- 1971 – 72 – Unity Provision of Antenna Measurements in Country, Trans.of II All-Union Confer. on Metrology and Exact Measurements, 6p., Tbilisi, 1971 (in Russian)
- State Standard Centre on Antenna Measurements, Proc. of XIX All-Union Confer. on Antenna Theory and Technique, 12p., Moscow, 1972 (in Russian)
- Founded the “Antenna Metrology” New Direction, 1971
- 1976 – Radioholography and Modern Methods of Antenna Measurements, Works on “Radio- and Acoustic Holography”, Collected Articles, p.85-97, “Science”, St.Petersburg, 1976 (in Russian)
- 1977 – “Antenna Measurements. Terms and Definitions”, 44p., RMI, Yerevan, 1977 (in Russian)
- 1978 – Panoramic Radar. SU Patent 123477, 02.02.1978, Moscow
- The Narrow-Beam Antennas. Method of Parameters Measurement in Near Field (State Standard 8.309-78), 6p., Moscow, 1978 (in Russian)
- 1979 – Antenna System of 18m in diameter (RT-18). “Antenna Measu-

- rements", Proc. of I All-Union Confer. on Antenna Metrology, p.13-23, RMI, Yerevan, 1979 (in Russian)
- Founded the New Type Facility for Parameter Measurements of Onboard Antennas under Real Flight Conditions, 1979
- 1980 – 81 – About one Method of RT-18 Antenna Certification based on expansion of its field in spherical harmonics. Proc. of All-Union Confer. on Radiotechnical Measurements, 2p., Novosibirsk, 1980 (in Russian)
- Facility "Sphere" for Antenna Parameters Measurement on the Spherical Surface in NF. Report, RMI, 52p., Yerevan, 1981 (in Russian)
- Founded the New Method of NF Antenna Measurements on Spherical Surface (Spherical NF-FF), 1980
- 1982 – Facility for Certification of Onboard Antennas in Flight. SU Patent 181719, 11.01.1982, Moscow
- Parallel Aperture Synthesis. Trans. of 14-th All-Union Confer. on Radioastronomical Antennas, p.238-239, Yerevan, 1982 (in Russian)
- 1984 – Determination of Radar Cross-Section (RCS) of Objects by NF Measurements. Proc. of III All-Union Conf. on Antenna Measurements, p.28-29, RMI, Yerevan, 1984 (in Russian)
- Determination of RCS of Ball by NF Measurements. Ibidem, p.219-221
- Founded the New Method of RCS Determination of the Objects by their scattered Near Field Measurements, 1984
- 1986 – "Herouni Mirror Radiotelescope". SU Patent 1377941, 02.01.1986, Moscow
- 1987 – Determination of RCS from NF Measurements. "Report of USSR Acad. of Sci.", v. 292, No 4, p.849-853, Moscow, 1987 (in Russian)
- 1989 – The First Radio-Optical Telescope. Trans. of the VI Internat. Confer. on Antennas and Propagation ICAP-89, v. 1, p.540-546, IEE-URSI, U.K., 1989
- Radio Flare on Etta Gemini Star. Trans. of the IAU 137-th Internat. Symp. on Flare Stars, p.145-146, Byurakan, 1989
- 1990 – Near Field Measurements and Standard Antennas. Abstr. of URSI XXIII General Assembly, v. 1, p.266, Prague, 1990
- Construction and Operation of Radio-Optical Telescope ROT-54/2.6. Trans. of URSI Internat. Meeting on Mirror Antennas, p.34-41, Riga, 1990
- "Antenna Measurements. Terms and Definitions", 130p., RMI, Yerevan, 1990 (in Russian, Armenian, English)
- The Optical Telescope of ROT-54/2.6 using. Trans. of V All-Union Confer. on Antenna Measurements, p.57-59, RMI, Yerevan, 1990
- 1991 – History of NF-FF and Holography in the USSR. Trans. of XIV ESA Symp. on Antenna Measurements, p.5-18, ESTEC, Netherlands, 1991
- Radio-Optical Telescope ROT-54/2.6 and Radioholography. Reports at the Colloquiums in Universities of Manchester (Jodrel Bank), Sheffield, Cambridge (Cavendish Lab.), U.K., 1991
- The New Millimeter Wave Radiotelescope in Armenia. Reports at the Colloquiums in Universities of Cornell, California (Berkeley), Massachusetts and Radio Observatories in New-Mexico (VLA) and Aresibo (Porto Rico), USA, 1991
- 1992 – Solar Power Station. RF Patent 2034204, 18.08.1992, Moscow
- Founded the New Powerful, High Effective and Ecologically Pure Type of

Solar Power Plants “AREV” (the Sun), 1992

- 1993 – The New Millimeter Waverange Radiotelescope in Armenia. Report on URSI XXIV General Assembly, Kyoto, Japan, 1993
- The RMI Achievements in Antennas and Radioholography. Reports at the workshops in Thomson Corp. (Paris), Medon and Nancies Observatories, France, 1993
- 1994 – “AREV-100” Project. 31p., RMI, Yerevan, 1994 (in Russian and English)
- Solar Powerful Device. U.K. Patent Appl. 9412260.3, 18.06.1994 and PCT Patent Appl. PCT/GB 95/01401, 15.06.1995
- Solar Powerful Rotational Machine. U.K. Patent Appl. 9412243.9, 18.06.1994 and PCT Patent Appl. PCT/GB 95/01412, 15.06.1995
- 1997 – Determination of Scattering Properties of Radar Objects by Near-Field Measurements. Proc. of III Internat. Confer. on Antennas and Radiocommunication Systems, v. 2, p.85-91, Voronezh, 1997
- 1997 – 98 – Carahunge – the Oldest Stone Observatory in Armenia. Report on Internat. Confer. on Archaeoastronomy, Moscow, 1997 and “Proc. of IV Congress of Astronomical Society”, p.350-362, Moscow, 1998 (in Russian)
- 1998 – Prehistoric Stone Observatory “Carahunge”. “Reports of National Acad. of Sci. of Armenia”, No 5, p.307-328, Yerevan, 1998 (in Russian)
- Founded the Research Showing that the old stone Monument near town Sisian in Armenia was the large, developed and oldest in the World Observatory “Carahunge” with the age over 7500 years**
- 1999 – – About Self Noises of Radio-Optical Telescope ROT-54/2.6 Antenna. “Journal of Applied Electromagnetism”, p.51-57, Athens, Greece, 1999
- 2000 – Parameters of Large Antenna of the First Radio-Optical Telescope ROT-54/2.6. Proc. of LV Sci. Session on Radiotechnique, Electronics and Communication, p.61-62, Moscow, 2000 (in Russian)
- Founded the Research Showing that the Evolution of Universe was Without “Big Bang”, 1988-98**
- 2001 – Herouni Methods and Facilities for Determination of Objects’ RCS and Antenna Parameters. Armenian Patent N. 1138, 26.07.2001
- 2002 – 04 – Carahunge – the Prehistoric Observatory in Armenia. Proc. of Internat. Confer. on Archaeoastronomy, 9p., Sanremo, Italy, 2002; will be printed in “Giornale di Astronomia”, Roma, 2004

May 2004

Address of RRI:

Tel. & E-mail

Radiophysics Research Institute,
49/4 Komitas Ave.
375051, Yerevan
Armenia

Tel. (37410) 234 990
E-mail: Herouni@sci.am

ИНФОРМАЦИЯ

Об Академике Парисе Мисаковиче ГЕРУНИ

Отец: Мисак Матевосович Геруни, род. в г. Ачн (Киликия) в 1906г. Сконч. в Ереване в 1986г. Армянин.

Мать: Седа Никогосовна Геруни (Азатян), род. в г. Игдир в 1908г. Сконч. в Ереване в 1982г. Армянка.

Он женат, имеет двух сыновей и дочь.

1. Родился 17 декабря 1933г. в Ереване, в семье преподавателей. Армянин. В 1951 г. окончил школу №30 имени В. П. Чкалова в Ереване.

2. Трудовая деятельность

- 1951 - 1957 - Радиотехнический факультет Московского Энергетического Института (МЭИ)
- 1957 - 1960 - Радионинженер, научн. сотрудник, начальник Радиофизического конструкторского бюро Бюраканской Астрофизической Обсерватории, Армения
- 1960 - 1968 - Зам. директора по науке и зав. СВЧ отделом Института радиофизики и электроники АН Арм. ССР, г. Аштарак
- 1968 - 1971 - Директор Армянского отдела Радиофизических измерений (АОРИ), Ереван, Всесоюзного НИИ физико-технических и радиотехнических измерений (ВНИИФТРИ, Москва)
- 1971 - по наст. время - Директор, с 1983 г. – Генеральный директор Всесоюзного НИИ Радиофизических Измерений (ВНИИРИ) в Ереване (с 2000 г. – НИИ Радиофизики – НИИР)
- 1983 - по наст. время - Заведующий базовой кафедрой НИИР “Антенные системы” в Государственном инженерном университете Армении, Ереван

3. Ученые степени и звания

- 1965 - Кандидат технических наук (Радиотехника, защитил в Москве)
- 1968 - Доцент, Ереванский политехнический институт
- 1972 - Доктор технических наук (Радиофизика, защитил в Москве)
- 1982 - Член-корреспондент Академии наук Армении, Ереван
- 1983 - Профессор (Радиофизика, ВНИИРИ)
- 1996 - Академик Национальной Академии наук Армении, Ереван
- 1999 - Академик Инженерной Академии Армении, Ереван
- 2001 - Академик Международной Академии наук экологии и безопасности жизнедеятельности (IAELPS – МАНЭБ), С.-Петербург
- 2001 - Академик Технологической Академии Армении, Ереван

4. Почетные звания

1985 – Почетный житель села Тегер, Армения

1998 – Почетный член Союза художников Армении, Ереван

2003 – Заслуженный деятель науки, МАНЭБ, С.–Петербург

5. Научно-общественная деятельность

1965 - по наст. время - Член Научного Совета АН России по проблеме “Радиоастрономия”. С 1997 г. – член бюро этого Совета, Москва, С.–Петербург

1965 - 1992 - Член ряда Научных Советов АН СССР и Межведомственных координационных советов (по Голографии, Антеннам, Метрологии и др. проблемам), Москва

1979 - по наст. время - Председатель Специализированного научного совета в НИИР по присуждению ученых степеней кандидата и доктора наук, Ереван

1980 - по наст. время - Член редколлегии научного журнала “Измерительная техника”, Москва

1985 - 1992 - Председатель совета по радиоэлектронике АН Армении, Ереван

1985 - по наст. время - Член Российского астрономического общества, Москва

1990 - 1996 - Член Международного Научного Радио Союза (URSI), Великобритании, в два срока: как представитель СССР (1990-93) и затем – России (1993-96)

1998 - по наст. время - Член Международного Института инженеров по электротехнике и электронике (IEEE), США

2000 - по наст. время - Член группы «People-to-people Ambassador» (США), состоящей из 30 крупнейших ученых мира, Почетным президентом которой является Президент США

2001 - по наст. время - Член редколлегии журнала «Вестник МАНЭБ», С.–Петербург

2002 - по наст. время - Член научно – консультационного совета журнала «Айкакан Банак», Ереван

6. Научно-педагогическая деятельность

1960 - 1963 - Лекционный курс по Радиофизике (впервые в Армении) в Ереванском Государственном Университете

1963 - 1990 - Лекционный курс по Антенным системам (впервые в Армении) в Ереванском политехническом институте

1970 - по наст. время - Подготовил 24 кандидата наук и 5 докторов наук, Ереван

1983 - по наст. время - Руководитель Аспирантуры ВНИИРИ – НИИР, Ереван

7. Научно-организационная деятельность. Он основал:

1958 - 1960 - Радиофизическое ОКБ в Бюраканской Астрофизич. обсерватории

1960 - 1968 - Институт радиофизики и электроники АН Армении в г. Аштараке

- 1968 - 1971 - Армянский отдел радиофизических измерений в г. Ереване, Всесоюзного НИИ физ.-техн. и радиотехн. измер. (Москва)
- 1971 - по наст. время - Всесоюзный НИИ радиофизических измерений (ВНИИРИ) в Ереване, который с 2000 г. называется НИИ Радиофизики (НИИР)
- 1972 - по наст. время - Опытнo-экспериментальный завод НИИР “Волна” в Ереване
- 1975 - по наст. время - Государственный эталонный центр по антеннам при ВНИИРИ, ныне – Арагацский научный центр НИИР, гора Арагац, у сел Оргов и Тегер, на высоте 1720 м над уровнем моря, Армения
- 1978 - 1990 - Периодические (раз в 3 года) Всесоюзные конференции по Антенным измерениям в НИИР (ВКАИ –1, 2, 3, 4, 5), Ереван
- 1979 - по наст. время - Специализированный научный совет в НИИР по присуждению ученых степеней доктора и кандидата наук, Ереван
- 1983 - по наст. время - Аспирантуру НИИР, Ереван
- 1983 - по наст. время - Базовую кафедру НИИР “Антенные системы” в Гос. инженерном университете Армении, Ереван.

8. Награды

- 1970 – Медаль “За доблестный труд”, Москва
- 1980 – Золотая медаль ВДНХ СССР, Москва
- 1983 – Орден Трудового Красного Знамени, Москва
- 1984 – Серебряная Медаль Католикоса Всех Армян Вазгена I, Св. Эчмиадзин
- 1985 – Государственная Премия Армении (в области науки), Ереван
- 1986 – Государственная Премия СССР (в области радиолокации), Москва
- 1988 – Медаль “Ветеран Труда”, Москва
- 1991 – Международная Премия IEE – URSI за работу “Первый Радио-Оптический Телескоп”, Великобритания
- 1997 – Бронзовая Медаль МИД Франции, Посольство Франции, Ереван
- 2002 – Золотая медаль им. Ломоносова, МАНЭБ, С.–Петербург
- 2003 – Золотая медаль Национальной Академии наук Армении
- 2003 – Золотая медаль Мин. образования и науки Армении
- 2003 – Золотая медаль Государственного Инженерного университета Армении
- 2003 – Золотая медаль Национального Совета Профсоюзов Армении
- 2003 – Орден «Звезда ученого», МАНЭБ, С.–Петербург
- 2006 – Золотая медаль Конфедерации Профсоюзов Армении

9. Основные поездки за рубеж

- 1958 - Китай, для наблюдения Солнечного затмения в диапазоне волн 50 см
- 1961 - США, доклад о теории Больших антенных систем нового типа на Генеральн. Ассамблее Междунар. Астроном. Союза (Калифорнийск. ун-версит. Беркли)
- 1962 - Великобритания, приглашен на 3 месяца в Джодрел Бенк (Манчестерск. ун-т) и Кавендишск. Лаборат. (Кембрижск. ун-т) для совместных наблюдений и докладов о теории Больших антенн нового типа
- 1989 - Великобритания, доклад о ROT–54/2,6 на Международн. конфер. ICAP–89 Международного Научного Радио Союза (URSI)
- 1990 - Чехословакия (Прага), заказной докл. об Антенных измерениях в ближней

зоне на XXIII Генеральн. Ассамблее URSI

- 1991 - Великобритания, заказной докл. о ближней зоне, Шеффилдский ун-т
- Латвия (Рига), заказной докл. о РОТ-54/2,6 на Международн. конфер. URSI
- США, заказные доклады о РОТ-54/2,6 и ближней зоне в Массачусетском, Корнелльском, Калифорнийском (Беркли) ун-тах и Радио-обсерваториях в Нью-Мексико (VLA), Аресибо (Порто-Рико)
- Великобритания, заказные доклады о РОТ-54/2,6 в ун-тах Манчестера, Ворвика, Кембриджа, Йорка, Шеффилда
- Нидерланды, заказной доклад о Радиоголографии и ближней зоне в ESTEC, Европ. Космич. Агенство (ЕСА)
- 1993 - Франция (VIP), заказные доклады о РОТ-54/2,6 и ближней зоне в Париже (корпор. Томсон) и обсерваториях в Медоне и Нанси
- 1994 - Великобритания, заказные доклады о Проекте АРЕВ в Лондоне и Кембридже
- Россия, по Проекту АРЕВ, С-Петербург, Н. Новгород, Бор
- 1995 - Великобритания, заказные доклады об АРЕВ и ближней зоне, Лондон, Кембридж, Манчестер, Малверн, (+Стоунхендж)
- Россия, Москва, С.-Петербург (научная конференция и АРЕВ)
- Франция, Париж (корпор. Томсон, SOFRATEV)
- 1997 - Россия, Москва, С.-Петербург и Воронеж (заказной докл. об ЭПР и АРЕВ на Междунар. научн. конфер.)
- 1997 - Греция, Афинский Университет. Научное сотрудничество
- 1998 - Россия, Москва, заказной докл. об Эталонах Параметров Антенн на науч. конфер. СНГ

10. Академик П. Геруни имеет 353 опубликованные научные работы, включая 248 печатных, 4 монографии и 25 патентов.

Он неоднократно выступал также в газетах и журналах, по радио и телевидению с пропагандой научных знаний.

О нем самом и о его работах было много других публикаций в СМИ СССР, России, Армении, США, Франции, Великобритании, Италии и других стран.

11. Научная (теоретическая и экспериментальная) деятельность

Он основал ряд новых научных направлений, которые сейчас признаны и используются в развитых странах. Доказательство этого см. в следующей 12-й части.

В теории были созданы:

11.1. Теория и Методы расчета Больших двухзеркальных антенн с неподвижным сферическим главным зеркалом (1958-64),

11.2. Теория и уравнения дифракции электромагнитного поля на отверстиях (раскрывах) различной конфигурации; методы перехода от возбужденного отверстия в дальнюю зону (1963-65),

11.3. Радиоголография; новые методы определения полей в пространстве путем измерения комплексных полей в ближней зоне (в зоне раскрыва) излучающих и рассеивающих объектов (1964-68),

- 11.4. Методы определения параметров антенн в дальней зоне по измерениям полей вблизи от них (1967-70),
- 11.5. Теория и Методы определения параметров рассеивающих объектов (ЭПР) по измерениям поля вблизи от них (1984-87),
- 11.6. Теория дифракции волн на краях антенны при частичном освещении ее полной апертуры (1963-64),
- 11.7. Метрология антенн, Теория и Эталоны параметров антенн (1970-75),
- 11.8. Статистическая Теория и Методы измерений параметров многолучевых антенн (1970-72),
- 11.9. Теория и Методы определения параметров антенн по измерениям поля на сферической поверхности в ближней зоне (1980-84),
- 11.10. Теория и Методы расчета нового типа мощной Солнечной электростанции с одним неподвижным сферическим коллиматором (1991-95).

В эксперименте он:

- 11.11. Спроектировал, построил и использовал Двухзеркальную Антенну со Сферическим неподвижным главным зеркалом (ДАС-5) с диаметром главного зеркала 5 м, в то время крупнейшую в мире на коротких мм. волнах (1959-62),
- 11.12. Спроектировал, построил, наладил и использовал Первый в мире Радио-Оптический Телескоп (РОТ-54/2.6) – “Зеркальный радиотелескоп Геруни” (название патента), Большая Антенна которой с неподвижным сферическим зеркалом диаметром 54 м, имеет наилучшие параметры среди всех больших антенн мира (1960-88),
- 11.13. Отрицает, благодаря исключительно низкому уровню собственных шумов РОТ-54/2.6, наличие так называемого “реликтового фона” и космогоническую теорию происхождения Вселенной в результате “Большого взрыва” (1988-92),
- 11.14. Обнаружил мощную радиовспышку на звезде Этта Близнецов, красном гиганте, мощные вспышки на которых были ранее неизвестны (1985),
- 11.15. Получил (измерил) первую в мире Радиоголограмму (комплексного поля в раскрыве антенны диаметром 0,5м на волне 8мм),
- 11.16. Спроектировал и построил впервые в мире целый ряд высокоэффективных Автоматических комплексов аппаратуры для измерений параметров антенных систем различного типа в их ближней зоне на различных длинах волн (1968-93),
- 11.17. Спроектировал и построил первые в мире одиннадцать Национальных Первичных Эталонов Параметров Антенн и Угла Сдвига Фаз на СВЧ и микроволнах (1971-91),
- 11.18. Создал первый комплекс аппаратуры с антенной диаметром 18 м для измерения параметров бортовых антенн летательных аппаратов в условиях их реального полета (1976-79),
- 11.19. Спроектировал и построил на высоте 3200 м уникальную двухзеркальную антенну субмиллиметрового диапазона (0,1 мм – 3 см), диаметром 3,2 м, (1987-91),
- 11.20. Предложил новый высокоэффективный и экологически чистый тип мощной Солнечной электростанции (проект “Арев”) и строит первый экспериментальный образец мощностью 100 кВт (1992-2004),
- 11.21. Показал астрономическими методами, что Доисторический каменный памятник у г. Сисиан в Армении был первой в мире, большой и высокоразвитой Обсерваторией “Карахундж”, который активно действовал более чем 7500 лет тому назад (1994-2002),
- 11.22. Впервые в Армении спроектировал и построил антенны и радиоприемники в диапазонах 50 см. и 8 мм. (1957-1962).

12. Некоторые основные научные публикации.

Основанные новые научные направления

(Продолжение 11-й части)

- 1957 - Первая заявка на изобретение
- 1958 - Первые публикации
- 1959-62 - Проект и создание 5-метровой сферической двухзеркальной антенны ДАС-5 мм диапазона
- 1960-64 - Проект и расчет сферических двухзеркальных антенн. «Радиотехника и Электроника» (РЭ), т. 9, №1, с. 3-12, Москва, 1964
- Диффракция волн и диаграмма направленности сферической двухзеркальной антенны. «Известия АН Арм. ССР, Физика», Ереван, 1964
- Основал новое направление в создании Больших Антенн, 1962
- 1964-65 - Поле круглого и прямоугольного отверстий в дальней зоне. РЭ, т.10, №9, с. 1594-1599, Москва, 1965
- Основал новое направление преобразования Ближнего поля в Дальнее поле (БП-ДП), 1964
- 1968 - Пятиметровая сферическая антенна мм диапазона. Сборник «Антенны», т. 4, с. 3-15, Москва, 1968
- Получил первую в мире Радиоголограмму(поля в зоне раскрыва 0,5-метровой антенны, в 8 мм диапазоне длин волн), 1968
- 1968-70 - Измерение параметров антенн в зоне их раскрыва. Труды Всесоюзной Конференции по метрологии в радиозлектронике, с. 82, Москва, 1970
- Основал Радиоголографию и новые методы и устройства для измерения параметров антенн в зоне их раскрыва (БП-ДП), 1964-68
- 1971 - Methods of Information Processing by Coherent Optic Systems. Trans. of II Internat. Symposium on Information Theory, Tsahkadzor, 1971
- Устройство для измерения параметров остронаправленных излучателей. SU Авторск. свидет. 534128, 15.12.1971, Москва
- 1971-72 - Обеспечение единства антенных измерений в стране. Тр. II Всесоюзн. конфер. по метрологии и точным измерениям, 6 стр., Тбилиси, 1971
- Гос. Эталонный центр по антенным измерениям. Тр. XIX Всес. конфер. по Теории и Технике Антенн, 12 стр., Москва, 1972
- Основал новое направление «Метрология Антенн», 1971
- 1976 - Радиоголография и современные методы антенных измерений. Сборник «Радио – и акустическая голография», с. 85-97, «Наука», С.-Петербург, 1976
- 1977 - Антенные измерения. Термины и определения, 44 стр., ВНИИРИ, Ереван, 1977
- 1978 - Панорамный радиолокатор. SU Авторск. свидет., 123477, 02.02.1978, Москва
- Антенны остронаправленные. Метод измерения параметров в ближней зоне (ГОСТ 8,309 – 78), 6 стр., Москва, 1978
- 1979 - Антенная система диаметром 18 м (РТ-18). «Антенные измерения», Тр. I Всесоюзн. конфер. по метрологии антенн, с. 13-23 ВНИИРИ, Ереван, 1979
- Основал комплекс аппаратуры нового типа для измерения параметров бортовых антенн в условиях реального полета, 1979
- Об одном методе аттестации антенны ОСА –18, основанном на разложении ее поля по сферич. гармоникам. Тр. Всесоюзн. конфер. «Радиотехнич. Измерения», 2с., Новосибирск, 1980
- 1980-81 - Комплекс «Сфера» для измерения параметров антенн на сферической

поверхности в зоне раскрыва, Отчет ВНИИРИ, 52 стр., Ереван, 1981
Основал новый метод измерения параметров антенн на сферической поверхности в их ближней зоне (Сферич. БП-ДП), 1980

- 1982 - Устройство для аттестации бортовых антенн в полете. SU Авторск. свидет. 181719, 11.01.1982, Москва
- Параллельный апертурный синтез. Тр. XIV Всесоюзн. конфер. «Радиоастрономические антенны», с. 238-239, Ереван, 1982
- 1984 - Определение эффективной поверхности рассеяния (ЭПР) объектов по измерениям в ближней зоне. Тр. III Всесоюзн. конфер. по антенным измерениям, с. 28-29, ВНИИРИ, Ереван, 1984
- Определение ЭПР шара по измерениям в ближней зоне. Там же, стр.219-221
Основал новый метод определения ЭПР объектов по измерениям рассеянного поля вблизи от них, 1984
- 1986 - «Зеркальный радиотелескоп Геруни». SU Авторск. свидет. 1377941, 02.01.1986, Москва
- 1987 - Определение ЭПР по измерениям в ближней зоне. «Доклады АН СССР», т. 292, №4, с. 849-853, Москва, 1987
- 1989 - The First Radio – Optical Telescope. Trans. of the VI Internat. Confer. on Antenna and Propagation, ICAP – 89, v.1, p. 540-546, IEE – URSI, U.K., 1989
- Radio Flare on Eta Gemini Star. Trans. of the IAU 137-th Internat Symp. on Flare Stars, p. 145-146, Byurakan, 1989
- 1990 - Near Field Measurements and Standard Antennas. Abstr. of URSI XXIII General Assembly, v.1, p. 266, Praha, 1990
- Construction and Operation of Radio – Optical Telescope ROT–54/2,6. Trans. of URSI Internat. Meeting on Mirror Antennas, p. 34-41, Riga, 1990
- Антенные измерения. Термины и определения, 130 стр., ВНИИРИ, Ереван, 1990, (на русском, армянск. и английск. яз.)
- Измерения на Оптическом Телескопе ROT–54/2,6. Труды V Всес. конфер. по Антенным измерениям, стр. 57-59, ВНИИРИ, Ереван, 1990
- 1991 - History of NF – FF and Holography in the USSR. Trans. of XIV ESA Symp. on Antenna Measurements, p. 5-18, ESTEC, Netherlands, 1991
- Radio – Optical Telescope ROT–54/2,6 and Radioholography. Reports at the Colloquiums in Universities of Manchester (Jodrel Bank), Sheffield, Cambridge (Cavendish Lab.), U.K., 1991
- The New Millimeter Waverange Radiotelescope in Armenia. Reports at the Colloquiums in Universities of Cornell, California (Berkly), Massachusetts and Radio Observatories in New–Mexico (VLA) and Aresibo (Porto Rico), USA, 1991
- 1992 - Солнечная электростанция. Патент РФ 203204, 18.08.1992, Москва
Основал новый высокоэффективный и экологически чистый тип мощной Солнечной электростанции «Арев» (Солнце), 1992
- 1993 - The New Millimeter Waverange Radiotelescope in Armenia. Report on URSI XXIV General Assembly, Kyoto, Japan, 1993
- The RMI Achivements in Antennas and Radioholography. Reports at the workshops in Thomson Corp. (Paris), Medon and Nansies Observatatories, France, 1993
- 1994 - «АРЕВ – 100» Проект, 31 с., ВНИИРИ, Ереван, 1994
- Solar Powerful Device. U.K. Patent Appl. 9412260.3, 18.06.1994 and PCT Patent Appl. PCT/GB 95/01401, 15.06.1995
- Solar Powerful Rotational Machine. U.K. Patent Appl. 9412243.9, 18.06.1994 and PCT Patent Appl. PCT/GB 95/01412, 15.06.1995

- 1997 - Determination of Scattering Properties of Radar Objects by Near – Field Measurements. Proc. of III Internat. Confer. on Antennas and Radiocommunication Systems, v.2, p. 85-91, Voronezh, 1997
- 1997-98 - Карахундж – древнейшая каменная обсерватория в Армении. Доклад на Междунар. конфер. по археастрономии, Москва, 1997 и «Труды IV Съезда Астрономического Союза», с. 350-362, Москва, 1998
- 1998 - Доисторическая каменная обсерватория «Карахундж». «Доклады Национ. Акад. наук Армении», № 5, с. 307-328, Ереван, 1998
Основал исследования, показавшие, что древний каменный Монумент у г. Сисиан в Армении был большой и развитой Обсерваторией «Карахундж», наиболее древней в мире, активно действовавшей более 7500 лет тому назад, 1994
- 1999-2000 - About Self Noises of Radio – Optical Telescope ROT–54/2,6 Antenna. « Journal of Applied Eletromagnetism», p. 51-57, Athens, Greece, 1999
 - Параметры большой Антенны Первого Радио –Оптического Телескопа ROT–54/2,6. Труды LV научн. сессии по радиотехнике, электронике и связи, с. 61-62, Москва, 2000
Основал исследование, показывающее, что в развитии Вселенной не было «Большого Взрыва», 1988-98
- 2001 - Методы и устройства Геруни для определения ЭПР объектов и параметров антенн. Арм. Патент № 1138, 26.07.2001
- 2002-04 - Carahunge – the Prehistoric Observatory in Armenia. Proc. of Internat. Confer. on Archaeoastronomy, 9p, Sunremo, Italy, 2002; will be printed in «Giornal di Astronomia», Roma, 2004

Май 2004 г.

Адрес НИИР

Армения, Ереван-51,
просп. Комитаса, д. 49/4

Телефон

(37410) 234 990

Эл.-почта:

Herouni@sci.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	5
<u>ՄԱՍ 1. Քարահունջ: Նախապատմական հրաշք Հայաստանում</u>	8
Գլուխ 1.1. Առաջին հետազոտությունը	17
Գլուխ 1.2. Մոնումենտի տեղը և անվանումը	18
Գլուխ 1.3. Քարահունջի քարերը	19
Գլուխ 1.4. Կենտրոնական շրջանը	21
Գլուխ 1.5. Հյուսիսային թևը	22
Գլուխ 1.6. Հարավային թևը	22
Գլուխ 1.7. Հյուսիս-արևելյան քարուղի	22
Գլուխ 1.8. Լարագիծ	22
Գլուխ 1.9. Առանձին կանգնած քարեր	23
Գլուխ 1.10. Որոշ քարերի մասին	23
Գլուխ 1.11. Որոշ մանրամասնություններ	23
Գլուխ 1.12. Գիտարշավների անդամները	23
Գլուխ 1.13. Մեր հյուրերի գտած քարերը	24
Գլուխ 1.14. Քարերի միջի անցքերը	25
Գլուխ 1.15. Աստղագիտական քարե գործիքներ	28
Գլուխ 1.16. Անցքեր ունեցող առանձին քարեր	30
Գլուխ 1.17. Հնագույն օրացույց (ՀՀՕ և ԱՀՕ)	31
Գլուխ 1.18. Հայկ թագավորի օրացույցը (ՀԲՏ)	41
Գլուխ 1.19. Արևի ժամացույցներ և Արևի օրացույցներ	45
Գլուխ 1.20. Երկրի առանցքի թեքությունը	46
Գլուխ 1.21. Քարահունջի տարիքը: Մեթոդ № 1	52
Գլուխ 1.22. Երկրի առանցքի պրեցեսիան	54

Գլուխ 1.23. Աստղերի դիտում: Պերիսկոպ-քարը: Մեթոդ № 2	57
Գլուխ 1.24. Աստղերը ծագման ու մայրամուտի կետերում: Մեթոդ № 3	60
Գլուխ 1.25. Աստղերի կուլմինացիան: Մեթոդ № 4	61
Գլուխ 1.26. Քարահունջի տարիքի թվագրման ամփոփումը	62
Գլուխ 1.27. Պրոֆեսոր Զ. Ս. Հոուկինսը	63
Գլուխ 1.28. Երկրի լայնությունն ու չափերը: Երեք քարից բաղկացած գործիքը	64
Գլուխ 1.29. Մոլորակներ: Հելիոցենտրիկ համակարգ	67
Գլուխ 1.30. Համալսարան	69
Գլուխ 1.31. Այլ հետազոտություններ Քարահունջում	70
Գլուխ 1.32. Քարահունջ անունը	71
Գլուխ 1.33. Ուրիշ հին աստղադիտարաններ Հայաստանում	72
Գլուխ 1.34. Առաջնային մտավոր կենտրոն	74
Գլուխ 1.35. Մեծ Աֆինքսը	78
Գլուխ 1.36. Տիեզերագիտություն, փիլիսոփայություն, աստվածաբանություն	79
Գլուխ 1.37. Աստղագիտության մասին հին Հայաստանում	80
Գլուխ 1.38. Աստղագիտության մասին այժմյան Հայաստանում	82
Գլուխ 1.39. ՄԱՍ 1-ի ամփոփում: Քարահունջը՝ նախապատմական հրաշք Հայաստանում	87
<u>ՄԱՍ 2. Հայոց լեզվի վերլուծությունը</u>	93
Գլուխ 2.1. Շատ հին ժամանակներ	93
Գլուխ 2.2. Հայոց այբուբենի “չքանալը”	97
Գլուխ 2.3. Մեսրոպ Մաշտոց: Հայոց գրի վերականգնումը	98
Գլուխ 2.4. Ժամանակակից այբուբենը ու լեզուն	106
Գլուխ 2.5. Հայոց լեզվի վերլուծություն: Մեթոդ № 1	109
Գլուխ 2.6. Տարրերի (տառերի) բառարան (SSP)	110

Գլուխ 2.7. ՏԲ-ի կիրառումը	115
Գլուխ 2.8. Տառերի “ծառեր”: Մեթոդ № 2	120
Գլուխ 2.9. Հայոց լեզվի վերծանումը	121
Գլուխ 2.10. Հայոց լեզուն և այլ լեզուները: Մեթոդ № 3	122
Գլուխ 2.11. Հին հայկական նախնական և զարգացած այբուբենն ու թվերը: Մեթոդ № 4	125
Գլուխ 2.12. Թվերի անվանումների իմաստը	129
Գլուխ 2.13. Միջնադարյան թիվ-տառերը	131
Գլուխ 2.14. Հայկական և այլ այբուբենները	131
Գլուխ 2.15. Հայոց և այսպես կոչված “արամեական” այբուբենը: Մեթոդ №5	134
Գլուխ 2.16. ՄԱՍ 2-ի ամփոփում	138
<u>ՄԱՍ 3. Հին Հայաստանի պատմությունը</u>	141
Գլուխ 3.1. Նախաբան	141
3.1(1). Անտրոպոլոգիական տվյալներ	141
3.1(2). Հին Հայաստանի տարածքը	143
3.1(3). Բնական և կլիմայական պայմանները	144
Գլուխ 3.2. Հայաստանը շատ հին ժամանակ (300-50 հազար տարի առաջ)	146
3.2(1). Գլխավոր ԱՐ-հայր Աստվածը և Մայր-Աստված Հայան	148
3.2(2). Հին հայկական այլ աստվածներ	154
3.2(3). Սրբավայր Գամիրքում (Կապադոկիայում)	157
Գլուխ 3.3. Հայաստանը հին ժամանակներում (մ.թ.ա. 50-20-րդ հազարամյակներում)	159
Գլուխ 3.4. Մեծ Հայքը մ.թ.ա. 40-23-րդ հազարամյակներում	178
3.4(1). Միջագետքի հայկական թագավորությունը	179
3.4(2). Կոմագենա, Ծոփք, Կապադոկիա, Փոքր Հայք	186
3.4(3). Կիլիկիա	188

3.4(4). Փյունիկիա (և հարիները)	200
Գլուխ 3.5. Մեծ Հայքը մ.թ.ա. 23 – 10-րդ հազարամյակներում	201
3.5(1). Գիտություն և մշակույթ	201
3.5(2). Հայկական Սումեր (կրտսեր Արամի թագավորությունը)	206
3.5(3). Հայերը Եգիպտոսում	209
3.5(4). Հայերը Եթովպիայում	213
3.5(5). Հայերը Կովկասում և Սև ծովի ափերին	213
3.5(6). Հայերն Արևելքում	215
3.5(7). Հայերն Իրանում	215
3.5(8). Հայերը Հնդկաստանում	216
3.5(9). Հայերը Միջին Ասիայում	218
Գլուխ 3.6. Մեծ Զրիեղեղ	219
Գլուխ 3.7. Մեծ Հայքը մ.թ.ա. 10 – 5-րդ հազարամյակներում	221
3.7(1). Աշխարհի հին պատմության հանելուկը	223
3.7(2). Հայերն Ամերիկայում	225
3.7(3). Հայկական փոքր Ասիան: Հեթիթական թագավորություն, Փրիգիա, Լիդիա	229
3.7(4). Հայկական Տրոյա	231
3.7(5). Մշակույթը Մեծ Հայքում	235
Գլուխ 3.8. Մեծ Հյաքը մ.թ.ա. 5 – 1-ին հազարամյակներում	237
3.8(1). Հայոց կեսար Հայկը	239
3.8(2). Հայերը Բաբելոնում	243
3.8(3). Բիհայնա հայկական թագավորությունը	245
3.8(4). Հայերը Սիրիայում, Լիբանանում և Պաղեստինում	247
3.8(5). Հայերն ու հրեաները	248
3.8(6). Հայերը Եվրոպայում	249
3.8(7). Հայերն ու սլավոնները	257

3.8(8). Մեծ Հայքի կուլտուրան	259
Գլուխ 3.9. Մեծ Հայքը մ.թ.ա.1-ին հազարամյակից մինչև մ.թ. 301թ.	263
3.9(1). Հայոց կեսար Արտաշես I Բարին	263
3.9(2). Հայոց կեսար Տիգրան II Մեծ, Արքայաց Արքա	263
3.9(3). Հայ - Պարֆիական դաշինքը	265
3.9(4). Հայաստանի պատմության աղավաղումները	267
3.9(5). Քրիստոնեության ընդունումը Մեծ Հայքում	269
Գլուխ 3.10. Հին հայկական պատմության տարեգրություն	271
Գլուխ 3.11. Հայոց կեսարների, թագավորների, դինաստիաների տարեգրություն	271
Գլուխ 3.12. Հայաստանի մայրաքաղաքների տարեգրություն	272
Վերջաբան	273
Գրականության ցուցակ	284
Տեղեկություններ: Պրոֆեսոր Պարիս Մ. Հերունի	291

ՊԱՐԻՍ Մ. ՀԵՐՈՆԻ

ՀԱՅԵՐԸ ԵՎ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

2006թ.

- © Հեղինակային իրավունքը պատկանում են **Պ. Հերունուն**
herouni@sci.am
- © «Անահիտ» հրատարակչություն ՓԲԸ, 2006
- © «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ, 2006

Տպագրված է
ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ
Արշակունյաց պողոտա 2
375023, Երևան, Հայաստան
հեռ. (37410) 521775

Ելույթներ 2006

ISBN 978 – 99941 – 0 – 177 - 1

Տպաքանակ 1000
Պատվեր N70
Չափը՝ 60x84, 1/8
Ծավալը՝ 40 տպ. մամուլ
Սև ու սպիտակ նկարներ 46
Գունավոր նկարներ 62 (36 էջ)
Աղյուսակներ 27

Giteliq.am

